

Een andere keer dat mijn ouders wegwaren, stonden Louis, Jan en ik voor het gaskomfoor in de Theekamer iets klaar te maken. Het ging blijkbaar niet helemaal naar mijn zin. Om een of ander reden begon ik te zeuren en te dreinen. Louis die maar weinig van kleine kinderen kon verdragen gaf mij toen een mep om de oren, waarop Jan kwaad werd. Er ontstond een handgemeen waarbij rake klappen vielen. Worstelend vielen ze tenslotte op de grond in de tuin en hadden elkaar goed te pakken. Aaf en Dee kwamen gillend op het rumoer af en wisten beiden van elkaar te scheiden.

Op een avond had Louis een schoolvriend bij zich op zijn kamer om samen hun huiswerk te maken. Mijn vader zat in zijn rotanstoel voor zijn slaapkamer op de zijgalerij en onder de lamp zijn krant te lezen. Uit Louis' kamer klonk echter onafgebroken gelach, zeer irritant, ook vanwege de baard in hun keel.

Mijn vader had het al een poos aangehoord, maar wond zich hoe langer hoe meer op tot hij driftig opsprong en met het bekende gebulder en gevloek die knaap het huis uit smeed. Daarna doodse stilte!

Er waren mij enkele verboden opgelegd. Zo mocht ik nooit in de bediendekamer komen, ook niet aan de kast komen waar mijn vader de medicijnen in wegborg. De keuken en de overdekte waterput waren eveneens taboe. Voor dat laatste had ik een heilig respect, doordat Jan mij meermalen had verteld dat daarin boze geesten huisden (mommoks in het maleis). Zelf schuwde ik de aanblik van de bedienden-wc, een klein vertrek waar in de vloer een rechthoekig gat als hurkcloset. Het stonk er altijd en soms krioelde het er van de kakkerlakken.

In de achtertuin was aan een der takken van de mangaboom een schommel aangebracht, waar Dee en ik en soms ook Aaf, actief gebruik van maakten.

De regentijd (Westmoesson) betekende voor ons een welkome afleiding. Dan kon het dagen achtereen stortregenen met dikke druppels loodrecht omlaag, een aangename koelte teweegbrengend. Ook kon het erbij hard waaien en onweren. Er werd mij verteld dat een keer een bolbliksem is waargenomen, zwevend als een zeepbel door het huis. Wij kregen wel een paar maal toestemming om in de regen te baden, bij voorkeur onder de uitloop van een dakgoot. Mocht niet te lang, want mijn moeder was altijd bang dat wij kou zouden vatten. Binnen een mum van tijd stond het erf blank, de afvoergoten veranderend in snelstromende beekjes. Het onweer zorgde vaak voor stroomstoringen en moesten het 's-avonds doen met kaarsen en petroleumlampen. Bij enkele windvlagen vielen ook wel eens bommen om.

Schuin tegenover ons huis was een braakliggend stuk terrein, naast het huis van Berretty. Er stond aan de weg het "ijshuisje", een kiosk waar de baboe of kebon dagelijks een brok ijs moest halen voor de ijskast in de eetkamer. Van dat brok werden kleine stukjes afgehakt en in enkele thermosflessen gedaan voor het ijswater bij de rijsttafel of in de stroop of limonade die in de loop van de dag werd gedronken. Dee en ik kregen af en toe een paar centen om ijs-gossok (geraspt ijs) met stroop en jonge klapper (kokos) te kopen, ook wel bekend als ijs-shanghai. Wij moesten dan wel onze eigen glazen meenemen wegens de hygiëne. Priklimonade was er ook. Werd verkocht in zogenaamde Kogelflesjes. Die flesjes waren voorzien van een unieke sluiting. In de hals zat een uitsparing met rubberen ring waarin een glazen kogeltje zat zo groot als een knikker. Met een daarvoor bestemde houten dop werd het kogeltje met een klap naar binnen geslagen tegen de gasdruk van het koolzuur in; het kogeltje viel dan weer in de uitsparing. Vond ik heel interessant. Ik heb die flesjes later nooit meer gezien. Ik weet nog dat die man in dat huisje erg scheel was en voor het eerst dat ik zo iemand zag.

De Heerenweg werd een keer van een nieuwe asfalt toplaag voorzien en daarbij kwam een echte stoomwals aan te pas. Prachtig was dat. Alweer Jan die mij waarschuwde er ver vandaan te blijven en mij afschuwelijke verhalen vertelde wat er kon gebeuren wanneer je onder die grote walswielen terecht mocht komen. Ik bleef er dus wijselijk ver vandaan, maar keek mijn ogen uit.

Donderdagsavond kwam de taptoe voorbij, militair muziekje met nog echte fakkels. Een paar keer hebben wij vlootbezoek gehad van onze marine de kruisers "Java" en "Sumatra" met enkele torpedojagers en onderzeeboten. Soms waren er ook vliegtuigen bij. Ook een Duitse kruiser "Emden" kwam ieder jaar Makassar aandoen. E.e.a. gaf ons in het stadje de nodige afwisseling.

De komst van de schepen werd voorafgegaan met saluutschoten. Steevast gingen wij naar het platje en de pier en je zag dan de matrozen passagieren.

In de tropen liepen de kinderen in huis, tuin en naaste omgeving op blote voeten en gekleed in een eenvoudig "hansopje" een katoenen speelpakje met knopen vanaf het middel, met een zak aan de voorkant voor knikkers of ander speeltuig. In de tijd dat ik nog niet naar school ging nam mijn moeder mij vaak mee naar de stad om bij de vele Chinese toko's inkopen te doen, bestellingen die thuis moesten worden bezorgd of legden bezoeken af bij andere huismoeders. Wanneer er geen kinderen waren vond

ik dat een vervelende bezigheid. We gingen dan met de deleman, "het" openbare vervoermiddel in zo'n kleine stad. Dan moest ik netjes gekleed zijn, veelal een matrozenpakje en kousen en schoenen. Ook later naar school, maar zodra je weer thuis was ging alles weer uit, blote voeten en hansopje. De grotere kinderen en ouderen liepen in huis in pyjama of huisjurk.

De normale dagindeling bij ons was als volgt: 's-morgens om 6 uur opstaan, wassen of mandiën (baden) in de badkamer, waarbij het water met een soort steelpannetje uit de mandiebak over je heen werd geschept, aankleden en naar de theekamer. Daar waren mijn ouders reeds bezig met het ontbijt met koffie of thee. Mijn vader sneed meestal het brood, ook dat om mee naar school te nemen en kregen daarbij flesjes met thee mee. Bij het ochtend-toilet werd ik nog geholpen door de baboe. De scholen begonnen omstreeks 7.50 tot ongeveer 12.50; de Fribbel tot 11.00.

Om 13.00 uur werd er gerijsttafeld, elke dag een ander menu. Ik zat dan naast mijn moeder op een kinderstoel. Dan kreeg ik de verhalen van Louis, Aaf en Dee te horen. Wanneer voor het eten meer tijd beschikbaar was, b.v. op vrije dagen, waren Aaf en Dee er als de kippen bij om de kokkie om "krak" te vragen. Krak is een beetje aangebrande rijst dat als een korst op de bodem van de kookpan achterbleef. Met een spatel werd het van de bodem losgewerkt en met zout als kroepoek opgepeuzeld. Het kraakte dan zo heerlijk in de mond, vandaar de naam "krak". Hoewel ik dat niet eens zo'n lekkernij vond, moest ik daar beslist ook wat van. Dee kon mij dan graag eerst wat plagen voordat zij mij iets gaf. Wij hadden vaak ruzie.

Tegen 14.00 uur gingen de ouderen naar bed voor een middagdutje tot een uur of vier, half vijf. Wij kleintjes (ook wel eens Jan) vermaakten ons in de tuin of bij de buurkinderen. Omstreeks 17.00 uur, na uitgebreid mandiën en schone kleren aan, werd op de voorgalerij thee geschonken met heerlijkheden uit de keuken. Tegen 18:00 begon het al te schemeren en wat koeler te worden. Mijn vader had zich dan al aangekleed om een wandelingetje te doen, met wandelstok en een dikke sigaar in de mond, in die tijd symbolen van rust en waardigheid. Aaf en Dee gingen dan naar de bios of op de fiets naar het platje aan zee. Een enkele keer mocht ik mee achterop, weer netjes gekleed natuurlijk.

Om 8.00 uur werd er weer gegeten in de eetkamer, brood of wat er was overgebleven van 's-middags. Ook aten wij soms Hollandse pot, snert met varkenspoot, zuurkool of hutspot, een karwei waar mijn vader zich in bekwaamde. Hij kon heel goed hoofdkaas maken van een varkenskop. Verrassend was eten halen bij An Tjing Lauw, een afhaalzaak in de stad, een uitstekende kok, of werd de satéboer op het erf geroepen. Deze hoorde je reeds van ver aankomen, om de tien passen roepend: "satééé, satéaaaah", Had een koelie achter zich aansjouwend met zijn keukenspullen aan een bamboe draagstok. Bij het spaarzame schijnsel van een olielampje werd de saté klaargemaakt op een houtskoolvuurtje waar we lekkerbekkend bij stonden. Met warme rijst, een pittig ketjapsausje, komkommer en lobbak (een groot soort radijs) was het een traktatie. Op zulke avonden werd er meer dan te veel gegeten.

Eerdergenoemde Pah van Gent, de leraar van Aaf en Louis, was een verstokte vrijgezel en onze huisvriend. Hij woonde vlak bij school in een paviljoen als deel van een groot huis. Hoe hij het altijd wist is steeds een raadsel gebleven of dat hij het op zo'n grote afstand kon ruiken, maar bij zulke gelegenheden kwam hij bij ons binnenvallen, precies op tijd en hij kon eten als de beste. Een keer had een van ons een geintje bedacht.

In een schoenendoos deden we afgekloven kippenbeentjes, satéstokjes en visgraten waarop Jan de doos bij hem thuis op een tafeltje op de voorgalerij deponeerde toen hij niet aanwezig was. Of hij de stille wenk had begrepen zijn wij niet achtergekomen, maar zijn reactie daarna was zeer sportief, gezien zijn ondoordringelijke grijns toen hij weer eens binnen kwam vallen.

Mijn moeder beheerste de Indische kookkunst volledig. Er was geen recept dat zij niet kon maken. Hoogtepunten voor ons waren ananasjam, spekkook, taarten en vele heerlijke snoeperijen voor tussendoor of bij de thee. Zeldzaam was haar zelfgemaakte cornedbeef. Een recept dat zij voor eenieder geheimhield. Wanneer je iets had uitgevreten kon zij gemeen aan je oren zitten of meppen met de slof of rotansteel van de plumeau. Mijn vader stak nooit een hand naar je uit, zijn stem was reeds voldoende.

Vermeldenswaard was het onderwerp bedienden die wij hadden. Alle huishoudens hadden Inlandse bedienden in huis. Bij ons waren er de *Kokkie* voor in de keuken, de *baboe tjoetjie* voor de was, en de *baboe dallem* voor het schoonhouden in huis, zoals vegen, dweilen, bedden opmaken e.d. Wasgoed was er veel. In de tropen verschoonde je minstens 2 x per dag. De grote was werd meestal uitbested. Daarvoor kwam geregeld een *toekang penatoe* de was ophalen en thuisbezorgen. Verder was er een *kebon* (meestal een knaap of man) die de tuin onderhield en klusjes deed. Een enkel huisgezin had ook nog een *djongos* voor de bediening aan tafel.

Deze bedienden waren erg goedkoop, verdienden tussen de 3 en 5 gulden per maand, incl. eten dat zij mee naar huis mochten nemen. Bij sommige families waren zij ook wel eens intern. De verstandhouding tussen mijn moeder en de bedienden was steeds abnormaal slecht. Er vond bij ons dan ook regelmatig een wisseling van personeel plaats. Een sollicitant met ervaring of goede referenties wilde mijn moeder nooit aannemen. Die waren eigenwijs of te eigengereid. Gevolg was dat zij aangewezen was op vrij domme figuren die vaak nog nooit bij Europese gezinnen werkzaam waren geweest, maar dan moesten die tot in de details eerst worden onderricht. Dan kon zij hen op bijna tirannieke wijze achterna zitten en dat was erg irritant. Langer dan gemiddeld 2 á 3 maanden bleven zij niet. Of zij kregen de zak of liepen gewoon weg, terwijl het bekend was dat bij anderen de bedienden jaren achtereen werkzaam bleven en zelfs tot de inventaris van het huis behoorden.

Mijn broer Louis stond bij ons thuis bekend als niet een van de snelste. Een voorval dat ik me nog goed kan herinneren was op een vroege avond dat wij allen, keurig uitgedost, met de auto ergens naar toe zouden gaan. Blijkbaar een feestelijke gebeurtenis, want wij waren reeds ruim tevoren bezig met de voorbereidingen, aankleden en startklaar maken. Even later kwam de auto voorrijden en we stapten in, het was ten hoogste tijd, wachtend op Louis, de laatste.

Wij roepen dat hij moest opschieten. Kwam toen verwonderd in de voorgalerij met de mededeling dat hij nog moest baden! Typisch Louis. Hilariteit in de auto. Hij is in zijn verdere leven altijd de trage gebleven en zeer op zijn gemak gesteld.

Op een dag werd de stad opgeschrikt door het bericht dat er een reuzenslang, een python, in de bebouwde kom rondkroop. Hij was ergens gezien en verschillende mensen hebben in hun tuin en bijgebouwen stukjes huid ervan aangetroffen. In bepaalde perioden blijken ze te vervellen en laten hier en daar een spoor ervan achter. Het heeft nog een paar dagen geduurd voordat die werd gevonden. De politie heeft er toen jacht op gemaakt en doodgeschoten, en vervolgens op het bureau voor mijn vaders kantoor tentoongesteld. Jan en ik er heen. Het krenge was ongeveer 10 m lang. Er lag toevallig ook een krokodil die te dicht bij de stad was verdwaald. Ze hadden met een stok zijn bek opengesperd. Zoals te verwachten, was Jan weer bereid om de meest griezelige verhalen er over te vertellen. Omdat wij thuis en omgeving veel op blote voeten rondliepen was het wel oppassen geblazen voor ongedierte, o.a. schorpioenen, duizendpoten en grote spinnen. Een beet was goed pijnlijk en je kon er koorts van krijgen. Gelukkig kwamen giftige slangen in de woonbuurten zelden voor.

Wat wel vaak gebeurde waren verwondingen aan benen en voeten die je makkelijk op kon lopen aan scherpe stenen en doornen of door struikelen. Immers in de tropen kon een klein nietszeggend schaafwondje al gauw uitdraaien op een lelijke zweer. Nu was mijn vader voor dit soort dingen onze huisdokter. Naast zijn zitje op de zijgalerij stond een kast waarin hij op de bovenste plank de medicijnen en verbandmiddelen had uitgestald. De meest toegepaste spullen bij de wondbehandeling waren in flessen, de wasbenzine, sublimaat, (een zwaar vergif) en boorwater om schoon te maken en te ontsmetten; de zink-, boor- en andere zalfjes, verbandgaas en watten, pleisters en wat dies meer zij. Ook voor inwendig gebruik, aspirine, norit, wonderolie, te veel om verder op te noemen. Ook dozen met *obat njamoek*, in een spiraal gevormde soort wierookstaaf die je moest aansteken tegen de muskieten (njamoek betekend muskiet). Het smeulde een hele avond door als een sigaar. Elke avond werd zo'n ding in de nabijheid van een zitje geplaatst. Het rook niet al te aangenaam.

Met het gemak van een doorgewinterde verpleger behandelde hij onze wonden en wanneer een van zijn gebruikelijke zalfjes niet het gewenste resultaat opleverde, zocht hij een of ander patentmiddel in een encyclopedie op. Eens in het half jaar moesten wij allemaal "schoon schip" maken, zoals hij dat noemde. Dan kregen wij een eetlepel wonderolie te slikken; een verschrikkelijke gebeurtenis om van te rillen, meestal in de vakanties was het raak! Zoiets was in de tropen ook hard nodig ter voorkoming van verraderlijke infecties.

Naast hond en kat waren er ook andere doch ongewilde huisdieren, die zich overdag schuilhielden achter kasten, schilderijen en kieren in het plafond, maar 's-avonds tevoorschijn kwamen: de tjitjaks en tokkèh's, hagedissen die jacht maakten op muskieten en vliegen. Ze waren dus heel nuttig en je had er geen last van. Maar op een avond was zo'n beestje vanaf het plafond op mijn vaders kale hoofd gevallen en aangezien ze koudbloedig zijn voelen ze eng en koud aan.

Ze verliezen bij ruzie onder elkaar heel snel hun staart die dan lang blijven na kronkelen. Die groeien weer vanzelf aan. We hebben wel eens een tokkèh, van kop tot staart wel 30 cm lang, stiekem gepest, Dee en ik. Met een lidie (een kale nerf van een kokospalmblad van ong. een meter lang) waar we aan het puntige einde een propje tabak deden, werd geprobeerd in de buurt van zo'n beest te komen, zodoende een vliegend insect nabootsend. Spannend en tegelijk griezelig was het als het plotseling flitsend toehapte en

na enige ogenblikken verdoofd op de grond viel door de nicotine. De rillingen liepen ons over de rug en toch deden we dat.

Nu zou ik haast vergeten dat naast de Japanse Mevr. de Rooy, de enige pianostemmer woonde. De man was volledig blind. Ik had zo iemand nog nooit tevoren gezien en hij maakte dan ook grote indruk op me. Hij had heel wat klanten in de stad, die hij op de fiets, een tandem, bezocht. Een Inlandse hulp voorop. Hij kwam periodiek ook bij ons voor onze piano en kwam aan de hand van zijn hulp bij ons binnengeslopen, nam op de tast voor de piano plaats en begon die rap uit elkaar te nemen. Dat stemmen vond ik eentonig en erg saai, maar sloeg hem op een afstand doorlopend gade. Zijn gereedschapstas had hij naast zich staan waaruit hij veilloos de dingen die hij nodig had kon pakken. Dit zijn zo van die herinneringen die je niet kan vergeten.

Zo was dan zo'n beetje de periode van 5 jaar te Makassar, waarin veel was te beleven en het moet gezegd worden: het hoogtepunt van onze vroege jeugd. Dat werd tijdens de uitvaart van Louis op 18 februari 1997 nog eens nadrukkelijk gememoreerd. De Europese gemeenschap was er vriendschappelijk en hecht, zoals welhaast in alle Buitengewesten. Mijn oudere broers en zusters hebben die tijd wel met andere ogen en gevoelens beleefd dan ik als peuter en later als jochie.

Met Europees verlof naar Holland

Er bestond in Indië reeds lang de regeling dat uit Nederland afkomstige ambtenaren en militairen na een langdurig verblijf in de tropen met gezin recht hadden op verlof (vakantie) op kosten van het Gouvernement, om in Holland of elders in Europa weer op verhaal te komen. In de dertiger jaren werd deze regeling verbeterd tot om de 6 jaar, voor een periode uit en thuis van 10 à 11 maanden, ^{zij} het dan dat men dan een iets mindere verlofssalaris ontving. In 1920/21 was het dat mijn vader met het toen nog onvolledige gezin daarvan voor het eerst gebruik maakte, na ongeveer 30 jaar onafgebroken in de Oost te zijn geweest.

In 1930 vielen Aaf, Dee en ik als minderjarigen nog onder deze verlofsregeling, de anderen boven de 18 dus niet meer.

Mijn broer Troel was inmiddels onderwijzer en had een aanstelling als zodanig bij een instituut van de Marine voor de opleiding van Inlandse schepelingen in Makassar. Louis was in Bandoeng op Java op de Postschool (niet afgemaakt) en Jan had in Batavia een baan als tekenaar/illustrator bij de drukkerij tevens uitgeverij en boekhandel Kolff *en Co*.

In mei 1930 was het zo ver dat mijn vader voor de 2e keer met verlof zou gaan. Er was besloten dat Aaf en Dee in Holland de kweekschool moesten gaan volgen voor eveneens een baan bij het onderwijs en zo mogelijk op een school waar een internaat aan verbonden was. Mijn moeder wilde liever in Indië blijven. Bovendien boterde het in die tijd niet tussen mijn ouders. Zij was enige maanden voor wij vertrokken reeds naar Java gegaan, naar haar zuster tante Marie. In het kader van dit verhaal wil ik hierover niet verder uitwijden.

Er werden voorbereidingen getroffen, koffers en bagagekisten besteld, Europese kleding aangeschaft, ingepakt, afscheidsbezoeken afgelegd, enz. Ook werd de vendutie geregeld voor de verkoop van de inboedel en overtollige huisraad. Dat laatste ervoer ik als een trieste gebeurtenis. Hoewel wij enkele dagen tevoren onze intrek in een hotel hadden genomen, zijn wij toch bij ons huis wezen kijken. De dag van de eigenlijke vendutie werd voorafgegaan door een kijkavond. Zoals wij dat bij anderen al zo vaak hadden gezien zat voor onze tuinpoort een Inlander op zijn hurken om de drie tellen op een grote gong te slaan om publiek te trekken. Straten ver hoorde je dat ding bonken. Wat ik erg vond en zelfs vernederend, was wel dat het huis door een massa belangstellenden werd overspoeld die nieuwsgierig en volgens mij op een brutale wijze al de zo vertrouwde spullen aan het betasten waren. Kasten werden opengetrokken, het overige meubilair van alle kanten bekeken en kinderen zaten aan mijn speelgoed. Je voelde in je eigen huis plotseling helemaal buitengesloten. We zijn maar gauw weer weggegaan. De volgende dag de daadwerkelijke vendutie. Ook weer even wezen kijken; als een dag des oordeels; compleet een chaos. Er werd geboden, geschreeuwd, handen omhoog gestoken, geroepen en gezwaaid en geleidelijk aan zagen wij onze inboedel het huis uit gedragen worden, de zware stukken door koelies aan bamboestokken wegsjouwend of mensen met de kleinere spullen in de armen, blij kijkend alsof ze iets uit een loterij hadden gewonnen. Ik dacht dat ik erbij stond te huilen.

Een paar dagen later was het dan zover, aan boord van een klein passagiersboot van de KPM, afgeduwd door vrienden en kennissen en gepaard gaande met een eet en drinkfestijn, iedereen uitbundig en vrolijk vanwege het ijskoude bier. Wensen voor een goede reis en goed verblijf over en weer. Dan de brullende stoomfluit als teken dat de wegbrengers van boord moesten en daarna wuiven en zwaaien en een laatste

groet roepend tot je slechts schimmen en stippen zag aan de kade, en op het laatst nog een vage kuststrook met de flauwe contouren van de bergen op de achtergrond.

Fini Makassar. Nooit meer teruggezien. Jammer!

Na een dag of drie. De aankomst in de haven van Soerabaya kan ik me nog goed herinneren. We meerden af aan een kade en zagen door een van de patrijspoorten aan de overkant de "*Prins der Nederlanden*" van de Stoomvaart Maatschappij Nederland liggen, een kolos van een schip zo te zien. Vergeleken bij onze KPM-er (+/- 5000 ton) leek dat schip van +/- 9000 ton wel een zeekasteel. Ik dacht dat wij dezelfde dag zijn overgestapt en kregen in de 1e klas 2 hutten naast elkaar met tussendeur toegewezen. De ruimte en luxe aan boord sloeg je tegemoet en we hadden nog wel een dag nodig om de weg te vinden. Er waren ook luxehutten voor eventuele VIP's of hele hoge autoriteiten. De gouvernementsambtenaren waren verplicht om de verlofsreizen uitsluitend per *Maatschappij Nederland of Rotterdamse Lloyd* te maken, dus bezaten het monopolie. We vertrokken al de volgende dag via de rede van Semarang naar Batavia voor een dag of wat. Zijn nog aan wal gegaan op bezoek bij tante Marie aan de Struyswijklaan. Wij ontmoetten er mijn moeder, Louis en Jan die ons daarna weer naar boord brachten. Ook dat werd weer een feestelijk gebeuren, doch besloten met de nodige tranen. Er werd bij het afduwen het *Wilhelmus* gespeeld door de scheepskapel en er werden volop serpentines gegooid naar de achterblijvers op de kade. De reis verliep voorspoedig, via Singapore, Belawan Deli (haven van Medan op Sumatra) en Sabang op de Noordpunt van Atjeh. Deze haven bevond zich op een klein eilandje "*Poeloe Wee*" aan een mooie baai. Hier werd kolen gebunkerd. De "*Prins*" was nog een oud kolengestookt stoomschip en ruim 20 jaar oud en het was meen ik zijn laatste reis. Het bunkeren veroorzaakte een vreselijk vuile troep aan boord. Aangeraden werd dan ook zolang aan wal te gaan vanwege het zwarte gruis en stof. De patrijspoorten werden vooraf hermetisch afgesloten, ook de deuren en ventilatieopeningen naar het inwendige van het schip gedicht of afgedekt. De dekken werden aan de buitenzijde behangen met zeilen. Na het bunkeren moesten de zeilen weer weggeborgen en praktisch het hele schip worden schoongespoten. Een en ander duurde zo'n halve dag. Aan wal bleven wij zolang in een soort sociëteit op het terras of gingen het stadje in. Chinese toko's waren er overal in Indië. Je had er een prachtig uitzicht over de baai. We zagen het nieuwste schip van dezelfde Maatschappij binnenlopen, de "*Johan van Oldenbarneveld*" dat wel 2 keer zo groot was als de onze, ruim 19000 ton. Zag er heel modern uit, met twee korte dikke schoorstenen. 't Was een motorschip en kon deswege volstaan met het bunkeren van dieselolie via een slang. Het meerde voor onze boot af en zo zag ik later het enorme verschil van afmetingen. Ik was vreselijk jaloers op een stel jongens die ons scheepje spottend stonden te bekijken. We vertrokken uiteindelijk weer en voeren de Indische Oceaan op. 't Was goed te merken aan de golfslag en enkele dagen werden wij getrakteerd op stormachtig weer met huizenhoge golven. Ik had gelukkig toen geen last van zeeziekte en keek graag naar het buiswater dat tegen de opbouw van het schip reikte en de brekers voor de boeg. Onze volgende bestemming was Colombo op het toenmalige eiland Ceylon. Ook daar even aan wal geweest. Een smerige stad. Verder de oceaan over via Aden en de Rode Zee naar Suez. De reis door het Suezkanaal bezorgde ons een welkome afwisseling. De schepen voeren er met een kwart van de normale snelheid en passeerden de tegenliggers rakelings. Het werd druk bevaren en op de linkeroever was een verkeersweg en een spoorlijn. We zagen de eerste kamelen. Ook groepjes Egyptenaren in lange hemden van wie enkele de slippers hoog optilden voor de dames aan de reling. De doorvaart duurde ongeveer een etmaal en bij duisternis werd voorop de boeg een groot zoeklicht geplaatst om de oevers en de boeien te belichten. De volgende morgen kwamen wij in Port Said en weer werden wij geconfronteerd met het bunkeren.

Tijdens de lange oversteek over de oceaan hebben wij het dagelijkse leven aan boord pas goed leren kennen. Behalve de geneugten golden er ook strenge regels vooral voor de kinderen. Zo was ik verplicht, omdat ik jonger was dan 12, de maaltijden in de kindereetzaal te gebruiken, die tevens diende als kinderspeelzaal. Een kinderjuffrouw voerde daar de scepter, gekleed in verpleegster uniform. Het was mij ook niet toegestaan de salons voor de ouderen te betreden. Wel mochten wij aan dek of bij familie in de dekstoelen zitten. Er liepen genoeg Inlandse bedienden rond die de bestellingen bij je bezorgden.

Dagelijks waren allerhande activiteiten aan de gang, zoals deksporten en spelletjes, zowel voor de ouderen als voor de kinderen. Verder dansavonden, muziek en filmvoorstellingen in de avonden. Bij de voormast werd van houten schotten een zwembad gemaakt, bespannen met zeildoek. De modernere schepen hadden een permanente zwemgelegenheid. De schepen van beide eerdergenoemde maatschappijen waren verdeeld in 4 verschillende klassen, streng van elkaar gescheiden. De ambtenaren en militairen werden al naar gelang van rang en/of positie over die klassen ingedeeld. De 1e klasse voorin de opbouw, de 2e midscheeps, de 3e achterin. Geheel voor bij de boeg ook nog eens een 4e klas. Daar sloep men met meerdere in kooien of hangmatten, zonder enige verdere accommodatie. Daarin werden de kolonials in de stand van soldaat of vrijgezelle jongelui vervoerd. Voor zover ik nog weet bedroegen de prijzen van de passages (tickets) voor de 1e kl. ± f 1000,-, de 2e ± f 800,- en de 3e ± f 550,-. Deze klasse was ook al heel eenvoudig en krap bemeten.

In Port Said zijn we allen aan wal gegaan. Veel winkels waar ervoor leurders je naar binnen probeerden te lokken, waarbij zij vaak handtastelijk werden. Ook zo bij de terrasjes van cafés. Goochelaartjes liepen hun kunsten te vertonen met kuikentjes, bekertjes en knikkers; als maar roepend "*gabbele-gabbele en doebeltjie-doebeltjie*,. "*kuikentje hier-kuikentje weg*". Men wist onmiddellijk dat er Hollanders aan land waren en riepen ons aan met "*Madam Marie*" of "*Prins Hendrik*". Wij zagen de politie heel hardhandig optreden wanneer de reizigers te zeer lastig werden gevallen. Voor ons op de terrasjes een vermakelijk kijkspel. De agenten droegen keurige zwarte uniformen met rode fez met zwarte kwast en sloegen met hun gummie lat er hard op los.

Weer terug aan boord werden wij nog lang vermaakt door standwerkers en kooplieden met "mooie kleedjes" e.d. Er was een goochelaar die wereldbekendheid genoot met zijn kuikentjes. Eerst één in de hand, draaide met de andere hand de kop er af en had twee kuikentjes, vervolgens na dezelfde handeling drie, tot hij er wel twaalf om zich heen had. Hij demonstreerde het zelfs heel langzaam vlak voor je neus; sprakeloze verbazing alom. Dan liep hij op een rijk uitziende dame af en vroeg haar haar kostbare ring af te doen. Na veel aarzelen werd het toch gedaan, nam een envelop uit zijn zak, deed de ring erin, weer vlak onder onze neuzen, plakte hem dicht en liet hier en daar voelen of het werkelijk het geval was en gooide die overboord. Deed alsof het hem niet meer interesseerde en ging over tot andere trucjes, de protesten van de dame geheel negerend. Eerst veel later nadat zij goed kwaad begon te worden, haalde hij een sinaasappel tevoorschijn en sneed die met veel gebabbel en roepend "alle machtig sterk" doormidden en liet eenieder van dichtbij zien dat daar tussen het vruchtvlees de ring zat.

Er waren ook acrobaten en er was er een die, na wat geld ingezameld te hebben, vanaf nagenoeg het topje van de mast in zee dook. Rondom het schip peddelden jongetjes in kano's, die om doebeltjes (dubbeltjes) bedelden, welke zij tot heel diep op wisten de duiken, of sloegen met hun peddels een tennisballetje naar elkaar. Er was ook een kraam van Simon Artz, een groot warenhuis in de stad. De man verkocht Egyptische sigaretten, roepend "Simon Artz sigarettes", een kreet die velen bekend in de oren heeft geklonken die deze reizen hebben meegemaakt.

We vervolgden de reis naar Genua, een oversteek door de Middellandse Zee van een dag of vijf, door de Straat van Messina, langs de vulkaan Stromboli. In Genua gingen de meeste reizigers van boord en stapten over op de boottrein, zo ook wij. Een reis door Italië, Zwitserland en Duitsland in ongeveer 24 uur, met de luxueuze "*Mitropa-express*", te vergelijken met de bekende "*Orient-express*". Het bekortte de reis naar Holland met maar liefst 7 dagen. Het gedeelte door Zwitserland reden wij overdag en genoten van de prachtige panorama's.

De locomotieven hadden mijn bijzondere belangstelling. In Basel verplaatsten wij ons naar de slaaprijtuigen, daarbij geholpen door witkielen die de koffers sjouwden. Dat was voor mij iets nieuws, blanke meneren die koeliewerk verrichtten. Het was reeds tegen 10 uur 's-avonds en nog steeds licht. De volgende morgen reden wij tegen 9 uur Holland binnen. In Indië sprak men uitsluitend over "Holland" wanneer men Nederland bedoelde. In Amsterdam eindigde onze reis en betrokken er voorlopig een hotel aan het Damrak. Onze garderobe moest worden uitgebreid met Europese kleding en Aaf liet haar haar permanenten. Een woord dat ik toen voor het eerst hoorde. Na een week of wat gingen wij naar Den Helder, naar de zus van mijn vader, tante Ka (Katrien). Woonde met haar man, oom Willem Lammers, een ex-bakker en haar 2e echtgenoot en rentenier, in een net burgermans huis aan de Loodsgracht. Daar maakte ik kennis met het leven in een oer-Nederlands huishouden. Een achterkamer, keurig

gemeubileerd, overal kleden en gehaakte kleedjes, een schoorsteenmantel met haard, een radio lijkend op een schoenendoos met een toeter vormige speaker, keurig geplooid vitrages en gordijnen. De voorkamer of salon met mooie fauteuils werd nooit betreden. Eens schrok ik me wild toen ik daar voor het raam naar buiten tuurde en mijn tante mij toeschreeuwde dat ik niet met mijn hoofd tegen de vitrages mocht komen. Achter het huis was een klein zielig tuintje met een houten schuur. Wat mij erg benauwde was het in huis opgesloten te zitten, de hele dag aangekleed en de deuren dicht. In Indië was je gewend het huis zo maar in en uit te lopen, zonder jas te moeten aantrekken of deuren te moeten openen of te sluiten. Kwestie van wennen natuurlijk.

Wij logeerden er een poosje, mijn vader en ik, terwijl Aaf en Dee bij mijn neef en nicht hun intrek namen. Mijn neef, Jan Mens, de zoon van tante Ka uit haar eerste huwelijk, had de brood- en banketbakkerij en winkel aan de Koningstraat geërfd, dat was de winkelstraat van Den Helder. Zij woonden erboven. Achter de winkel stonden de deegmachines en de oven en verder een overdekte binnenplaats voor de broodkarren. Helemaal achter in de poepdoos, een watercloset hadden ze nog niet. Het bestond uit een hok met een soort kist met deksel, waaronder een stinkende emmer. Ik ben er nooit op geweest voor een grote druk, wel zo snel mogelijk voor een plas met mijn neus stijf dicht. Twee keer per week werd de emmer door de gemeentereiniging met de strontkar geleegd. Dat zoiets in Nederland nog bestond! Zij hadden een bakbeest van een hond, een St. Bernhard, een goedzak en ik was er gek mee.

Tegenover de winkel was een bioscoop, de "Witte". Ben er een paar keer met Dee geweest. We zijn niet al te lang in Den Helder gebleven. Het was natuurlijk voor mijn vader een blij weerzien geweest. Hij verbleef liever in een grotere stad. Hoewel hij Amsterdam uit zijn jeugd goed kende, viel de keuze op Rotterdam. Hij was gecharmeerd van de havens en de nijvere drukte daar omheen. Er werd een pension gevonden op de Nieuwe Binnenweg bij een weduwe met volwassen zoon en dochtertje van 10 jaar. Het was niet toevallig dat daar op de 1e etage een collega zijn intrek reeds had genomen, ene Scharphuis met vrouw en dochtertje van 8, Poppie. Hij liep ons op de trap reeds tegemoet en verwelkomde ons heel hartelijk. Zij waren beiden van Indo-Europese afkomst en hij was meen ik Adjunct Hoofdcommissaris. Wij konden de gehele 2e etage betrekken. We hebben er gezellige maanden doorgebracht. Ik speelde er met de twee meisjes en gingen wel eens naar het Land van Hoboken vlakbij, om er kuilen te graven, e.d.

Op dat stuk braakliggende terrein staat nu het Dijkzicht Ziekenhuis. Het park was ook niet zo ver, waar mijn vader en ik wel eens naar toe wandelden, vooral naar de drukte op de Nieuwe Maas kijken en de grote schepen van de Holland Amerika Lijn. Met Aaf en Dee gingen wij de stad in, ergens winkelen of op een terrasje zitten. Wij zijn ook enige malen op bezoek geweest bij Pah van Gent, de vroegere leraar MULO in Makassar. Hij woonde woonde met enkele broers en zusters in bij zijn moeder aan de Bourgoensevliet in Charloos. Wij gingen er heen met de tram, een rit van bijna een uur voor 10 cent.

Een enkele keer zijn we te voet gegaan, maar dan via een veel kortere weg, met de veerpont over de Nieuwe Maas, ongeveer ter plekke waar nu de Maastunnel is. Dat was hoogstens een half uurtje lopen.

In Den Helder had ik een Meccano bouwdoos gekregen en in Rotterdam kreeg ik voor mijn verjaardag nog eens een stoommachine, een mooi ding dat ik nog heel lang heb bezeten. Voor Aaf en Dee moesten wij nog een geschikte kostschool zien te vinden. De moeilijkheid was dat Dee slechts de lagere school had doorlopen. Voor zij de kweek kon gaan volgen, moest dat eerst worden voorafgegaan door een aansluitende vooropleiding, liefst op dezelfde locatie. De meeste internaten konden daaraan niet voldoen. Wij zijn bij verschillende op bezoek geweest, o.a. in Bergen (N.Holland). Vele waren ook te duur. Uiteindelijk slaagden wij in Mook (N.Limburg). Een Katholiek nonnenklooster tevens internaat. De leerlingen, uitsluitend meisjes, droegen er zedelijke uniformen. Mijn zusters werden ingeschreven en enige weken daarna moesten zij er blijven. Wij hebben hen nog enige keren bezocht, met de trein eerst naar Nijmegen, in een hotel overnacht en de volgende morgen vroeg met een stoomtram er heen. Zij waren reeds in de voorgeschreven kleding gestoken.

Hoewel mijn vader zijn verloftijd nog niet ten volle had genoten, besloot hij toch maar eerder weer naar Indië terug te gaan, temeer daar de collega Scharphuis zijn tijd ten einde was. Afsproken werd samen met dezelfde boot te reizen ergens in november 1930. De nieuwe standplaats zou Pekalongan zijn, een Residentiehoofdstadje ten Westen van Semarang (Midden-Java). Hij was net in september 62 jaar geworden en nog steeds in Gouvernements dienst. Voor de tropen een uitzonderlijke leeftijd. Hij rekende erop dat hij binnen niet al te lange duur met pensioen moest gaan.

Voor het laatst gingen wij naar Den Helder en vervolgens naar Mook om van Aaf en Dee afscheid te nemen. Dat was geen pretje; tranen met tuiten natuurlijk.

Wij gingen in Rotterdam aan boord van de "*Insulinde*" van de Rotterdamse Lloyd, weer een oud kolengestookt stoomschip, iets kleiner dan de "*Prins der Nederlanden*". Tegen de avond voeren wij de Nieuwe Waterweg af, via South Hampton en Marseille en dezelfde havens als de heenreis naar Batavia (haven Tandjoeg Priok). Wij werden afgehaald door mijn moeder en alle drie broers en logeerden enkele dagen bij familie, o.a. tante Marie. Toen werd afgesproken dat ik met Troel mee zou gaan naar Grizee, even ten noorden van Soerabaya (Oost-Java) waar hij onderwijzer was aan een openbare school. Ik was inmiddels 8 jaar en omdat ik in de verloftijd niet naar school was geweest, zou hij zorgen dat ik dat verzuim weer kon inhalen. Mijn vader reisde af naar Pekalongan, Troel en ik met de ééndaagse-expres naar Soerabaya, een reis van 12 uren over een afstand van 1000 km., waarna een taxi naar Grizee. Het was al donker toen wij in het pension van mijn broer aan kwamen. Ik sliep bij hem op de kamer. Het bleek een typisch Indisch huis, opgetrokken van hout en wit geverfd, een voorgalerij, midden een brede gang met aan weerszijden kamers, een achtergalerij en bijgebouwen. De 5 à 6 overige pensiongasten waren ook vrijgezel, jonge beginners. Het huis stond een paar kilometers buiten het stadje, te midden van sawah's en enige begroeiing. Er was geen waterleiding, en geen gas. De verlichting bestond uit antieke lampen met kousjes, gekoppeld aan een buizenstelsel aan de plafonds, dat weer in verbinding stond met een petroleum drukvat in de bijgebouwen, dat dagelijks met de fietspomp onder druk werd gezet. 's-Avonds moesten de lampen met spiritus worden voorverwarmd om licht te krijgen. Een van de bedienden was er bedreven in. De streek stond bekend als zeer warm, beter gezegd bloedheet. Mijn broer had op school een gezamenlijke 2e en 3e klas. Hij had een motorfiets waarmee wij dagelijks heen en weer reden, ik achterop. Hij was streng en ik moest hem op school "meneer" noemen, terwijl iedereen toch wel wist dat hij mijn broer was. Ik kwam weer in de 2e klas. In de middag kreeg ik van hem bijles thuis. Ik kan niet zeggen dat ik die tijd in Grizee fijn vond. Ik heb het er een maand of drie volgehouden en ik weet niet meer wat de reden precies was dat mijn vader er een eind aan liet maken.

Mogelijk dat Troel het ook niet meer zo zag zitten, vooral toen ik ernstig ziek werd, de gevreesde Malaria Tropica, die in die streek veel voor kwam. Het klimaat was er ook niet om te harden. Hoe dan ook, na mijn herstel vertrokken wij via Soerabaya met een boemeltrein naar Semarang. Daar haalde mijn vader ons op en reden met de dienstauto over de weg met steile hellingen en djatibossen naar Pekalongan, ook een kustplaats dat erg warm was. Na een rit van +/- 3 uren kwamen wij tegen de avond aan. Pa had er een ruim huis aan het Boegisanpark, eigenlijk een plantsoentje met enkele boompjes en struiken. Ik was doodop van de reis. Na enkele weken werd, in overleg met mijn moeder, beslist dat ik met haar mee naar Bandoeng (West Java) zou gaan, waar zij in pension woonde. Deze stad lag tussen bergketens op een hoogvlakte 700 m boven zeespiegel en het klimaat was heerlijk koel. 's-Nachts moest je er zelfs onder een dunne deken slapen; een mooie gelegenheid om weer geheel op krachten te komen na de periode Crizee. Hoe ik naar Bandoeng ben gereisd weet ik niet meer, daar kan ik me niets meer van herinneren. Jan woonde er ook, in de kost bij een familie en werkte als reclameman bij een bekende bank. Louis was in militaire dienst na zijn onafgemaakte studie aan de Postschool. Hij was gelegerd in Tjimahi, een garnizoensplaats even ten westen van Bandoeng. Jan was reeds eerder in dienst geweest bij de bergartillerie. Beiden kwamen ons geregeld opzoeken. Ik ging er spoedig naar school, een openbare, weer in de 2e klas.

Tijdens een vakantie gingen Ma en ik in Pekalongan logeren. De reis er heen was aller-belabberd, terwijl die terug geen problemen opleverde. De kortste weg was via Cheribon, op de grens van West en Midden-Java, maar daarheen was geen spoorverbinding, wel 2x per dag een sneldienst-bus. Vanuit Cheribon kon je met een trein van een particuliere maatschappij, de Semarang Cheribon Spoorweg (SCS) in Pekalongan komen. Hoewel de bus een sneldienst heette te zijn duurde de rit \pm 5 uren, vanwege het bergachtige terrein en de vele stopplaatsen. Op de tijd werd niet al te zeer gelet met het gevolg dat wij de laatste aansluiting op de trein misten. Er zat niets anders op, mijn vader werd gebeld om ons op te halen met de auto. Pas tegen 10 uur 's-avonds was hij er, na een rit van ong. 3 uur. Ik bleef in Bandoeng wonen tot de grote vakantie. Ik was op school voorwaardelijk over. Hoe kon het ook anders. De school was me ook niet zo goed bevallen. We hadden een juf die me een beetje negeerde. De leermiddelen waren zeer ouderwets. Schrijf en rekenwerk deden wij nog op een lei met griffel. Van dat gepiep en gekras kreeg ik de koude rillingen.

Het bleek dat de nonnetjes in Pekalongan inmiddels een lagere school op poten hadden gezet en bij uitzondering werden er ook jongens t/m de 3e klas toegelaten. Dus weer op reis met dezelfde problemen in Cheribon.

De nieuwe school beviel me best, niet al te groot, ik voelde me er *senang!*, ondanks het bidden voor en na de lessen. Er was ook een Fröbelschool aan verbonden waar Tottie Krul op zat, een zoontje van een ondercommissaris en Hoofd van de Stadspolitie. Zijn kantoor, kazerne en hun woonhuis was naast de school. Ik zou er met het nieuwe schooljaar beginnen en kwam in de 3e klas. Mijn moeder bleef enkele weken logeren.

Zoals reeds vermeld was Pa chef bij de veldpolitie, hetgeen inhield dat hij wel eens in zijn district op inspectie moest en wel in uniform. Hij plooidde het zo dat ik tijdens vakanties en vrije dagen met hem mee kon, vaak in gebieden hoog in de bergen. In de streek rond Pekalongan waren veel suikerfabrieken en -plantages. Algemeen was bekend dat de suikeremployeés heel goed verdienden en onze stad was daarvan het centrum, vandaar een grote sociëteit waar wij ook lid van waren. Het was er gezellig en werd druk bezocht door families met kinderen. Het was vlak bij ons huis. Na de suikeroogst en fabricage (de suikercampagne genoemd) werd dit feit in de soos uitbundig gevierd, vooral na uitbetaling van de *tantièmes*. Overigens dronk mijn vader in de namiddag graag een biertje of een borrel, deed er een spelletje biljart of ging een kijkje nemen in de leeszaal.

Ook heeft hij eens meegedaan aan een toneelstuk, waarin hij een rol kreeg van een butler. Naar de soos was van ons huis uit nog geen 5 minuten lopen. Op een avond wandelden wij er heen over een weggedeelte met schaduwbomen, waarin veel reigers hun heenkomen voor de nacht hadden gezocht. De grond onder die bomen was reeds wit van de reigerstront, en wat wij reeds lang hadden gevreesd, gebeurde toen. Een hele vieze witte straal op het kale hoofd van Pa. Het droop van zijn gezicht en kleding. Vloekend maakte hij rechtsomkeert, thuis de badkamer in. Zelden heb ik hem zo vlug zien lopen. Niet lang na mijn definitief verblijf in Pekalongan verscheen op het heetst van de dag onze Jan op zijn motor, helemaal onder het stof. Een paar weken later kwam Louis na afloop van zijn diensttijd. Hij had bij een afdeling wielrijders gediend en had daar prachtige verhalen over, vooral bij nachtelijke oefeningen waarbij men geen hand voor ogen kon zien, keurig in gelid tegen elkaar aanbotsend met de nodige scheldpartijen. Dat kon hij zeer smakelijk vertellen.

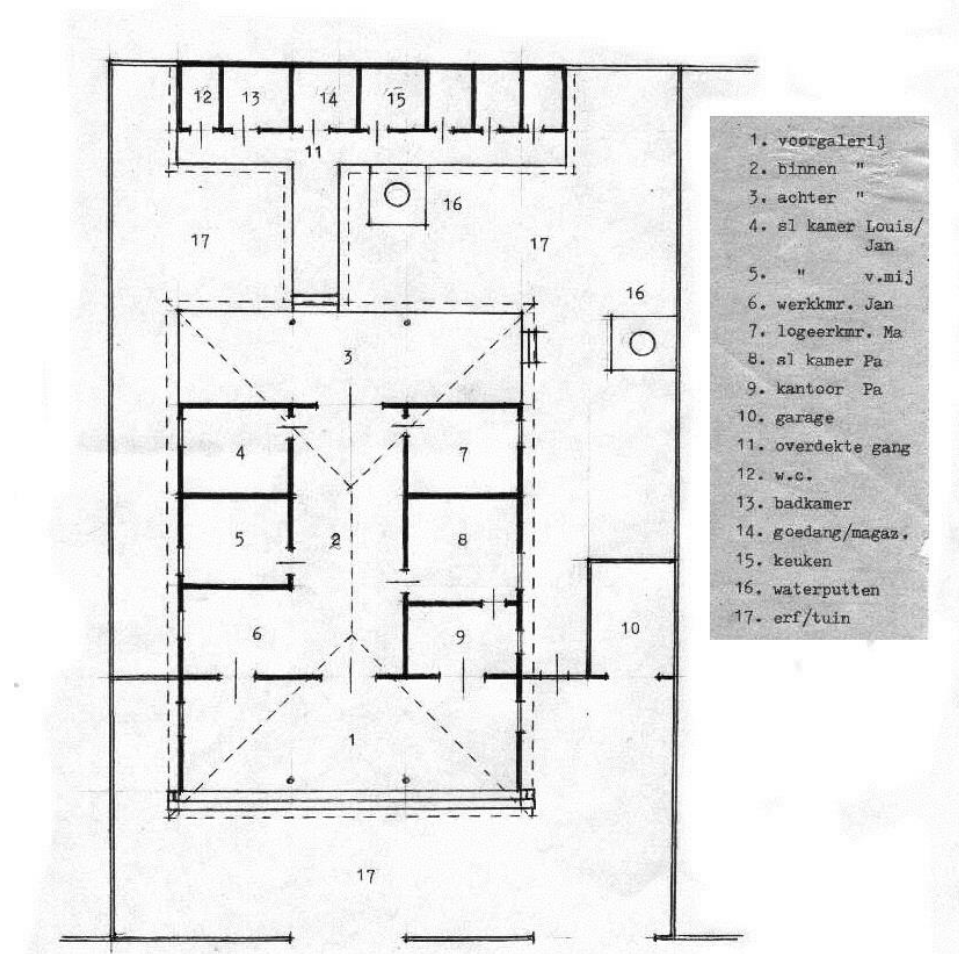
Zoals gezegd woonden we in een ruim huis met grote kamers. Wel kaal gemeubileerd zoals bij vrijgezellen, alleen het hoognodige. Gas en waterleiding was er niet. Wel 2 waterputten op het erf, waarvan er één glashelder water bevatte. Niettemin moest het gekookt worden en gefilterd. Daarvoor hadden wij een afsluitbare stelling met leksteen, waarin grind, zand en houtskool zat. Onder die steen een verzinkte bak met kraan waar het water in druppels werd opgevangen. Op zijn slaapkamer had mijn vader een petroleum fornuis met 2 pitten, waarnaast een glazen reservoir voor de petroleum; alles gemonteerd in een stalen frame. Door een ingenieuze constructie van de branders, brandden die pitten heel schoon met blauwe vlam. Daarop maakte hij het ontbijt klaar of eventuele hapjes voor tussendoor. Behalve een baboe en een kokkie was er een tuinjongen, een tiener nog, Soekarno. Hij was tevens mijn speelkameraad als dat zo uitkwam. Jan had zijn baan in Bandoeng opgezegd of was misschien ontslagen, en ging in Pekalongan wat schnabbelen. Hij kreeg van een rijke Chinees Fin Sen, een kleermaker, de opdracht om zijn winkel en atelier te moderniseren en voor de voorgevel levensgrote reclameborden te schilderen. Het werd fantastisch. Met die man kon hij lezen en schrijven en hij mocht vaak diens auto lenen, een grote Chrysler sedan. Hij natuurlijk daarmee opscheppen bij meisjes in de stad. Met die Chinees hebben wij eens met z'n allen een dagtrip gemaakt naar een natuurbad in de bergen, met lekker eten en drinken. Jan begon thuis ook aquarellen te schilderen, o.a. religieuze voorstellingen voor de nonnen en de pastoor. Door bemiddeling van Fin Sen kreeg hij bovendien in Cheribon de opdracht een bioscoop te beschilderen en opnieuw in te richten, een mooie klus.

Louis was de rust zelve. Maar Jan zat weer vol streken, soms tot grote ergernis van Pa. Meermalen had hij, tijdens de siësta, stiekem de dienstauto uit onze garage gepikt en ging er mee joyrijden. Ik moest hem daarbij helpen eerst de auto de weg op te duwen, ver genoeg van huis zodat Pa niets zou merken. Tot het een keer misging. Even buiten de stad kwam hij in aanraking met een uitstekende wielnaaf van een grobak (ossendar), die ons tegemoetkwam. Een van de spatborden werd opengereten. Leiden in last toen! Bij een wagensmid in een *desa* vlakbij liet hij de schade uitdeuken en besmeerde het litteken zo goed mogelijk met teer. 't Was inderdaad bijna niet meer te zien. Maar de volgende dag rapporteerde de chauffeur de schade. Het huis was voor Jan te klein. Hoe mijn vader het heeft moeten verantwoorden weet ik niet meer. Mijn moeder logeerde af en toe bij ons. Zij had een eigen slaapkamer ingericht. Jan wist dat zij in de kast een koffergrammofoon had. Meermalen, als zij er niet was, maakte hij de kast met een beitel tussen de deur open en draaide onder het tekenen en schilderen de toen populaire liedjes, luid meezingend.

Op mijn 9e verjaardag kreeg ik een aanvulling op mijn meccanobouwdoos en een echte leren voetbal. Met Soekarno en Chinese buurjongens voetbalden wij op het plantsoen voor ons huis. Tegen het einde van

dat jaar kwam Troel logeren. Op mijn zusters na waren wij weer even compleet en het werd erg gezellig. Niet lang daarna vertrok Jan naar Batavia op zijn motor. Hij had een baan gekregen bij een bekend reclamebureau en Louis volgde spoedig naar YogYakarta, waar hij werk kreeg bij de boekhandel Kolff. Ik was wederom alleen met Pa. Op school ging het naar wens. Veel jongens en meisjes uit de omtrek van de suikerondernemingen. Zij werden dagelijks met een schoolbus gebracht en gehaald. Ook ik reed elke morgen met de auto mee en na schooltijd wachtte mijn vader mij op het bureau van de stadspolitie er vlak naast, bij de Heer Krul. Ik heb van Soekarno ook fietsen geleerd, op een oude dienstfiets van de politie. Doordat ik niet bij de trappers kon werd het zadel verwijderd en zittend op de bagagedrager kon dat net.

Woning te Pekalongan.

Periode Rotterdam febr.1932 - dec.1935

Omstreeks december 1931 kreeg mijn vader bericht dat hij zou worden gepensioneerd en het stond reeds vast dat wij voor goed naar Holland zouden vertrekken, althans dat was de bedoeling. Andermaal werd het huishouden opgedoekt en namen onze intrek in een pension tegenover het station. Mijn vader moest de dienst overdragen aan Inlandse collega. Er werd geen vendutie gehouden, de inboedel werd aan een opkoper onderhands verkocht. Het was ook de moeite niet waard. Kortom, inpakken en afscheid nemen. De verdere voorbereidingen waren spoedig afgehandeld. Het schip waarmee de reis zou worden gemaakt was de "Sibajak", een motorschip van de Rotterdamse Lloyd. Eindelijk een wat groter en moderner schip. We vertrokken per trein naar Tjikampek waar overgestapt moest worden op een spoorlijn van de Staats-Spoorwegen (de"SS") naar Batavia. Daar ook enkele dagen in een hotel, waar mijn moeder en Jan zich bij ons voegden. Een dag of wat voor ons vertrek, kwamen Troel en Louis ook, om ons in Tandjong Priok af te duwen. Het afscheid aan boord werd deze keer emotioneler dan bij de vorige reis, hoewel mijn moeder en broers mij verzekerden dat zij spoedig zouden volgen. Het vertrek verliep zoals gebruikelijk, onder de tonen van het Wilhelmus en de dreunende stoomfluit. Toen het schip langzaam de haven uitvoer, hadden

mijn broers een motorboot weten te versieren en voeren tot aan de havenhoofden met ons mee, nog lang ons nawuivend. Vooral Jan had het moeilijk, hij huilde als een kind, had zich blijkbaar een behoorlijk stuk in zijn kraag gezopen. De reis verliep praktisch als de vorige, behalve Marseille in plaats van Genua. Wij stapten deze keer niet over op de boottrein, maar bleven de verdere reis aan boord. Wij hadden de tijd nu. Naar Rotterdam via Tanger en Southampton. We werden afgehaald door Pah van Gent en logeerden enkele dagen bij hem thuis in Charlois. Hij woonde er bij zijn moeder met nog enkele broers en zusters. Hij huurde een auto en reed ons naar Mook, naar Aaf en Dee. Het weerzien was geweldig, ze waren gekleed in hun uniform.

Later vond mijn vader voor ons tweeën een pension in de Diergaardelaan in het centrum, vlak bij de Coolsingel en Hofplein, bij de familie Stolz. De man was Adjudant bij de Landmacht en werkzaam op het departement in Den Haag. De vrouw verhuurde ons de kamer. Zij was heel erg opgemaakt en rook sterk naar parfum; gezegd werd dat zij het regelmatig dronk om zo lekker mogelijk te ruiken. Zij hadden 2 volwassen zoons, Giel en Henk. Naar geloven konden wij er ook eten. Mijn zusters zouden tot de grote vakantie in Mook blijven, waar Aaf eindexamen moest doen. Het plan was dat zij dan beiden het verblijf daar zouden beëindigen. De kostschool was schreeuwend duur en Pa moest de tering naar de nering zetten. Zijn pensioeninkomen was ruim met de helft verminderd, maar vergeleken bij de gangbare lonen hier, toch nog opmerkelijk royaal.

Voor mij was een zogenoemd nette school gevonden, een gemeentelijke openbare jongensschool in de Johan van Oldenbarneveldstraat. Ik kwam in de 3e klas bij een stokoude onderwijzer, de Heer Immerzeel. Onder het zingen, waarbij hij de maat met een potlood op zijn lessenaar tikte, viel hij vaak compleet in slaap. Ik kreeg van hem ook bijles bij ons op de kamer. Dat was wel nodig, gezien het verschil in leerprogramma met Indië. Op school was ik een bezienswaardigheid, zo'n vreemde eend in de bijt. Hoewel mijn vader mij herhaaldelijk aanspoorde om in de naburige straten met leeftijdgenoten te gaan spelen, durfde ik dat aanvankelijk niet. Ik was zelfs bang, ik dacht dat ik uitsluitend met straatjongens van doen zou krijgen, totdat uiteindelijk een van mijn klasgenoten Japie Bongers, een blozende boertige jongen, mij afhaalde en mij meetroonde naar de kinderrijke buurt Ammanstraat en Helmerstraat.

Het was een volksbuurt waar veel armoede heerste. Zo op het eerste gezicht dacht ik dat ik te maken zou krijgen met doorgewinterde Rotterdamse schoffies. De bevolking daar was praktisch allemaal werkeloos en leefden er van de steun. Japie woonde ook in de Diergaardelaan, even verderop. Zijn vader had een stamcafé. Ik werd bij de jongens geïntroduceerd. Enkelens noemden mij neger of waterchinees. De meesten toonden enige reserve maar bezagen mij ook met enig ontzag, temeer daar ik nettere kleding aan had. Dat zij het arm thuis hadden was duidelijk te zien. Versleten, te wijd of te krap, afgetrapte schoenen en grote gaten in hun kousen. Dat verbaasde mij, aangezien in Indië iedere Nederlander werd beschouwd als te behoren tot de hoge lagen van de samenleving. Voor zover ik weet moest een werkeloos gezin hier leven van de steun, die tussen de f 12 à f 15 per week bedroeg. Gaandeweg werd ik geaccepteerd en begon spoedig ook plat Rotterdams te praten. Mij werden, ook door ouderen, de gekste vragen gesteld over het leven daar in Indië. Men dacht dat wij in hutjes woonden en dagelijks de roofdieren van ons af moesten houden. Men veronderstelde dat ik als een soort Tarzan in de wouden moest hebben geleefd. De werkelijkheid die ik hun vertelde viel hen blijkbaar lelijk tegen. Ik heb er goede vrienden gekregen, zoals Jan Kaptein, Siebe Glastra, Gassie Oers, Wim Goudzwaard, Johnnie de Wolf, Lesie Staal en nog vele anderen. De twee eerstgenoemde zie ik thans nog vaak. Enige jaren geleden hebben zij op mijn oproep in "Panorama" gereageerd en zo elkaar na meer dan 40 jaar weer ontmoet. Veel waren er van Joodse afkomst. De Helmerstraat werd bijna uitsluitend door deze bevolkingsgroep bewoond. Ik wist in het begin amper wat Joden waren. De meeste van hen zijn in de oorlog in de Nazi-kampen omgekomen.

De favoriete spelletjes die wij deden waren straatvoetbal, goalgooien, haasje-over, bok-stavast en diefje met verlos. Ik kon als de beste hardlopen. Voetballen deden wij het liefst in de brede Diergaardelaan, die bestond uit 2 rijstroken met in het midden een breed trottoir met bomen. Auto's waren er praktisch nog niet. Wie had toen een auto!? Speelgelegenheid dus genoeg. Politie was er in overvloed. Zij surveilleerden te voet of op de fiets, ook door de woonwijken. Iedere gemeente had haar eigen model uniform voor de diender. In de Maasstad zagen zij er extra kranig uit. Zwart met groene biesafzettingen, witte handschoenen, nog met glimmende sabel en een helm waarop het zilverkleurige wapen van de stad. Het leek wat op een Romeinse helm. Voetballen op straat was ten strengste verboden, zoals zoveel dingen toen waren verboden. We konden dat hooguit een kwartiertje doen of er verscheen zo'n "juut" om de hoek en je was je balletje kwijt of we moesten mee naar de politiepost op het Haagse Veer, waar een van je ouders je moest komen ophalen. Later werd het uniform gewijzigd naar het model van de Londense Bobby.

Op een dag kreeg Pa spontaan een bloedneus die niet was te stoppen. Er werd een arts bij geroepen die de neusholte uiteindelijk aan twee kanten met tampons dichtstopte, waarbij het nodig was er een via de mond met een koordje door de neus werd aangetrokken. De dag daarop bleek bij verwijdering van de tampons, het bloeden nog niet was gestopt. De dokter haalde er een collega bij en pasten dezelfde methode toe maar met tampons gedrenkt in een bepaald middel. Door het vele bloedverlies verzwakte hij heel erg en ik vreesde het ergste. Gelukkig hield het bloeden na enige tijd toch op.

Medio 1932 verhuisden Pa en ik naar een ongemeubileerde etagewoning aan de Kruiskade, een ruimere behuizing op de 1e verdieping, boven winkel voor boeken en kantoor-benodigdheden. Aaf en Dee gingen van kostschool af en kwamen bij ons inwonen.

Voor Dee werd een school in de Aert van Nesstraat gevonden, ook bij nonnen maar extern. Aaf had in Mook eindexamen kunnen doen, maar dat werd door de directrice tegengehouden. Blijkbaar hadden zij liever gezien dat zij non zou worden. Het speet mijn vader zeer dat zij dat laatste jaar niet over wilde doen, ook niet aan de school waar Dee op was.

Ik ging over naar de 4e klas, zij het met de hakken over de sloot. De Kruiskade was een gezellige, drukke winkelstraat en van achter de ramen kon je ervan genieten. Gelukkig in dezelfde omgeving van mijn speelbuurt. We kregen eigen meubelen en opklapbedden ter besparing van ruimte. Aaf nam volledig het huishouden op zich en dat deed zij geweldig. Pa en ik hoefden niet meer zo af en toe uit eten te gaan. Wij gingen toen vaak naar de restauratie van de Hema, waar het eten uitstekend was en goedkoop.

Veel van mijn speelmakkers kwamen bij ons thuis en je kon merken dat ze onze gastvrijheid niet zo gewend waren. Behalve bij Wim Goudzwaard ben ik bij hen nooit in huis geweest, misschien vonden zij het gênant vanwege de algemeen heersende armoede in die tijd. De vader van Wim kreeg later een baan in Arnhem, waarheen zij tenslotte verhuisden. Ik heb hem nooit meer teruggezien, wel hadden we nog een tijdje met elkaar gecorrespondeerd. Onlangs heb ik nog, zonder resultaat echter, getracht hem op te sporen door bij enkele gemeenten te informeren. Ook nam Johnny de Wolf mij wel eens mee naar zijn huis. Hij woonde iets uit de buurt in de St. Josephstraat, een zijstraat van de West-Kruiskade. Zijn vader was musicus. Ook John moest de muziek in en studeerde naast piano ook accordeon. Later verhuisde hij naar de Kruisstraat en ging ook viool studeren. Toen hij 15 was trad hij met zijn vader op in een band. Omdat hij het heel druk begon te krijgen met studie en werk, zagen wij hem haast niet meer en verslapte de vriendschap. Het was een neef van Siebe Glastra, van wie ik hoorde dat Johnny in een Duits concentratiekamp is bezweken.

Behalve het spelen in de buurt, slenterden wij ook dikwijls in de stad rond, over de markt op de Goudse singel, naar het 'Land van Hooboken' of naar het park aan de Nieuwe Maas. Ook huurden wij soms een autopod voor een duppie bij de fietsenmaker voor een uur en crosten daarmee de stad door. Van Pa kreeg ik wel eens een paar centen of mocht wat wisselgeld hebben van boodschappen, dan trakteerde ik enkele makkers op een ijsje of een zak koekkruidels van de banketbakker.

Ik ging ook wel eens met Pa mee zijn pensioen op het Postkantoor verzilveren en daarna ergens op een caféterrasje zitten met een flesje chocomel (dat toen "Vosco" heette). Dan kwam "Jantje met de Pet" langs met broertje of kornuit, sjofel gekleed, met een rinkelbom (een kruisvormige stok waaraan een conservenblik en een paar ijzerdraden als snaren, met hier en daar kroonkurken voor het geluid van een tamboerijn). Het geheel werd dan in ritme op de grond gestamd en met een stokje op de snaren gebeukt. De toen populaire liedjes werden dan vol overgave ten gehore gebracht. Een keer riep zo'n gozer tegen zijn maat: "Kaik es, een zwarte Piet". "Nai, een waterchinees". zei die ander. Of: "Die zak heeft zich niet eens gewasse", terwijl hij zelf er heel smerig uitzag. Ik was dan diep en diep beledigd.

Een brandje in de buurt was ook een belevenis. In Rotterdam kende men een vrijwillige- en een beroepsbrandweer. Zodra er ergens een begin van brand werd gemeld, lieten de vrijwilligers terstond hun bezigheden in de steek en holden naar de hun toegewezen stalling van de ladder- en slangenwagens, een handkar op twee wielen, trokken en duwden onder belgerinkel het karretje naar het object. Wie er het eerst was kreeg bovendien een premie. Het werd dus als een wedstrijd beschouwd.

Bleek het dat de brand niet was te houden, dan pas kwam de beroeps brandweer met groot materieel loeiend aanzetten. Steevast kon die rekenen op onze geëerde belangstelling. Rotterdam had toen de modernste en krachtigste motorspuiten in het land.

Op een vroege morgen voor schooltijd, zag ik door het raam een file van trams waarin vreemde tramlijnen voor kwamen. Er moest iets aan de hand zijn. Ik ben gaan zoeken en zag dat het stationsplein voor alle verkeer was afgezet. Er was tegenover het station die nacht brand uitgebroken in het alom bekende

“Arena” theater, vergelijkbaar met “Carré” in Amsterdam. Er werd nog volop geblust. Het toeval wilde dat de familie Stolz kort ervoor net boven de ingang van dat theater waren gaan wonen. Stolz was direct na zijn pensionering daar naartoe verhuisd en bewoonde er de 1e etage. Tussen de middag uit school ben ik er weer gaan kijken en zag dat de afzetting was opgeheven. Ik heb bij de familie aangebeld en mocht vanaf de waranda naar de ravage komen kijken. Het gebouw was totaal verwoest. Men was nog bezig met een paar stralen na te blussen. Het huis had helemaal geen schade geleden, zelfs geen waterschade. Het stonk er wel vreselijk.

Het was inmiddels januari 1933. Onze school verhuisde in zijn geheel naar de Nadorstraat, een zijstraat van de van Oldenbarneveldstraat. Het nieuwe gebouw was van jongere datum, betonnen vloeren en zelfs elektrisch licht. In de oude locatie hadden we nog gaslicht en oude stoffige en krakende houten vloeren. Er was nu ook een aparte afdeling voor meisjes. Wij kregen een jonge onderwijzer, de Heer Hoogerwerf, woonde in Vlaardingen. Hij was een actieveling, wist ons enthousiast te maken voor alle vakken en kon goed orde bewaren. Hij organiseerde ook de schoolreisjes voor de hele school. Daarvoor moesten wij wekelijks een dubbeltje meenemen. Deze reisjes waren voor ons een feest. De eerste keer zijn we met een tourbus naar Brabant geweest, het jaar daarop naar Zeist per trein en tram, en verder een wandeling door de bossen naar de piramide van Austerlitz. De laatste reis die ik meemaakte ging naar Haarlem en omstreken, de sluizen van IJmuiden en het Bloemendaalse Strand.

Op de Kruiskade kregen wij een paar keer bezoek van vrienden van mijn broers, die met verlof hierheen kwamen, brachten ons de groeten en de laatste nieuwtjes en spulletjes voor de rijsttafel. Wij woonden al ruim een jaar in Nederland en ik was al aardig ingeburgerd. In het begin heb ik me wel eens verbaasd over de verschillende gewoonten, gebruiken en regels hier te Lande en de dingetjes waarvan ik het bestaan niet wist.

De bordjes “Verboden het gras te betreden” bij alle plantsoenen, op de rechter trottoir lopen in de winkelstraten e.d. Met mijn vader liep ik eens al wandelend door de Hoogstraat aan de verkeerde kant enkele etalages te bekijken en prompt kwam er een agent op ons af en verwees ons gebiedend met zijn witgehandschoende vinger naar de overkant: “Wilt U aan de rechter zijde lopen a.u.b” Dat zij hij zo maar tegen een gewezen commissaris! Dan verder de keurig geregelde winkelsluitingswet nooit zoiets gekst gehoord. In de Ammanstraat was een groenteboer die dagelijks zijn overladen handkar voor de deur had staan waaronder hij twee grote trekhonden ging inspannen. Die beesten waren altijd blij dat ze weer trekken mochten. Voor het eerst zag ik hier een stofzuiger in huis. In Indië bestonden ze niet eens. In dit land moest je toen voor een fiets belasting betalen. Ieder jaar kon men een koperen fietsplaatje kopen dat aan het stuur werd vastgeklonken. De werkelozen kregen zoiets gratis maar dan werd daarin een gat geponst. Ook de grote warenhuizen waar je als kind alleen niet in mocht. Door een als een admiraal geuniformde portier werd je tegengehouden. Mijn vader had in zijn tijd zulke zaken nooit gekend. We waren een keer in de Bijenkorf, Aaf en Dee waren er ook bij.

Een verkoopster hielp ons plichtmatig bij een van de afdelingen en toen Pa haar het geld wilde geven om af te rekenen, weigerde ze dit en verwees ons met een armzwaai naar een kassa ergens verderop. Hij stond perplex, drukte haar het geld in de hand en legde uit wat hij verstond onder dienstbetoon en bleef stokstijf op de plaats staan.

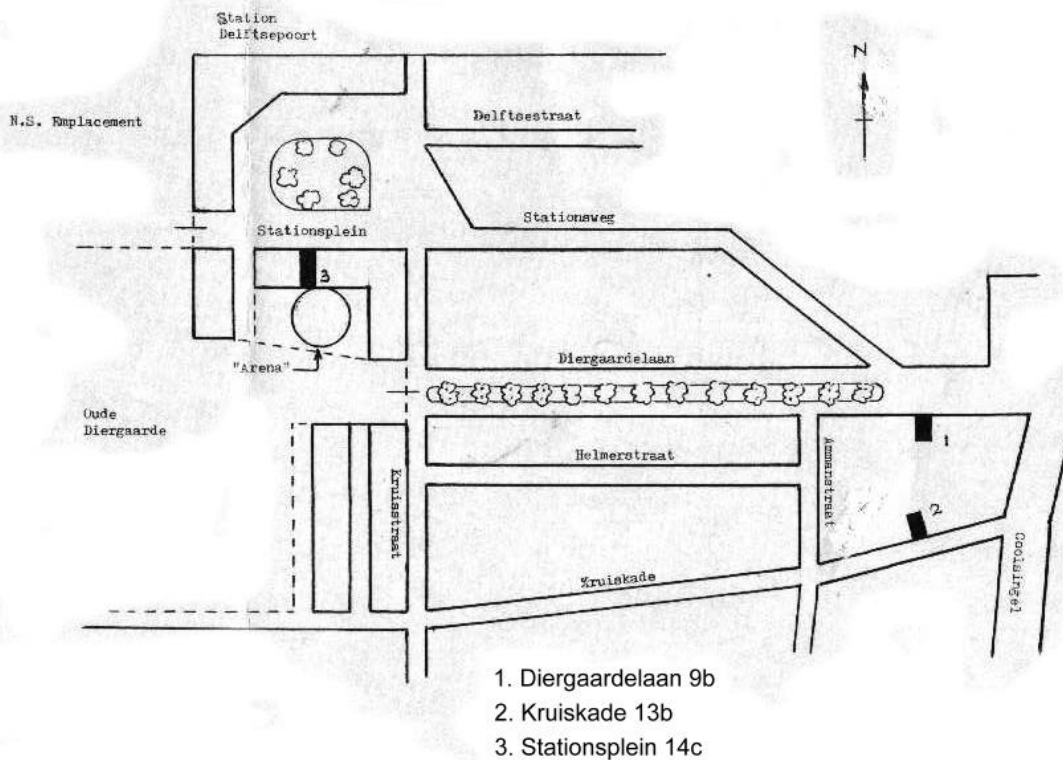
Hij dreigde de zaak te verlaten als zij niet als de gesmeerde bliksem naar de kassa ging en met het wisselgeld terug zou komen met het artikel ingepakt en wel.

Aaf en Dee schaamden zich rot. Hoe het verder afliep, weet ik me niet meer te herinneren. Ik was waarschijnlijk ook maar naar elders in de zaak afgedropen om er geen getuige van te willen zijn. "Gekke kerel" zou dat meisje hebben gedacht.

Op een vrijdagavond werd ik in de Helmerstraat door een blijkbaar orthodox Joodse huisvrouw binnen geroepen en vroeg mij of ik het gasfornuis en de verlichting in huis wilde aansteken. Ik vroeg mij af waarom zij dat eigenlijk niet zelf kon doen. Buiten maakte ik mijn verbazing aan mijn vriendjes kenbaar, die mij vertelden dat vrome Joden vrijdags na 6 uur zich niet met vuur of licht mochten inlaten.

Van de Heer Stolz kregen wij onverwachts de tip dat de etage boven hun op het Stationsplein leegkwam en te huur werd aangeboden, ik meen voor f 15,-per maand, met gedeeltelijk gebruik van de zolder. Wij kijken. Er waren 4 kamers, keuken en W.C., een en ander een stuk ruimer dan op de Kruiskade. Voorzijde met uitzicht op het station en plein en achter op de diergaarde, met openslaande deuren op de waranda. De puinhoop van de Arena was reeds opgeruimd. We besloten onmiddellijk weer te verhuizen. De indeling van onze nieuwe woning was: Een voorkamer met balkonnetje waar Dee op een divanbed zou komen te slapen, een tussenkamer voor Pa en ik, en achter de huiskamer op het Zuiden. Aaf kreeg de zijkamer. In

de zomer werd de voorkamer tevens als zitkamer in gebruik genomen. Al met al een beduidende verbetering in onze woonsituatie.

ROTTERDAM-C

Mijn zusters begonnen vaste verkering te krijgen. Aaf met Wout van Geluk, van oorsprong een MTS-er Scheepsbouw, bij de werf Wilton-Feijenoord wegens de malaise ontslagen, maar weer werkzaam in de zaak van vader die een lood-gietersbedrijf had. Dee met Piet Nijhuis, een beginnende pianist en zanger, werkeloos, enigszins een "flierefluiter". Zij was met hem in kennis gekomen door tussenkomst van Giel Stolz. Deze twee jongelui kwamen natuurlijk geregeld bij ons thuis. Op de Kruiskade hadden wij voor een periode ook een hulp in de huishouding, Annie Moes. Ook zij kwam veel bij ons op bezoek en wij wel eens bij haar en haar ouders in Bergsenhoek. Zij had Aaf in kennis gebracht met Wout. Annie had een oogje op Pah van Gent, die nog altijd bij ons kwam aanwippen. Zo werd het bij ons nog een gezellige boel.

Van Giel Stolz kochten we voor een tientje een Zuid-Amerikaans dwergaapje, bekend onder de naam "Oestiti". Hij was niet groter dan een eekhoorn. Aaf en Dee namen hem vaak mee in een tasje in de tram naar hun vriendjes. Het was een leuk beestje en bijzonder speels. Hij maakte een fluitend geluid als een vogeltje, had een vacht als een Cyperse kat en een staart dat drie keer zo lang was als zijn lijf. We deden hem regelmatig in het bad in een waskom. Hij had om zijn middel een riempje waaraan een dunne ketting van een koekoeksklok, soms mocht hij ook los in de kamer. Hij had aan één persoon een reuze hekel, dat was Annie Moes. Zodra hij maar haar stem hoorde als zij de trap op kwam, kroop hij krijsend achter een kussen op de bank weg. Zij had hem waarschijnlijk eens een tik verkocht.

Mijn vader kreeg wel eens bezoek van een vrijgezelle ex-collega, de Heer Eijlers, die de dienst bij de politie voortijdig had verlaten omdat hij een miljoenenervenfenis in de schoot geworpen kreeg. Hij was antiek modieus gekleed, zoals uit de eeuwwisseling, met o.a. slobkousen over zijn schoenen en besprenkelde zich rijkelijk met de duurste parfums.

Hij nam mijn vader dan mee naar mondaine gelegenheden en theaters en nam daarbij alles voor zijn rekening. Eens kwam Pa vrij laat thuis en vertelde dat zij even per vliegtuig naar de wereldtentoonstelling in Brussel waren geweest. Wie reisde er toen in die tijd per vliegtuig!?

In die jaren viel er veel te beleven op het gebied van de luchtvaart. De "Zeppelin" maakte een rondvlucht over Nederland en bezocht ook het vliegveld Waalhaven, waar Pa en ik naar toe zijn geweest.

Bijna de hele Rotterdamse bevolking was daar toen te vinden. Het was een imposant gezicht die kolossale sigaar daar in de verte en langzaam zwevend naderbij glijdend tot aan de ankermast. Tevens konden wij in een van de hangaars de "Uiver" bezigten, de eerste geheel van metaal, een Douglas DC-2, die later de beroemde Melbourne-race zou gaan winnen. Ook de Pander Postjager was er te zien, een zeer snel vliegtuig die ze later wegens de vele gebreken de "Pech"-jager gingen noemen.

Zomers gingen wij naar Hoek van Holland en naar de Wilgenplas, ontstaan uit een veenafgraving in de buurt van Pijnacker, omgetoverd tot zwemgelegenheid met ernaast een groot permanent kermispark. In mijn eentje ging ik wel eens naar een drijvend zwembad in de Nieuwe Maas, dat afgemeerd lag naast de Willemsbrug aan de zijde van het Noorder Eiland. Met Dee en Piet ging ik ook vaak naar de Bergse Plassen in Hilgersberg, waar zijn ouders op een van de eilandjes een zomerhuisje hadden, met een roeiboot en een kano.

Mijn vrienden verlegden langzamerhand hun speelterrein naar het stationsplein, waar de mogelijkheden weer anders waren dan in onze oude buurt.

Ik raakte een voortand kwijt door een stoeipartij met een van mijn kameraden bij ons thuis. Ik smakte voorover op de vloer en de tand brak voor de helft af, een puntje van de zenuw bloot. Ik heb geschreeuwd als een mager varken. Een van de kamerhuurders van Stolz heeft mij toen nog geholpen met een stift de pijn te verzachten. Een tandarts in de Diergaardelaan heeft mij toen een mooie stifttand aangemeten, die ik nu nog steeds in mijn bovenkaak heb zitten.

Op school ging het weer niet zo best. Ik kreeg in de 5e klas een andere onderwijzer, de Heer Mol, een oudere driftkikker. Ik bleef toen prompt in die klas zitten. Weer een jaar achterop.

Mijn vader begon heimwee te krijgen en begon er aan te denken om weer naar Indië terug te keren. Hij miste vooral de zon en stond maar voor het raam naar de grijze lucht, de regen, hagel of sneeuw te staren. Dan verzuchtte hij: "Wanneer het zover met me is, laat me dan maar liever onder de klapperbomen begraven worden, maar niet hier". Er werd drukker met het thuisfront in Indië gecorrespondeerd. Met een andere oud-collega, de Heer Rhesa, een volbloed Duitser die hij vanaf zijn diensttijd als militair reeds kende, maakte hij plannen voor de grote oversteek. Deze magere, bleke en voor zijn leeftijd reeds oud uitziende man was in Indië ernstig ziek geweest. Hij leed aan een tropische ziekte die "Indische-spruw" werd genoemd, die alleen in een koude klimaat tot staan kon worden gebracht. Hij was wegens die kwaal ook voortijdig naar Holland gegaan. Hij was getrouwd met een rasechte negerin. Het verhaal deed de ronde dat zijn dienstmaten in het leger, hem hadden voorgelogen als zou zij een dochter was van een neger-koning of zoiets. Hij, tuk op geld, dacht een goudvisje aan de haak te kunnen slaan en trouwde er mee, niet tegenstaande dat zij oerlelijk was. Zij droeg ook een imposante familienaam "Alimamba" (de giftigste slang in Afrika).

Zij hadden het plan ook naar Indië te gaan, maar voor slechts enkele maanden om hun zoon, die officier was bij het KNIL, op te zoeken.

Bij verschillende reisbureaus werden offertes gevraagd, ook van buitenlandse scheepvaartmaatschappijen. De Nederlandse vielen al gauw af, waren veel te duur. We moesten de overtocht nu zelf zien te betalen. Intussen was mijn Pa al driftig aan het sparen. Van alle aanbiedingen was een Duitse maatschappij, de "Nord Deutscher Lloyd" de goedkoopste. Goedkoper nog dan de Italiaanse en zelfs de Japanse. Wij zijn zo'n schip wezen bezichtigen toen dat in een van de havens van Rotterdam afmeerde. Het was de "Koblentz", een oud en klein schip, viel erg tegen maar moesten dat maar op de koop toe nemen.

Nu begon Piet Nijhuis ook interesse te krijgen in Indië, maar had het geld er bij lange na niet voor. Avontuurlijk als hij was, maakte hij met een vriend, Henk den Turk, plannen om als minstreel, zo nu en dan liftend, te voet naar Indië te komen, een reis van minstens 30.000 Km. Hoe kwamen zij op dat idee!

Daar ginds zouden zij wel zien om aan werk te komen, maar zochten bovenal het avontuur. Zij lieten aanzichtkaarten en folders drukken waarop een tekening van de twee, lopend met volbepakte rugzakken en gitaar, op een achtergrond van beide werelddelen met de te volgen route. Ze vertrokken, vergezeld door de nodige publiciteit van de pers. Het eerste traject was naar Parijs. Zij kregen spoedig een lift en schoten de eerste dagen goed op. Voor hun dagelijks kostje zouden zij hier en daar als straatmuzikanten of in cafés gaan optreden. Slaapzakken hadden zij voor de nachtrust. Per brief of briefkaart hielden zij ons op de hoogte van hun vorderingen. Na enkele weken kregen wij bericht dat zij in Genève waren beland, waar zij contact kregen met het Nederlandse consulaat. Daar troffen ze een invloedrijk iemand, een zekere

Blankenstein, die zeer geïnteresseerd bleek te zijn. Hij had grote bewondering voor ze, kende Indië ook en had daar nog goede relaties bij de krantenwereld. Aangezien Piet zeer goed van de tongriem gesneden was, beloofde deze man hem aan een baan te zullen helpen als journalist aldaar. Maar raadde af de tocht verder voort te zetten als onhaalbaar. Niet lang daarna waren beiden weer in Rotterdam. Mijn vader mocht Piet ook wel.

Een tijd later kwam hij tot de ontdekking dat een groot deel van ons spaargeld voor de terugreis was verdwenen. Hij had het thuis op verschillende plaatsen bewaard, o.a. in een afsluitbare hutkoffer onder zijn bed, op een geheim plekje, en dat was weg. De vraag of hij het niet veiliger op een bank in bewaring had kunnen geven was niet aan de orde. Wie van de particuliere burgers had toen een bank. Men spaarde het in een ouwe sok! Pas na de oorlog veranderde dat. De banken waren toen alleen geïnteresseerd in zakenlui en zeer vermogende.

Er werd aangifte gedaan bij de politie en we kregen de recherche op bezoek. Veel viel er niet te onderzoeken, geen vreemde vingerafdrukken op de hutkoffer. Wel werden wij overspoeld met vragen over burens, medebewoners en vrienden en kennissen. Zij kwamen later terug met het voor ons verrassende vermoeden in de richting van Piet Nijhuis. Immers hij was op de hoogte van ons spaarpotje en ook hij had geld nodig voor de reis naar Indië. Ons werd nadrukkelijk verzocht hierover verder te zwijgen in het belang van het onderzoek. We waren met stomheid geslagen en geloofden er geen barst van. We hadden zoiets wel kunnen verwachten van onze buurjongen Giel Stolz, een louche figuur, brutaal en agressief van aard. Wij hebben er verder niets meer over gehoord, maar moesten ons vertrek uitstellen.

Ik zou haast vergeten dat wij omstreeks deze tijd vernamen dat mijn broer Troel in het huwelijk zou treden met een ex-klasgenote van Aaf, Cor Hensen, die na haar eindexamen in Mook terug naar Indië was vertrokken met de boodschap vooral de groeten te doen aan ons thuisfront daar.

Dat resulteerde in een vaste verkering met Troel. Zij trouwden in Buitenzorg waar zij en haar familie woonden.

Op schoolging het weer beter. Na de 5e klas te hebben overgedaan kwam ik in de 6e, bij het hoofd van de school, de Heer Sneep. Tegen het einde van 1935 kregen we van het reisbureau bericht dat de Duitse scheepvaartmaatschappij drie gloednieuwe passagiersschepen in de vaart had gebracht voor het Verre-Oosten en kregen een pakket folders toegezonden. Het waren de zusterschepen "*Scharnhorst*", "*Gneisenau*" en "*Potsdam*". De beide e.g. namen werden later in de oorlog aan de twee beruchte Duitse slagschepen gegeven of werden de oorspronkelijke rompen tot die slagschepen omgebouwd. We zijn wezen kijken toen de "*Scharnhorst*" Rotterdam aandeed. Het was een prachtig schip, 18000 ton, hypermodern en zeer luxueus ingericht. Er waren slechts twee klassen, de 1e en een toeristenklasse. De hutten alleen al in l.g. klasse waren ruimer en mooier dan die in de 1e kl. van de Nederlandse boten. De passageprijzen voor de overtocht waren belachelijk laag. Ter vergelijking (zie blz. 12) : Duits f 268,-; Nederlands f 800,- per persoon voor dezelfde 2e klasse.

Het besluit werd snel genomen. Samen met de familie Rhesa zouden wij het wagen, weer terug naar het zonnige Indië.

1935: Weer thuis in de "Gordel van Smarard"

Ergens in december van dat jaar ging ik van school, innig afscheid genomen van mijn vrienden, de huur opgezegd en vertrokken, nadat Pa de nodige formaliteiten had afgehandeld (reeds ervaren in die dingen) naar Antwerpen waar wij aan boord gingen van de "*Potsdam*", uitgeleide gedaan door Piet, Wout en van Gent. De verkering van Aaf met Wout stond reeds op barsten. Hij had haar het liefst in Nederland gehouden en de relatie werd bij het afscheid als verbroken beschouwd. De reis verliep bijzonder voorspoedig, onderweg nagenoeg dezelfde havens aangedaan. Wat ons opviel was de grote snelheid van dit schip, bijna als een kruiser. Liep rond de 27 mijl per uur, terwijl de Nederlandse schepen niet hoger kwamen dan 18. De reis naar Singapore duurde 3 weken, tegenover 4 die wij er vroeger over deden. De hutten waren een stuk mooier afgewerkt, de wanden waren betimmerd, normale bedden en moderne wastafels, zelfs een paar zitstoelen en een schrijflade. Zelfs in de 1e klas van de Nederlandse boten keek je tegen witgeverfde stalen wanden met ontelbare klinknagels en de bedden die op kooien leken. Dit schip was geheel gelast, nieuw voor die tijd. De toeristenklasse beschikte ook over een zonnedek met zwembad. We mochten eens onder geleide het hele schip bezichtigen. De 1e klas was als een 5 sterren hotel. De hutten bestonden uit twee compartimenten, een zit- en een slaapgedeelte, eigen toilet en badkamer. De eetzaal was 2 dekken hoog met bovenin een beschilderde lichtkoepel. En de prijs bedroeg slechts f 500,-, nog f 50,- goedkoper dan de 3e kl. van een Hollandse boot.

Deze Duitse schepen dankten hun snelheid aan een geheel nieuw concept van voortstuwing. Oliegestookte turbines en elektrische aandrijving op de schroeven. Onderweg haalden wij de "*Johan van Oldenbarneveld*" in, die binnen enkele uren uit het zicht was verdwenen. De maaltijden waren prima, een Duitse keuken natuurlijk. We moesten in de eetzaal wel tegen een groot portret van Adolf aan kijken en achter op het schip wapperde de nieuwe nationale vlag met hakenkruis.

Wij konden toen nog niet vermoeden wat ons in de latere jaren te wachten stond. Later toen in Europa de bom barstte, begonnen wij te denken aan de mogelijkheid dat deze schepen reeds op een aanvalsoorlog waren voorbereid, wellicht om te dienen als troepenschip of als kaper op de wereldzeeën. In Singapore stapten wij over op een kleine KPM-boot. De "*Potsdam*" zou doorvaren via Manilla naar Kobé in Japan. Het mocht niet via Batavia vanwege de monopolierechten van de Nederlandse rederijen. Met een slakkengangetje gingen wij op weg en arriveerden pas na 3 dagen in Tandjong Priok. We werden afgehaald door mijn moeder en Jan en opgevangen bij familie met een heerlijke rijsttafel in Batavia. Wij zouden zo spoedig mogelijk doorreizen naar Malang, een stadje tussen de bergen op 400 m boven zeeniveau, ongeveer 90 km ten Zuiden van Soerabaya. Het stond bekend een koel klimaat te hebben. Voor Dee was er een kloosterschool waar zij de kweekschool kon afmaken. Ma had het zo geregeld dat we enkele weken het huis konden betrekken van kennissen die in Singosari woonden, een dorp 12 Km. ten Noorden van Malang. Deze mensen waren voor langere tijd met vakantie naar hun kinderen in Palembang op Sumatra. Kon niet mooier! Wij met z'n allen per trein naar Soerabaya en met een huurbusje naar dat dorpje. Van daaruit hebben we meermalen Malang bezocht om er poolshoogte te nemen. Niemand van ons kende het. Door tussenkomst van een makelaar werd een woning gevonden, niet al te groot, op de Daendelsboulevard. Mijn vader had daar de beschikking over een eigen paviljoenkamertje naast het huis. Er werden meubels gekocht en trokken erin. Jan was al die tijd bij ons om zoveel mogelijk te helpen, maar moest spoedig weer terug naar Batavia. Troel kwam ook enkele dagen logeren en woonde in Soerabaya. Zij hadden intussen een dochtertje "Els". Dee kon naar school en voor mij werd een plaats gevonden op een openbare gouvernementsschool.

Het was een school van het oude type waar je in de lokalen rechtstreeks de dakpannen kon zien. Ze gebruikten nog lei en griffel, waar de jongens mij agressief tegemoet traden. Een groep stond mij in een hoek van de speelplaats vijandig gade te slaan, duidelijk uit op een confrontatie. Ik weigerde na een dag er weer heen te gaan. Toen heeft Aaf ingegrepen en is met mij naar een Katholieke kloosterschool gegaan, gerund door fraters. Ik merkte meteen dat het daar heel anders aan toe ging. De gebouwen zagen er mooi en goed onderhouden uit, groene gazons en bloemperken en bovenal ruim en modern. Ik kon de volgende dag direct beginnen. Wij gingen naar de vorige school terug om het hoofd van onze beslissing kennis te geven. Deze bleek het niet zo te appreciëren en sprak kwaad zijn verontwaardiging uit over die Katholieken die steeds meer leerlingen van zijn school afpikten. Dat was het dan en wij weg.

Het klooster van de fraters besloeg een terrein van minstens 10 Ha, verdeeld in tweeën, gescheiden door een kalie en ravijn vol grote keien. Een hangbrug verbond deze twee stukken terrein. Het hoofdgebouw met internaat, kapel, eetzaal en verblijven van de fraters was gesitueerd aan de verkeersweg naar Soerabaya en heette "*Tjilaket*". Het gedeelte aan de overkant van de kalie grensde aan "*Orro Orro Dowwo*", de weg naar het hoge bergplaatsje Batoe, ten Noordwesten van de stad. Daar was het andere gedeelte van de school, de lagere en de MULO. Daar was ook het sportveld. Ik kwam daar in de 6e klas. Helaas waar wij in het begin niet op gerekend hadden, telden de meeste scholen in Indië 7 klassen.

Een deel van de school was ook in het hoofdgebouw ondergebracht en verder een Gymzaal. De ontvangst scheelde dag en nacht met die vorige school. Ik werd door een frater manusje-van-alles persoonlijk naar de overkant gebracht en kwam er bij frater Loyola en werd aan de jongens voorgesteld door de klassenoudste.

Hij was een Chinees, William Ong, hield een korte toespraak en heette mij namens de klas van harte welkom. Hij bleek ook bij ons in de straat te wonen. Het sportterrein bestond uit een geasfalteerde speelplaats en een voetbalveld, waar om beurten van dat laatste gebruik kon worden gemaakt. Mij werd gevraagd of ik kon keepen. Dat lag mij wel, gezien mijn ervaring uit Rotterdam. Het beviel zo goed dat ik werd gekozen als vaste doelvredediger van de school. Ze noemden mij de "Rotterdamse keeper", ook vanwege mijn nog niet afgeleerde accent. Ik had het op deze school goed naar mijn zin, maar met een bijsmaak. Ik moest wel elke zondag vroom naar de kerk, waar ik na het goddeloze tijdperk in Holland, weinig zin in had. Ook regelmatig "te biecht" zoals dat heette.

's-Maandags op school werden dan vragen gesteld over de preek van de pastoor. Zelfs werd ik gepressed de Heilige Communie te doen. Ik was reeds ver boven de gebruikelijk leeftijd daarvoor. Wij kregen natuurlijk ook regelmatig godsdienstles. Al die zaken heb ik dan ook zoveel ik kon gesaboteerd. Bij de biecht verzon ik maar wat, ik was echt niet van plan de pastoor wijzer te maken. Ik vond dat maar een inbreuk op de privacy zoals men het tegenwoordig noemt. De eeuwigdurende kerkdiensten vond ik oervervelend. Maar ach, je moest wat! Maar ik vond het één grote poppenkast. De jongens Ong waren

zeer vrome lammeren, hoewel William een geduchte vechtjas was. Goede vrienden zoals in Rotterdam had ik er niet. Het beperkte zich tot een gering aantal verspreid over de stad.

Malang werd doorsneden door de kalie "Brantas", stromend door een ravijn. De bruggen daarover lagen verdiept ten opzichte van het omliggende terrein. De wegen naar de bruggen waren sterk hellend. Op de fiets reed je met een sneltreinvaartje op zo'n brug af, maar dan aan de andere kant de helling weer op en de laatste meters vergden alle kracht uit je benen. Er was een jongen in de klas die zijn grote teen miste. Het verhaal ging dat hij een oude fiets bezat met racestuur en een doortrap tandwiel achter. Voor onze school had je zo'n beruchte helling. Niet lang geleden was hij die helling afgevlagen met zijn blote voeten op het stuur leunend.

Bij een poging voorbij de brug, om zijn voeten weer op de trappers te krijgen, kwam zijn grote teen tussen ketting en tandwiel. Hij had geen kettingkast of beschermer aan zijn fiets. Hij werd van zijn zadel gerukt en buitelde met fiets en al in de berm. Teen er finaal af. N.B.: Het was een doortrapper!

Iwan Terreskerwitz, ook een klasgenoot, was een echte Rus. Zijn ouders waren tijdens de Russische revolutie in 1917 gevlucht, dwars door Siberië naar China. Daar werd Iwan geboren en kwamen uiteindelijk in Indie terecht. In Malang begonnen zijn ouders in de Chinese wijk een slagerij annex worst- en visrokerij. Het waren harde werkers en vooral hun vis, de gerookte "bandeng" vond bij de Europese bevolking gretig aftrek. Iwan had een mottig gezicht, overgehouden van de pokken in China. Samen met zijn in Indie geboren broertje hielpen zij hun ouders in de slagerij en met de verkoop langs de deur. Ik ben wel eens bij hun thuis geweest en in de slagerij. Hartelijke mensen, spraken onder elkaar uitsluitend Russisch en tegenover hun klanten liever Maleis dan Hollands, dat ze te moeilijk vonden. Met de hygiëne namen zij het echter niet zo nauw volgens mij. Op een middag na schooltijd ging ik met hem eens naar de zaak. De blinden voor de ramen waren gesloten tegen de felle zon. In de toegangsdeur van de worstenmakerij sloeg hij eerst met een houten hamer op een werktafel voordat hij verder naar binnen ging. Tot mijn schrik zag ik toen een stuk of tien ratten uit de vleesmachines springen en in de afvoergoten verdwijnen. Hij haastte mij te zeggen dat elke morgen de machines wel werden schoongemaakt en ontsmet.

Toch waren het leuke mensen en wij kochten niettemin graag eens van deze jongens een gerookt visje. Op een middag, we zaten net aan tafel aan de rijst, toen Louis verscheen. Wij zagen hem na al die jaren weer voor het eerst. Hij had zijn baan bij de boekhandel Kolff in Yogya opgezegd of ontslag gekregen en trok bij ons in. Hij kreeg na lang zoeken en solliciteren weer een betrekking op het gemeentekantoor vlak bij ons, als vrijwilliger, voor een salaris van f 0,00. Bij gebleken geschiktheid zou hij mettertijd misschien een vaste aanstelling kunnen krijgen als klerk voor een maandloon van f 30,-. Van een straatventer kocht Louis voor twee kwartjes een jong hondje, wit met zwarte vlekken. Het was een "Tengerees", een ras dat in het wild op de hellingen van het Tenger-gebergte voor kwam. Wij noemden hem "Jacky".

Veel kennissen hadden en kregen wij niet in Malang. De enige was de familie de Vlucht, een jongere ex-collega van Pa. De kinderen waren in de leeftijden van Aaf en Dee met een nakomertje van een jaar of 8. Het was aan ze te zien dat zij ergens van Chinese afkomst waren. Ik vond ze een beetje vreemd. Louis en mijn zusters zochten hun eigen kennissen en vrienden. Aaf ging werken bij het "Indisch Verzendhuis", een Europese winkel. Ik had ook een fiets. Met de jongens Ong ging ik dikwijls naar "Wedit", een bronmeertje in een kleine vallei tussen heuvelruggen. In een stuk dicht bos krioelde het van de apen die op de dagjesmensen afkwamen als zij etenswaren bij zich hadden. Je kon in dat meertje gratis zwemmen of spelevaren, of gebruik maken van een zwembad met terras.

Piet Nijhuis arriveerde in Indië. Niet te voet of liftend, maar op de normale manier met de boot. De man in Genève had woord gehouden en heeft Piet aan een betrekking geholpen bij het *Soerabaya's Handelsblad*. Voor zover ik mij herinner heb ik hem maar een keer in Malang gezien. De verkering met Dee scheen te verslappen en tenslotte verbroken. Hij bleek in Soerabaya niet al te eenkennig te zijn geweest. Toen moesten we terugdenken aan de vermoedens van de politie in Rotterdam.

Na ongeveer een half jaar besloten wij weer eens te verhuizen naar een ruimere woning op "Tjilaket", de uitvalsweg richting Soerabaya. 't Was een typisch gebouwd huis verdeeld over twee woonlagen. De weg lag op een hoger niveau dan het achterterrein en het huis was tegen het talud gebouwd, zoals je die ook aantreft langs de dijken van onze grote rivieren in Nederland (zie tekening).

We hadden er de ruimte, 5 slaapkamers, een zit- en een eetkamer plus een achtergalerij en garage, waar Pa weer zijn intrek nam. Mijn moeder was weer in haar nopjes, zij kon als van Gouds weer de bedienden achterna zitten en begrepen dat Pa zijn rust en heil zocht in zijn eigen garagekamer. Van de familie de Vlucht kregen we een volwassen hond erbij, Barrie, een kruising tussen een herder en hazewind. Een mooi beest, dat het liefst het gezelschap zocht van mijn vader. Jacky was intussen volgroeid tot een leuk intelligent beest. Hij was niet al te groot maar erg leerzaam en bovenal zeer waaks. Op een aparte manier

kon mooi zitten op commando, met zijn achterpoten gestrekt vooruit en zijn voorpoten slaphangend voor zijn bulk, net als een stokstaartje. In die houding kon je er nog aan toevoegen "hoe spreekt de hond", dan begon hij wat te blaffen, overgaande in een gehuil in verschillende toonaarden als een wolf in de maneschijn. Op vaste tijden kwam hij met de ketting aanwaggelen, dezelfde ceremonie ten teken dat hij wilde wandelen. Zelfs grote honden waren bang voor hem, alsof ze konden ruiken dat hij van wilde afkomst was. Aan twee mensen had hij een gruwelijk hekel, de postbezorger en de broodbakker. Deze lieden legden de post of het brood zo stil mogelijk op het muurtje bij de garage en maakten dat zij zo snel mogelijk bij het hek langs de weg konden komen.

Jacky was dan altijd even te laat bij ze doordat hij op de gladde vloer van de galerij moeilijk op gang kon komen en pas op snelheid kwam na enig glijden en slippen en stormde blaffend en grommend de lui achterna. Deze waren dan net op tijd bij het hek om die vlak voor zijn neus te sluiten.

Wij hebben in dat huis heel prettig gewoond, ruime en koele kamers, vooral die op de begane grond. Na de rijstmaaltijd zaten we dan gezellig even voor het middagslaapje op de achtergalerij uit te blazen of keuvelden wat na. Vlak voor ons huis liep een spoorlijn van een stoomtram waar veel schooljeugd in zaten uit de omgeving. Verderop richting Soerabaya veranderde de naam Tijilaket in "Lowok Waroe". In een van de laatste huizen woonde de familie Oosthout. De man kwam vaak op de fiets langs ons en maakte op een dag een praatje met mijn vader. Bleek ook een gepensioneerd militair, maar van een jongere generatie. Ik kende reeds van aanzien zijn zoon Piet en dochter Jetje, die bij ons op de MULO zaten. Aan Piet heb ik later in krijgsgevangenschap waarschijnlijk mijn leven te danken. Meer hierover later in dit verhaal. Zijn vader kwam vaak bij Pa op bezoek.

Op school kreeg ik eens ruzie met een jongen uit de 5e, een zekere Kroes. Deze had kennelijk de pest aan mij, waarschijnlijk om mijn populariteit als keeper van het schoolelftal, of misschien om mijn nog duidelijk te horen Rotterdams accent en manier van doen. Hij voelde zich de baas van zijn klas en was doorlopend in gezelschap van een stel meelopers. Hij wachtte een gelegenheid af om mij eens een lesje te leren. Op de speelplaats tijdens een pauze liepen wij een keer tegen elkaar op en kregen een woordenwisseling daarover, een reden voor hem om mij voor een tweegevecht uit te dagen na schooltijd. Het moest "*uitgemaakt*" worden zoals men het toen noemde. Dat sensationele nieuws ging natuurlijk als een lopend vuurtje door de hele school. Zo'n gevecht was in die tijd aan strikte regels van sportiviteit gebonden. Inbreuk daarop stond gelijk aan minachting. De uitgedaagde mocht kiezen tussen een partijtje worstelen of knokken op de vuist. Ik koos voor het laatste en degene die verloor kon met het opsteken van de hand te kennen geven dat de strijd kon worden gestaakt en kreeg dan de gelegenheid om excuus te vragen, waarop men dan elkaar de hand toestak en de zaak was dan van de baan. Om half een ging de school uit en het feest kon beginnen, de hele meute erachteraan naar een stukje grasveld in de buurt. Te midden van de kring belangstellenden die ons fanatiek begonnen aan te vuren, dansten wij als echte kemphanen om elkaar heen, mikkend om de eerste klap. Dat duurde te lang zodat de spanning begon te verslappen en mijn tegenstander zijn vuisten een moment te laag hield. Op dat moment kon ik een harde rechtse op zijn rechteroog plaatsen, dat onmiddellijk opzwelde. Daarmee was het afgelopen. Vreemd genoeg vroeg hij geen excuus en verdween met zijn makkers.

De volgende dag zag ik dat zijn oog volkomen dicht zat en in de kleuren paars en blauw. Hij heeft mij nadien steeds ontweken en nooit meer lastiggevalen. Later kregen Iwan en ik het aan de stok met William Ong, de potentiële vechtjas van de school. Hij daagde ons beiden tegelijk uit voor een driegevecht. Dat werd een worstelpartijtje en al heel gauw had hij ons in een ijzeren greep. Het eindigde volgens de regels en gaven elkaar de hand en deden verder alsof er niet was gebeurd, hoewel de omstanders er dagen daarna nog lol aan hebben gehad. We zijn even goede vrienden gebleven.

Schuin tegenover ons huis had Karel Bos een architectenbureau. Hij had in de stad en omgeving prachtige en stijlvolle gebouwen en woningen laten neerzetten. Hij was een oud-KWS -er en had zijn studie voortgezet tot architect. Met hem zijn wij eens naar Batoe geweest, een vakantieoord op de hellingen van de vulkaan "Kawi".

Daar waren enige bungalows van hem in aanbouw, zeer fraaie ontwerpen waar hij trots op was. Batoe en het hoger gelegen Poedjon waren voor onze tropische begrippen erg koud. Het nabijgelegen zwembad Selecta was alom bekend. In de weekenden was het een oord waar vele gezinnen uit de warme kustgebieden graag een "koude neus kwamen halen".

Tijdens onze vakantie naar Indonesië in 1980 zijn we er nog geweest en het zag er nog net eender uit als toen, terwijl Batoe zelf enorm was uitgebreid tot welhaast een hele stad. De hoogvlakte van Malang werd verder omsloten door de vulkanen "ArdiJoeno", de "Bromo" met het Tengergebergte en de zandzee (een toeristisch trekpleister), alsmede de "Smeroe", de hoogste vulkaan van Java. Ten Zuiden van Malang was de streek vrij woest en dun bevolkt, met hier en daar enkele tabaksplantages.

Op school ging ik over naar de 7e klas en verhuisde naar het hoofdgebouw aan de overkant van de kalie en kwam bij frater Magnificus. Dee begon aan haar laatste studiejaar. Mijn vader had reeds lang in gedachten dat ik na de lagere school de techniek in moest en dat was van jongs-af-aan ook altijd mijn wens geweest. Hij zag mijn toekomst in de bouwrichting, terwijl ik de werktuigkundige afdeling prefereerde. Van mijn vroege jeugd af was ik bezeten van machines, treinen en schepen. Boordwerktuigkundige op de grote vaart leek mij het einde. Hij was in zijn diensttijd bij het KNIL steeds jaloers geweest op het baantje van opzichter bij de Genie, die hij regelmatig bezig zag in de kazernes, bij nieuwbouw, verbouwingen of onderhoudswerkzaamheden. Hij hield mij dan voor dat zij een mooi tam baantje hadden, goed verdienen en bovenal dat zij voor zichzelf later een eigen huis konden bouwen, want er bleef altijd bij het werk wel een zakje cement en een paar bakstenen over na voltooiing van een of andere klus. Zo simpel was dat. Die gedachten zijn althans wat mij betreft nooit bewaarheid geworden.

In 1937 moest ik mij voor het toelatingsexamen opgeven. Mijn frater had zo zijn bedenkingen, want volgens hem moest je goed kunnen tekenen en dat zag hij bij mij niet als mijn sterke kant. Medio dat jaar deed ik examen en Dee haar eind-examen, waarvoor zij naar Soerabaya moest. Wij slaagden beiden en wat nu? Op Java waren in totaal 5 scholen voor het voortgezet technisch onderwijs, die van het Gouvernement te Batavia, Semarang en Soerabaya en particuliere instellingen te Bandoeng en Yogyakarta. Over de juiste keuze werd druk overlegd. De school in Batavia was de grootste en meest bekend, de Koningin Wilhelmina School (KWS). Daar waren de beste leraren, Ingenieurs uit de praktijk. Onze overbuur Karel Bos kwam daar ook vandaan. Soerabaya had een droog klimaat en het was er snik en snikheet. In West-Java viel meer regen en het gras was er het hele jaar groen. Bovendien had mijn moeder haar familie daar wonen en mijn vader was in die streken goed bekend. Kennelijk speelde bij mijn vader ook de gedachten mee om voor Louis betere carrièremogelijkheden te vinden, wellicht bij de politie. De politieschool was in Soekaboemi gevestigd, ook in West-Java en hij had bij de hoogste top van het politieapparaat in Batavia nog enkele bekenden zitten. Bovendien woonde Jan er reeds lange tijd. Dit alles overwegende besloten wij te verkassen naar Batavia, de zoveelste verhuizing en nog niet de laatste.

Op hoeveel scholen had ik tot dan toe niet gezeten, ik telde er 8, en op hoeveel had ik al niet gewoond, het waren bij elkaar 11!, de logeeradressen niet meegerekend. Volgens oud recept werd er weer vendutie gehouden, waarbij ik ook mijn speelgoed kwijtraakte; ik was al te oud zei men.

Ma reisde alvast vooruit naar Batavia om daar geschikte woonruimte te zoeken en Aaf was al eerder daarheen vertrokken. Wij die achterbleven konden weer voor zo lang nodig hetzelfde huis betrekken van de familie Dellenbach te Singosarie. Louis moest een kosthuis zien te vinden in Malang waar ook Jacky welkom zou zijn. Hij wilde het beest ten koste van alles bij zich houden. Wij allen waren ook gek op hem en zouden hem node gaan missen. Louis was altijd degene die de honden verzorgde. In de tropen hadden ze veel last van luizen en teken (karbouwenluizen), die met bloed volgezogen zo groot waren als krenten. Hij baadde hen geregeld met gewone ordinaire zeep (geen hondenshampoo zoals tegenwoordig) en begoot ze daarna met een oplossing van carbol, een ontsmettingsmiddel waarin ook de vloeren in huis werden gedweild. Het ontluizen vond Louis een interessante bezigheid en de honden lieten zich dat rustig welgevallen. Met een pincet werden de teken uit de huid getrokken, waaraan de honden even mochten ruiken en met een ploffend geluid in een houtskoolvuurtje gegooid. Tegen de kleine luizen werden ze ingewreven met fijngestampte mottenballen.

Louis vond een kosthuis. Van zijn kleine salaris kon hij het niet betalen, zodat Pa hem maandelijks financieel moest ondersteunen. Dee en ik hadden moeite met het afscheid van Jacky; we hebben hem niet meer teruggezien. Hij overleed ongeveer een jaar later.

Van mijn moeder ontvingen wij het bericht dat zij een huis had gevonden aan de Alaydroeslaan, een zijstraat van Molenvliet, niet ver van Batavia-Benedenstad. Pa was niet erg gelukkig met die locatie. Het stond bekend als een van de heetste buurten van de stad. Per minibusje vertrokken wij met bagage naar Soerabaya, waar voor een nacht in een hotelletje werd gelogeerd, om de volgende morgen om 6 uur op de eendaagse-expres te stappen voor een 12 uur durende reis naar Batavia. 's-Avonds na aankomst konden wij het huis meteen betrekken. Ma en Aaf hadden reeds voor meubilering en huisraad gezorgd. Het was er niet al te ruim, was vrij nieuw maar compact gebouwd met een klein erf. De benaming "laan" was misleidend, 't was maar een smalle boomloze straat. Jan kwam al gauw bij ons inwonen en nam mij weldra mee om de stad te verkennen. Hij pakte royaal uit, toeren per taxi, naar de bioscoop, hier en daar lekker eten en leve de lol. Tot zijn geld op was en ma of ik moest bijpassen. Hij was toen nog verloofd met een Joods-Aziatisch meisje Loulou (Loeloe) Cohen, uit een gezin dat oorspronkelijk uit Singapore kwam. Zij had een jongere broer, een van mijn leeftijd. Zij woonden met alleen de moeder in een achterafstraatje nabij Passar Baroe, de Chinese winkelstraat van Batavia. Jan nam mij een keer mee daarheen en tot mijn verbazing zag ik dat de jongste een houten blok om zijn enkel had met een hangslot eraan. Met dat blok

hinkte hij over straat, evengoed ravottend met zijn buurtgenoten. Het bleek dat hij "overactief" was, een uitdrukking waar men toen nog niet van had gehoord.

Indië is een groot en uitgestrekt eilandenrijk met een grote Inlandse bevolking en daarentegen met een zeer kleine Europese bevolkingsgroep van overwegend ambtenaren die veelvuldig werden overgeplaatst. Zo kon het gebeuren dat, waar men ook kwam te wonen, je grote kans had weer oude bekenden te ontmoeten. Ook in onze Alaydroeslaan kwam ik Jan en Frits Janssen tegen, de jongens Lucardi en maakte kennis met de kinderen Hommerson. De Janssens zaten op de MULO van de fraters, de Lucardi's kenden wij uit Makassar en Pa Henderson was nog een bekende van mijn vader uit zijn politiediensttijd. De oudste Lucardi kwam ik later na de oorlog tegen als sergeant-majoor bij de beroemde/beruchte speciale troepen van Kapitein Westerling. We speelden en voetbalden op onbebouwde stukken terrein in onze straat. Pa Janssen was nog in actieve dienst van de politie, een bullebak van een kerel.

Van de KWS kreeg ik bericht over wanneer ik me moest melden, vergezeld van een lijst van boeken en andere benodigdheden die moesten worden aangeschaft. De eerste dag op school werd besteed aan de indeling in de verschillende afdelingen en klassen. Helaas was de afdeling werktuig volgeboekt en ik moest mij tevreden stellen met de bouwkunde, zeer tot genoegen van mijn vader. Het eerste jaar ving aan met 8 klassen: 5 werktuig en 3 bouwkunde, waarvan e.g. na het 3e jaar zou worden afgesplitst in een afdeling elektrotechniek. In de planning was er reeds rekening mee gehouden dat elk jaar een groot aantal leerlingen zou afvallen en verwezen worden naar de ambachtschool, tot in de 5e klassen er 5 zouden overblijven, dus 1 per afdeling. Men mocht maar 1 keer doubleren. De afdeling bouwkunde werd overwegend bevolkt door Inlandse jongens en in mindere mate door Chinezen en andere Oosterlingen. Leerlingen van Europese afkomst waren te tellen. In mijn klas waren er 5 op een totaal van ruim 30. Ik was verrast toen ik de eerste dag Benny Berretty uit Makassar ontmoette. Na enige aarzeling sprak ik hem aan daar ik hem eerst niet onmiddellijk herkende. Verder zaten bij mij in de klas: 1. Dick Lange, 2. Eddy Gagliardi, 3. Frans Fliers, 4. Kees Kleerekoper en 5. ene Piechel.

Ik merkte al spoedig dat de studie niet mee zou vallen. De leraren, zoals ik al wist, waren ingenieurs, zo uit de praktijk en kwamen niet voort uit het onderwijs, op een enkele uitzondering na. De leraar wiskunde de heer Haver was veel te knap en kon maar moeilijk iets uitleggen; die voor scheikunde en natuurkunde was veel te snel, dat was de heer Bong, een Chinees en deswege moeilijk te verstaan. Het vak bouwkunde en -tekenen ging mij beter af. De heer Bussink was een serieuze Pietje Precies. Ik heb hem nooit zien lachen. Onafgebroken liep hij tussen de tekentafels door je werk te controleren en op- of aanmerkingen te maken. We kregen veel tekenwerk mee naar huis, elke week een bouwkundige tekening inleveren, daarnaast ook nog een projectietekening of een meetkundige constructie in Oost-Indische inkt. Er restte niet veel tijd meer over voor de leervakken voor thuis. De beste leerlingen bleken de Batakkers uit Sumatra. Zij blonken ook uit in de wiskundevakken en waren meesters in tekenen. De Inlandse jongelui, komende uit de verre streken van de archipel, behoorden reeds tot de knapste voor zij bij ons op school kwamen. Hun ouders zouden de voor hun begrippen zeer hoge studie- en verblijfkosten nooit hebben kunnen betalen en waren dus geheel afhankelijk van subsidies van de overheid of van particuliere instellingen. Deze werden alleen uitgekeerd aan de uitblinkers onder hen. De eisen van de tekenleraren grensden aan absolute perfectie. Zij zagen toe dat de potloden steeds naaldscherp geslepen waren, waarvoor wij een schuurplankje moesten bezitten. De bouwkundige tekeningen moesten bovendien worden getint met waterverf en o wee als je in de verschillende kleurnuances maar een haarbreedte over een lijntje kwam. De tekening werd van de tekenplank gerukt en verscheurd. Ook de Chinezen waren perfectionisten. Praktijk deden wij in aparte gebouwen, bloedheet vanwege de zinken daken. We leerden schaven en zagen, alles met handgereedschappen. In latere jaren maakten we houtverbindingen, kozijnen en trappen en in het 3e en laatste jaar bouwden we een houten bungalow. Tijdens een van deze lessen in de eerste klas kreeg ik het aan de stok met Kees Kleerekoper. Aanleiding was een stoeipartij elders in het lokaal, tijdens een korte afwezigheid van de leraar de heer Bles. Er werden blokjes hout naar elkaar gekogeld toen zo'n blokje van Kees afkomstig met een rotvaart tegen mijn hoofd belande, vlak bij mijn oog. 't Kwam hard aan. Ik was pijnlijk, temeer daar ik er niets mee te maken had en liep kwaad naar hem toe. Op zijn minst had ik "sorry hoor" van hem verwacht, maar hij vond dat het voorval alleen door een gevecht na schooltijd kon worden opgelost. Een stuk grasgazon achter de kathedraal op het Waterlooplein was de plek waar wij het zouden "uitmaken".

De eerste klap bleek echter niet één, doch wel tien daalders waard. Helaas gold dat niet voor mij; een welgemikte vuistslag brak mijn neusbeentje en het bloed spoot uit een gapende wond op dezelfde plaats. Ik moest de strijd staken en Tan, een Chinese klasgenoot nam mij mee naar zijn huis vlakbij voor de eerste hulp.

Thuis schrokken ze zich dood, overhemd vol bloed en mijn neus in de kreukels. Mijn vader en Jan waren ervan overtuigd, gezien de verwonding, dat een boksbeugel moest zijn gebruikt. Dat betwijfelde ik aangezien dat door de omstanders niet zou zijn gepikt en onwaardig beschouwd. Jan was woedend en is naar de ouders gegaan om zijn verhaal te halen en kreeg daarbij bijna een handgemeen met een broer des huizes. Ik ben de mening toegedaan dat waarschijnlijk een zegelring of zoiets de huid op mijn neus zo ernstig heeft beschadigd. Ik denk dat ik minstens een week thuis ben gebleven om de schade door Pa wat op te laten knappen. Wij kempanden hebben elkaar nooit de hand gereikt en elkaar verder steeds ontweken. Na dat schooljaar is hij naar een parallelklas verhuisd. Na de oorlog heb ik hem nog eens gezien en niet lang daarna vernomen dat hij was overleden.

De overstelpende hoeveelheid huiswerk en dat in de ondragelijke hitte van Batavia braken mij de nek en ik bleef dat eerste jaar zitten, samen met Lange, Gagliardi en Kleerekoper. De tussentijdse rapporten wezen reeds in die richting. Mijn vader hakte weer eens de knoop door en wij besloten te verhuizen naar het veel koelere Buitenzorg (Bogor), een stadje 60 Km. Zuidwaarts op de hellingen van de vulkanen Salak en Gedéh/Pangerango, 400 m boven zee. Wij kwamen er eerst voor korte duur te wonen aan de Parkweg, tegenover het station. Een huis, ruim genoeg maar wat klungelig gebouwd en ook nog niet helemaal voltooid, met de achterzijde pal tegen de tennisbaan van de plaatselijke sociëteit. Het erf vóór was een braakliggend terrein, zo'n 100 m. van de weg, een en ander eigendom van een vriendelijke Chinees die met een Franse vrouw was getrouwd.

Buitenzorg 1938 t/m 1941 en de Mobilisatie

Voor onze verhuizing trouwde Dee met Freek Latour, de vader van Bob. Latour wist Jan over te halen om met hem samen een eigen reclamebureau te beginnen. In Laan Holle, een zijstraat van Koningsplein-Zuid werd een kast van een huis gehuurd, op de begane grond de werkplaats en op de 1e etage de woning. Daar werd Bob geboren. Aanvankelijk gingen de zaken heel goed maar geleidelijk aan boterde het niet meer zo best tussen de twee compagnons. Jan begon zich lijdelijk te verzetten en hield zich niet aan zijn afspraken. Na een jaar of wat werd de zaak weer opgedoekt. Aaf ging de verpleging in, eerst in Batavia en later in Bandoeng.

Buitenzorg was een heerlijke woonstad. Het regende er veel, maar merkwaardig genoeg bijna steeds in de middaguren, waardoor je behaaglijk van je siësta kon genieten. De wegen en erven waren altijd fris en schoon. De stad was enigszins hellend en de snelstromende sloten langs en tussen de huizen zorgden voor een vlotte afvoer van het regenwater. Wereldberoemd was 's-Lands Plantentuin, een gebied van vele hectaren, waar zowat alle bomen, planten en bloemen uit de hele wereld bijeen was gebracht. Op dat terrein had de Gouverneur-Generaal ook zijn zomerpaleis. In het tijdelijke huis bleven wij niet lang, na enkele maanden verhuisden wij naar Croneweg 3, een zijstraat van de Parkweg.

Ik moest weer naar school, de grote vakantie was ten einde. Dagelijks met de schooltrein naar Batavia. Meer dan de helft van de Buitenzorgse jeugd deed dat. Een maandabonnement 3e klas kostte toen f 6,- en voor de 4e f 4,- (de spoorwegen in Indië kende 4 klassen). Deze trein vertrok om 5.45 uur, heel vroeg dus en bestond uit een formatie van 13 wagons, t.w.: een goederenrijtuig voor o.a. de mee te nemen fietsen, een 1e/2e klas wagon, een 3e klas en de rest 4e klas. Ik reisde met slechts enkele jongelui 3e, comfortabel met normaal dwars geplaatste banken met rotan zittingen. De overige rijtuigen hadden in lengterichting langs de ramen lange houten banken en in een middenbank zonder rugleuning. Ik maakte kennis met mijn reisgenoten. Met uitzondering van die wiens namen ik mij niet meer kan herinneren, noem ik: Tuffie Henlein, ? Schuller tot Pursum, Louis Messersmitt, Jeane en broertje Schuitemaker en in latere jaren Helie van Essel en een Inlands meisje. De trein stopte halverwege in Depok, een zwaar gereformeerd dorpje, waar Jan van Dalen (de zoon van de dominee), zijn zusje, Miseir en nog één, zich bij ons voegden. Vaak genoeg kwamen jongens uit de 4e klas wagons stiekem ons gezelschap zoeken wanneer de conducteur al was gepasseerd. In de tijden van proefwerk werd de reistijd benut om de boeken nog eens te raadplegen.

Batavia had verschillende stations en haltes, waar de uiteenlopende onderwijsinstellingen te vinden waren: 1e "Mangarai" voor een elektrotechnische ambachtsschool; 2e "Pegasaan" voor de medische hogeschool en Chr. AMS met pedagogische afdeling (PAMS); 3e "Gondandia" voor het Canisius-college; 4e "Weltevreden" (Koningsplein) voor de scholengemeenschap voor CAS met HBS, Gymnasium en Lyceum en de R.K. Broederschool; en ten slotte 5e "Noordwijk" voor de kloosterschool voor meisjes (div. richtingen), de huishoudschool, de middelbare handelsschool (MHS), HBS, KWS en ambachtsschool. Bij deze laatste halte was de hele trein zowat leeggestroomd, op enkele kantoormensen en werklieden na voor de benedenstad van Batavia. De grootste scholenconcentratie bevond zich dus hier.

Ik kreeg mijn eerste lange broek. Mijn klasgenoten hadden de nodige kritiek daarop, de pijpen waren veel te smal; wijde slobberpijpen waren toen in de mode, zoals de Amerikaanse matrozen die droegen.

Het tweede jaar in de 1e klas was voor mij vanzelfsprekend een makkie, maar ik merkte dat ook in de latere jaren het klimaat van Buitenzorg wel van invloed is geweest op mijn betere prestaties. Ik raakte ook gewend aan de hoge werkdruk, hoewel het aanpoten bleef. Met het huiswerk begon ik dagelijks omstreeks 6 uur 's-avonds tot ongeveer 12 uur. Dan de volgende dag weer om 5 uur weer op.

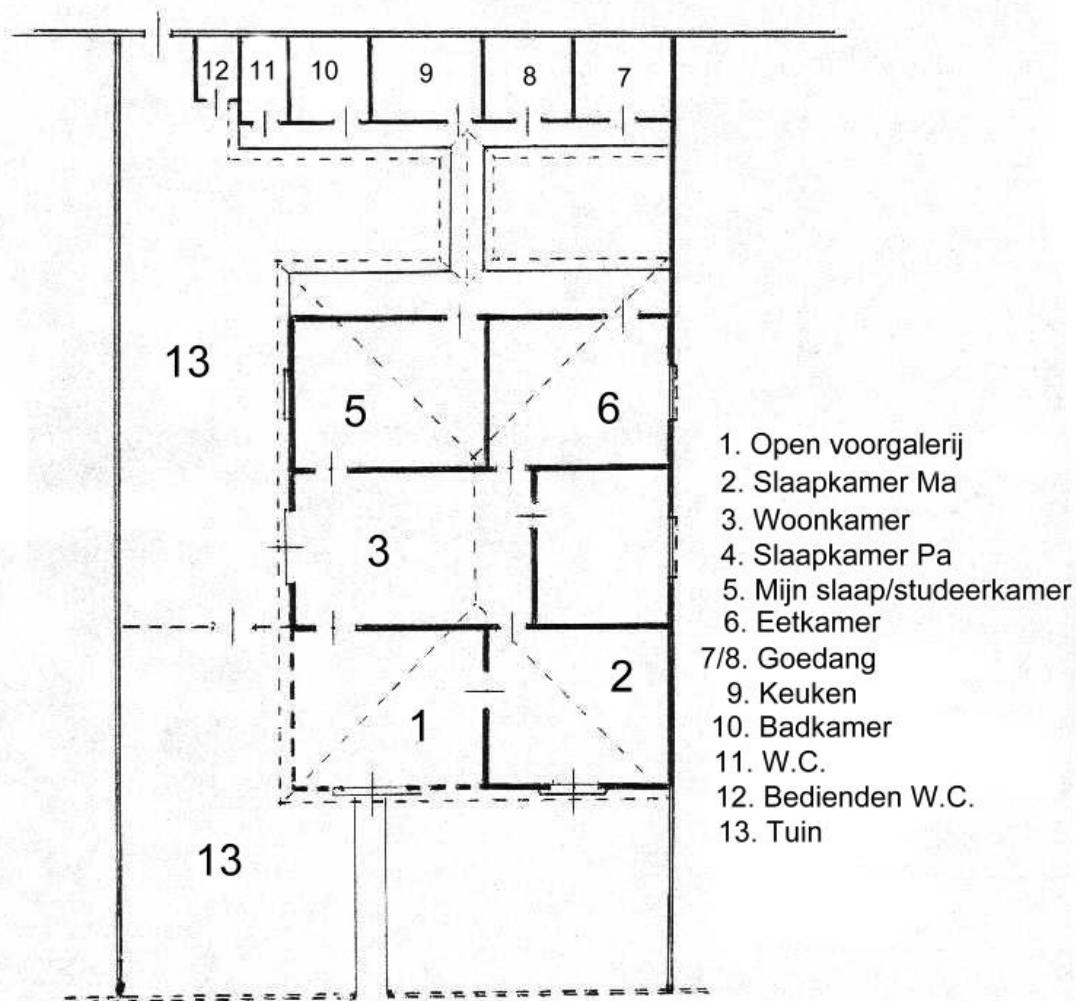
We verhuisden nu voor de laatste maal, althans voor de oorlog, naar de ruimere woning ernaast op nr.1. Daar had ik een grotere kamer waar ik ruimte had voor mijn tekentafel met parallelgeleiding die ik zelf in elkaar had geknutseld. Troel kwam met gezin, de kinderen Els en Arie Pieter, bij ons logeren op doorreis naar Holland, voor het eerst met Europees verlof. Wij hebben hun nog aan boord begeleid van de Sibajak. Toen echter de oorlog in Europa in 1939 uitbrak met de Duitse inval in Polen, werd de geregelde scheepvaart op Indië gestaakt en moesten zij tot ruim na de oorlog in Holland blijven. Zij verbleven toen ook in Rotterdam en woonden ook op de Kruiskade.

Aaf trouwde met Jack Oldenhof, sergeant bij het KNIL, die zij in Bandoeng had leren kennen. Louis werd aangenomen bij de politieschool in Soekaboemi voor de opleiding tot inspecteur en Jan kreeg een nieuwe betrekking bij de afdeling Publiciteit van de Staats Spoorwegen te Bandoeng. Hij kreeg er de verzorging van illustraties in het spoorwegblad, ontwerpen van reclameposters en organisatie van tentoonstellingen. Ik nam een zwemabonnement, waar ik voor zover mogelijk, tussen 2 en 4 uur 's-middags gebruik van maakte en op zondag de hele dag. Overigens kon ik genieten van het middagdutje wanneer het regende. Het zwembad "Bergzicht" (de naam zegt het al) bood een prachtig uitzicht op een vallei van de kali (rivier) de Tjisadane op de voorgrond en daarachter de goenoeng (berg) Salak. Vanaf een hooggelegen terras keek je op het zwembad. De dunne tussenwanden van de gemengde kleedhokjes vertoonden kleine gluurgaatjes, ook die gaven je een prachtig uitzicht op "de heuvels".

Mijn ouders lieten in de badkamer thuis een gasgeiser plaatsen, voor die tijd en vooral in Indië een ongekende luxe. Ik kon lekker onder de warme douche; het kon 's-morgens aardig koud zijn, waardoor ik het voordien wel eens "vergat". Ik maakte veel goede vrienden die ik in de schooltrein leerde kennen en van het zwembad. Van enkelen zal ik de namen noemen met tussen () hun latere beroepen:

1. Van het gezin Weyling: Paul (psychiater); Arie (gesneuveld); Jan (admin.ambtenaar); Barbara (onderwijzeres en huisvrouw, overleden). Bij deze familie was het een zoete inval, waar veel jongelui over de vloer kwamen.
2. Frits von Kriegenberg (onderwijzer en later importeur van Indische producten in de USA).
3. Han Ostreich (handelsemployé).
4. Broer van Deventer (huisarts).
5. Frits Marx (chef-kok in dure hotels).
6. Jaap Zomers (onbekend).
7. Van het gezin van Essel: Ton (bouwkundige en later medisch assistent in Zwitserland), Wanda (onbekend/huisvrouw), en Hely (onderwijzeres/kantoorbaan/huisvrouw). en;
8. De jongens van Dulken (onbekend).

Van de Buitenzorgse meisjes kende ik de zusjes Venema, de Vries, Huisman, Ilse de Rochemont en anderen waarvan ik de namen ben vergeten. Ook was er de mooie Riekie Saras, een dochter van een ex-wapenbroeder van mijn vader, waar wij wel eens op bezoek kwamen. Zij was iets ouder dan ik, maar we konden gezellig met elkaar babbelen. Haar broer was een mysterieuze figuur die ik pas later tegen zou komen. Mijn ouders vonden hem een rare kerel. Riekie trouwde met een KNIL sergeant, een zekere Olij. In deze late 30'er jaren begonnen de politieke spanningen in de wereld toe te nemen en deze werden in Indië ook duidelijk voelbaar. Japan viel grote delen van China binnen en schreeuwden de leuzen: "Azië voor de Aziaten" en spraken over de "Groot-Aziatische Welvaartssfeer" (natuurlijk onder Japanse leiding). Alles wees erop dat zij de Europeanen uit Azië wilden verwijderen. Ook Hitler-Duitsland begon in het Westen lastig te worden. Feitelijk redenen te over om bezorgd te zijn. Maar wij jongeren bleven bij de geneugten van alle dag en bleven bezig met de leuke dingen.

Croneweg Nr. 1. Buitenzorg

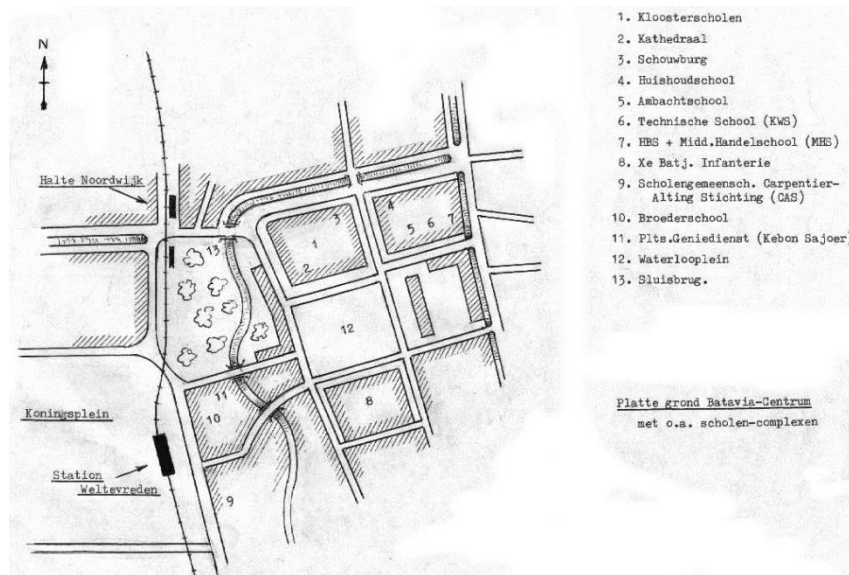
We organiseerden een beklimming van de vulkaan Gedéh, ongeveer 3000 m. hoog, waarvoor wij dragers inhuurden voor de zware bagage, zoals tent en leeftocht. De laatste paar honderd meter waren het zwaarst vanwege de steeds ijler wordende lucht. We waren gewapend met enkele windbuksen waaraan een broodmes als bajonet was bevestigd en dachten daarmee de roofdieren van ons af te kunnen houden. 's-Nachts hielden we bij toerbeurt de wacht bij het kampvuur. Behalve de top van de vulkaan waren de hellingen dicht begroeid en het pad naar boven smal en glibberig. Iemand was op het idee gekomen om de tent op de grond een stekelig touw (tali-doek) te draperen tegen eventuele slangen. Ik had nog nooit gezien dat in het pikkedonker dode boomstronken en takken in de vochtige omgeving fosforescerend konden oplichten, een spookachtige verschijning. Zelfs de waterdruppels die van de takken afdropen gaven datzelfde licht af. De laatste voettocht naar de krater, voorbij de bomengrens deden wij zonder bagage en passeerden een vallei van +/- 1 km. lang en enkele honderden meters breed vol Edelweiss. De werkende krater bood ons een prachtig uitzicht tot aan de Javazee in het Noorden en we konden Buitenzorg zien liggen. Het stonk er wel heel erg naar zwavel. Een deel van de kraterwand liep schuin omhoog, waartegen zich basaltzuilen hadden gevormd. Het kreeg daardoor ook de naam "orgelwand", wegens de gelijkenis met een kerkorgel. De afdaling een paar dagen later ging heel vlot, bijna in looppas, ondanks dat de tent looig zwaar was geworden door het vocht. In een dag waren wij weer beneden bij de grote weg, terwijl we naar boven 3 dagen over hadden moeten doen.

Ik deed mee aan een avondwandelmars. Een gezellig evenement, vooral in gezelschap van de nodige meisjes. Ik begon daar inmiddels interesse in te krijgen. Ik had vooral een oogje op Hely van Essel, een aardige spontane en sportieve meid, die ook lid was van de zwemclub en bij ons in de schooltrein kwam zitten. Tegen de oorlog werd zij mijn meisje. Verder vermaakten wij ons met bioscoopbezoeken. Er waren er drie: Viaxim, Centraal en een naamloze in de Passarstraat.

Deze laatste was een openluchttheater, met een afdak voor de duurste rang (10 cent). In Maxim werden de beste films vertoond, zelfs toen al in kleur (40 cent).

In de Passarstraat, vlak bij de hoofdingang van de plantentuin, was het passargebouw, geflankeerd door twee vierkante torentjes waarin je boven op stenen banken kon plaatsnemen rondom een tafel.

's-Avonds kon je er uitgebreid saté met toebehoren eten, in diverse soorten. Beneden om de toren heen zaten de verkopers bij hun stalletjes en de bestellingen riep je over de balustrade heen. (1 a 2 cent per stokje). Gado-gado met lontong (compact gekookte rijst in van klapperbladeren gevlochten korfjes), was ook favoriet bij restaurant "Ramona" aan de Grote Postweg (25 cent). Aan deze zelfde weg was een Japanse kapper gevestigd, een zeer beleefde en dienstvaardige vent, die je diep buigend tegemoet trad, alsmear grijnzend je haar knipte en dat beëindigde met een onvergetelijke hoofd- en nekmassage, gevolgd door hete geparfumeerde handdoeken. Als herboren kwam je er vandaan. De Japanners verschilden ten opzichte van de Chinezen in hun gediensstige en uiterst vriendelijke omgangsvormen, zagen er steeds fris en verzorgd uit in hun smetteloze kleding, haren netjes gekamd en voorzien van een keurige stropdas. In de grotere steden oefenden zij veel het beroep uit van fotograaf of bezaten warenhuizen of ijssalons. Van iedere Japanner werd beweerd dat hij zich tevens bezighield met spionage. Wie had echter kunnen vermoeden dat wij ze spoedig zouden leren kennen als hele andere wezens!

Frits Marx was de zoon van de conciërge van het paleis van de G.G., een oud-militair uit de Atjeh-oorlog en Ridder in de Militaire Willemsorde. Frits had koken als hobby en de interesse daarin had hij opgedaan in de paleiskeuken. Ik heb me laten vertellen dat hij later in Europa in beroemde internationale hotels als chef-kok werkzaam is geweest. Hij nodigde ons wel eens uit om bij hem thuis een hapje te komen eten.

Het werd een compleet diner in vele gangen, waarschijnlijk ook afkomstig van de restjes van een gladiner ten paleize. We waren sprakeloos, zelfs het tafelzilver en de kandelaars ontbraken niet. Op school voelden wij ons al echte technuten. We kregen te maken met enkele wisselingen van leraren. Voor wiskunde kregen wij o.a. de Heer Abidin, een Sumatraan en was moeilijker te snappen dan zijn voorganger Haver. Daarna Del Prado, een Surinamer van Spaanse of Portugese afkomst, een Geodetisch (landmeetkundige) ingenieur, sprak een grappig dialect, maar kon goed doseren. Voor bouwkunde kwam een kersverse man uit Nederland, had nog rode koontjes op zijn wangen. Hij had nog nooit voor de klas gestaan, een Pietlut. Omdat ik een zakmes had dat op een stiletto leek, wantrouwde hij me heel erg. Dacht dat ik een soort onderwereldfiguur was. Hij werd opgevolgd door de Heer Engel, een zeer ervaren architect, die verschillende zalen en salons op het "S.S. Rotterdam" had ontworpen. Waterbouwkunde leerden wij achtereenvolgens van de heren Jachtman en Snip, geweldige praktijkmensen. Mechanica, sterkteleer en gewapend beton van Jachtman en Ir. Honing. Ik haalde de 4e klas zonder noemenswaardige problemen. Tegen het einde van de jaren 30 werd geleidelijk aan de benaming "Inlander" eerst vervangen door "Inheemsen" en tenslotte, zij het schoorvoetend, werd "Indonesiër" aan ons taalgebruik toegevoegd. De intellectuelen en politici vonden dat Inlander van minachting getuigde. Een van onze sportleraren betoogde echter dat de nieuwe benaming evenzeer minachtend kon worden uitgesproken en bleef halsstarrig bij het 'oude'. Tenslotte beschouwden de Geuzen uit onze vaderlandse geschiedenis deze betiteling (oorspronkelijk ook minachtend bedoeld door de Spaanse Landvoogdes) als een roemrijke eretitel. Sport kreeg de laatste jaren een belangrijke plaats in ons schoolprogramma. Er werd een uniforme sporttenu voorgeschreven met de KWS-logo en op het Koningsplein kregen wij de beschikking over een accommodatie met kleedruimte en douches. We kregen training in atletiek, honkbal, rugby, voetbal, enz. Er werden schoolcompetities gehouden dat

jaarlijks werd besloten met een galabal in de dierentuin. Dit hadden wij te danken aan de bezielende leiding van een nieuwe sportleraar de Heer Mastenbroek, die ik later in militaire dienst nog eens zou tegenkomen als officier lichamelijke opvoeding.

In mei 1940 bereikte ons het bericht over de Duitse invasie in Nederland en het bombardement op Rotterdam. Foto's daarvan verschenen spoedig in kranten en tijdschriften. Ik was verbijsterd. Die stad droeg ik nog altijd een warm hart toe. Wij maakten ons zorgen om Troel met zijn gezin, die toevallig ook op de Kruiskade woonden en compleet in brand stond.

De vele in Indië wonende Duitsers die niet genaturaliseerd waren en de NSB-ers werden gearresteerd en opgesloten of weggevoerd over zee. De Duitse taal werd verboden en Duitstalige muziek en liedjes werd op de radio niet meer gehoord. Zelfs Indische families van verre Duitse afkomst, waarvan bleek dat zij officieel nog die nationaliteit bezaten, werden achter prikkeldraad gezet. Bij Defensie werd koortsachtig gewerkt aan de versterking van onze strijdkrachten. We waren vanaf dat moment aangewezen op de schaarse productiemogelijkheden in Indie zelf. De reeds bestelde vliegtuigen en ander materieel werd niet meer geleverd vanuit het buitenland, wegens eigen prioriteiten en gebrekkige scheepvaart die was ontstaan.

Enige weken voor het overgangsexamen naar de 4e klas in 1941 kregen de jongelui vanaf 18 jaar en ouderen die wegens studie uitstel hadden gekregen, een oproep voor opkomst in militaire dienst gedurende de a.s. grote vakantie. We moesten ons melden in een kazerne te Magelang, een garnizoensplaats ten Zuiden van Semarang. Een groot deel van ons clubje uit Buitenzorg was de klos. Vanuit Magelang werden wij per legertruc vervoerd naar Soemowono, een infanterie schietkamp op de hellingen van de vulkaan de Oengarang (waar had je op Java nu eens geen vulkanen!). Uit alle windstreken van Java waren we bijeengeveegd, leerlingen en studenten van Hogescholen. Men had de opdracht om binnen 2 maanden van dit stelletje schietvaardige soldaten te maken. De beste officieren en kader werd voor deze klus opgetrommeld. Bij aankomst werden wij ingedeeld in klassen en kregen onze uniformen en uitrusting uitgereikt. Dit verliep allemaal heel gladjes. Zakken en kussenslopen moesten we nog met stro opvullen voor de 2-verdiepings kribben en we kregen 2 paardendekens de man, want het zou er flink koud kunnen worden 's-nachts. Waar mogelijk werd toegestaan dat familie en vrienden bij elkaar werden ingedeeld. Helaas kwam daar voor wat ons clubje betreft weinig van terecht. Alleen Frits Kriegenberg. Wel waren er 4 Jansens en in de klas naast ons; 2 Niemands; 1 Iemand en 1 Niemandsverdriet. Dat gaf tijdens het appèl wel eens verwarring en hilariteit De dag daarop kregen wij onze geweren met bajonet, leren draagriemstel en patroontassen. We moesten naar de dokter voor een globale keuring en hij liet ons meteen een mijnwormkuur ondergaan, waarbij we een eetlepel vloeistof met een klontje suiker te slikken kregen, gevolgd door een slok wonderolie. Mijnworm is een tropische infectie in de ingewanden die kan ontstaan door veel op blote voeten te lopen en dat deden we in onze jeugd allemaal. Voor de rest van de dag waren we vrij van dienst om (doorlopend) gebruik te kunnen maken van de latrines en die waren spoedig druk bezet. De meesten bleven bij dat gebouw rondhangen om er ze snel mogelijk weer in te vluchten. Er waren geen Wc's maar een gemetselde goot waardoorheen water stroomde en waarboven je moest hurken. Zo was dat in nagenoeg alle kazernes. Het werd een vieze stinkende troep; een brandslang moest er meermalen aan te pas komen om de boel schoon te spuiten.

Juli 1941: 1^e opkomst in militaire dienst te Soemowono

In Indië en vooral bij het KNIL verschilden vele benamingen met die in Nederland. Dienstplicht heette bij ons militieplicht; je werd er geen dienstplichtig soldaat maar miliciën. De soldatenkamers werden chambree's genoemd. Je slaapplek heette tampatje. Een Europese Korporaal was een brigadier en de populaire namen voor sergeant-majoor: dubbele; voor adjudant: stip; en voor een onderluitenant: knots. Onze klassencommandant was sergeant Vink, een bink van een kerel met een luide commando-stem. Zijn assistent was een brigadier (naam vergeten). De eerste van wie wij theorieles kregen was de aalmoezenier, die ons nadrukkelijk op het hart drukte vooral kuis te blijven en ons op de gevaren wees van de dames van plezier in kampongs van Magelang. Dit geestelijk onderricht werd gevolgd door een instructieles van de brigadier met zijn "theorie naaizakje". Wij hadden inderdaad van de foerier bij onze uitrusting een linnen zakje ontvangen met uniformknopen en wat naaigerei, maar om daar een volledig lesuur aan te besteden was wel wat overdreven. Het bleek echter met 5 minuten gepiept en er werd overgestapt op een heel ander onderwerp. De brigadier opende zijn verhaal met de mededeling dat wij, hetgeen ons de vorige les was voorgehouden, maar zo snel mogelijk dienden te vergeten en toonde ons een ander zakje met daarin een dun rubber artikeltje met de woorden dat alleen ons zou behoeden tegen alle onheil des geneugtes. Dan toonde hij ons, uit een doos graaiend, een tubetje met lange spitse tuit, waarin een gel-achtige zalf, jaren geleden uitgevonden door een KNIL-arts, die daaraan de naam gaf van "SN" ("Sino Nominea"(zonder naam)), bedoeld als profylactisch middel tegen geslachtsziekten. Maar het was ook goed voor andere doeleinden. Je kon er schitterend koper mee poetsen en gebruiken om vlekken uit je kleding mee te verwijderen. Ons werd verder de strenge regels en voorwaarden bijgebracht i.v.m. gebruik van deze middelen. Degene die behoefte had om "van ballen" te gaan (KNIL uitdrukking) diende zich eerst bij de wachtcommandant te melden en bij ontvangst van dat spul zijn stamboeknummer op te geven, dat in het wachtrapport werd genoteerd. Wanneer het mocht gebeuren dat iemand tegen de lamp was gelopen en zijn stamboeknummer bij de wacht zou ontbreken, dan kon hij rekenen op 14 dagen streng arrest en een extra pijnlijke behandeling in het Militair Hospitaal. We leerden alle plichten en verboden met de daarbij behorende straffen, rangen en standen kennen, hoe je je meerderen diende te groeten, de vele commando's, exercitie, hoornsignalen, enz. enz. Ons vocabulaire werd verrijkt met tal van woorden en vooral krachttermen uit het militaire jargon.

Het exercitieveld lag aan de rand van een diepe terreinglooiing buiten het kamp. Een geintje van onze sergeant: liet ons in die richting marcheren en vergat dan "afdeling halt" of "rechtsomkeert" te

commanderen. Gevolg: op elkaars hielen trappen en scheldpartijen. We beschikten ook over een zwembad, iets unieks in het leger. 's-Zondags werd er gebruik van gemaakt, maar het water was ijskoud. Enkele topzwemmers hielde wel eens wedstrijden en demonstraties. Wekelijks kregen wij soldij uitbetaald, f 0,25 per dag. Het incasseren daarvan was een vertoning op zichzelf, moest model gebeuren, een ceremonie die serieus ingestudeerd was. Een voor een, stram met borst vooruit en armenzwaaiend tot schouderhoogte, op het tafeltje aflopend waar de kassier en helper achter zaten, halt houden en in de houding salueren, je naam roepen met stamboeknummer, de kwartjes met je rechterhand naar je toe vegen en opvangen in je linkerhand, rechtsomkeert maken en afmarcheren en dat alles met het hoofd fier opgericht, alsof je daarmee je dankbaarheid moest tonen. Zo niet, dan werd je teruggeroepen en werd je de huid vol gescholden. Van die paar kwartjes werden enkele dubbeltjes ingehouden voor kazernedegradatie en voor de "boejoengs" (Inlandse jongens die de was voor je deden). De kleding werd dagelijks verschoond. Na een dag ploeteren was je kleding kleddernat van de transpiratie. Alles wat je aan persoonlijke uitrusting had ontvangen was reeds genummerd met behulp van houten nummerstempels in de menie gedoopt. Ons beddengoed moest voor het appèl model zijn opgemaakt en voor onze kleding hadden wij djatihouten kisten, die nauwkeurig gericht voor de kribben moesten zijn geplaatst. Om ca. 12 uur 's-middags was de dienst afgelopen en kon je op de chambree even uitblazen. Als er eten werd geblazen was het aantreden in wit jasje en afmarcheren naar de eetzaal. Elke dag rijsttafel, weliswaar niet zo smakelijk als thuis, maar 's-woensdags, vaste prik, was er snert met kluif en klapstuk en lekkere sambal, beroemd bij het KNIL.

Na het eten in de chambree's blijven, kleding en uitrusting onderhouden, geweren schoonmaken, enz., waarna verplicht op bed en stilte. Tegen 4 uur mandiën (baden op z'n Indisch met emmer uit een waterbak), en dan was je meestal vrij tot het avondeten.

Bij toerbeurt werden we aangewezen voor kamerwacht, dat hield in dat je de chambree moest aanvegen, dweilen en schoonhouden. Bij binnenkomst van een meerdere diende je te melden of er wel of geen bijzonderheden waren. Eveneens bij toerbeurt deed je 's-nachts ook galerijwacht gedurende 2 uren, elkaar aflossend.

De middaguren waren de leukste momenten, schunnige liedjes werden gezongen, moppen getapt of geintjes uitgehaald. Er waren lieden die ondanks de herrie en lawaai op hun strozak konden snurken. Ik weet nog dat bij één zout in zijn open mond werd gestrooid. De reactie daarop was om te gieren. Het slachtoffer begon zijn lippen te tuiten en maakte sabbelende geluiden alsof hij een speen in de mond had. Er waren er ook die 's-nachts heel onrustig sliepen en in hun droom gingen praten of schreeuwen. Het kwam voor dat je met zo'n iemand een heel gesprek kon gaan voeren.

Op een kwade dag kreeg ik weer eens een malaria aanval. Het begon met een sterke vernauwing van de pupillen, ondanks felle zonlicht begon het voor mij schemerig te worden, al gauw gevolgd door koude bibberingen. Ik werd opgenomen in de ziekenkamer en vol gegooid met kinine. Het nare daarvan is dat je doof wordt met oorsuizingen. Na een week was ik weer boven Jan en kreeg een paar dagen lichte binnendienst. Bij de opleiding was ik wel wat achterop geraakt. Het werd bekend dat er lui waren die bezoeken brachten aan een naburige kampong, waar zij zich voor een kwartje lieten "verwennen". Een groep medische studenten drong bij de commandant aan om ons aan een "grendelinspectie" te laten onderwerpen. Een grendel is een onderdeel van een geweer, maar dat wordt hier niet bedoeld. Dat gebeurde een aantal dagen later. Klaskgewijs marcheerden wij naar het hoofdgebouw, waar de dokter en verpleger zitting hielden. We moesten ons in een kamer in gelid opstellen, in de houding onze broeken laten zakken en voor ons uit kijken. Niets is zo klungelachtig als een rij kerels met de broek op de enkels en het zaakje tonend en te laten betasten door de verpleger, die daarbij sarcastische opmerkingen maakt en de dokter achter hem gewichtig en streng toekijkt. Niemand werd verdacht en we konden weer inrukken. Ook van deze dokter kregen wij later enige uren voorlichting, waarbij ons afbeeldingen werden getoond over verschillende vormen van geslachtsziekten en waartegen de behandeling wel eens langdurig en zeer pijnlijk kon zijn.

Weekendverlof met vrij vervoer naar huis, zoals hier in Nederland, kende men bij het KNIL niet. Je diende je diensttijd onafgebroken in het garnizoen uit te dienen. Pas na enige weken na onze opkomst en we geleerd hadden ons militair in het openbaar te gedragen, mochten we avondpermissie aanvragen, schriftelijk op een model papiertje met enige standaard teksten. Dit briefje moest je voor het appèl bij je sergeant inleveren en 's-avonds kon je de beslissing van de compagniescommandant verwachten. Je moest dan wel voor 10 uur weer binnen zijn. Ieder avond na het eten en zondags was er een pendeldienst met legertruck naar Magelang. Aan mogelijkheden voor ontspanning in het kamp was er niets. Zelfs geen kantine. Een enkele keer werd er een filmvoorstelling gegeven in de eetzaal. Buiten het kamp was het niemandsland met wat sawa' s. Met enkele klasgenoten, waaronder Kriegenberg, besloot ik

avondpermissie aan te vragen naar Magelang. Bij de poort stond reeds een stel te wachten met een sergeant. In de stad bleef een klein groepje, dat de weg daar blijkbaar niet kende, bij elkaar onder de hoede van de sergeant, een gemoedelijke vent, zich toen heel anders gedragend dan binnen kazernepoort. We hebben er wat rond geslenterd en belandden uiteindelijk op een terrasje van een Chinese toko. Enkele lieden wilden met alle geweld de rosse buurt bezoeken en het geleerde van de brigadier in de praktijk toetsen. Zij hadden de spulletjes zoals voorgeschreven bij zich. Onze begeleider wist een adres dat volgens hem safe was en wij er heen. Met de sergeant en enige andere groentjes heb ik in de "wachtkamer" gezeten onder het genot van thee en pisang goreng, de theorielessen van de dokter nog vers in geheugen. We waren op tijd weer in het kamp en hadden nog even tijd om de thuisgebleven kamergenoten over onze ervaringen te informeren, tot het moment dat het hoornsignaal "lichten uit" werd gegeven. Ik heb naderhand nog eens permissie gevraagd voor zondag. Mijn moeder had me geschreven dat zij bij oude kennissen in Oengarang zou komen logeren, een plaatsje even ten Noorden van Magelang. Verschillende chambreergenoten voerden een intensieve correspondentie met hun vriendinnen of meisjes.

Om niet achter te blijven schreef ik ook een paar meisjes in Buitenzorg. Zomaar aftasten tot hoever je kon gaan. En dan het trotse gevoel dat je kreeg toen de brieven werden beantwoord. We dachten dat wij zo langzamerhand kerels waren geworden. Immers vanaf de eerste dag in Soemowono werden we met "mannen" aangesproken en niet meer zoals op school met "jongens of jongelui". De verschillende bewegingen bij de exercitie hadden wij klagewijs tot in den treuren beoefend. Het werd tijd dat ook in groter verband te doen, onder commando van de kapitein en als compagnie als geheel. Het ging perfect en we waren zo trots als een aap. Bij het "compagnie...geeft acht" klakten de hakken als één klap tegen elkaar, geen slordig trommelgeluid zoals in het begin. Bij "zet af...geweer" moest de ijzeren kolfplaat met één klap de grond raken, vlak naast je rechtervoet. Het kwam maar al te vaak voor dat je je tenen daarbij bijna fijnstampte. Tegen het einde van de hele opleiding moesten we echt schieten buiten het kamp. Tevoren hadden wij wel schijn oefeningen gedaan met lege patronen, de handelingen van het laden en herladen, de schiethoudingen, het richten, enz. De Oengarang moest fungeren als kogelvanger, daar woonde toch geen mens. Er werden afdakjes van bamboe en atap geplaatst en grondzeilen voor de schutter. Achter gegraven kuilen op ca. 200 m afstand stonden de schietschijven. In de kuilen moesten bij toerbeurt de kuilploegen plaatsnemen om met aanwijsstokken de treffers aan te geven. Met hoornsignalen kenbaar gemaakt dat er gevuurd kon worden of gepauzeerd voor het aanwijzen en het vernieuwen van de schijven. De veiligheidsvoorschriften waren zeer streng en dat maakte velen onder ons nog nerveuzer. Schietangst was er bij sommigen ook te bespeuren. Zo'n dag was eigenlijk een makkie. Voor driekwart bestond het uit wachten tot je aan de beurt was. Op ruime afstand van de schietpunten kwamen spoedig de verkoopstertjes van saté, ijswaaren en snoeperijen. De laatste dagen werden besteed aan gevechtsoefeningen in het terrein. Het werd besloten met een bezoek van een fotograaf voor een groepsfoto. Helaas is deze na de oorlog bij een plundering bij ons thuis gestolen.

De allerlaatste dag moesten wij onze wapen en uitrusting inleveren en ons klaarmaken voor afzwaaien. De rottige militiekisten kregen we mee naar huis.

Weer thuis, hadden wij nog ruim een week om van de rest van onze vakantie te genieten. Intussen waren de veranderingen in het openbare leven merkbaar geworden. Civiele organisaties waren in oprichting, zoals Bescherming Burgerbevolking, Luchtbescherming, Vrouwen Hulpcorpsen die o.a. vrachtwagens moesten leren besturen en dat soort. Ook Indonesiërs en andere Oosterlingen werden ingeschakeld. De grotere gebouwen kregen camouflagekleuren en werden voorzien van alarmsirenes. Uit propagandistische overwegingen werden massale militaire parades en defile's georganiseerd. Vliegtuigen denderden over de stad en je zag steeds meer buitenlandse soldaten en matrozen passagieren.

Aaf was inmiddels moeder geworden van Dicky, al een klein kleutertje. Zij hadden in Bandoeng de beschikking over een dienstwoning vlak bij een kazerne. In de korte vakanties zijn we er meermalen geweest. Jan had in Lembang, een bergdorp boven Bandoeng, een buitenhuisje weten te huren. Daar hebben wij ook een poosje doorgebracht. Het was er 's-nachts verschrikkelijk koud. Hij had tijdens een tournee met een tentoonstelling van de spoorwegen in Midden-Java een meisje leren kennen, een zekere Els (achternaam vergeten) waarmee hij spoedig trouwde en betrok een woning aan de Baladewaweg vlak in de buurt van het militaire vliegveld Andir. Hij had dat huis bijzonder leuk en modern ingericht met o.a. zelfontworpen meubilair. Zwart en kanariegeel in de woonkamer, zwart en tomaatrood de eetkamer en wit met groen in hun slaapvertrek. Op school ging het weer zijn gewone gangetje. Natuurlijk veel te vertellen over onze dienstdienst in Soemowono. Bij de familie Weyling kwamen wij vaker dan ooit tevoren. Paul had zijn studeerkamer in de bijgebouwen. Hij had een grote wandkaart van Europa gekocht die hij aan een van de muren had bevestigd, waarop met gekleurde vlaggetjes de posities van de oorlogvoerende legers werd bijgehouden.

Als ware strategen discussieerden wij en werden de kansen voor de geallieerden gewogen of voorspellingen gedaan hoe de uiteindelijke overwinning zou worden behaald. We waren wel onder de indruk van de successen van de Duitse legers en zagen het wel eens niet meer zo zitten, vooral na de evacuatie van de Engelsen uit Duinkerken en de capitulatie van de Fransen.

Zoals gewoonlijk stapten wij schoolgangers in de vroege ochtend van 8 december 1941 op de trein naar Batavia. Bij de halte Noordwijk stroomde de massa scholieren het perron af de Sluisbrugstraat over op weg naar school, toen een passerende oudere heer ons staande hield en vroeg of wij het al wisten. "Wij waren in oorlog met Japan. Japanse vliegtuigen hadden de Amerikaanse vloot op Hawaï vernietigd". In de tijd dat wij nog in de trein zaten was het nieuws blijkbaar wereldkundig gemaakt. We waren als door de bliksem getroffen. Hoe was het mogelijk. Op school was het bericht al bekend. De leraren hadden zich in de lerarenkamer teruggetrokken. Een poos later werd ons medegedeeld dat we wel naar huis konden gaan, de school zou voorlopig worden gesloten, tot nader bericht (dat nooit kwam). In de trein heerste natuurlijk ook een opgewonden stemming. We konden niet bevroeden dat vanaf deze dag ons verdere leven drastisch zou veranderen. Een klein groepje van ons was betrekkelijk vroeg weer in Buitenzorg, min of meer in bravoer stemming. Een zekere Palthe nodigde ons uit bij hem thuis een borrel te komen drinken. Er waren ook een paar meisjes bij, o.a. Hely van Essel. Er werd aardig gepimpeld en voor het eerst van mijn leven werd ik dronken. Toen pas dorst ik Hely te bekennen dat ik haar sinds lang het liefste meisje van de wereld vond. Tot mijn verbazing viel dat ook nog in goede aarde en dat werd met een aai en een kus bezegeld. Van toen af was zij "mijn meisje", destijds de nette en keurige betiteling voor iets meer dan zomaar een vriendin. Zij vond het jammer dat ik niet eerder daarmee voor de dag was gekomen. Ik waande mij in de zevende hemel. Voor Palthe bleek het een teleurstelling, want ook hij had reeds een oogje op haar.

Thuis tegen etenstijd trof ik mijn ouders bij de radio. De Gouverneur Generaal hield een plechtige en indringende toespraak en kondigde de algehele mobilisatie af. Iedere militie plichtige, voor zover nog niet opgeroepen, diende zijn bestemming te volgen en zich uiterlijk op 12 december te melden bij zijn onderdeel zoals aangegeven in het militair zakboekje. Voor mij, Paul Weyling, Frits Kriegenberg en van Deventer was dat het 1e Depot-Infanterie in Bandoeng. De rest van onze club was reeds, na hun eindexamen op school, opgeroepen en al bijna een half jaar onder de wapenen. Kriegenberg en ik vonden het stoer meteen onze uniform aan te trekken en kwamen dagelijks bij elkaar op bezoek. Ook Hely was van de partij. De verduistering van de stad was al aan de gang, door de vele schaduwbomen een spookachtig geheel.

Het kostte wat moeite om mijn legerpullen vanuit de militiekist in mijn ransel te proppen. De kist mocht worden achtergelaten, onder mijn bed.

Intussen hadden de Jappen direct na de luchtaanval op Hawaï, de Filippijnen overvallen, Hongkong bezet en voerden landingen uit op het Britse schiereiland Malakka, om over land de vesting Singapore te veroveren. Op 10 december waren de Britse slagschepen "*Repulse*" en "*Prince of Wales*" door Japanse vliegtuigen de grond in geboord.

's-Morgens vroeg 12 december nam ik afscheid van mijn moeder en togen Pa en ik naar het station. 't Was nog donker. Op de perrons wemelde het van de uniformen en de wegbrengers. Hely was er ook met haar zuster Wanda, die al een poos verkering had met Nico Hofman. Hun broer Ton was ook al in dienst. Er werd innig afscheid genomen en mijn vader kneep mijn hand bijna fijn, Hely kreeg een laatste kus. Onder veel geschreeuw over en weer en nog lang uit de ramen van de wagons hangend, zette de trein zich in beweging, op weg naar Bandoeng. Voorlopig zouden de meesten Buitenzorg niet meer terugzien. Wat zou er niet de komende jaren thuis gebeuren. We konden slechts gissen.

2e Wereldoorlog in Indië 8 dec.'41 tot 8 mrt.'42

Op het station van Bandoeng heerste een chaotische drukte. Er waren bijna tegelijk ook andere treinen met mobilisanten binnen gelopen. Je kon er over de hoofden heen lopen. Ieder scheen in tegengestelde richting te moeten lopen. Na een tijdje kregen Kriegenberg en ik in de gaten dat wij ons in de hal moesten melden, daar ons zakboekje moesten afgeven en werden verwezen naar het plein er voor, waar al onderdeel-gewijs groepen stonden te wachten op dingen die komen moesten. Wij sloten ons aan bij een stel dat het 1e Depot moest zijn. 't Was goed warm en nergens een boom waaronder we konden schuilen. Na enkele uren wachten, zittend op of leunend tegen onze ransels, vertoonde zich een onderofficier in een militaire wagen die ons naar ons onderkomen zou begeleiden. We dachten in het voertuig te kunnen stappen, in de veronderstelling dat er wel meer zouden komen om ons, een dikke 100 man, naar onze bestemming te rijden. Mispoes, de wagen was alleen bedoeld voor onze ransels. Wij moesten te voet. We

werden in rotten van 4 opgesteld, er werd "Geeft acht" gebruld en afgemarcheerd naar een ontruimd schoolcomplex, ca. 2 Km. in de richting van het vliegveld "Andir", ook in de buurt waar Jan voordien had gewoond. We marcheerden in de pas, ruim 100 man, de sergeant links achter ons en zo nu en dan de pas aangevend: "links, rechts, drie, vier". We zagen in onze uniformen er slungelig uit, zo zonder draagriemstel, patroontassen, enz. De kleding paste vaak niet helemaal. Jas te kort, rijbroek te nauw of te wijd en de beenwindsels (putee's) slordig om de benen gewikkeld. De man voor mij had blijkbaar te nauwe schoenen en liep als een eend te waggelen.

In ons kazernement werden wij opgevangen door een stel kwartiermakers die ons in groepen indeelden en de kamers toewees. Weer de bekende strozakken en kussenslopen vullen, waarna we de gelegenheid kregen ons zo goed mogelijk op de grond te installeren. Frits Kriegenberg was nog de enige van ons clubje die bij mij in de groep kwam. De legertruck met onze ransels was aangekomen en het duurde nog een hele poos voordat wij onze spullen bij elkaar hadden. Voor eten was gezorgd, niet zo lekker, maar honger is nu eenmaal de beste saus. De keuken bleek een geïmproviseerd bouwsel, in de haast opgezet. De compagnie was ongeveer dezelfde als toen in Soemowono. Alleen de officieren en het overige kader waren anderen. De sergeant die de dagelijkse leiding had over het geheel was een zekere van der Heyde, een militair in hart en nieren, leek wel een "Pruis". Hij was een vriend en buurman van Jack Oldenhof, was klein en vrij mager met een smal hoekig gezicht, een neus als van een havik en een hese stem. Maar tijdens de appels, wanneer hij de compagnie aan de commandant presenteerde, hoorde je die in alle hoeken van het kampement. We moesten ook kazernewacht bij de poort leveren. Geweren en overige uitrusting hadden wij nog niet, daarvoor in de plaats kregen wij knuppels. We kregen weer exercitie, maar nu deden wij dat op straat en op grasveldjes die eens plantsoenen waren.

Er kwam ook aanvulling op de sterkte, een grote groep burgers die nog niet onder de wapenen waren geroepen, zowel ouderen en jonge lieden die in het laatste half jaar 18 waren geworden. Ik zag daarbij o.a. Nico Lutjeveld en Dick Lange van de KWS en uit Buitenzorg Tuffie Henlein, en verder nog een gymnastiek leraar.

Op een morgen werden wij opgeschrikt door luchtalarm en tegelijk schieten van luchtafweergeschut. We doken de loopgraven in, op het ergste bedacht. Toen zagen we heel laag een 4-motorige bommenwerper over scheren op weg naar het vliegveld en zagen onder de vleugels de Amerikaanse herkenningstekens. We juichten en klaptten in de handen, de Yanks kwamen ons al helpen. Helaas was het er maar één. Hely en Wanda van Essel kwamen met hun ouders voor enkele dagen naar Bandoeng en logeerden in een pension. Een heugelijke tijd voor me. Ton en Nico Hofman waren elders in de stad gelegerd. Ton met zijn bouwkundige achtergrond was ingedeeld bij de Militaire Motordienst (MMD).

Bijna iedere avond ging ik met permissie in die korte periode en wij hadden met elkaar gezellige ogenblikken. Hely kwam ook een enkele keer bij Aaf wanneer ik daar ook was.

Het 1e Depot Infanterie, waartoe wij immers behoorden, was in feite een instelling waar men van een burger een geoefend soldaat maakte, maar na afloop waarvan men verder kon worden doorgesluisd naar andere wapens of diensten, o.a. Artillerie, Genie, Geneeskundige Dienst, enz. Begin januari was het zover dat alle techneuten bij elkaar werden geveegd met de mededeling dat zij werden overgeplaatst naar het 3e bataljon Genietroepen te Tjimahi, een grote Garnizoen plaats even te Westen van Bandoeng.

Daar was ik natuurlijk ook bij en kregen te weten dat wij daar een nieuwe compagnie Pioniers zouden gaan vormen. Een paar dagen later wij daarheen, samen met Nico Lutjeveld, Dick Lange, Ben Berretty en nog verschillende andere van de Technische- en ambachtscholen uit alle uithoeken van Java. Bij het betrekken van het ons toegewezen legeringsgebouw, zagen we een groep ouderjaars ex-techneuten dat gebouw verlaten, waaronder Tom Maas. Hij en die hele groep bleken al te zijn bevorderd tot korporaal. Zij waren reeds sedert augustus in dienst.

De meeste bataljonskazernes in Tjimahi en ook elders waren gebouwd volgens een eenheidsontwerp en bestonden uit een frontgebouw met hoofdingang, de wacht en arrestantencellen, een stafgebouw voor de Bataljons- en ondercommandanten, 4 legeringsgebouwen voor de manschappen, privaat- en badgelegenheden, magazijnen, kantine, sportzaal en bij het KNIL iets unieks, een "vrouwenloods", waar de vrouwen en kinderen van Inheemse militairen overdag hun verblijf hadden en waar zij konden koken, wassen en strijken en hun kroost konden verzorgen. Uitsluitend de Inheemse militairen waren met vrouw en kinderen intern en gelegerd in speciaal daarvoor ingerichte chambree's, waar tussen de (meestal) etagebedden, wanden waren geplaatst met z.g. "schaamgordijnen". Eventuele kinderen (de "anak kollong") sliepen onderin. 's-Morgens op een bepaalde tijd moesten vrouw en kroost de chambree hebben verlaten en hun heil zoeken in de vrouwenloods, tot het middageten dat zij zelf hadden klaargemaakt en in rantangs meenamen naar de eetzaal. Hoewel streng verboden, waren er vrouwen die ons jonge vrijgezellen graag en stiekem, tijdens de pauzes, voor een paar dubbeltjes de lekkerste hapjes toestopten.

Voor ons was de loods verboden terrein.

In de plaats van het geweer kregen wij de veel kortere en handzamere karabijn en werden niet meer zo geplaagd met exercitie. Tegenover de kazerne op een werf, maakten we kennis met het Geniematerieel, kregen de 300 kg. zware pontons te sjouwen, bamboeverbindingen maken, in touw allerlei knopen leggen en touw-sjorringen maken, palen en piketten in de grond slaan met hand-heiblokken en dat soort geintjes. Onze directe commandant was een CORO-sergeant (Corps Opleidingen Reserve Officieren), ene Kessels, en die de algehele leiding had bij onze opleiding was Adjudant Thonnes, een ex- bokser, van afkomst een echte Duitser, dat men aan zijn accent goed kon horen. Het viel mij direct al op dat de dagelijkse diensten hier niet zo gesmeerd verliepen als bij het 1e Depot, waar wij vandaan kwamen. Behalve ons legerings-gebouw waren er nog drie andere; een voor de compagnie Zoeklichten en een voor de Verbindingen (radio en telefonie). Het 4e gebouw was bestemd voor een Inheemse compagnie en de baantjes-gasten van het kazerne-commando.

Voor de grotere en meer op de praktijkgerichte oefeningen waren we aangewezen op terrein tevens bivak even ten zuiden van Bandoeng, in het dorpje Dajeu Kolot. Dit terrein, ongeveer 3 ha. groot, werd doorsneden door een kali. Op de Westoever bevonden zich een aantal houten legeringbarakken met bijgebouwen. Op de Oostelijke oever een kaal stuk terrein met aan de weg een paar baboe barakken.

Wij kregen daar onderricht van een bullebak van een sergeant-majoor, die onafgebroken op een tabakspruim kauwde, rondlopend met een meterstok, waarmee hij de nodige aanwijzingen gaf, vaak zonder een woord te zeggen. Regelmatig gingen wij er voor een dag heen. De groep van Tom Maas verbleef daar permanent en waren reeds dagen bezig in de kali een houten brug te bouwen. Het stikte er van de bloedzuigers. Je kon ze met tabaksap makkelijk van de huid verwijderen zonder dat je er wondjes van overhield. Ik kan mij niet meer herinneren met welke oefeningen wij in die tijd daar bezig zijn geweest. Ik weet nog wel dat pal tegenover de houten barakken aan de overkant van een zandweg een warong was, waar je koffie-toebroek, pisang goreng, peujeum (gebakken en gegiste cassave) kon krijgen en onze tijd daar vaak doorbrachten:

De Japanse opmars in de verschillende delen van Zuidoost-Azië vorderde gestaag. Op 15 februari 1942 capituleerde de vesting Singapore. Dat betekende een ramp. De Britten hadden niet verwacht dat ze vanaf het schiereiland Malakka zouden worden aangevallen; ruim 80.000 geallieerde soldaten gaven zich over en gingen in krijgsgevangenschap. Intussen waren de Jappen ook verschillende gebieden van de Indische Archipel binnen gedrongen. Parachutisten veroverden Palembang op Sumatra (aardolie) en Balikpapan op Borneo (ook olie). Bij de aanvallen op beide l.g. plaatsen hadden zij zich beestachtig gedragen. De KNIL-militairen die voor de vernielingen van de daar aanwezige olie-installaties hadden gezorgd, werden gemarteld en onthoofd met het zwaard en een aantal verpleegsters mishandeld en verkracht. Geniesoldaten, ooggetuigen die in onze kazerne terugkeerden uit Sumatra, deden de wildste verhalen over de barbaarse strijdmethoden van de Jap. Hoe was het mogelijk dat die vriendelijke en altijd zeer beleefde Japanners die wij tevoren in onze samenleving hadden gekend, opeens zo brutaal en onmenselijk konden zijn veranderd.

Niet lang hierna werden wij in Tjimahi opgeschrikt door luchtalarm. Vanuit de loopgraven zagen we een zwerm bommenwerpers en jagers over vliegen. We dachten eerst dat het onze eigen vliegtuigen waren en waren wel verbaasd dat we er nog zoveel van hadden. Toen zagen wij de rode bollen onder de vleugels en op de rompen. Ze vlogen in de richting van Bandoeng en spoedig hoorden wij de bommen op het vliegveld Andir inslaan, als een vaag tromgeroffel. Boven ons zagen wij nog een luchtgevecht. Een of twee van onze jagers bonden de strijd aan met de Japanse. Een van ons werd getroffen met een rooksluier achter zich aan en even later konden wij een parachute langzaam neer zien dalen, de piloot eronder bungelend.

Ondanks de steeds dreigender geworden situatie genoten we een grotere mate van bewegingsvrijheid dan voorheen. We konden bijna dagelijks na de dienst de poort uit zonder eerst te voren permissie aan te moeten vragen. De dag na het bombardement ging ik met een stel met de trein naar Bandoeng en passeerden rakelings het vliegveld Andir, waar we de ravage konden zien. Vliegtuigen aan flarden, waaronder de zware 4-motorige Amerikaanse vliegende forten en de hangaars beschadigd en deels uitgebrand. Ik ging nog eens naar Aaf en Jack en ontmoette er voor het laatst Hely. Nog altijd binnen de perken van fatsoen gebleven in die tijd. We besloten wel na de oorlog er iets van te maken.

Een groep Pioniers, waaronder ik, kreeg de opdracht in Cheribon aan de Noordkust op de grens van West- en Midden-Java, een uitkijktoren te bouwen, onder leiding van een sergeant-majoor. Met buizenmateriaal en toebehoren gingen wij in colonne door het Preanger-gebergte op weg en werden daar gelegerd in een scholencomplex, vlak aan het strand. Daar ontmoette ik onze Jan, die vanzelfsprekend ook was

opgeroepen, n.l. bij de Bergartillerie. Wat moesten zij nou met hun bergkanonnen aan de kust? Je moest eigenlijk nergens meer vreemd van opkijken!! Ik had al zo'n sterk vermoeden dat hij daar moest zijn, gezien de muurschilderingen en inrichting van de manschappenkantine. De stijl en manier van schilderen van hem herkende ik onmiddellijk.

Hij had zich weer aan de normale dienst weten te onttrekken en had aangeboden de belangrijke gebouwen daar te zullen voorzien van camouflage kleuren en de kantine op te fleuren. Dat deed hij natuurlijk heel erg op zijn gemak. Hij zal er wel goed misbruik van hebben gemaakt.

Binnen een paar dagen waren wij met de uitkijktoren klaar en keerden huiswaarts naar Tjimahi. Enkele dagen later moesten wij ons legeringsgebouw ontruimen voor andere troepen en verhuisden voor onbepaalde tijd naar het bivak te Dajeu Kolot. We kregen daar maar weinig te doen, althans geen belangrijke oefeningen. Ik had zo'n vermoeden dat men het bij de leiding niet meer zagen zitten.

Het moment brak aan dat de Japanners ook Java aanvielen. In de nacht van 28 februari en 1 maart 1942 voerden zij landingen uit op 3 verschillende plaatsen op de ruim 3000 km lange Noordkust, nadat een eskader van onze Marine, versterkt met enkele Britse en Australische schepen, in de Javazee door de Japanse vloot was vernietigd.

Deze landingsplaatsen waren:

- 1e In het uiterste Westen bij Merak en in de Bantam-baai;
- 2e Bij Eretan Wettan, ten Westen van Cheribon; en
- 3e In Oost-Java, bij Kragan, ten Oosten van Semarang.

De tegenstand heeft niet lang geduurd. Ons leger, hier en daar gesteund door ervaren Britse en Australische eenheden had slechts weinig in te brengen. Lang hadden wij gedacht dat zij met een overweldigde overmacht waren binnengevallen, maar dat bleek later helemaal niet het geval te zijn geweest. De sterkte van beide legers ontlieden elkaar niet zoveel. Na de oorlog is over het een en ander veel geschreven.

Krijgsgevangenschap 8 maart '42 tot 15 augustus '45

De nederlaag en de capitulatie van onze troepen op 8 maart te Lembang moet hoofdzakelijk geweten worden aan het volgende:

- 1e De gevechtservaringen die de Jappen reeds hadden opgedaan in China en andere veroverde gebieden;
- 2e De onervarenheid van onze troepen en die van het oppercommando (met uitzondering van de weinige Britse en Australische eenheden die in Noord-Afrika hadden gevochten);
- 3e Het Japanse lucht- en marine overwicht, waar tegen wij welhaast niets meer van over hadden gehouden; onze vliegtuigen waren reeds grotendeels verloren gegaan bij de verdediging van Malakka en Singapore;
- 4e Onze bedroevend slechte verbindingen, met het gevolg van een verwarrende bevelvoering.

In Dajeu Kolot hadden wij van het strijdtoneel maar zeer weinig gemerkt. Eerst later hoorden we de verhalen van diegenen die daar wel direct bij betrokken waren geweest, vooral bij de slotfase bij de Tjatterpas en Lembang, van waaruit de vijand Bandoeng, als laatste bolwerk, ernstig bedreigden. Zij hadden dankzij het bezit van het vliegveld *Kali Djatri*, gebruik kunnen maken van hun beroemde/beruchte "Navy O" jachtvliegtuigen, die onze troepen onafgebroken te lijf gingen.

Het bericht over de capitulatie dompelde ons in een volkomen verslagenheid, zo erg dat wij een poos hebben zitten janken. We hoorden het op de radio. De nieuwslezer van de NIROM (Ned. Ind. Radio Maatsch.) besloot het bericht met de woorden: "*Tot ziens en tot betere tijden*". We waren compleet van de kaart. Daarna hield een Japanse generaal een toespraak in zijn eigen taal, dat niet eens vertaald werd. Niet om aan te horen! Vanaf dat moment waren wij krijgsgevangenen van het keizerlijke Japanse leger. We mochten het kamp niet meer verlaten, zelfs niet naar de warong aan de overkant voor koffie en pisang-goreng. Dagen later zagen wij de eerste Japanse soldaten op een vrachtwagen voorbijkomen over de weg bij de bamboe barakken, sjofel en armoedig gekleed in verschoten kakikleurige uniformen, kleine mannetjes met kromme poten, een petje op waaraan wapperende smalle stroken stof afhingen. Een goedkoop uitzierend geweer dat langer was dan de man zelf. Zij hadden zwarte gymschoenen met een aparte grote teen erin met een sluiting op de hielen. Wij vroegen ons met verbazing af hoe het toch mogelijk

was dat deze mannetjes ons zo overweldigend hebben kunnen verslaan. Om ons misschien te intimideren hielden zij in het dorp bij de brug over de kali en vlak bij ons kamp straatgevechten waar ook een tank was te zien. We werden toen nog niet door Japanse soldaten bewaakt.

Onze wapens moesten wij in een van de bamboe barakken op een hoop gooien. Er waren ook automatische wapens bij zoals pistoolmitrailleurs en enkele Amerikaanse Tommy-gun's. Sommigen hebben een aantal hiervan achterover weten te drukken, dik in het vet gezet, in paraffinepapier verpakt en met bijbehorende munitie begraven, voor eventueel later, dachten ze.

Het toeval wilde dat in ons kamp enkele vaatjes met kwartjes en dubbeltjes in bewaring waren gegeven. De hoogste in rang, een reserve majoor, in het burger leven een ingenieur bij e.o.a. Overheidsinstelling, besliste dat dit geld onder ons moest worden verdeeld. Er werd naarstig gewerkt aan het stapeltjes maken van gelijke porties en eenieder kreeg zijn deel. Een goed besluit van die man, anders had de Jap het wel ingepikt. Intussen hadden de Japanners in Indie eigen (papier) geld in omloop gebracht en werd ons geld officieel ongeldig verklaard, maar dat wilde in het begin nog niet helemaal lukken. Stiekem werd toch nog buiten de afrastering e.e.a. gekocht of verhandeld.

Enige weken later was ik met nog iemand (weet niet meer wie) met een delemans (paard en rijtuigje) naar Aaf gegaan. We hadden ons verkleed in korte blauwe broek en hemd. Aaf schrok zich dood, dat wij het gewaagd hadden zoiets riskants te doen. Zij vertelde dat in de kazerne vlakbij, daarvoor een aantal van onze militairen met het zwaard waren onthoofd. Zij smeekte ons direct weer te vertrekken en zo onopvallend mogelijk. Dat hebben wij dan ook gedaan, vooral omdat Aaf ook gevaar zou kunnen lopen. De stad krioelde van de Jappen en we zagen ook enkele burgers met een witte band om de arm met een rode bol en Japanse karakters. Op weg terug voelde ik me helemaal niet meer op mijn gemak. De angst had me behoorlijk te pakken, bang dat we door deze of gene verraden zouden worden. We hebben de koetsier royaal betaald, in de hoop dat hij zou zwijgen..

Vrij laat op een avond kreeg ik gedurende 2 uren wachtlopen bij de bamboe barakken, dat was ook nodig om de wapens in één daarvan te bewaken. Tot dan toe had dit wachtlopen bij anderen geen problemen opgeleverd, maar helaas bij mij wel. Er kwamen 2 Japanse soldaten over de weg buiten de afrastering aanlopen, met een batterijlamp om zich heen zwaaiend, blijkbaar op patrouille en zagen mij binnen het hek. Zij bleven staan en beschenen mij van top tot teen, rauwe kreten uitstotend die ik natuurlijk niet begreep. Zij hielden hun geweren met bajonet op mij gericht. Ik salueerde een paar keer zo correct mogelijk, maar een van hen begon hoe langer hoe driftiger te worden. Ik dacht: "bij God wat moet ik doen".

Ik trachtte hun in een koeterwaals van Engels en Maleis duidelijk te maken wat ik daar deed en dat werd weer beantwoord met een stortvloed van Japanse kreten. Tenslotte heb ik schoorvoetend, onderwijl de geweren in de gaten houdend, het hek geopend en liep, al wenkend om mee te komen, naar de barak en heb hun de stapel wapens en munitie laten zien. Ze bleven maar door wauwelen tot ik naar de stapel wees en met de handen graaibewegingen makend met de woorden: "*Orang Indonesia, no no!*"

Na enige aarzeling knikten zij eindelijk met; "*oké oké*", en verdwenen al kwetterend in hun smerige taal. In ieder geval was ik gered en een diepe zucht van verlichting ontsnapte mijn keel. Ik wekte mijn opvolger en deed hem het verhaal. Nu weet ik niet meer of ik tijdens die wacht een wapen bij me had en ik moet toch dat voorval de volgende dag hebben gerapporteerd. Bij wie en hoe is volkomen uit mijn geheugen gewist. Ik denk dat wij niet eens meer een wachtcommandant in het kamp hadden. Er zijn vele momenten uit die tijd die ik kwijt ben.

De Jap liet door tussenkomst van onze kampleiding naamlijsten maken met daarop de vermelding waar en wanneer je geboren was en idem van je vader en je moeder. Geruchten deden de ronde dat wanneer daaruit zou blijken dat je van Indisch-Europese afkomst was, je spoedig uit krijgsgevangenschap vrij werd gelaten. De Duitsers hadden immers in 1940 in Nederland toch ook het gecapituleerde leger naar huis gestuurd. Toen kwam de dag dat wij van Dajeu Kolot moesten verhuizen naar Djatti Nangor, een oord waar niemand van had gehoord. Het bleek een rubberplantage te moeten zijn, vlak bij het spoorwegstationnetje Rantja-Ekkek, een 15 km. ten oosten van Bandoeng. We kregen daags tevoren instructies voor de dagmars en kregen opdracht alvast onze spulletjes bij elkaar te zoeken en in te pakken. Veel van ons hadden ook nog dingen van thuis, zoals burgerkleding e.d. De volgende dag kwamen bewapende soldaten met bajonet op het geweer ons kamp binnen en we moesten aantreden. We werden door hen geteld en konden na veel geharrewar de poort uit, te voet en in colonne. Er waren koppels die hun ransels en te veel aan andere bezittingen aan bamboe draagstokken hadden hangen. Een armzalig en troosteloos geheel dat langs enkele kampongs voort sjokte, Jappen om ons heen lopend, zo nu en dan ons aansporend op te schieten. Het was een vernederende vertoning, aangestaard door de bevolking,

zwaaiend met rood-witte en Japanse vlaggetjes. Wij konden wel raden wat er in hun hoofden omging. Was dat nou dat leger van die "Blanda's" (compenie) waarvoor zij eeuwenlang zo'n ontzag hadden gehad!? Naar schatting hadden wij ruim 15 km. afgelegd toen wij bij onze nieuwe bestemming aankwamen. Het was een kamp met niet meer dan 10 bamboebarakken, aan weerszijden van een grindweg die naar een gebouwencomplex van de rubberplantage voerde. Het kamp was omsloten door een schamele prikkeldraad afrastering, met aan de voor- en achterzijde een houten poort met gaas bespannen. Zo te zien waren de barakken nog niet zó oud. Waarschijnlijk kort voor het uitbreken van de oorlog gebouwd voor Inlands personeel van de onderneming. Het terrein was schaduwrijk vanwege de rijen rubberbomen. In dergelijke barakken zouden wij nog ettelijke jaren achtereen gehuisvest worden. We werden volkomen willekeurig in onze behuizing ingedeeld, zij het dat de officieren en onderofficieren apart kwamen te liggen. We waren blij dat we even op de balé-balé's (slaapplaatsen) ons konden uitstrekken om op adem te komen. Met de vrij zware bagage midden op de dag zo ver lopen in die hitte was toch wel vermoeiend. De barakken links van de weg bleken reeds bewoond door andere eenheden. Ik was in een groep terecht gekomen waar ik slechts een bekende trof, *Schuller tot Pursum*, een treingenoot van weleer. Wat dit betreft heb ik gedurende mijn gehele gevangenschap nooit het geluk gehad bij vrienden of schoolkameraden terecht te komen. Niettemin maakte je vrij snel nieuwe vrienden, maar voor korte duur. Je had vooral later elkaars steun en hulp hard nodig. Elke ochtend was er appél en aantreden voor de barakken geblazen en werden wij door Japanse soldaten geteld. . . en nogmaals geteld en nog een aantal keren. Voor iedere barak was een commandant aangewezen meestal een officier, die ons in gelid moest opstellen en ons bij de Jap moest presenteren, daarbij correct groetend. Niemand sprak of verstond toen nog een woordje Japans, dus misverstanden te over. Op een van die ochtenden kreeg onze commandant klappen in het gezicht, de eerste keer dat wij zoiets meemaakten.

Even dreigde een paar van ons tussen beide te willen komen, maar de man wist ons ervan te weerhouden. De gevolgen zouden misschien niet te overzien zijn geweest. De signalen voor de dagindeling werden gegeven door een trompetter aan de overkant van de weg, te beginnen met de ochtendreveille, waaraan hij de prachtigste improvisaties toevoegde. Een compleet concert gaf hij ten beste. Dat werd dan beloond met een geweldig applaus uit het hele kamp.

Ik kreeg een ongelukje bij het verplaatsen van een, overigens niet meer voor dat doel in gebruik zijnde, keukenwagen, dat blijkbaar ergens verkeerd stond geparkeerd. Met een paar anderen moest ik dat zware ding naar een andere plaats zeulen. Dat ging aanvankelijk redelijk goed, tot een van de wielen in een kuil terecht kwam en voorover dompte. Nu had de wagen voor en achter inklapbare steunpoten die je kon uitdraaien om het geheel horizontaal vast te zetten. Door het dompen schoot de steun aan de voorzijde uit zijn opgeklapte stand, drong met de punt, als een ponsmachine, in de neus van mijn schoen en brak een van mijn tenen. De neus vertoonde een mooi rond gaatje, maar de schoen vol bloed. Onze dokter deed er een dik pak watten en zwachtels om de voet en ik kreeg een lange bamboe steunstok waarmee ik door het kamp me hinkend kon voortbewegen. Ik kreeg het predicaat "*kwartier-ziek*", hetgeen betekende "vrij van corvee" en binnenblijven.

Enkele dagen later kwam iemand zeggen dat mijn moeder aan de poort stond. Ik reageerde met schrik en ongeloof en dacht ook aan een geintje. Buiten de barak zag ik haar inderdaad in de verte bij het hek met op de achtergrond een bejaarde Indonesische vrouw die haar kennelijk had begeleid. Daar stond zij dan, op eerbiedige afstand van de Japanse wachtpost. Ik hinkte met beide handen steunend aan de lange bamboe naar voren, een afstand van bijna 100 m. Ik vroeg me maar steeds af hoe zij te weten was gekomen waar ik me toen bevond. Zij moet ook beslist geschrokken zijn van de toestand waarin ik verkeerde. Misschien gedacht hebbend dat ik gewond was geraakt bij de afgelopen oorlogs hande lingen. De tranen biggelden al over haar wangen zag ik. Ik groette de Jap zo onderdanig mogelijk, maar hij stond niet toe dat wij dicht bij elkaar konden komen om tenminste elkaar te begroeten. We kregen slechts enkele ogenblikken de tijd om een paar woorden met elkaar te wisselen, hij begon al wantrouwend te worden. Mijn moeder had een bundeltje bij zich, wat fruit en lekkers in een servet geknoopt, vroeg schoorvoerend en diep buigend de vent naderend en in het Maleis, of zij dat wel mocht afgeven, onderwijl het servet losknopend om de inhoud ervan te laten inspecteren. Tot mijn opluchting knikte hij en ik heb nog juist kunnen informeren hoe het thuis ging en haar wat mij betreft kunnen geruststellen. Dat vond de Jap meer dan genoeg en duwde haar met wat rauwe kreten weg. Zij moest verdwijnen. Bang voor mogelijk harder optreden ben ik zo vlug als maar mogelijk bij de poort weggegaan, steeds omkijkend en zwaaiend tot ik haar niet meer kon zien.

Terug in de barak vertelde ik de gebeurtenis aan mijn slapie en deelde het fruit met hem. Ik maakte me zorgen over thuis; mijn moeder had ook verteld dat de pensioenbetalingen waren gestopt. Toch had zij die lange reis gemaakt en met een delemans in de omgeving naar mij gezocht en blijkbaar bij de bevolking hier en daar geïnformeerd. Dat bezoek had nog lang diepe indruk bij mij achtergelaten. Deels gelukkig

dat wij in het kamp onze eigen dagelijkse zorgen en activiteiten hadden te verwerken, waardoor we niet bij de ellende buiten al te lang konden blijven stil staan. Onze voornaamste zorg was het eten, dat hoe langer minder en slechter werd. Rijst van de minste kwaliteit met wat bladgroente en voor het ontbijt rijstepap.

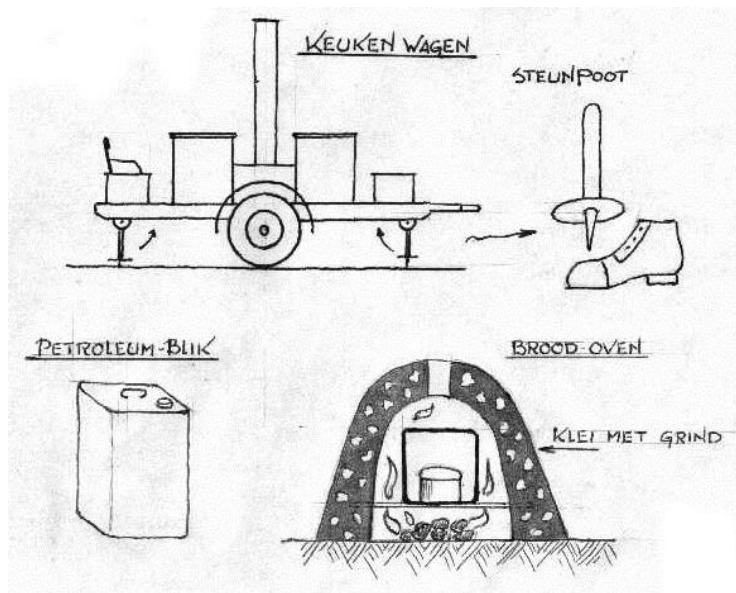
Als je geluk had zat er in de soep een klein dobbelsteentje vlees. Sigaretten waren bij de meesten op en we gingen over op Inlandse tabak die stiekem langs het prikkeldraad in plakken te koop werd aangeboden. Er werd al veel kleding aan de bevolking verkocht, de donkere regen-capes gingen het eerst van de hand, in ruil meestal voor etenswaar. Achter de barakken verschenen kleine keukentjes waar driftig werd gekookt en gebraden. De heerlijkste recepten werden uitgewisseld en gekibbeld wat lekker was en wat niet. De Jap vroeg op een dag mensen die een vrachtwagen konden besturen en ook andere corvee-ers. Het was de bedoeling dat een pakhuis van de rubberonderneming moest worden ontruimd. De daar opgeslagen goederen moesten naar het stationnetje worden afgevoerd, over de weg door het kamp. Er gaven zich genoeg vrijwilligers op, denkende dat er wel wat te snaaien viel en dat bleek ook. We zagen ze aan- en afrijden, de wagens vol geladen met allerhande ladingen, met de corvee-ers er bovenop. Nu was de weg bezaaid met kuilen en oneffenheden, die door de chauffeurs niet werden omzeild. Er viel maar al te vaak wat van de lading af dat in een oogwenk was verdwenen. Toen kwamen ze langs met zakken tarwemeel. Een paar dagen later had bijna iedereen een zak meel onder zijn balé-balé. Er werd naarstig gezocht naar mogelijkheden om brood te gaan bakken. Geëxperimenteerd werd met de bouw van oventjes met middelen die voorhanden waren.

Het meest geschikt daarbij was het petroleumblik. Hierover moet ik eerst even meer vertellen. In heel Azië werd petroleum en benzine verhandeld en verkocht in stevige rechthoekige blikken met een inhoud van ongeveer 25 liter, aan de bovenkant afsluitbaar met een schroefdop en voorzien van een handgreep. Door het verwijderen van de bovenkant en b.v. het aanbrengen van een hengel of dwarsstok, kon men het blik gebruiken als emmer of geschikt worden gemaakt voor tal van andere nuttige zaken. Het bleek, vooral later, in krijgsgevangenschap, van onschatbare waarde te worden. Zeer tot mijn spijt heb ik er nooit een kunnen bemachtigen. Zo'n blik werd ook een belangrijk onderdeel voor de broodoven. Alleen nog gist (raggi) en suiker bij de afrastering zien te kopen en we konden in klein groepsverband, met bezitter van zo'n blik, met de bouw van een oven beginnen en uiteindelijk met het bakken. Na een eerste mislukking slaagden wij er in een lekker stuk brood te fabriceren. (Zie schets v.w.b. de oven). Het wonder van gist is dat je het in een schoon jampotje kon bewaren en tevens met wat suiker en water kon vermeerderen.

Dan gebeurde in het kamp iets vreselijks, waarvan wij de mogelijkheid nooit hadden kunnen bedenken. Uit de richting van het station kwam een legertruck de weg oprijden met op de laadbak Japanse soldaten en op de bodem zittend 5 jonge mannen, met touwen aan elkaar geboeid. Bij de Japanse wacht, schuin tegenover onze barak en bij de achterpoort, stopte de wagen en daar werden de mannen hardhandig eruit geschopt. Zij werden in het wachthuis opgesloten. Daags daarna werd ons bekend gemaakt dat de 5 uit gevangenschap elders waren ontsnapt en waarschijnlijk door Indonesiërs verraden. Zij zouden worden gestraft door executie. Het hele kamp moest daarbij aanwezig zijn. Ik bofte, de kwartierzieken mochten in hun barakken blijven. De slachtoffers moesten eerst hun eigen graf delven, vervolgens ervoor gaan staan en kregen een blinddoek voor. Zij werden op gruwelijke wijze omgebracht, met de bajonet op het geweer stormden de beulen (gewone soldaten) op de 5 mannen af, staken hen meerdere malen schreeuwend in de buik. Ik kreeg de verhalen tot in de details te horen van ooggetuigen. De arme kerels vielen achterover in hun kuil en kregen elk een genadeschot in het hoofd.

Na dit dramatisch gebeuren kon het geheel indrukken. Iedereen was ontdaan en ik zag er veel die snikkend hun barak weer opzochten. Voor de Jap was het de gewoonste zaak van de wereld. Het bleek dat zij dergelijke executies in nagenoeg alle krijgsgevangenkampen hadden voltrokken. Na de oorlog vernam ik dat onze Jan in Bandoeng ook omtrent deze tijd er vandoor was gegaan, maar is de dans op een of andere manier ontsprongen. Wat de Jappen hadden gedaan was ongekend en barbaars, bovendien in strijd met de regels van het oorlogsrecht volgens de conventie van Geneve. Daarin was bepaald dat vluchten uit krijgsgevangenschap nimmer mocht worden gestraft met de dood. Zelfs het Duitse leger had zich hieraan gebonden geacht. De eerstkomende jaren heeft niemand er ook maar even overwogen nog te ontsnappen. Er deden zich verder in dit kamp geen bijzondere gebeurtenissen meer voor. Zo langzamerhand kon ik weer normaal lopen.

Vorbereidingen werden getroffen voor weer een verhuizing, nu naar Tjimahi, met dit opvallend verschil dat de Indo-Europeanen van de volbloeds werden gescheiden. Eerstgenoemde zagen hierin de hoop spoedig te worden vrijgelaten, zoals destijds in Dajeu Kolot reeds werd verondersteld. We leefden inmiddels half 1942. De dag kwam dat wij bepakt en bezakt afmarcheerden naar het stationnetje en vertrokken in een geblindeerde trein. Op het station Tjimahi nog eens aantreden en eindeloos geteld. Ze dachten zeker dat iemand er tussen uit was geknepen. Na veel vijven en zessen begaven wij ons naar de dubbele kazerne, het 4e en 9e Bataljon, gelukkig niet ver van het station, terwijl de volbloed ("tottoks") werden afgevoerd naar een ander object dat bekend stond als het "Kale Koppen Kamp" (K.K.K.), waar iedereen bij aankomst werd kaalgeschoren. In onze kazerne aangekomen werden wij in alfabetische volgorde ingedeeld. Ik kwam in een klein gebouwtje terecht, een voormalig bureau, waar reeds K-mensen waren gelegerd, voor mij allen vreemden. Als slapie kreeg ik een oudere man, een zekere van Kempen, groot, fors en al wat kalend. Hij had bij de Bataafse Petroleummaatschappij (B.P.M.) op Sumatra gewerkt als boormeester, een sympathieke kerel waar ik goed mee overweg kon. Ik kreeg later een boek van hem over geschiedenis van de architectuur, omdat ik een tabaksdoosje voor hem had gegraveerd, voorstellende een olieraffinerij. Had ik gedaan met de priem van mijn zakmes. Een oude adjudant was onze groepscommandant. In een regeringsgebouw tegenover de onze trof ik Ton van Essel, Lutjeveld, Kriegenberg, Paul en Arie Weyling en meerdere Buitenzorgers, lagen in andere gebouwen in de buurt. Ik denk dat in dit grote kamp wel minstens 5 à 6000 man bijeen waren gebracht. Veel slaapruijnte hadden wij niet, hooguit 60 cm breedte de man, op de kale vloer op je deken, voor zover je die nog had, anders op een Tikertje (een mat van gevlochten palmladeren). Zelfs de paardenstallen waren beter. Al het zicht naar de straat of belendende erven waren dicht gemaakt met matten van bamboe vlechtwerk (gedék) en prikkeldraad. Ieder contact met de buitenwereld was verboden en ook onmogelijk. Niettemin genoten wij binnen het kamp een zekere mate van vrijheid, afgezien van de dagelijkse Japanse patrouilles. Voor wie geld had, waren er warongs waar je koffie, frisdrankjes en lekkernijen kon kopen, zelfs maaltijden. Er was een bibliotheek, je kon er lezingen bijwonen, colleges werden gegeven door enkele hoogleraren en muziekkuitvoeringen waar je naar toe kon. Er was een band die tango's ten gehore bracht, die niet onder deed voor de beroemde "Melando's". Ook voetbalcompetities werden georganiseerd. Een compleet wereldje op zich en genoeg afwisseling.

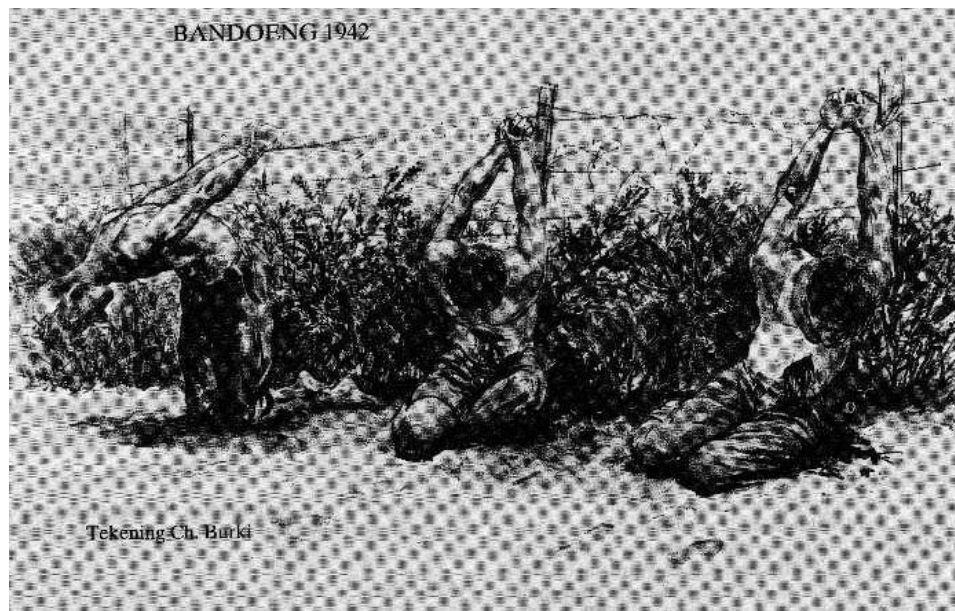

Het eten was zozo. Kon slechter. Rijst en nog eens rijst van de slechtste kwaliteit, met een waterig groentesoepje, soms met stukjes lobbak (een reuze radijs) erin. Er had zich in het kamp een soort elite gevormd, baantjesgasten. Dat waren de "slimme" jongens die zich gedurende hun hele krijgsgevangenenperiode daarin hadden vastgebeten, zoals:

- degenen bij de kampstaf, belast met administratieve zaken;
- de fourageerders, die dagelijks met handkarren onder geleide van de Jap voor de keuken voedingsmiddelen buiten het kamp haalden; en tenslotte:
- het keukenpersoneel en de corvee-ers voor de Jap.

De fourageerders kwamen dikwijls heimelijk in contact met de burgerij op straat, vooral met vrouwen waarvan de man bij ons knijp zaten. Onder ons waren ook enkele tolken, mensen die voor de oorlog

werkzaam waren geweest bij handelskantoren die o.a. zaken deden met Japan en die de taal vloeiend konden spreken en schrijven. Dit voorkwam veel misverstanden in de contacten met de Japanners.

Wij kregen weer enkele uren per dag exercitie, maar dan van de Jap. Het belangrijkste en de meest voorkomende handelingen waren er op gericht hoe je een gewapende Japanse wachtpost of patrouille moest groeten of tegemoet treden. Zij golden als rechtstreekse vertegenwoordigers van de Japanse keizer en dienden met de grootst mogelijke eerbied te worden bejegend, waarmee je klappen of erger kon voorkomen.

Bij het passeren van de wachtpost diende je op eerbiedige afstand halt te houden en front te maken, met hoofddekseel op gedurende 3 tellen met lichte buiging salueren en, indien blootshoofds, 3 tellen diep en onderdanig naar de grond kijkend, buigen. Bij nadering van een patrouille moest eenieder die ze als eerste ziet aankomen, luidkeels in het Japans roepen:

"Jotskih. . .Kirrih. . .Nâaorih. . .Jasmee"; vertaald: "Geeft Acht. . .Groeten. . .Weer terug in de houding. . .Rust". De directe omgeving diende deze bevelen op te volgen. Op den duur deden wij dit alles geheel instinctief. Iedere ochtend was het aantreden voor de gebouwen voor appél. "Tenko" noemden ze dat. Dan kwamen de Jappen en lieten ons, in de houding staande, in het Japans nummeren, iets dat wij intussen hadden moeten leren. B.v.: van 1 t/m 12 luidte dat:

"*ietsie-njie-san-sie-goh-rokkoe-sietji-hatsji-koe-djoe-djoeiets-djoesan-enz*".

Behalve klappen, schoppen en slaan, hadden de Jappen ook als bestraffing voor ernstiger vergrijpen opsluiting in de "*kooi*" uitgevonden, een bouwsel van rondhout, bespannen met prikkeldraad, 1xbxh 3x3x2 m. Deze bevond zich op een gazon vlak bij de hoofdingang van de kazerne. Daar werd de gestrafte enkele etmalen in opgesloten, op een broekje na, blootgesteld aan de hitte van de zon en s-nachts aan de kou. Soms, wanneer het erg heet was, gooide de Jap een emmer water over hem heen. Menige keren heb ik er iemand in gezien. De meeste kans om erin terecht te komen maakten de fourageerders, wanneer zij gesnapt werden op contacten met mensen op straat, of zelfs en dat gebeurde wel eens, geprobeerd hadden pakjes of briefjes naar binnen te smokkelen. De kooi werd een gevleugeld begrip. Als er ergens een ruzie, scheldpartij of andere heisa was, klonk het van alle kanten: "*in de kooi met die vent!*"

Onze eigen kampeiding had in de situatie waarin wij verkeerden, geen mogelijkheden meer tot het opleggen van straffen zoals voorheen de verschillende soorten van arrest. Bemand in gevangenschap kan je nu eenmaal niet nog eens gevangenzetten.

Er deden zich 2 gevallen voor die onze commandant zelf, buiten de Jappen om, wilde berechten. Zij waren beschuldigd van diefstal op medegevangenen en er werd besloten tot het opleggen van lijfstraffen. Betrokkenen mochten kiezen tussen 20 rotanslagen op de billen en een gevecht van 3 minuten tegen een bekendstaande bokser. Nummer 1 koos voor het eerste en de andere voor het duel. Het zou plaats vinden op het exercitieterrein in het 9e Bataljon. Iedereen was welkom om dat vonnis te aanschouwen. Van manschappen tafels werd een schavot gemaakt. Van nr.1 werd de broek omlaag getrokken en kreeg boven

en onder zijn achterwerk een kussen gebonden. De beul, een stevige kerel, kreeg een lang stuk rotan en knalde op een teken van een officier, de eerste slag op de roomwitte billen. We hoorden de rotan zwiepen en onmiddellijk was een vuurrode striem zichtbaar. De volgende slagen werden met tussenpozen van 5 tellen voortgezet. De menigte telde hardop mee. Bij de laatste slagen kronkelde de man in alle bochten, zijn billen bijna rauw.

Nr.2 koos voor het bokspartijtje. Een heuse boksring werd in elkaar geknutseld, met touwen er omheen. De afstraffing van nr.1 zag hij blijkbaar niet zo zitten en dacht dat hij met boksen nog enige kans had op minder beschadiging. Hij kwam bedrogen uit, want zijn tegenstander was een ervaren straatvechter. Binnen enkele ogenblikken was zijn gezicht niet meer om aan te zien en stak zijn hand op om op te geven. Op diezelfde plaats had, voordat wij in dat kamp kwamen, een drama plaats gevonden. Een aantal gevangenen waren daar, tegen een muur van een gebouw, doodgeschoten, waarbij er een, een Ambonees, ondanks 17 kogels in zijn lijf, niet dood was te krijgen. Pas toen zijn volksgenoten hadden gesmeekt het maar op te geven, blies hij zijn laatste adem uit. De ooggetuigen spraken van bovennatuurlijke krachten die de man moest hebben bezeten.

In een van de chambree's van het 9e Bataljon lag ene Saras uit Buitenzorg, de broer van de mooie Riekie Saras. Hij was het middelpunt van een groepje dat hem adoreerde. Men beweerde dat hij paranormale gaven bezat. Nuchter beschouwd moet hij een kundige illusionist zijn geweest, want er werd gezegd dat hij, tijdens het eten van het gewone prakje eten dat wij kregen, zijn groepsgeenoten de heerlijkste gerechten kon voorschotelen. Hij kon door handoplegging en andere hocus pocus gedoe, ook zieken genezen. Maar het meest wonderlijke en dat hardnekkig als waar werd beweerd, was wel dat hij eens met zijn groepje discipelen door de hoofdpoot naar buiten marcheerde en dat de hele Japanse wacht in geweer sprong, alsof hun keizer hemzelf met gevolg voorbijkwam. Een andere bewering was dat hij eens langs een gewapende Jap liep, zijn geweer aan de schouder, die plotseling met een kreet van schrik, het wapen van zich afslingerde. Saras had het geweer in een slang veranderd!!! Ik had dat alles graag willen zien. Mijn ouders hadden hem vroeger altijd al een rare geheimzinnige figuur gevonden.

Ons geld was in het kamp nog steeds een gangbaar betaalmiddel. Hoe de warongs aan hun spullen kwamen, die op een of andere manier buiten moesten worden aangekocht, is nog altijd een raadsel gebleven.

Ik had niet veel geld meer. De dubbeltjes en kwartjes uit Dajeu Kolot waren bijna op. Maar zij die in het burgerleven werkzaam waren, hadden niet te klagen. Daar waren mensen bij die, toen zij werden opgeroepen, nog enkele maanden salaris uitbetaald hadden gekregen. Van de Jap kregen wij geen rooie cent.

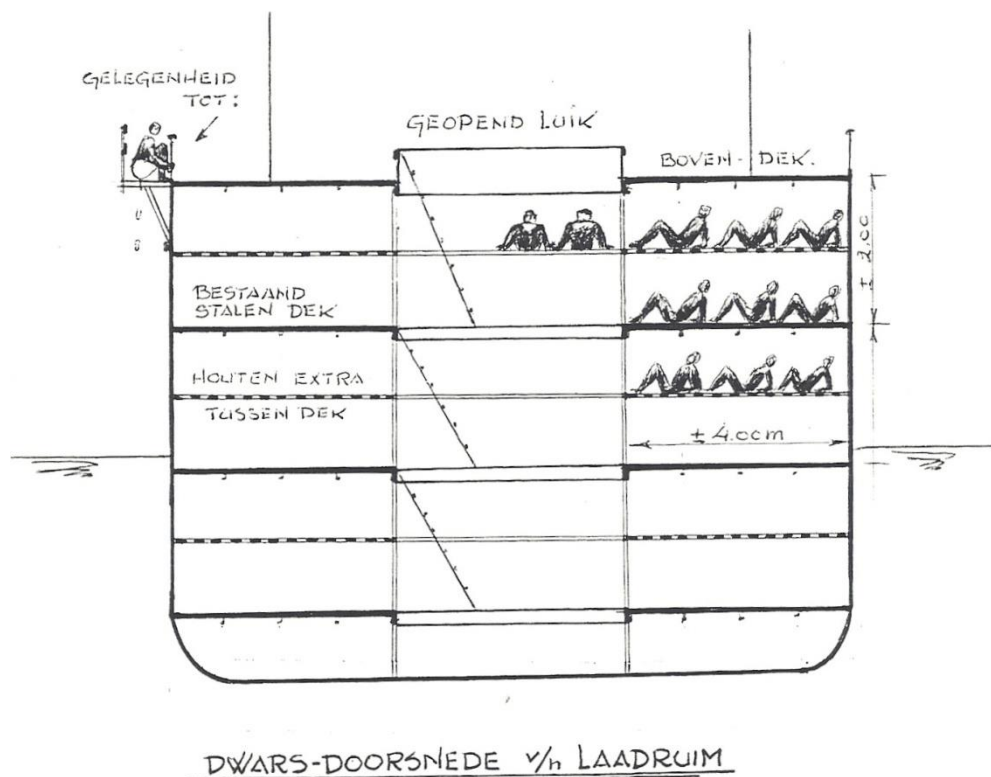
Om de tijd te doden wandelden wij tegen de avond in kleine groepjes door beide kampen, hier en daar kijkend en luisterend naar muziek of standwerkers die wat te vertellen hadden, maar het meest geliefd waren de voetbalwedstrijden. Ik werd weer eens ziek, een malaria aanval, gevolgd door opname in de ziekenzaal.

Er waren vrij plotseling veel gevallen van astmatische bronchitis in een onbekende vorm. Behalve het piepend hijgen kregen die patiënten hevige hoestbuien, waarbij zij kalkachtige stukjes uitspuwden, die op witte koraal met kleine aftakkingen leken, komend uit de longen. Even plotseling was die epidemie weer verdwenen. Ik kreeg toen nog kinine en werd na ongeveer een week weer ontslagen.

Berichten deden de ronde dat vrijwilligers zich konden melden voor werk elders in het land. Inderdaad zagen wij activiteiten in die richting. Mensen werden verzameld en gekeurd; zij kregen een rode band om de arm en verdwenen, waarheen wist niemand. Een oudere man gaf me de wijze raad je nooit onder de huidige omstandigheden als vrijwilliger op te geven. Dat was het lot tarten volgens hem. Je deed beter jezelf zo veel mogelijk op de achtergrond zien te houden. Onze haarlokken moesten eraf; we werden kaalgeschoren, zoals de lui in het K.K.K. Het was een lachwekkend gezicht al die glimmende koppen. Japanse militairen van generaal tot soldaat waren om redenen van hygiëne reeds kaal. Onverwachts moesten wij massaal aantreden met al onze bezittingen die we op de grond moesten uitstallen. Een zwerm soldaten kwam het kamp binnen en onderzocht onze spullen naar contrabanden. Waar zij precies naar zochten, kwamen wij niet te weten. Messen en bijlen, verdacht lijkende geschriften en boeken werden in beslag genomen, zelfs blanco papier, pennen en potloden. We werden ook gefouilleerd en de gebouwen die wij leeg hadden moeten achterlaten, werden nog eens grondig onder de loep genomen. Dit akkefietje heeft uren geduurd. Toch bleek veel later dat in het kamp een radio-ontvanger verstopt was geweest en doken veel van de in beslag genomen spullen spoedig weer op.

Het was ongeveer midden oktober dat ik werd aangewezen om me bij een grote groep aan te sluiten, die moest vertrekken. Geruchten gingen dat het gezelschap op transport zou worden gesteld naar Batavia en misschien zelfs over zee. Na een vluchtige keuring gingen wij inderdaad per trein op weg naar Batavia, zo'n 400 man, ook weer in geblindeerde wagons. Ons was de raad gegeven slechts het hoognodige aan bagage mee te nemen. Op het perron van het station Weltevreden zag ik in burger Ootje van Dulken uit Buitenzorg, die nog werkzaam was bij de spoorwegen. Ik kon zijn aandacht trekken, genoeg om mijn aanwezigheid naar huis door te geven. In colonne, omgeven door Jappen, liepen wij naar het nabijgelegen Xe Bataljon, vlak bij het Waterlooplein. Van enige uniformiteit in onze kleding was niet veel meer overgebleven; we leken wel een stel landverhuizers. Het Xe Bat. was een doorgangskamp, waar al een bonte verzameling gevangenen verbleef, ook Britten en Australiërs. De Jap had de afscheiding van de Indo-Europeanen weer laten varen, want we zagen er ook de Tottoks, maar ook Ambonezen en Menadonezen. De legeringsgebouwen in deze kazerne hadden aan een zijde brede afdaken, gelijkend op een soort galerij en ik had het geluk onder zo'n afdak terecht te komen, tenminste een stuk koeler dan binnen. We waren helemaal door elkaar gehutseld en ik zat tussen wildvreemden. De Jap had er een waar terreurregiem ingesteld. Zowat ieder half uur deed een patrouille de ronde en steeds weer in de houding springen met het bekende liedje afdreunend: "Jotskih.. Kirrih.. enz." Hier werd het zelfs in koor geschreeuwd, bang dat roepen door één persoon te laat mocht zijn. We zijn er niet lang gebleven en werden weer gegroepeerd, nu blank en bruin door elkaar, zeker 2 à 3000 man.

JAPANESE METHODE VAN ZEETRANSPORT VAN KRIJGSGEVANGENEN

Periode Singapore

Per trein werden we op de gebruikelijke wijze afgevoerd naar Tandjong Priok, dus toch overzee!! Tussen bewakers in werden wij naar een van de pieren geleid, waar een hoge militair in vol ornaat met samoerai-zwaard hoogstpersoonlijk toezicht zou houden op de inscheeping. Een heel oud en roestig vrachtschip in camouflagekleuren lag langszij aan de kade, kennelijk één dat reeds door de Jap zelf was gebruikt voor eigen troepentransport bij hun landingen. Op de kade kregen we elk een brood aangereikt. Langs de valreep aanboord, werden wij met harde hand en geweerlof, de laadruimen in gedreven, langs een smalle steile houten trap, de diepte in. Wat wij daar aantroffen tart alle beschrijvingen. Normaal is de onderlinge hoogte van de dekken in een scheepsruim ruim ± 2 m. Maar de Jappen hadden tussen die dekken van hout nog eens extra dekken ingebouwd, derhalve met een nuttige hoogte van krap 1 m. Daartussen

moesten wij kruipend een plaats zien te bemachtigen. Zij hadden tevoren berekend hoeveel man in elk van de ruimten konden worden gestouwd. Toen we dachten dat wij al krap genoeg op elkaar waren geperst, bleek het maximum nog lang niet te zijn bereikt. Nog steeds werden er meer de trap af gejaagd. Onze bagage lag ook in de weg, daarvoor was eigenlijk geen ruimte meer. Op het laatst waren we zover in elkaar geschoven dat we niet eens meer languit konden liggen en moesten de knieën optrekken. Het werd bloedheet; patrijspooten zijn er niet in een vrachtruim en het begon vreselijk te stinken. 't Was compleet een HEL !! Ik had het niet meer en ik geloof dat wij allemaal in een soort verdoving geraakten. Verlichting was er ook niet; hoe lager in het ruim, hoe donkerder. Pas na uren voelden wij beweging in het schip, na veel gekissebis en verschuivingen om een eerlijkere verdeling van ruimte. We vertrokken en er werd tijd gevonden om aan ons brood te gaan knabbelen. De veldflessen met water waren al leeg en er vielen kerels hier en daar flauw. Op een van de hogere dekken had ik Overste Platte gezien, een Genieofficier en de hoogste in rang, die de leiding over ons ruim op zich nam. We lagen dacht ik in het voorste ruim. Op het achterschip was er ook één, even als de onze propvol. Er werd een regeling getroffen dat groepjes van ik dacht 20 a 30 man, ca 15 minuten naar het bovendek mochten om de veldflessen te vullen uit grote oliedrums en zo nodig hun behoefte te doen op de "toiletten", die van hout waren gemaakt, buiten de reling van het schip. De constructie bestond uit een lange ondersteunde plank met rugleuning, waar je op kon je hurken, vasthoudend aan de reling. Een enkeling dorst dat niet aan om aldus, met de broek omlaag boven zee te hangen. (zie tekening) We merkten dat wij in konvooi met nog andere schepen voeren en zigzag om mijnenvelden te omzeilen.

We hoorden later dat die schepen vol zaten met oorlogsmaterieel. Op het bovendek was het heerlijk en je kon even de frisse lucht inademen. Het kwartiertje was helaas zo om. Dan moest je weer de diepte in. Zodra je je hoofd over de rand van het luik stak, sloeg de vieze walgelijke walm van zweet en stront je tegemoet. Er waren reeds enkele gevallen van dysenterie gesignaleerd. Met veel tegenzin ging je dan tree voor tree de trap af. Verschrikkelijk was dat. Met mijn directe omgeving werd de afspraak gemaakt om bij afwisseling lichaam en benen te strekken, hetgeen betekende dat anderen zich helemaal moesten opvouwen. Gelukkig na enkele dagen liet het Japanse scheepspersoneel een luchtkoker van zeildoek in het ruim zakken, waardoor we meer lucht kregen. Dat was al een hele verbetering. De volgende dag kregen we dampende rijst in zeewater gekookt, met wat groente er doorheen. In kleine houten tonnetjes werd het aan touwen in het ruim neergelaten.

Het verdelen gaf in die krappe ruimten de nodige problemen; de eetpannetjes die tot onze KNIL-uitrusting behoorden, moesten we uit onze ransels zien te peuteren.

Wij hadden onze bovenkleding al lang uitgetrokken en de dampende rijst verergerde nog eens de hitte; we waren drijfnat van de transpiratie. Er werd heel weinig geplast, merkten we. Inmiddels was bekend dat wij naar Singapore gingen. Eindelijk na 5 martelende dagen die wel eeuwen leken, liepen we de haven binnen en konden we ons gereed maken voor debarkatie. Van de debarkatie zelf kan ik mij niets meer herinneren; die momenten waren zeker te kort om blijvend in mijn geheugen te worden opgeslagen. Ik denk dat wij zo blij en opgelucht waren en met de grootst mogelijke haast het schip hebben verlaten dat de meesten er niet te lang bij hebben stilgestaan. Ik denk ook dat menigeen hun overtollige zware bagage heeft achtergelaten in de haast zo snel als kon weg te komen.

Hoe was het toch mogelijk dat een mens zoiets verschrikkelijks heeft kunnen doorstaan! We waren zeker niet allemaal even jong; de leeftijden varieerden tussen de 18 en 45 jaar, de militieplichtigen en de merendeels oudere beroepsmilitairen. Dodelijke slachtoffers waren niet gevallen.

In vrachtwagens gingen wij dwars door de stad naar een groot verzamelkamp, een voormalig Brits kazernecomplex. We waren sprakeloos van de mooie aanleg van het geheel. Het leek wel een vakantiepark. Het terrein was heuvelachtig en op de hoogten waren de 2 etages tellende legeringsgebouwen gesitueerd, op ruime afstanden van elkaar, verbonden door kronkelende wegen en paden. De gebouwen waren in camouflagekleuren geschilderd en beschadigd door het oorlogsgeweld. Het landschap werd nog eens verfraaid door het vrije uitzicht op Straat Johore, een zee-engte dat het eiland Singapore scheidt van het vaste land Malakka. Het terrein was omrasterd door kilometers prikkeldraad en bij de toegangspoorten zagen wij tot onze verbazing gewapende Brits-Indische Soldaten (Sicks) op wacht staan, in de oorspronkelijke uniformen. Die bleken bij de capitulatie van de Britten, met wapen en al te zijn overgelopen naar de Japanners. Zij schepten daarin een zeker genoegen nu eens over hun vroegere heer en meester de baas te kunnen spelen. We werden in een van de gehavende gebouwen gehuisvest, veel ruimte en schoon. Vergeleken bij wat we hadden moeten doorstaan, leek het wel alsof wij in de hemel waren beland. Dit kamp had de naam van het nabijgelegen dorp: "Changy", bij welhaast alle veteranen uit Zuidoost-Azië zeer wel bekend.

We konden eten halen, 't werd tijd ook, want we barstten van de honger. Met onze pannetjes in de rij bij de keuken die door Britten bemand was. Aangezien zij de grootste meerderheid vormden was de kampeiding ook in hun handen. Het eten was typisch Engels maar erg lekker, vooral na die zoutige rijst aan boord, leek het ons een hemelse gave. We waren in die tijd ook nog eens met onze neuzen in de boter gevallen; enkele weken tevoren was een Rode-Kruis schip aangekomen vol voedingsmiddelen voor de krijgsgevangenen. We kregen een soort pudding van 1e kwaliteit rijst in melk gekookt, waarin allerlei vruchten uit blik. Wij mochten zoveel hebben als we maar wilden. Ook de maaltijden later waren overvloedig en uit de kunst; wel veel schapenvlees dat diepgevroren werd aangevoerd. De watervoorziening was pas weer hersteld, zodat we ons heerlijk na lange tijd konden douchen en onze kleren eens konden wassen. Een enkele keer werd ik aangewezen voor corveediensten en buiten het kamp belast met bomen rooien en vervolgens in stukken zagen tot brandhout voor de keuken. Daarbij kregen we de beschikking over trekzagen en bijlen en voor het transport een legertruck waarvan de motor, voor de capitulatie door de Britten eruit was gesloopt en in zee gedumpt. Met een lang touw aan de voorbumper trekkend en duwend voorzagen wij aldus in het transport, de luitenant Ouwehand die het commando voerde aan het stuur en naast hem een Japanse bewaker. De luitenant was een boom van een kerel maar als de dood voor de Jap.

Ook later heeft hij zich, zoals werd gezegd, als een lafaard gedragen, waardoor hij na de oorlog door de commissie "gedragingen" werd veroordeeld en tenslotte ontslagen.

Vrij plotseling kregen wij ook nu weer te maken met een epidemische kwaal dat voorheen bij niemand voorkwam en later ook niet meer zou voor komen. Een vitaminegebrek dat zich uitte in een hardnekkig eczeem om de mond en in de liesstreek, vooral het scrotum werd vuurrood, bijna rauw. Het werd onder ons bekend onder de naam: "Changi Bols". Er werden prompt wrange grapjes over gemaakt. Als het niet spoedig zou genezen bestond de kans dat je je verdere leven met de ballen in je hand zou moeten rondlopen! We kregen daartegen bij het eten halen een mok gegist brouwsel te drinken, rijk aan vitamine B2.

Ook aan andere corvees heb ik meegedaan, o.a. in de stad Singapore, waar Britse opslagplaatsen moesten worden leeggehaald voor verschepping naar Japan. Ik weet nog een magazijn vol conserven, waar wij ons tijdens de pauzes te goed deden aan cornedbeef, sardientjes en worstjes, met als dessert ananas of andere vruchten op sap. Neen, we hadden het hier in Changi nog niet zo slecht getroffen. Tegen de avond wat slenteren door het kamp, op de heuveltoppen of op een rots zittend over de zeestraat turend en een schip nastarend dat voorbijkwam. In een der gebouwen bespeelde een Amerikaan een vibrafoon, heel romantisch wanneer je de realiteit vergat. De herinneringen aan het vrije verleden schoten je dan weer te binnen. Wat een gelukkig leventje hadden wij toen! Wat mij en ongetwijfeld vele anderen betrof mocht deze periode de hele oorlog wel voortduren. Maar helaas, pech gehad, er kwam een einde aan.

In december moest de hele groep KNIL-ers, vrijwel allen die de zeereis hadden meegemaakt, verkassen naar het "River Valley" kamp, midden in het centrum van Singapore, weer in de bekende bamboe barakken. Britten en Australiërs waren er al gelegerd. Overste Platte bleef onze commandant en voortaan werd onze groep de "Platte Party" genoemd. Hij werd bijgestaan door een kleine staf, waaronder een tolk, ene Kakebeker, een evenwichtige rustige vent en Wim Kan, die wat administratief werk te doen kreeg. Het eten was hier een stuk slechter, dat hadden we ook wel kunnen vermoeden. In dit kamp deden zich spoedig klachten voor van nachtblindheid, ook weer een vitaminetekort. Hiertegen kregen we een kop vol ruwe ongeraffineerde palmolie te slikken, oranje gekleurd en heel vies van smaak. Ook deze klachten verdwenen spoedig en voor immer. Het leek erop dat deze epidemie door de plotselinge verandering in voeding en leefomstandigheden werden veroorzaakt maar ook weer verdwenen door natuurlijke aanpassing van ons lichaam. Dagelijks gingen wij te voet of per truck, dwars door de stad naar de havens, schepen laden en lossen. We sjouwden op onze nek jute zakken rijst of suiker van 80 kg. van de kade naar de loodsen of omgekeerd. In het begin waren wij daarmee erg onhandig, maar kregen gauw door dat de balen goed en in balans op je nek moesten worden gelegd, anders lag je 's-avonds te krimpen van pijn in je rug en schouders. Andere keren maakten we in de ruimen van het schip of op de kade de stapelingen gereed voor de hijskraan. Er werd natuurlijk van alles achterover gedrukt en in het kamp binnen gesmokkeld. Dat lukte vrij vaak, aangezien niet al te streng werd gefouilleerd. Hoewel wij onze uniformen hadden aangepast aan onze situatie door o.a. de rijbroeken in te korten om er shorts van te maken, liepen nog enkelen rond in de oorspronkelijke kleding, compleet met beenwindsels, met de bedoeling gegapte spullen daarin te verbergen. Zo was er een die zijn rijbroek vol had gestopt met suiker. Juist die dag werden wij niet per vrachtauto naar het kamp teruggedren. De man moest de kilometerslange weg te voet afleggen, in een broek boordevol suiker. Door de hitte en transpiratie begon de suiker te smelten en hij kon het wel uitgillen van de jeuk.

Wat we konden achteroverdrukken verborgen we overigens in onze etenspannetjes, een set van drie, die in elkaar pasten en die je in een hoes met riempjes aan je broekriem kon hangen.

Op een dag lag aan de kade een Japanse kruiser afgemeerd. We zagen de bemanning op het dek, klein en gedrochtelijk met kromme benen, naakt op een schaamlapje na met een koord om het middel, de koppen kaal als een biljartbal. Sommigen zaten gehurkt met stokjes rijst uit een kommetje te happen. In een rustpauze heb ik ze gadeslagen en vond het tafereel zo'n dissonant, die aapachtige creaturen op zo'n brok techniek, zoals dat oorlogsschip. Hoe was het toch mogelijk gebleken dat zij zoiets hadden kunnen bouwen en vervolgens ons geallieerden zulke gevoelige klappen hebben kunnen uitdelen. En deze miserabele kereltjes hadden de situatie in het Verre Oosten nog steeds stevig in handen. Van geallieerde tegenacties was (toen) nog helemaal geen sprake. De stad Singapore was 's-avonds hel verlicht; aan verduisteringsmaatregelen werd geen moment gedacht.

Een andere dag lag aan de kade een Duits vrachtschip, voor en achter voorzien van een kanon. Waarschijnlijk was het een bevoorradingschip voor U-boten en kwam het hier fourageren. De Duitsers, in matrozenuniform zagen wij aan dek en aan de reling hangen, naar ons kijkend. Op een bepaald moment was een Jap bezig op de kade een Australiër af te tuigen en dat ontlokte bij de Duitse bemanning hevige protesten, gepaard gaande met vloeken en schelden in de richting van de Jap. Er kwam zelfs een aantal de valreep af, de mouwen opstropend de kade op. Er ontstond een complete rel, waarbij toesnellende andere Jappen zich voegden. We hebben ervan gesmuld! De Duitsers werden helaas aan boord teruggeroepen. Ze hadden niet kunnen accepteren dat een Aziaat een blanke aftuigde en dat in de tijd van Hitler, waar racisme de boventoon voerde. Later hoorden wij dat het incident nog een vervolg had gekregen in de stad, waar de Duitsers met de Jappen op de vuist zijn gegaan. Een dag of wat later zagen wij dat het schip een eind van de kade af voor anker was gegaan.

We raakten gewend aan de loshandigheid van de Jap. Diens bevelen en terechtwijzingen gingen haast altijd gepaard met meppen in je gezicht, omdat wij niet direct konden begrijpen wat ze in hun taal bedoelden. Op de lange duur lachten we er achteraf om.

Ons kamp lag in de nabijheid van twee pretparken, de "New World" en "Happy World". Tot diep in de nacht klonk een kakofonie van muziek en andere geluiden. Ondanks de oorlog bleken die etablissementen druk bezocht. Sinds wij uit Indië vertrokken was ons geld waardeloos geworden. Toch zagen de "gladde jongens" kans om Singapore dollars te bemachtigen door verkoop van gejatte spullen, of wisten hun waar te ruilen tegen medicijnen en verbandmiddelen voor onze artsen.

Vlak bij de barak waar ik lag, waren enkele woonhuizen, waar enkele jonge "Euro-Aziatische" meisjes woonden, die bijna dagelijks plaatjes draaiden. Wat wij dan heel vaak hoorden was een liedje, gezongen door Doroty Lamour, in die tijd een bekende Hollywood-ster, dat "Moon over Birma" was getiteld, zeer romantisch en iedereen kende het uit de gelijknamige film dat in Indië had gedraaid. Op een vroege avond na het appel met de gebruikelijke ceremonieën en tellingen, hield de overste Platte een toespraak. Van de Japanse leiding moest hij ons vertellen dat Japan had besloten een spoorweg aan te leggen tussen Birma en Siam (nu Thailand). Wij, en ook overige geallieerde krijgsgevangenen vielen de eer toe om aan dat plan mee te werken. Wij zouden daarginds goed gehuisvest worden en goed en veel te eten krijgen. Zoals later zo vaak, zou zulks een kinderachtige leugen blijken en wij geloofden er geen barst van.

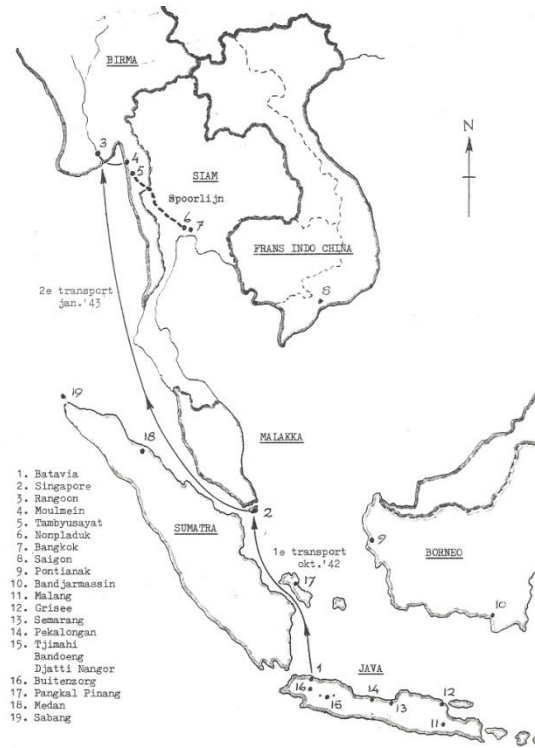
Aan beide zijden van de geplande spoorlijn zou er begonnen worden; de Platte-partij vanuit Birma en andere party's zouden vanuit Changi naar Siam afreizen. We moesten ons maar alvast voorbereiden op weer een zeereis, naar Rangoon.

Zouden die meisjes buiten de afrestering toch al iets geweten hebben door steeds dat liedje over Birma af te draaien?! We zaten behoorlijk in zak en as, want de afstand naar Rangoon was minstens 2 x zo lang als die van Batavia naar Singapore. De gedachten aan die verschrikkelijke scheepsruimen hielden ons doorlopend bezig.

Periode Birma, jan.'43 - mrt.'44

Ergens in januari 1943 reden wij naar de haven en gingen weer als makke schapen aan boord van een schip, gelukkig een stuk ruimer dan het vorige. Volgens het bekende recept werden we in de ruimen gejaagd, echter met dit verschil dat wij wat ruimer kwamen te liggen. Met een beetje schikken konden we onze benen languit kwijt. Het duurde nog een dag of wat voordat wij vertrokken en mochten gedurende de reis zelfs in grotere groepen en langer aan dek. Ik herinner me nog de avond voor ons vertrek, dat ik een hele poos voor op de boeg naar de ondergaande zon heb zitten kijken. Ik had in Changi van zg. plexiglas uit een vliegtuigwrak, een medaillonnetje gemaakt voor een fotootje van Hely, dat ik aan de ketting van mijn identiteitplaatje om de hals droeg. We voeren zoals de vorige reis weer in konvooi,

zigzaggend afwisselend

Noord, Oost en dan in Westelijke richting en werden geëscorteerd door een torpedojager. Aan boord brak dysenterie uit en er vielen doden te betreuren. Met eenvoudige ceremonie kregen zij het eervolle zeemansgraf. Ongeveer de 10e dag, 's-morgens heel vroeg kwamen wij bij de monding van de brede rivier de "Irrawadi», vervolgens richting de haven van Rangoon. Op beide oevers staken de torenhoge gouden pagodes de lucht in. En wat wij nooit hadden kunnen verwachten, we mochten zo veel als maar mogelijk aan dek; schouder aan schouder stonden of zaten wij daar in de frisse morgenwind naar de voorbijglijdende oevers te staren. Tegen de middag meerden we in de haven af en kregen orders om over te stappen op een andere boot, dat ons verder naar Moulmein zou brengen.

Hoe die overstap in zijn werk is gegaan weet ik niet meer. Wel de momenten dat wij reeds in dat andere schip waren. Het was niet groter dan een coaster, met open ruim zonder tussendekken. We zaten en lagen zogezegd op de bodem, tot de volgende morgen. Naar Moulmein duurde inderdaad nog geen dag. Daar werden wij ondergebracht in een oude gevangenis, helemaal roze gekalkt. Ik kwam er weer goed onder dak, op een galerij opzij van een gebouw. We ontmoetten daar eveneens KNIL-mensen die uit Sumatra waren gekomen. Maar zij waren er slecht aan toe en hadden onderweg iets vreselijks meegemaakt. Hun konvooi was door een geallieerde onderzeeër aangevallen en hun schip was daarbij getorpedeerd. Een groot aantal gevangenen waren door de ontploffing gedood en door verdrinking omgekomen.

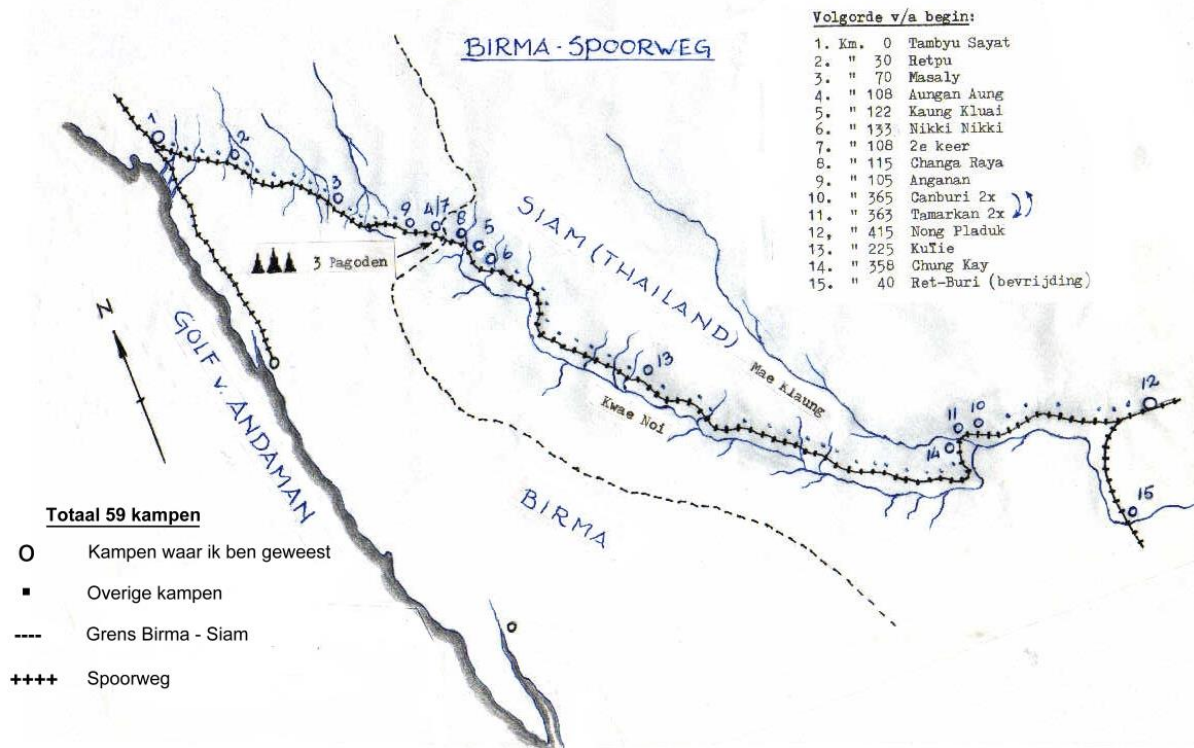
De overlevenden hadden uren in zee rondgedobberd, de haaien trotserend, toen zij door het escortevaartuig werden opgepikt en afgezet op de andere transportschepen. Met een glimp van triomf vertelden zij dat menigeen, in het water worstelend om een plaatsje op een vlot of een stuk wrakhout, enkele Japanners voor eeuwig kopje onder hebben kunnen duwen. Deze mensen hadden niets meer dan de broek die zij aan hadden. Al van het eerste moment dat ze aan land kwamen, hadden ze slechts hun blote handen om een hapje rijst in ontvangst te nemen en waren dolblij dat ze nu van ons een pannetje konden lenen.

Bij hen waren behalve de militie-plichtigen ook oudere "Landstorm"-soldaten, en "stad" - en "land" - wachters, die in de oorlogsmaanden waren opgeroepen om het KNIL aan te vullen voor de taken zoals bewaking van belangrijke objecten en idem op de plantages. Veel waren reeds de 45 al gepasseerd en de groep werd aan de Platte-partij toegevoegd.

Een paar dagen later vertrokken wij lopend over stoffige wegen naar het station, vanwaar we in platte open wagons werden vervoerd naar Tambyu Saya, een groot basis- en centraal bevoorradingskamp voor materieel voor de spoorweg, tevens beginpunt km.0, waar vanaf de splitsing zou komen van de bestaande en de nieuw aan te leggen spoorweg naar Siam.

In vrachtwagens reed men ons naar ons eerste werkkamp "Retpu", km.30. Tot aan dat kamp was het landschap vrij vlak, enigszins dor met dunne bebossing en struiken en in de verte enkele rotsen. Het kamp was betrekkelijk nieuw, met rond een appelplaats de barakken gegroepeerd.

De omrastering stelde niet veel voor, waardoor we later vaak naar buiten konden komen. De barakken waren van een ander model, aan een zijde de bale'-bale's en aan het voeteneind geheel open, met luifel als afdak. Overdag lekker koel, maar s-nachts wel eens te koud. We kwamen in het droge seizoen, met de moessonwinden uit het Noorden, afkomstig van de Hymalaya-gebergten. Naast ons kamp stroomde een beekje waar wij ons konden mandiën, maar dat echter na een maand droog viel. Het eten was inderdaad beter dan wij de laatste tijd gewend waren. De Jap had een enorme voorraad "Katjang Arab", een kleine gele erwt, dat gebrand, in Indië door Arabische straatventers in tuitzakjes werd verkocht. Het smaakte apart, maar de kinderen vonden het lekker. Van die erwten die blijkbaar door de Jap niet werd gelust, werd een heerlijke soep gekookt, met behoorlijk wat vlees, net snert!

We werden van nu af aan bewaakt door Koreanen, die niet tot de reguliere Japanse troepen werden gerekend. Zij droegen geen rangonderscheidingen als van het leger, maar hadden een 5-puntige rode Davidster op de mouw. Zij traden vaak bruter op dan de Jap zelf.

We werden onderverdeeld in groepen van ca. 60 man en zo'n eenheid heette "Koemie" (waarschijnlijk afgeleid van Compagnie). Als commandant werd een officier aangewezen, de "Koemie-Tjo", woorden die wij niet mochten vergeten en tenslotte aan ons taalgebruik werd toegevoegd. Onze "Tjo" werd de kapitein Punt, een klein iel mannetje met een hoge onmannelijke stem. Onze groep heette voortaan koemie 162, in het Japans: "Koemie Piakkoe Rokkoe Djoe Njie".

Er was ook een vee-kraal, met koeien voor de slacht en een paar varkens, deze waren uitsluitend voor de Jappenkeuken. Eens in de zoveel dagen werd een koe geslacht. Een van het keukenpersoneel, een blonde gespierde kerel, ooit in Holland in een abattoir gewerkt, kon zo'n beest met de achterkant van een bijl met een welgemikte klap boven het oog, bewusteloos slaan.

Geheel onbekend met wat ons te wachten stond, gingen we de eerste dag aan het werk. Na het gebruikelijk ochtend-appél, afgenomen door de Koreanen, kwamen de Japanse Geniesoldaten, die buiten het kamp een eigen onderkomen hadden, ons koemie-gewijs ophalen en voorzagen ons van de nodige gereedschappen zoals trekzagen, schoppen en patjols (een spade waarvan het blad haaks op de steel is bevestigd), alsmede gevlochten bamboe mandjes.

De Geniesoldaten behoorden tot een gespecialiseerd onderdeel, de spoorwegtroepen. Zij waren niet zo militair formeel als hun infanteriewapenbroeders. Het werk aan de spoorbaan was alleen belangrijk voor ze. Maar zoals iedere Jap waren ook zij gauw driftig en loshandig.

We kregen warempel soldij, 10 cent Japans geld per dag, maar alleen als je daadwerkelijk aan de

spoorbaan werkte. De zieken en degenen die een kampbaantje hadden kregen niets, die hadden niet te klagen. Je kon overigens dat geld nergens aan besteden, dus vergokten wij het met "*Hong-Kongen*" (een soort poker) met oude beduimelde of zelfgemaakte kaarten. Het tracé voor de baan was reeds door andere werkers van bomen en andere begroeiing ontdaan. Onze taak was voornamelijk het grondverzet aan de dijk, dat inhield 1 m³ ongeroerde grond per man. Er mochten 2 per koemie ervan worden vrijgesteld om voor thee te zorgen, met water uit een kali dat in het bekende petroleumblik gekookt werd. De thee dronken wij zo heet mogelijk, hoe gek het ook moge klinken, maar je knapte er lekker van op.

Brandhout was er uiteraard genoeg. Na de eerste paar dagen kwamen wij erachter dat het werk in koemiverband, niet efficiënt genoeg ging. We kwamen met onze taak veel te laat klaar. De oplossing werd gevonden door met kleine groepjes van hooguit 6 man te werken, 2 man voor het graven en scheppen en 4 voor het transport naar de dijk. Ook bleken de mandjes niet ideaal.

Al spoedig vervingen wij die voor een draagbaar, die we maakten van een jute rijstzak en 2 bamboes. Iedere morgen bij de aanvang van het werk zette de Jap met piketten het gedeelte af dat een ploeg moest afgraven, 6 m lang, 1 m breed en 1 m diep.

Helaas, door sneller te werken maar ook omdat wij de piketten vaak in ons voordeel gingen verzetten, waren er groepen die veel te vlug klaar waren en meldten zich bij de Jap af om weer naar het kamp te kunnen gaan, met het gevolg dat de taken werden verhoogd tot 1,25 m³ en later zelfs tot 1,5 m³ per man. Daar kwam nog bij dat hoe verder het werk vorderde hoe verder de dragers de grond moesten versjouwen. De afstand of grondsoort, of er boomwortels of grote keien in de grond zaten, maakte voor de Jap niets uit. Al was het rots waarin je terecht kwam. Zo kon je de pech hebben dat je wel eens 's-avonds laat pas weer in het kamp terug was. Dan moest je bij de kali eerst de modder van je lichaam zien te krijgen en dan pas eten halen.

De meeste groepjes waren oude vrienden of bekenden die elkaar hadden gevonden. Ik had die niet, waardoor ik met vreemden opgescheept zat en vaak lieden die niet tot de actiefsten behoorden. De groepjes werden "Kongsies" genoemd en je maat "Kongsiegenoot". Jaloers was ik op een stel waar 4 Limburgers bij waren, die voor de oorlog in de steenkolenmijnen hadden gewerkt. Zij waren steeds als eerste klaar, maar waren gelukkig zo solidair met de anderen dat zij de laatste schepjes kalm aan deden, ook wakend voor eventuele verhoging van het kwantum. Onze barak, gedeeld door de koemies 162 en 163, lag aan de buitenkant van het kamp, bij een bosrand en het beekje. 's-avonds na het eten, kon het er best gezellig zijn om een kampvuurtje en koffie van zelfgebrande maïs of Katjang-Arab. Twee hadden nog steeds een gitaar en we zongen de populaire liedjes van toen. Er waren meer van dergelijke vuurtjes, plezierig om te zien.

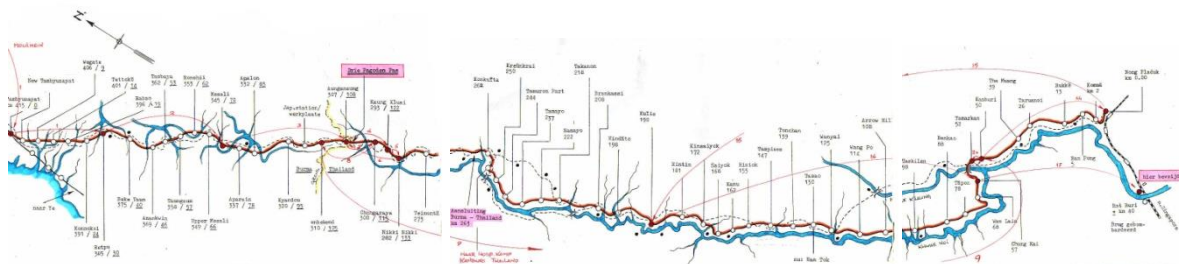
Het beekje viel op een bepaald moment droog, wat overbleef was een poel dat spoedig op een modderbad leek.

We zorgden er wel voor dat wij na het werk onderweg bij een stroompje of sloot, het ergste vuil en modder konden afspoelen. Er werd al gauw verteld dat ver achter het kamp een riviertje stroomde met een waterval. Om er te komen moest je een uitgestrekte onbebouwde sawa oversteken, met het risico dat je door een bewaker kon worden gesnapt. Toch ben ik er meermalen geweest, langs een omweg door een bosrand sluipend. Inderdaad een waterval met knalhelder water, waar je in de diepe kom ook kon zwemmen. Het leek op het decor van een Tarzan-film. Ook daar kwamen de Koreanen achter en het werd verboden op straffe van een pak slaag voor onze overste Platte. Dikke grote bamboekokers gebruikten wij toen om water in voorraad te hebben. Onderweg naar het kamp vulden wij die bij een beekje om tenminste onze voeten te kunnen wassen voor wij onze balé-balé's beklommen. Aangezien wij ook nagenoeg geen schoenen meer hadden, maakten wij van stukjes plank die we hier of daar konden vinden, Indische klompjes (soort sandalen) met een band van repen autoband, e.e.a. met behulp van gereedschap op het werk. Deze klompjes waren zeker nodig bij bezoek aan de latrines, die doorgaans niet al te schoon werden gehouden, mede als gevolg van de vele gevallen van dysenterie.

Geruchten deden de ronde dat zowat de hele Europese burgerbevolking in Indie was geïnterneerd; dat Soekarno en andere Indonesische intellectuelen met de Jappen collaboreerden; dat de Amerikanen tegenoffensieven waren begonnen; dat Tokyo was gebombardeerd. Wij geloofden die allemaal niet; en toch na de oorlog bleken ze waar te zijn; er was ergens een geheime radio-ontvanger, iets dat wij voor onmogelijk hadden gedacht. Wij althans merkten nog steeds niets van de geallieerden. De Japanners zaten nog altijd tot diep in Birma en er veranderde niets ten goede, het werd alleen maar slechter, minder eten en meer zieken.

De Japanse leiding had bedacht dat zieken best zonder voedsel konden. De fourage werd dan ook afgestemd op hoeveelheden alleen voor de werkenden, met het gevolg: hoe meer zieken hoe minder eten voor het geheel.

We wisten dat bij ons in de buurt nog andere werkkampen waren, maar daar hadden wij geen contact mee. Ook kwamen we te weten dat behalve krijgsgevangenen, ruim honderduizend koelies aan het werk waren gezet, die door de Japanners uit alle windstreken van Zuidoost-Azië waren geronseld. Zij hadden het vele malen slechter dan wij, die nog enigszins militair georganiseerd waren, met eigen artsen, verplegend personeel en eigen commandanten die wat leiding gaven. Het sterftcijfer bij die koelies was ook schrikbarend hoger. Zij werden helemaal aan hun lot overgelaten.

Na amper een verblijf van 2 maanden in Retpu, moesten wij hogerop naar "Mesali", kamp km. 66, waar ontbossingploegen eerst gelegerd waren geweest. Het was een bosrijke omgeving waar ook veel bamboe groeide. In vrachtwagens werden we daarheen vervoerd. Nagenoeg parallel aan het spoorwegtracé liep n.l. een eeuwenoud karavaanpad naar Siam, dat onder de Jap was verbreed en enigszins met keien verhard. Het werk in het nieuwe kamp bestond hoofdzakelijk uit egaliseren en schoonmaken van het vrij vlakke terrein, een vallei tussen twee heuvelruggen. Ook olifanten werden ingezet om de taaie bamboestronken uit de grond te trekken. De Birmaanse *cornaks* (baas tevens oppasser) gezeten op de nek van het beest, gingen bepaald niet liefdevol met ze om. Met een soort hamer met een haakvormige punt sloegen zij op de kop, tot bloedens toe en haalden met de haak zo nu en dan het voorhoofd open, wanneer ze wel eens protesteerden. Ook ondergingen de dieren een afstraffing.

De voorpoten werden met kettingen samengebonden zodat het beest niet weg kon komen, terwijl de cornak met een puntige bamboe onophoudelijk in diens achterwerk prikte. Zo'n afstraffing duurde wel een hele dag en het dier maar brullen van angst en pijn. Het wonderlijke was wel dat zij hun bazen toch trouw bleven met een ongekennde aanhankelijkheid.

In de buurt van het kamp stroomde een snelstromend glashelder bergriviertje, waar wij in rustige kommen heerlijk konden zwemmen. Ook in deze periode wisten de bekende slimme jongens het beter te hebben dan hun lotgenoten. Waar mogelijk dreven zij een florerende sluikhandel met over de weg passerende Birmanen. Behalve met Japans geld werd de handel gedreven met in het kamp opgekochte kleding e.d. maar vooral de waardevolle horloges. Wat de Birmanen doorgaans te bieden hadden was tabak, palmsuiker, zout of eendeneieren. Zout beschouwden we als een lekkernij waar je lekker van kon snoepen, of je deed het in de rijstepap. Kleding en schoenen waren zeldzaam geworden, versleten of verkocht. De meesten liepen rond in schaamlapjes aan een touwtje, de typische onderbroek à la Jap. Handdoeken die eens wit waren leken op vieze gore dweilen.

In de jungle om ons kamp krioelde het van de apen, voornamelijk gibbons (soort slingerapen) die je mijlen ver kon horen gillen. Er werd wel eens een aap gestrikt en opgepeuzeld. Dat was echter van korte duur en eens en nooit weer, want een aap slachten deed men te veel denken kannibalisme. Ook neushoornvogels die je ruisend over hoorde vliegen, waren er genoeg, maar die waren niet te vangen.

Op een dag werd ik met nog iemand thee-koker, op een plaats waar veel dorre en dode bamboebossen voorkwamen. Tegen het einde van de dag stak ik zo maar voor de lol zo'n verdorde bamboe-"stoel" in de fik. Het begon te branden als een fakkel en sloeg spoedig over op andere bomen. Er was geen houden meer aan, het werd een complete bosbrand dat weken duurde. Ik zat behoorlijk in de rikketik en vreesde dat het zou overslaan op ons kamp. Gelukkig was de wind gunstig. Wijselijk heb ik niemand verteld dat ik de boosdoener was geweest.

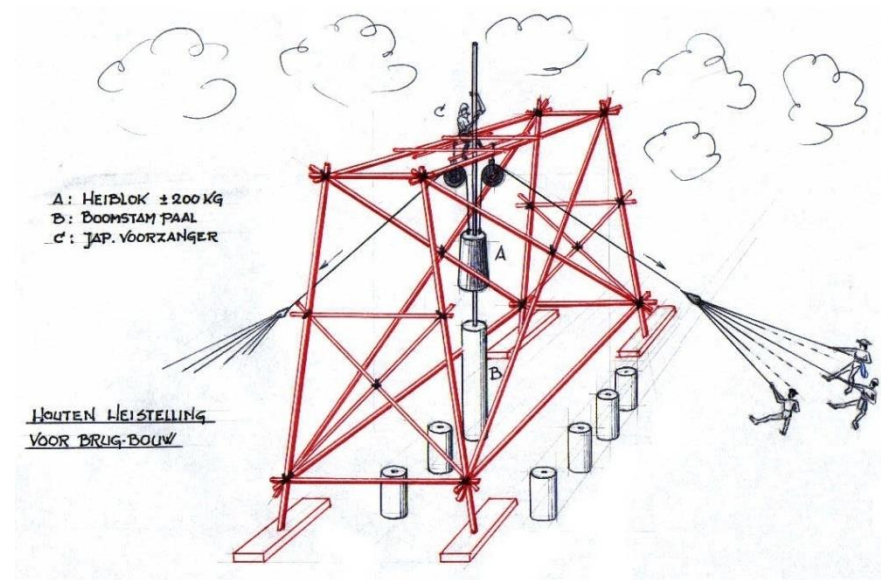
Zoals zo velen kreeg ik weer een aanval van malaria met zeer hoge koorts en er heerste ook dysenterie. Gelukkig is dat mij steeds bespaard gebleven, op een enkele buikloop na.

Tussen km 0 en ons kamp waren andere party's werkzaam (waarschijnlijk Britten en/of Australiërs) die zich gespecialiseerd hadden in het leggen van het ballastbed, de dwarsliggers en de rails. Zij bleken al aardig in onze richting op te schieten. Bijna evenwijdig aan het baantracé liep de bovenstroom van een rivier. Het tracé werd op talrijke plaatsen doorsneden door zijrampjes en ravijntjes, waar van hout duikers en bruggetjes moesten worden gebouwd. Daartoe werden palen de grond in geheid. De benodigde

boomstammen en balken waren reeds met behulp van olifanten uit de omliggende bossen aangesleept. Welke party's daarmee belast zijn geweest weet ik niet. Wat ons restte was het heiwerk. Daarvoor hadden de Jappen een stelling geconstrueerd waarbij aan weerszijden tenminste 6 man aan touwen het heiblok moesten bedienen (zie schets). Al naar gelang de grondweerstand moest het blok hoger of lager worden opgetrokken. De Jap, boven in de stelling, gaf eerst aan in hoeveel "halen" (1, 2, 3 of meer) het blok omhoog moest en begon dan een kort Japans heideuntje te zingen. Zoiets werd heel vroeger in Holland ook wel gedaan bij hand-heien. Bij iedere interval was het zaak dat het blok gelijktijdig omhoog werd getrokken, hetgeen werd bereikt door hardop de halen mee te tellen tot het vereiste aantal en dan ook weer gelijktijdig loslaten. Daarbij je beide handen gebruiken, de rechter om te "halen" (het blok omhoog te trekken) en de linker om het touw en het blok bij iedere haal een tel vast te houden.

Stond je te suffen en niet bij de juiste tel en bijtijds het touw losliet, maakte je kans de lucht in te worden geslingerd door de val van het blok, of je haalde op zijn minst je handen open aan het rukkende touw. Na iedere klap van het blok herhaalde de Jap zijn klagend gezang dat je ook van andere ploegen hoorde opklinken. Ik kan het nog steeds nazingen.

Naar de verschillende werkplekken was het vanuit het kamp vaak kilometers ver lopen. Het moment kwam dat de "Platte"-partij weer naar een verderop gelegen kamp moest gaan verhuizen, Km. 108 nabij een kampong "Aungan Aung", net voor de grens met Siam.

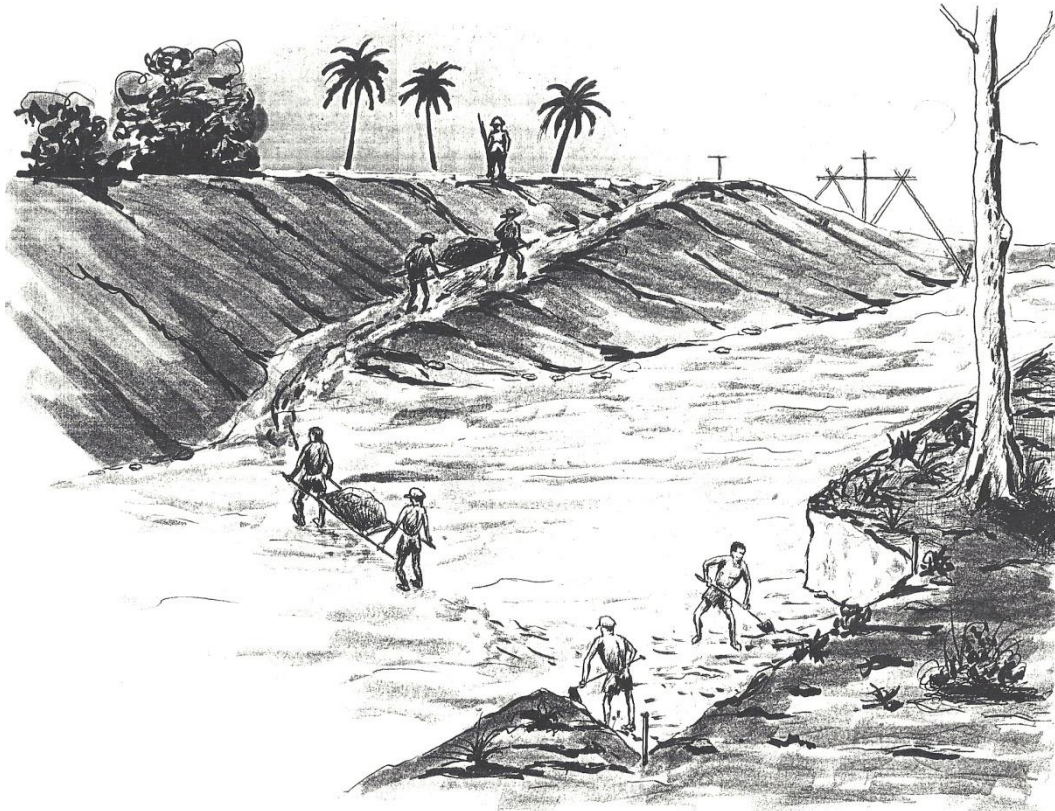
Terwijl het in Europa hartje zomer was, begon bij ons de regentijd te naderen. De verhuizing zou nu geheel te voet moeten plaats vinden. Blijkbaar hadden de Jappen hun rollend materieel nu aan het front harder nodig. Wij zagen er behoorlijk tegen op, te meer omdat de tocht des nachts moest gebeuren, waarschijnlijk nog steeds om te voorkomen dat wij met de bewoners van de kampen onderweg in gesprek zouden kunnen komen. Het werd een barre en martelende tocht, pikkedonker, over een bochtige oneffen weg, vol keien, gaten en kuilen, heuvel op en heuvel af. Je kon bijkans geen hand voor ogen zien, opgejut door de bewakers die onafgebroken "spido-spido" (sneller) schreeuwden. En dat allemaal op blote voeten, waarbij opgemerkt dat wij inmiddels veel eelt onder de voetzolen hadden gekregen. Er werd gevloekt en gescholden. Van een aaneengesloten geheel was geen sprake meer vanwege de vele struikel-en-valpartijen. Er werd slechts een enkele keer haltgehouden. Het was duidelijk te merken dat het oerwoud hoe langer hoe dichter werd naarmate we vorderden en ik was blij dat ik niet al te veel bezittingen meer mee te sjuwen had. Alleen mijn ransel, met daarin 2 korte broeken, etenspannetjes, een dunne deken, een "tikar" (slaapmatje), mijn Indische klompjes en nog wat kleinigheden. Het waardevolst dat ik nog bezat was een blikken naaidoos met inhoud en een zakmesje. Toch waren er lieden die heel wat meer bagage hadden, o.a. de bekende petroleumblikken, potten en braadpannen e.d. die ze aan draagstokken meezeulden.

De mars leek eindeloos en er werd onderweg flink gemept, vooral de zwakke broeders die aan de kant van de weg als dood neer vielen, de totale uitputting nabij. Meestal lieten zij, na een pak rammel, hun bagage maar achter om dan maar zonder weer verder te strompelen.

We waren blij toen het eindelijk in het Oosten begon te schemeren, we konden tenminste weer zien waar wij liepen. Maar we waren er nog lang niet. Bij daglicht schoten wij vlugger op en onderweg hoorden we aan bepaalde geluiden dat we voorbij andere kampen kwamen. Pas tegen de middag bij kamp 108, eerst

langs een modderig meertje dat vol zat met parende kikkers. Een bloederig schuim bedekte volledig het water. Toch was na al die ellende nog iemand die hardop vroeg of er iemand nog aardbeienijs met slagroom lustte.!

Pas veel later hoorden wij dat de krijgsgevangenen die vanuit Siam aan de spoorbaan waren begonnen, nog veel langere van dergelijke tochten hebben moeten maken, waarbij doden zijn gevallen.

Het kamp bleek eerder bewoond te zijn geweest. Vermoedelijk door Aziatische contractarbeiders. Het was behoorlijk uitgewoond. Natuurlijk moest bij aankomst eerst aangetreden worden op een soort appélplaats en herhaaldelijk geteld of iedereen wel zou zijn gearriveerd. Het bleek dat er een stel kwartiermakers en keukenpersoneel met al hun hebben en houwen al vooruit waren gegaan, mogelijk toch met een legertruck. Hoe de zieken waren overgekomen weet ik niet meer. Het duurde nog de rest van de dag dat wij in de barakken een plek konden vinden en een pannetje rijstepap konden eten. We vielen om van de slaap en vermoeienis en die nacht vergaten wij volledig de doorstane ellende.

De volgende dagen werd het kamp met alle macht en vindingrijkheid op orde gebracht. Als eerste werd een latrine gemaakt, bestaande uit een soort loopgraaf met overdwars bamboes om op te hurken, en een afdak van atap. De balé-balé's in de barakken die hier en daar beschadigd of verzakt waren, hersteld en waar nodig van nieuwe ploepoe voorzien. Ook de talloze gaten in de atap-daken werden zo goed mogelijk gedicht. De vorige bewoners, vermoedelijk Tambies (Tamils), hadden latrines blijkbaar niet nodig gevonden. Die scheten gewoon rondom het kamp in de bosrand. Dat konden wij zien aan de vele lombokplanten (Spaanse peper) die op die plaatsen werden aangetroffen. Die lui waren verwoede sambalvreters en de pitjes daarvan met hun ontlasting rijkelijk verspreid. In ieder geval hebben wij veel van die lomboks (vitamine C) aan ons menu kunnen toevoegen.

Ofschoon hun weerzinwekkend uiterlijk en sjofele kleding anders deden vermoeden, waren de Japanners en Koreanen zeer gesteld op hun persoonlijke hygiëne. In hun land kende men de traditionele gewoonte om in gezelschap in openbare gelegenheden zich te wassen en te baden als een soort ceremonieel en deze gewoonte imiteerden zij ook hier in de jungle. Bij hun onderkomen werd dan ook stevast een badgelegenheid ingericht, zij het geïmproviseerd met de voorhanden zijnde middelen. Ter vervanging van het grote heetwaterbad, werden onder met water gevulde olievaten vuurtjes gestookt tot bijna het kookpunt en op een vlonder wasten zij zich zittend of hurkend eerst goed af, waarna zij in de vaten kropen, gezellig met elkaar converserend. Daar namen zij royaal de tijd voor en daarna kwamen de volgende erin, in hetzelfde water. Voor het stoken van de hete baden en voor het overige huishoudelijke- en keukenwerk, waren een of meer gevangenen voor vast aangewezen. Deze choko-toban's (Officieroppassers) hadden een leven als luizen op een zeer hoofd. Zij zagen er gezond, weldoervoed en smetteloos schoon uit en aten met de Japanse pot mee. Zij hadden het mooiste baantje dat maar te bedenken was en zij werden natuurlijk met afgunstige blikken door ons nagestaard.

Omstreeks de eerste wereldoorlog werd Korea met geweld bij Japan ingelijfd. Sindsdien hebben zij vele Japanse gewoonten overgenomen en zelfs het Japans als voertaal. Voor ons waren zij ook Japanners. Beiden hadden een aangeboren vrees voor besmetting, zelfs voor vuile handen, want zij hadden doorlopend witte gebreide handschoenen aan en bij voorkomende verkoudheid droegen zij in een of ander ontsmettingsmiddel gedrenkte lapjes voor neus en mond. Bij onze latrines kwamen zij nooit of liepen er met een grote boog omheen. Na de oorlog werd bekend dat de latrine in een der kampen de plaats is geweest waar een kristal radio-ontvanger was verborgen, gemonteerd in een veldfles, en waar vandaan de berichten, die wij steeds als geruchten kwalificeerden, de ronde deden.

Dat de Jappen handschoenen aan hadden was voor ons een voordeel. De klappen die zij meestal met de vlakke hand uitdeelden werden daardoor gesmoord. Overigens waren die klappen dagelijkse kost, daar werden wij op het laatst niet warm of koud van. Erger waren de andere soorten van bestraffingen, zoals voorligsteun met opdrukken, de hele dag in de regen of felle zon in de houding staan, soms met een steen of balk boven je hoofd gestrekt of een aftuiging met een eind hout. Een paar van die dingen heb ik ook meer dan eens moeten ondergaan. Hoe ongeloofwaardig het ook moge klinken, wij hadden het gevoel voor humor nog steeds weten te bewaren. Wel kwam er een soort galgenhumor bij. Wij vonden het een lachwekkende vertoning wanneer er iemand klappen kreeg.

De Jap eiste namelijk, volgens de militaire tradities, dat je die keurig en stram in de houding, in ontvangst diende te nemen. Maar meestal gebeurde dat niet doordat het slachtoffer steeds als natuurlijke reactie juist de klappen probeerde te ontwijken en soms daarbij de gekste bokkensprongen maakte, en de Jap daardoor nog kwader werd. Dan konden wij als getuige van zoiets potsierlijks, het giechelen niet bedwingen, want hardop lachen mochten wij al nooit. Lachen en zingen vonden zij voor ons ongepast. Wij hadden immers de oorlog verloren en ons als lafaards gedragen door ons over te geven en niet door te vechten tot de dood. Dat was de "*buchido*" gedachte!

Over het geheel genomen ben ik er steeds redelijk van afgekomen en heb - wijselijk nooit aan waaghalzerij mee willen doen, zoals, om maar iets te noemen, de nachtelijke inbraken in Japanse goederen - en levensmiddelenmagazijnen, sabotage of pogingen daartoe. Dan maakte je kans op een enkele reis naar de "*Kempé-thai*".

Ons kamp had geen afrastering of hekwerk; het dichte oerwoud fungeerde als zodanig. Trouwens waar kon je heen, zo ver van de bewoonde wereld en een lokale bevolking die wij voor geen cent vertrouwden. En dan de onherroepelijke represailles die de kampbevolking te wachten zouden staan wanneer je zou trachten te ontsnappen.

In deze periode zaten wij volop in de Westmoesson, onophoudelijk viel de regen bij bakken uit de hemel. Het was bekend dat de streek de grootste regenval van de wereld had, n.l. 10 tot 14 meter per jaar. Het aantal zieken groeide met de dag, waarbij veel gevallen van de beruchte "*tropenzweren*" en *beriberi*. De zweren konden ontstaan vanaf een klein wondje of schaving aan voeten of benen en aangezien wij op blote voeten en onbeschermden benen het werk deden, was de kans zeer groot om een lichte verwonding op te lopen. Door infectie kon zo'n vaak nietszeggend schrammetje binnen 3 dagen zijn uitgegroeid tot een rottende, stinkende zweer, vaak zo groot als een schotel en diep tot op het bot. De artsen hadden geen antiseptische middelen meer en geen wondzalf. De rotte plekken werden aanvankelijk met een scherp geslepen theelepeltje schoongemaakt (zeer pijnlijk) en omzwachteld met een zoutwaterverband, waarvoor alle soorten van textiel werd gebruikt dat voor handen was. En dat verband moest dagelijks weer worden ingeleverd om uitgekookt te worden voor hergebruik. Ik heb wonden gezien die zich hadden uitgebreid tot rondom het been. Dan was amputatie de enige oplossing. In acute gevallen gebeurde dat in ons kamp zelf, onder een klamboe tegen de vliegen, op een bamboeoperatietafel, zonder kunstlicht en met als enige gereedschap een scheermes en een ijzerzaag, zonder verdoving! Als diepere oorzaak van het ontstaan van dergelijke zweren moet worden gezocht in het gebrek aan voldoende en voedzame voeding, waardoor bij vele mensen een gebrek was ontstaan van helende antistoffen in het bloed. Bij menig Indischman bestond wel eens de nijging om eerst zelf te gaan dokteren door op de wondjes een papje van zogenaamde geneeskrachtige bladeren te smeren (waarschijnlijk volgens recept van oma of vroegere oude baboe) met het gevolg dat ze er een ongeneeslijke puinhoop van hadden gemaakt, tot grote woede van de dokter.

Een van onze artsen kwam op het idee om maden de rottende wonden te laten schoon vreten. In de latrine waren er genoeg. Met water eerst schoongespoeld, werden die beestjes in de wonden geschept. Na enkele uren was de wond van alle rottigheid ontdaan. Deze behandeling deed veel minder pijn, maar het kriebelde en jeukte verschrikkelijk.

En deze methode vond ook in andere kampen navolging. Voor de ongeveer 10 geamputeerden werden

van bamboe krukken gemaakt, zodat zij in het kamp lichte werkzaamheden konden doen. Toen de spoorbaan gereed was konden zij worden afgevoerd naar het grote basiskamp in Tambyuzayat, km 0. Ik mag van geluk spreken dat mij dit bespaard is gebleven. Ik zat wel even in de rats toen ik een keer op een gloeiend kooltje had getrapt. Vanwege het eelt duurde het enkele ogenblikken voor ik het voelde. Onder de eeltlaag ontstond een blaas zo groot als een rijksdaalder en een paar weken later kon ik een schijf eelt er af pulken, rauw vlees er onder.

Ik bofte dat het geen tropenzweer werd. Ik heb toen een poos binnendienst van de dokter gekregen. Ik zat met de pech van de steeds terugkerende malaria-aanvallen. Op het laatst lag ik om de 2 weken met hoge koorts voor Pampus. Kininepillen waren er niet meer. De Jap verstreekte slechts dat spul in poedervorm; niets was zo bitter als dat. Om het toch in te kunnen nemen wikkelde ik het in een papertje of, toen dat niet meer te vinden was, in een soepel boomblaadje.

Onze kampcommandant, de overste Platte, wist te bereiken dat een aantal van ons werd aangewezen als groentezoeker, om het karige en eenzijdige menu aan te vullen. Deze mensen kregen ter zake uitvoerige informatie van een Indisch arts en een botanicus die in onze gelederen aanwezig waren en deze trokken de eerste dagen met ze mee de jungle in.

Uiteindelijk kwamen zij dagelijks met jute zakken vol bladgroente binnen sjouwen (hoofdzakelijk wilde spinazie, paddenstoelen en zelfs postelein) en dat soms meermalen per dag.

Dat de Jap daar toestemming voor had gegeven viel reuze mee, maar stelde daar wel onmiddellijk de eis tegenover dat wij voortaan nog harder moesten werken en dat het graafwerk van grondverzet moest worden verhoogd van 1,5m³ tot 2m³ per man! Want de oplevering van de spoorbaan werd bekort van december tot oktober. Denk je eens in, met 6 man een gat in de tuin van 6 m lang, 2 breed en 1 m diep, en dan nog eens over een tevoren onbekende afstand transporteren. In de loop der tijd hadden wij wel heel wat ervaring opgedaan en oog gekregen voor de makkelijk te bewerken grondsoort of eventueel aanwezige obstakels.

Op het dagelijkse ochtend-appel begon het tussen de Genie-Jappen en onze kampleiding steeds meer een touwtrekkerij te worden. De Jap vond dat er te weinig werkkrachten werden geleverd. Er waren veel te veel zieken. De kapitein Punt, onze oorspronkelijke Koemie-Tjo had zich laten vervangen door de reserve 1e luitenant Köhler, die onze Jan ook kende. Zijn vrouw was vroeger een van de vele vriendinnen van hem geweest.

Bij het appel was het regel dat de *Koemie-Tjo's* op bamboe-latjes (papier had men niet meer) de aanwezigen met een stompje potlood noteerden, het aantal bedlegerige zieken, e.d.

De lopende patiënten moesten ook op het appel verschijnen. De latjes werden aan de Koreanen afgegeven, maar meestal moest er weer in het Japans genummerd worden ter controle. Op den duur dreigden de Jappen dat zij de bedlegerige zieken wel eens zelf uit de barakken zouden slepen en beoordelen of die in staat waren aan de spoorbaan te werken. Daartegen maakte overste Platte, gesteund door onze artsen, heftige bezwaren, met het gevolg dat wij hem meermalen stram in de houding bij de wacht hebben zien staan, soms met een balk boven het hoofd gestrekt, in de stromende regen. We hadden met hem te doen en tegelijk waren wij trots op hem. Toch heeft de Jap (zij het ten dele) aan het langste eind getrokken, want om te voorkomen dat zij hun dreigement zouden waarmaken, moesten de artsen water bij de wijn doen. De tijden om zo goed mogelijk uit te zieken werd drastisch bekort.

We kregen steeds minder rijst aangevoerd. Slechts een mok ongekookt per man per dag was het rantsoen. Daarvan kregen we een schep voor de waterige ochtendpap en de rest voor onze middag- en avondmaal. De rijstaanvoer moest door een aangewezen ploeg in onze ransels worden gehaald uit een lagergelegen kamp, lopend over de deels gereedgekomen spoordijk, onder geleide van een Koreaan. Voordien kregen we nog wel eens een koe uit een kudde die sporadisch langs ons kamp naar verder gelegen kampen werd gedreven. Het was me eens opgevallen dat enkele van die dieren oren en staart misten. Ergens anders moest kennelijk daarvan soep zijn gekookt. Alles draaide in die periode om eten en nog eens eten.

De eerste dag dat de rijsthalers met hun ransels vol in het kamp terug keerden, vertelden ze dat er een dode olifant nabij de spoordijk lag. Het verhaal luidde verder dat het dier door een Jap was neergeschoten, omdat hij diens kameraad had doodgetrapt, omdat deze de olifant had getreiterd en gepijnigd met o.a. een brandende sigaret in de slurf. Er werd geïnformeerd wanneer dat moest zijn gebeurd en onderzocht of het vlees nog wel te consumeren was. Jammer genoeg bleek dat niet het geval. Aaseters waren ons al voor geweest en zwermen blauwe vliegen hadden er al bezit van genomen en spoedig daarna afgelost door duizenden maden. De rijsthalers hadden nog dagenlang last van de stank en renden op het laatst in een draf, met de neuzen dichtgeknepen voorbij het kadaver. Nogmaals heel jammer, anders zouden we voor

eenieder een mooi stukje vlees of biefstuk hebben gehad. In nog geen 2 weken zat er geen draadje vlees meer aan het overgebleven skelet.

Over de aard van het werk aan de dijk vanuit dit kamp is niets nieuws te vertellen. In grote trekken hetzelfde als voorheen in voorgaande plekken. Op een dag ging onze Koemie naar de "*drie Pagoden Pas*", op de grens met Siam. Een markante, historische plek uit de tijd van de karavaanroute. De pagoden stonden naast elkaar, pal langs de weg en spoortracé. Van daaruit keken we over een uitgestrekte vallei, zo'n 500 m van ons vandaan, vrij kaal, alleen hoog gras. Maar in de verte zagen we niets anders dan dicht opeen groeiende bananenbomen. Wij in de middagpauze er heen, de bomen vol rijpe trossen. Wat een weelde! 't Werd weer een teleurstelling tot en met; het waren wilde bananen, vol pitten zo groot als erwten en zeer weinig vruchtvlees. De smaak was uitstekend, maar het duurde veel te lang om het beetje vruchtvlees in de mond van de pitten los te sabbelen. Sommigen slikten de pitten ook maar in; wat daarvan het gevolg is geweest weet ik niet.

Ik ontdekte eens een boom vol olijfvachtige keiharde vruchten. Ik bracht er een paar mee naar de barak om te vragen of iemand meer daarvan afwist. De naam was "Boea Malakka". Nooit van gehoord, maar volgens zeggen boordevol vitamine C. Ze waren haast niet te eten, zo zuur en wrang waren ze. Ik heb toch maar de boom zowat kaalgeplukt en verdeeld. Er moest later ergens nog zo'n boom zijn gevonden, want ik zag iemand langs de barakken lopen met een emmer vol, die hij verkocht, 10 cent per blikje. Ik kon me wel voor de kop slaan!

Dagelijks werd iedere morgen voor het appél, in volgorde bij de keuken tussen dranghekken, pap uitgedeeld, een mok per man, waar de Koemie-Tjo bij aanwezig moest zijn. Wanneer iedereen in het kamp was geweest werd vanuit de keuken "hongerlijers voor" geroepen of men stond er reeds in de rij voor nog een klein schepje van hetgeen er nog over was. Onderweg naar de werkplek had je de waterige pap alweer uitgepiest. Even voor de middagpauze gingen de theekokers met petroleumblik en emmer aan een draagstok, ons middageten in het kamp halen en werd het op de plek verdeeld. In die tijd rijst met regenwater en wat sajor van eigen groente. De rijst die wij kregen was van de slechtste kwaliteit, grauw, vol kaf, torretjes en kleine wormpjes. Bij elke hap moest je het kaf er uit zien te spugen. Het overige slikte je maar door, dat was eetbaar.

De Jappen voerden zelf hun middageten aan; dat vertrouwden ze ons niet toe. Dat eten was wel iets anders dan de onze, alsof het uit een restaurant kwam. Mooie schone spierwitte rijst, met allerhande bijgerechten. Gedreven door honger en zwakte probeerde ik tijdens de eetpauze, als de gelegenheid zich voordeed, in de buurt van die smullende kerels te blijven, hen in de gaten houdend en mijn oren spitsend. Ik zag ze dan met stokjes lekker smullen, de hompen rijst uit hun eetketeltjes vissen, in verschillende sausjes dippen en met smaak in hun mond steken. Het water liep me dan rijkelijk in de mond en maar hopen dat een van hen niet alles zou opeten. Dan kwam wel eens onverwacht het moment dat zo'n vent met een grauwe kreet wenkte, of je zijn restjes hebben wilde. Een dergelijk geluk viel mij ook wel eens ten deel en het vernederends daarbij nam ik maar op de koop toe. De gedachten aan eten beheerste ons allemaal, je stond er mee op en je ging er mee naar bed. Een van mijn Koemie-genoten had in Indië voor de oorlog een florende banketbakkerij annex thea-room. Voor het slapen gaan zagen wij te lekkerbekken bij de verhalen hoe hij taarten en gebak wist te maken. Wij zagen die heerlijkheden haast tastbaar voor ons. Ook luisterden we graag naar de uitwisselingen van Indische recepten van kerels waarvan de moeder of oude kokkie zo fantastisch kon koken.

Onze kampleiding had, met het oog op de vele zieken die geen cent uitbetaald kregen, een kantinefonds in het leven geroepen, een groot woord dat in feite niets te betekenen had. Volgens vage herinnering leverden de werkers hun dubbeltje soldij in om zeer sporadisch (met medewerking van de Jap, die er een graantje van mee pikte) wat bij de lokale bevolking te kunnen inkomen. Daar konden de zieken dus ook van mee profiteren. Ik weet nog dat wij wel eens een plakje palmsuiker of een blokje zout kregen. Zelfs per Koemie om beurten een ei per man, want 2 à 3000 eieren voor het hele kamp tegelijk was niet aan te leveren. Zeer tot onze verbazing werd een keer een stapel gloednieuwe helblauwe sportbroeken en T-shirts bij de kampleiding gebracht. Alleen degenen die geen broek meer aan hun kont hadden, konden daarop aanspraak maken en zij werden ook nog bij loting verdeeld. Het was een druppel op een gloeiende plaat. De kleding was afkomstig van een propagandafilm die de Jap had laten maken voor de neutrale buitenlandse pers. In een van de kampen kregen de gevangenen opdracht net te doen alsof ze dagelijks aan sport konden doen. Zij kregen verder aan gedekte tafels compleet met borden en bestek, een lunch aangeboden, met warme broodjes en overvloedig beleg. Ik weet niet of ze dat echt mochten opeten, maar de kleding werd weer afgenomen.

Voor erotische gedachten en dromen was geen plaats meer in ons dagelijks leven. Wanneer je voor de keuze zou worden gesteld: Marilyn Monroe in haar naakie of een pannetje rijst, dan koos eenieder zonder uitzondering voor het laatste.

Speciaal voor de zware zieken en diarreepatiënten waren tussen de barakken op een paar meter afstand smalle gleuven gegraven waar zij om de haverklap hun ontlasting kwijt konden, aangezien de latrine te ver weg was. Als closetpapier werd algemeen boombladeren gebruikt, of op z'n Indisch met water. Men had wel de plicht om steeds zijn behoefte met behulp van een schepje, met aarde of zand te bedekken, ter voorkoming van stank en vliegen. In de stromende regen was dit voor deze zieken zeker geen pretje. In dit kamp vielen de eerste doden te betreuren, voornamelijk als gevolg van dysenterie en uitputting. Er waren momenten dat op een dag 3 à 4 man de geest lieten. Kisten om ze te begraven waren er niet.

Verzoeken om die te mogen maken werden afgewezen, dat was tijdverspilling. Van bamboevlechtwerk werden dan maar kooien gemaakt en later werden de doden in jute zakken gewikkeld. Met een sober ceremonieel, met aalmoezenier of legerpredikant en een trompetter die de "Last Post" blies, werden zij op een plaats nabij het kamp ter aarde besteld, op het graf een eenvoudig houten kruis met de naam.

Toen kwam het bericht dat in een van de kampen van de contractarbeiders cholera was uitgebroken, welk bericht ook bij de Japanners tot paniek leidde. Het werd verboden ongekookt water uit de overigens glasheldere bergriviertjes te drinken, zelfs mochten we er niet meer baden of ons wassen. De Jappen boden ons materiële hulp bij het maken van een diepe waterput, midden op de appélplaats. Met een lange bamboekoker, onderaan voorzien van een klep, een lang touw met katrol, werd door een nog potige kerel van de keuken, de hele dag water naar boven gehaald. Het verbod op wassen en baden werd niet bepaald de hand aangehouden. We konden toch moeilijk bezweet en bemodderd elke nacht onder de klamboe (muskietennet) kruipen. Het cholera-alarm werd gelukkig spoedig opgeheven. Echter naar wij later te horen hebben gekregen, was dat bewuste kamp door de Jap in brand gestoken en geruchten gingen nadat de bevolking ervan eerst in de barakken waren gedreven en daarna neergemaaid.

Zoals eerder vermeld, was de streek rond kamp 108 zeer dicht begroeid, met torenhoge woudreuzen. Maar ook met ondoordringbaar struikgewas en lianen, die verwijderd moesten worden voordat aan het grondwerk voor de dijk kon worden begonnen. Dat er in die dichte begroeiing allerlei beesten en ongedierte huisden is vanzelfsprekend. Als je als een van de eerste op zo' n werkplek kwam en wanneer het nog stil was, maakte je wel eens kans iets kruipends of lopends tegen te komen. Na eerst een wederzijdse schrikreactie werd dan de jacht daarop geopend. Schreeuwend, springend en dansend probeerde men met schoppen, spaden en stokken het beest of monster te lijf te gaan. Meestal betrof het ongedierte, harige spinnen, schorpioenen of duizendpoten (niet te verwarren met de ongevaarlijke miljoenpoten). De duizendpoten waren hier uitzonderlijk groot, tot wel 50 cm. Een enkele keer waren deze krenten ook in onze barakken aangetroffen, waar zij een droog plekje hoopten te vinden. Er was ook ander gebroed, dat als wildbraad bij ons zeer gewild was. Een klein soort leguaan, kameleon, schildpad en zelfs slang was, geroosterd op of bij een vuurtje, heel goed eetbaar. De initiatiefnemers tot het eten hiervan waren vaak de mensen die voor de oorlog in Indië op het platteland of rimboe hadden gewoond. Deze lui wisten zich het beste te redden en wij hebben heel wat van ze kunnen leren.

Een Koemie-genoot, een zekere van Wely, was zo iemand en hij was zo' n beetje de leider van een kongsie van 6 man, een zeer hechte en kameraadschappelijke groep die lief en leed samen deelde. (Deze van Wely ontmoette ik veel later weer in de Tapijnkazerne in Maastricht. Hij was intussen sergeant-majoor beheerder van een goederenmagazijn. We hebben daar heel wat herinneringen opgehaald en smakelijk gelachen over de leuke dingen uit die tijd. Die waren er ook).

Hij was het die een slang van minstens 3 m lang te pakken kreeg. Alsof hij in het verleden niets anders had gedaan, stroopte hij de huid eraf en ontdeed het van de ingewanden. Aan een bamboespies reeg hij de slang zigzag als een esculaap en zette het bij een houtvuur. Het braadde in zijn eigen vet heerlijk bruin. Ik kreeg er ook een stuk van voor bij de rijst, die ik zolang had bewaard. Het smaakte als paling.

Later heeft hij nog een paar ratten weten te vangen. Ook die waren goed te eten; net gevogelte. Anderen hebben getracht met strikken en ingenieus bedachte vallen ook ander wild te vangen, echter met weinig resultaat. De buit was slechts een kantjil (dwerghertje). De hoop op een wild zwijntje bleek ijdel. 's-Nachts werd geregeld het gejammer gehoord van pauwen en men zegt waar pauwen zijn, zijn ook tijgers.

Ondanks de haast waarmee de Jap de spoorweg gereed wilde hebben stonden ze ons wel een enkele keer een rustdag toe. "Tomorrow Jasmee" werd er dan aangekondigd (morgen vrij). Op een van die dagen, het was droog, trad Wim Kan op met een klein amateurgezelschap. Op de appélplaats werd een toneel "à la moeder wat is het heet" in elkaar getimmerd en muziekinstrumenten bij elkaar gescharreld. Van de Japanners kregen

Wij alle medewerking. Wij kwamen erachter dat zij over het algemeen de Europese muziek en kleinkunst zeer wisten te waarderen. Wij, op de grond gezeten, achter de Japanners, vonden het een succes, dat naderhand nog eens herhaald werd. De kostuums waren van jute zakkengoed gemaakt en geverfd en de

damestoiletten van oude klamboestof. De pruiken van koeienstaarten. Op een afstand was dat niet te zien. Wim Kan nam zo nu en dan natuurlijk de Jap op de hak. De muziek was best te pruimen, al ontbrak daar helaas de piano aan. Het drumstel bestond uit een olievat, een petroleumblik en potten en pannen uit de keuken, terwijl de string-bas was gemaakt van een thee-kist, een stok en een stuk ijzerdraad. Aan echte instrumenten waren een accordeon, trompet, saxofoon en klarinet, voor zover ik me herinner. We waren verbaasd en vroegen ons af waar of hoe zij dat allemaal hadden weten voor te bereiden. Er moeten immers ook repetities aan vooraf zijn gegaan. Wij hadden daarvan niets kunnen merken, aangezien wij dagelijks buiten werkzaam waren. Wim Kan had een kampbaantje en zijn medewerkers zeker ook.

We zijn intussen in de maanden augustus/september met ons verhaal beland. Het graafwerk voor de spoordijk was door de langdurige regens zwaar en in de modder. De staat waarin de barakken in het kamp zich bevonden werd er niet beter op. Veel lekkages en nieuwe atap voor reparaties kregen we niet. De zijwanden van de barakken hadden wij gesloopt, omdat je zo meteen van je balé-balé naar buiten kon stappen, zonder eerst de hele barak door te hoeven lopen. De schaarse verlichting bestond uit een houtvuurtje hier en daar in het middenpad. Een enkeling bezat een blikje met afgewerkte smeerolie (gepikt of los gebedeld) met een drijfpijpje erin.

Nog steeds waren wij verplicht 's-nachts in de barak kamerwacht te lopen. Een rot baantje was dat, want de wacht kwam regelmatig in het holst van de nacht op patrouille en dan moest je, stram in de houding groetend, je melden en een verhaaltje in het Japans afsteken, zonder te haperen of te stotteren, want anders werd gedacht dat je hun stond te belazeren. Grote kans dat er dan wederzijds een onbegrijpelijke discussie kon ontstaan, gepaard gaande met meppen. Op zo'n nacht dat ik aan de beurt was had ik terdege van tevoren gerepeteerd hoe ik het versje moest opzeggen; Ik kan het nu nog opdreunen:

"Foetsin-ban. . Koemie pjakkoe rokkoe djoe nje. . sidjie mèh biogie... san mèh benjo..hidjo arrimas sèn!

(vertaald: Kamerwacht.. Koemie 162.. .7 man ziek. .3 man poepen... verder geen bijzonderheden).

Een zucht van opluchting wanneer dat werd beantwoord met: *"Joos, oke"*, en de kerel naar de volgende barakken verdween. Meestal hoorde je die kerels in het donker aankomen door het gekletter van hun bajonet in de metalen schede. Maar je kon ze ook ruiken omdat zij een typische niet onaangename lichaamsgeur verspreidden.

Een ervaring die vrijwel niemand uit onze westerse samenleving ooit zal hebben meegemaakt schertst het volgende ongelooflijke verhaal.

Onze kampeiding kwam erachter dat de Jap een grote partij gepekeld vlees zou gaan vernietigen. Die lag opgeslagen in een gammel magazijn in de buurt, waarvan het atap-dak erg lekte. Het in kistjes verpakte vlees was door de regen gedeeltelijk ont-pekeld en vertoonde reeds enige vormen van bederf. Aangezien wij al een paar maanden geen vlees meer verstrekt hadden gekregen, drongen onze artsen aan te mogen onderzoeken of die partij desondanks, misschien na uitsortering, voor consumptie voor ons nog geschikt kon worden bevonden. De Japanners om hun overdreven smetvrees kennende, hebben met afgrijzen daarin ingestemd. Ongeloof was van hun gezichten af te lezen toen onze mensen de bijna zwart verkleurde kisten overbrachten naar onze keuken. Ik heb de eerste zending onder een afdak gezien, doorweekt en hier en daar opengebarsten, waar uit de maden al uit kropen. Dr. van Bessum, de chef-arts, had de weinige protesten die hem bereikten, afgedaan, zoals gezegd met de woorden:

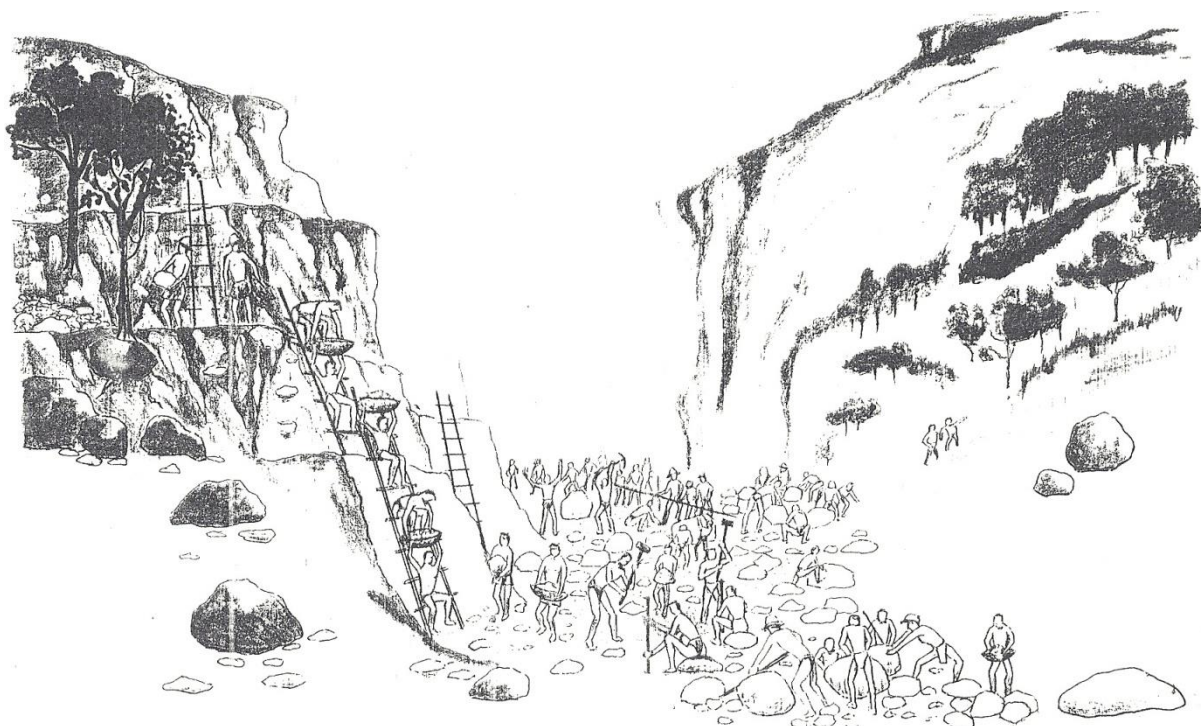
"Niet zeuren, vreet op die hap; eiwitten en vet hebben jullie hard nodig, wil je nog een kans maken de komende maanden in leven te blijven".

Inderdaad, nog even moesten wij door de zure appel heen bijten. Immers in oktober moest de spoorbaan klaar zijn en er was ons in het vooruitzicht gesteld dat wij dan een rustigere tijd tegemoet konden zien. In de soep of sajor waarin het vlees was verwerkt, zagen wij voor het eerst na lange tijd, kringetjes vet drijven, mogelijk hoofdzakelijk van de maden, want de lege velletjes daarvan dreven er ook doorheen. Niettegenstaande de walgelijke stank aten wij onze pannetjes tot op de bodem leeg en haalden als er wat in de keuken over bleef, nog wat! Meer dan een maand hebben wij ervan mogen genieten. De voorraad werd nog regelmatig uit het Jappen-magazijn aangevuld en stond onder scherpe controle van Dr. van Bessum.

Ik kan nu nog steeds niet begrijpen hoe het toch mogelijk is geweest dat niemand er de nadelige gevolgen van heeft ondervonden, of wellicht aan vergiftiging (lijkegif) is bezweken. Misschien slechts wat buikklachten, maar dat hadden wij reeds allemaal. Ook kan het zijn dat juist de maden er debet aan zijn geweest, want die werden immers ook al gebruikt bij de behandeling van de rottende tropenzweren. Zou thans onze vleeswaren voor op brood maar even een haast onzichtbaar groen waas vertonen of niet helemaal fris ruiken, dan zouden wij het met een vies vertrokken gezicht onmiddellijk wegdoenderen.

In deze periode ontvingen wij voor het eerst en voor het laatst post, in het Indonesisch voorbedrukte standaard briefkaarten met standaard teksten, waaronder enkele door de afzender met potlood in te vullen regels naar keuze. Er was er ook een voor mij bij, geschreven door Aaf. Alles goed en gezond stond er o.a. gedrukt. Zij schreef dat Pa in oktober 1942 was "*meningal*". Dat woord kende ik niet en heb toen moeten vragen wat dat betekende, hoewel ik het reeds flauw vermoedde. Pa was dus overleden. Dat bericht schokte me heel erg. Ik was er altijd van uitgegaan dat ik hem na de oorlog vast weer zou ontmoeten en hem zou kunnen vertellen hoe wij krijgsgevangenschap hebben weten te overleven. Ik beken dat ik voor de oorlog kieskeurig was wat eten betrof en vaak genoeg hoorde ik hem zeggen: "*Vreet toch op, ik kan wel zien dat je nooit soldaat bent geweest*". Ik was vast van plan hem met gelijke munt terug te betalen door hem eens te kunnen zeggen: "*Vreet toch op, ik kan wel zien dat je nooit krijgsgevangene bent geweest.*" Het was moeilijk te aanvaarden dat ik hem nooit terug zou zien. Hij was overleden in de tijd dat ik nog in Tjimahi knijp zat of net op transport naar Singapore.

Het nog tot werken in staat zijnde deel van de Platte-partij waartoe ik ook nog behoorde, verhuisde naar km 122, een kamp verderop. Het lag pal naast de spoordijk, bestaande uit 2 lange barakken, vlak bij een houten brug over een rivier. Aan de overkant ervan was een moddervlakte waar overheen de karavaanweg liep en dat voor een groot deel uit boomstammen bestond. Het leek wel haast alsof dit weggedeelte op de modder dreef. In de paar weken dat wij in dit kamp verbleven, hebben wij dit bruikbaar moeten houden door op verschillende verzakte plaatsen nieuwe stammen aan te slepen. We maakten er lange dagen tot ver in de avond. De oevers van de rivier waren erg steil en bij duisternis was het onmogelijk ons te wassen. Na het avondeten, nog steeds met het bedorven vlees, kropen wij onder de viezigheid op onze balé-balé's. Na zowat een week pakten wij weer ons boeltje en trokken verder naar *Niki-Niki*, km. 133, ons laatste kamp voor het gereedkomen van de spoorlijn. Ons onderkomen bevond zich op een laag gedeelte van het terrein en was door de regens tot kniehoogte ondergelopen. In het middenpad van de barak waar wij werden gelegerd had men gelukkig een loopvlonder aangebracht. Wie of wat voor ons dit kamp hebben bewoond, weet ik niet, maar aan de vuile vieze troep te oordelen moeten het Tambies of andere contractanten zijn geweest. In het modderige water dreven her en der etensresten en uitwerpselen te rotten. De verblijven van de Jap, de appèlplaats en de keuken stonden droog op een hoger gedeelte. Aan weerszijden van het spoorwegtracé waren stapels dwarsliggers en grote hopen steenslag in voorraad gebracht. Ik kan mij de verdere situatie in het kamp niet zuiver meer voor de geest halen, echter des te beter die op de werkplek die ons toegewezen werd. Een hoge rotswand versperde het tracé, ongeveer 1 km. verderop. Daar moest een "coupure" (afgraving) worden gemaakt, waar doorheen straks de rails moest lopen. Het was de zwaarste klus die ons tot nog toe werd opgelegd. Er waren reeds werkploegen voor ons aan de gang geweest. Het was bepaald geen graven, maar wel hakken, breken en sjuuwen, op blote voeten over scherpe steen brokken en keien. Er viel plotseling geen regen meer; de Oostmoesson zat er aan te komen.

Kort samengevat bestonden de werkzaamheden uit gaten boren voor springladingen die in de rotsbodem moesten worden aangebracht, rotsblokken in handzame kleinere stukken hakken en puinruimen. Het boren gebeurde door een kleine groep, met behulp van ongeveer 1,5 m lange boorstaven, aan de onderzijde voorzien van tanden. We deden het met z'n tweeën, de een hanteerde de zware mokerhamer en de ander hield de staaf in de juiste positie, na elke klap even ronddraaiend. Na een 2-tal slagen moest het steen poeder met een platgeslagen bamboe eruit worden gevist, die steeds eerst in water dopend. Dan weer opnieuw, de hele dag door. De man met de hamer moest wel een vaste hand hebben en niet scheelzien, terwijl de ander ervoor diende te waken dat de boorstaaf steeds in de juiste verticale stand gericht bleef. Missers met de hamer waren niet altijd te voorkomen, met lelijke verwondingen als gevolg. Een boorgat moest minimaal een diepte bereiken van 1 meter en dan was het meestal al laat in de middag. Wanneer er ongeveer 10 gaten klaar waren, kwamen een paar Jappen in actie en brachten de springladingen aan, een kneedbare substantie dat heerlijk naar caramel rook; je zou er zo een stukje van in de mond willen steken. Dan de slagpijpjes erin en onderling aan elkaar verbonden met "slagkoord", dat ten slotte op een bepaald punt aan een "vuurkoord" werd aangesloten. Dan was het "Wegwezen" geblazen en werd het vuurkoord aangestoken. Als de laatste Jap ook een goed heenkomen had gezocht, volgde een daverende klap en regende het van rotsblokken, keien en steengruis. Alle ladingen in één knal, dankzij het slagkoord, dat een verbrandingssnelheid heeft gelijk aan dat van het licht.

De dagtaak was dan hiermede afgelopen en konden wij naar het kamp terug. Gelijktijdig met het gaten boren had de overgrote meerderheid zich beziggehouden met het in kleinere brokken hakken en kloven van de rotsblokken die door de explosies in de coupure waren neergekomen en het opruimen daarvan, zowel in horizontale als in verticale richting. Het hakken en kloven gebeurde met beitels, spieën, hamers en koevoeten. Dat ging gemakkelijker dan aanvankelijk gedacht, als je maar de scheuren en barsten wist te vinden die door de explosies waren ontstaan. Voor het verticaal afvoeren van de brokstukken en verdere puin werden ladders tegen de rotswanden geplaatst en op de sporten gezeten werden deze of in manden, als een Jakobs ladder naar boven doorgegeven (zie tekening).

De rail- en spijkerploeg naderde al km. 133; enkele weken later stonden ze al voor de coupure, maar konden niet verder.

Hoewel de Jap ons constant achter de vodden had gezeten en links en rechts er op los had geslagen, kwamen zij nu op het idee om ons dan maar ook 's-nachts door te laten werken; 24 uur op en 12 uur af! Met houtvuren en toortsen verlicht, werd in het donker doorgegaan. Er kwamen veel verwondingen voor door te weinig slaap en rust. Vooral onze voeten kregen het zwaar te verduren door het nog steeds op blote voeten over de scherpe stenen te moeten lopen. Gelukkig werd aandacht besteed aan het regelmatig wisselen van het werk. Om de paar dagen kon men op de ladders gezeten de voeten wat rust te gunnen. Ik zag mannen die met rotan repen oude lappen om hun voeten hadden gebonden om de pijn te verzachten. Het nachtwerk was slopend, temeer daar we bijna omvielen van de slaap. Ik weet nog dat ik tijdens een korte stagnatie op een plateau bovenin, op een hoop scherpe steenslag, binnen 2 tellen in slaap was gevallen, alsof ik op een heerlijk zachte matras lag.

Het moet begin oktober zijn geweest dat de rail- en spijkerploeg verder kon door de coupure. Wij waren eindelijk klaar met onze taak na ruim een maand hier te hebben gezwoegd.

Op 17 oktober 1943 kwam de aansluiting met de spoorbaan vanuit Siam tot stand. Een bijzonder gedenkwaardige dag was dat. In nog geen jaar hadden wij een spoorbaan van 415 km, dwars door de jungle aangelegd, ten koste van hoeveel doden en invaliden!?

We keerden spoedig terug naar kamp 108. Dat zag er niet al te best meer uit. We werden in een andere barak gelegd, vlak naast de appél-plaats. We kwamen dicht op elkaar te liggen, nauwelijks 50 cm breedte per man. Het leek erop dat er mensen uit een ander kamp bij waren gekomen. Met geleend gereedschap heb ik, met enkele anderen, hoog in de spanten, ieder voor zich van bamboe, een soort kraaiennest gebouwd, dat prachtig als slaapkooi was te gebruiken. Ik had er tenminste de ruimte.

Rakelings langs het kamp reden reeds de eerste treinen voorbij, van licht materieel, een Diesellocomotief, in feite een legertruck, waarvan de autowielen waren verwisseld door spoorwielen, met daarachter enige kleine open goederenwagens. Het spoor was nog niet helemaal zoals het behoorde te zijn. Het treintje slingerde op tal van plaatsen zo hevig dat het al gauw de "Micky Mouse" trein werd genoemd, naar de beelden uit de gelijknamige tekenfilms. We werden nu er op uit gestuurd om de kronkels uit de baan te halen en de te sterke hellingen en dalen af te vlakken. Daarbij waren lange zware koevoeten, speciale pikhouwelen de voornaamste gereedschappen. De rails met de dwarsliggers moesten plaatselijk worden opgekrikt en met steenslag worden onderstopt of juist er onder uit worden gehaald.

Op de rechte baanvakken moesten de rails kaarsrecht zijn, waarbij een optisch instrument aan te pas

kwam, terwijl de bochten een vloeiende overgang moesten krijgen. Een en ander vergde veel tijd en precisie. Ook kwamen op bepaalde punten van de spoorbaan stationsgebouwtjes met rangeersporen. We hebben rails moeten sjouwen op onze schouders, met een man of tien. Was je op de plaats waar het moest zijn, dan was het wel zaak dat we die allen tegelijk van ons afwierpen en ook dat we de rails op dezelfde schouder droegen. We leerden ook nog rails leggen en op de dwarsliggers spijkeren.

Inderdaad kregen we na gereedkomen van de spoorbaan het rustiger. Er werd niet meer zo gejaagd en wij kregen weer eens een voorstelling van Wim Kan. Meestal hadden we ook zondag een dag vrij en hadden wij de gelegenheid onze persoonlijke spullen voor zover we die nog hadden op orde te brengen. Het meest waar we mee bezig waren was onze kleding ontdoen van klerenluizen en neten. Daar was veel geduld voor nodig. Ze zaten bij honderden in de naden en zomen. Dat ongedierte bezorgde je een ontzettende jeuk, vooral rond je buik en middel. Wilde je ze radicaal te lijf gaan dan was uitkoken van je kleding het beste, maar niet iedereen had een petroleumblik.

De Kerstdagen 1943 zouden wij nog steeds in gevangenschap doorbrengen; de voorspellingen dat we vrij zouden zijn ten spijt. Maar voor het eerst hoorden wij op een nacht geallieerde vliegtuigen over vliegen, een geronk dat als muziek in onze oren klonk, kennelijk op weg naar Bangkok of andere strategische doelen. Dat had tot gevolg, alweer voorspellingen, dat we zeker met de volgende Kerst thuis zouden zijn. We zagen intussen stoomlocomotieven over de spoorbaan rijden, met lange rijen wagons, vol geladen met oorlogstuig, zoals kanonnen, munitie en allerlei soorten voertuigen. De baan had haar doel dus toch bereikt.

Omstreeks de jaarwisseling vertrok een groot deel van de Platte-partij naar kamp 115. De oorspronkelijk organisatie in Koemies werd opgeheven en wij werden weer eens flink door elkaar gehutseld. Overste Platte heb ik in gevangenschap nooit meer terug gezien. (Hij werd later na de oorlog als kolonel, territoriaal Geniecommandant "Grote Oost" in Makassar. En veel later ontmoette ik hem eens op het Genie- Hoofdkwartier in Den Haag, toen ik mij bij onze generaal moest melden voor uitzending naar Nieuw-Guinea in 1962).

We kwamen in ons nieuwe kamp bij een andere Japans onderdeel terecht. Iedere morgen aantreden op appél en na de tellingen ons tot een punt richten waar Tokyo ergens moest liggen en dan een soort Japans gebed nazeggen en vervolgens diep buigen. We wisten niet precies hoe, maar spoedig klonk dat als gemompel uit onze kelen aldus: "*Jus, alle gekken in een autobus, jus!*" De werkzaamheden hier waren in grote trekken een voortzetting van die in kamp 108. De Oostmoesson had zich volledig doorgezet, met dagelijks zonnig weer. Aan de overkant van het spoor waren de Japanse verblijven, een werkplaats en magazijnen, waar wij wel eens aan het werk werden gezet. Het was daar schaduwrijk, geen zwaar werk en je bofte wanneer je ervoor werd aangewezen. Er viel bovendien wel eens iets te pikken. Er was een Jap die zeldzaam redelijk toezicht hield op het werk. Hij was Katholiek, had een kruisje om de nek. Hij kwam uit Amerika en werd in Japanse militaire dienst opgeroepen toen hij bij familie in Japan op bezoek was. Hij sprak beter Amerikaans dan Japans. Wanneer er een zwerm geallieerde vliegtuigen hoog in de lucht over vlogen, kon je hem triomfantelijk zien glimlachen en mompelde iets onverstaanbaars. We kregen altijd sigaretten van hem of een restje eten. Tijdens het werk aan de spoorbaan kreeg ik weer een aanval van malaria.

Huiverend en bibberend had ik me bij de toezichthoudende Jap gemeld, met de woorden: "*Watashi biogi*" (Ik ziek). Meestal vervolgd met de vraag: "*Biogi kah, mararia kah*" (ben je ziek, malaria misschien?) De "L" kan een Jap niet uitspreken en maken daarvan een "R". Een vragende zin wordt beëindigd met "kah". De man was goed gehumeurd en ik mocht naar het kamp. Ik had het zwaar te pakken. Bibberend en schokkend strompelde ik kamp waarts, ineens gedoken alsof ik op de Zuidpool tegen een sneeuwstorm in liep. De dokter had geen kinine meer, het enige recept was: veel drinken en uitzieken maar. Minstens een week lag ik voor Pampus, met hoge koorts. Daarna zoals ik al gewend was een paar dagen om weer op verhaal te komen.

In een andere barak lag er iemand praktisch op sterven. Hij kreeg bezoek van een Jap die zo maar eens door het kamp liep te slenteren. Hij vroeg de zieke in het Japans of hij erg ziek was ("*Taksan biogi kah*") en wat de man mankeerde. Door ijlkoorts was hij niet in staat iets verstaanbaars te antwoorden en mompelde maar wat, met zijn handen gebarend. De Jap begreep hem niet en herhaalde met toenemende stemverheffing zijn vragen. Op het laatst werd hij zo driftig dat hij de zieke begon te slaan en te schoppen, steeds maar weer. De arme drommel is toen finaal doodgeslagen. Protesten van onze kampleiding werden smalend van de hand gewezen.

De diverse werkzaamheden vanuit dit kamp waren best uit te houden. Van een stevig stuk textiel dat ik eens ergens had "gevonden" maakte ik een korte broek. Ik had nog steeds mijn naaigerei dat ik in een blikken chocoladetrommeltje bewaarde. Een zeldzaam en waardevol bezit toen. Er zaten een paar klosjes

garen in, naalden, veiligheidsspelden, knopen en zelfs een schaar. Het broekje was uit de kunst! Zeer tot mijn ontsteltenis bemerkte ik een paar dagen later dat mijn trommeltje was verdwenen. Nog nooit was bij mijn weten langs de spoorbaan voorgekomen dat wij van elkaar iets pikten. Dat was in die tijd taboe. Het toeval wilde dat ik op een dag dat ik kamerwacht had en niemand verder in de barak aanwezig, op een van de ligplaatsen het miniatuur schildpadje vond, dat ik eens uit een kanari-pit had gesneden. Ik wist wie er op die plaats lag en wel eens met hem samen gewerkt. Ik heb toen zijn bezittingen doorzocht en haalde al gauw mijn naaigerei te voorschijn en onmiddellijk aangifte gedaan bij het barakhoofd, een kapitein-vlieger, in bijzijn van diens assistent, een oudere reserve luitenant. De dief (zijn naam ben ik kwijt) werd dezelfde dag nog aan de tand gevoeld en bekende spontaan. Wat voor straf hij kreeg opgelegd, interesseerde me geen biet. Ik had tenslotte mijn naaigerei weer compleet terug en heb er later nog veel nut van gehad.

De volgende dag echter werd ik bij die luitenant ontboden, die mij vroeg of ik bereid was hem wat van het gerei te verkopen. "Voort wat, hoort wat" moet hij gedacht hebben. Aangezien ik door had dat hij van de situatie misbruik had willen maken (de ene dienst is de ander waard) heb ik gemeend dat te moeten weigeren.

Zoals gebruikelijk hadden de Jappen voor hun verblijven aan de overkant van het spoor, de beschikking over een aantal "*choko-tobans*" als bediende. Een daarvan bleek een praktijkleraar van onze KWS in Batavia, de heer Funck, een Indischman van wellicht Duitse afkomst. Ik zag hem eens haastig door ons kamp lopen op weg naar de kali achter in de bush. Een zekere Westplat, een ex-schoolgenoot waarmee ik een praatje maakte buiten de barak, zag hem ook en riep hem nog na: "He Funck. . .Tjapoeng..kom eens hier." (tjapoeng = libelle: In Indië een scheldnaam voor een klein schriel mannetje). Westplat was vroeger al een brutale vrijmoedige kerel. Ik hoorde later na de oorlog dat hij in Amerika een vrome sektepredikant is geworden.

Ik zag Funck nog vaak, nog steeds had hij haast en was niet te bewegen met ons een praatje te maken. Hij was vrij jong, nauwelijks 10 jaar ouder dan ik, maar voelde vroeger al als leraar zich ver boven ons verheven. Ook in gevangenschap wilde hij nog met "meneer" aangesproken worden. Hij had blijkbaar zeer veel last van hoogmoed, misschien als gevolg van een minderwaardigheidscomplex. Misschien was hij ook bang dat wij hem om de etensrestjes uit de Jappen-keuken zouden gaan bedelen (tijdens de reünies hier in Nederland heeft hij zich nooit laten zien, mede omdat mijn collega Tom Maas, zoals werd verteld, hem eens aan de telefoon te familiair had bejegend).

Na een verblijf van enige maanden in 115, vertrokken wij allen, nu per trein, naar kamp 105. Een vrij groot kamp met spoorwegstation met wisselemlacement. Voor meer dan de helft was het reeds bewoond door Engelsen en Ausies. Voor het eerst dus als geallieerden tezamen. Het geheel kwam onder een 2-hoofdige leiding, wij KNIL-ers onder overste Mante en de overigen onder Engelse. Het was er schoon en netjes, aan de voorzijde een bamboeafrostering en poort en voor de rest open en onbegrensd. De barakken en andere gebouwen stonden in carré rond een appelplaats. Ergens achterin strekte zich de bush uit tot aan een kali, net als de meeste kampen. Het werk voor de Jap was beslist niet zwaar, althans niet zoals we gewend waren, maar het eten werd steeds slechter en minder. Er werd weinig bosgroente binnen gehaald; de begroeiing hier was niet zo weelderig als in b.v. in de omgeving van kamp 108. Wederom werd ik geplaagd door malaria, deze keer in hevigere vorm dat ook wel "*zwartwater-koorts*" werd genoemd. Ik plaste donkerbruin, bijna zwart, vandaar de naam. Verteld werd dat die kleur ontstaat door afgebroken rode bloedlichaampjes die met de urine worden afgevoerd. Ik was beslist de enige niet die dat had. Wij allen waren broodmager en werden lopende skeletten. Een zielige kerel waarvan je de ribben kon tellen en armpjes als luciferhoutjes, liet mij een foto van zichzelf zien van kort voor de oorlog. Ik kon mijn ogen niet geloven; hij stond daar als bodybuilder (vijf maanden later, na de bevrijding in Bangkok, zag ik hem weer, druk aan het gewichtheffen. Hij had zijn oorspronkelijke afmetingen bijna terug).

Op appél voor het avondeten bleek dat er iemand ontbrak. Er ontstond natuurlijk een enorme consternatie. De Jappen begonnen hoe langer hoe harder te schreeuwen en te slaan en doorzochten alle hoeken en gaten van de barakken en ander gebouwen. Intussen stonden wij urenlang in de houding. De voortvluchtige bleek een van ons te zijn, een Indischman. De Japanse commandant was razend en liet de overste Mante en de Engelse commandant bij zich op diens bureau komen. Wij konden wel raden wat zij daar te verduren kregen. Laat in de avond kwamen zij terug met de mededeling dat de Jap wilde weten wie van het ontsnappingsplan afwisten en er werd een ultimatum gesteld. Anders zou de "*Kempei-Thay*" (militaire politie) erbij worden gehaald. Eindelijk konden wij tegen middernacht inrukken. Niemand meldde zich en enkele dagen later kwamen inderdaad manschappen van de K.T. die ieder van ons aan een verhoor onderwierpen, vooral degenen in de directe omgeving van de wegloper. De gebeurtenissen rond dit onderzoek kan ik me niet meer zo goed herinneren, maar weet nog wel dat het helemaal geen pretje was. Er werd flink gedreigd en gemept.

Zowat een maand later vernamen wij van de ploegen die van werkzaamheden aan de spoorbaan terugkwamen dat de gezochte zich in de buurt van het kamp ophield. Hij had bij onze mensen om eten gebedeld. Hij bleek bij zijn vele pogingen om contact te krijgen met de plaatselijke bevolking steeds te zijn weggejaagd, bevreesd als zij waren voor represailles van de Jap.

Hij had gehoopt, gezien zijn bruine huidskleur, dat de Birmanen hem verder op zijn vlucht zouden helpen of laten onderduiken. Hij was de uitputting nabij en stierf zowat van de honger. Onze mensen hebben hem van hun beetje regelmatig nog wat toegestopt.

Onze commandanten kwamen het te weten en zochten naarstig naar een oplossing om hem weer binnen het kamp te smokkelen, zonder dat de Jap daar iets van zou merken. De Engelsman kwam op het lumineuze idee om hem in de plaats van een overledene binnen te krijgen en aangezien er dagelijks sterfgevallen te betreuren waren, was dat zeer wel uitvoerbaar. Er zou dan een nepbegravenis moeten plaats vinden van iemand die aan een zeer besmettelijke ziekte zou zijn bezweken, dus geen kans dat de Jap dat zou willen controleren. Het kon niet mooier, maar de overste Mante vond dat veel te riskant. Bang als hij was, heeft hij toch maar de voortvluchtige aan de Jap verraden. Een patrouille kreeg hem een paar dagen later in de omgeving te pakken. Hij werd afgevoerd naar het K.T.-hoofdkwartier. Aangenomen werd hij is gefusilleerd; de arme donder!

Deze kwestie werd onze overste zeer kwalijk genomen en zelfs de Engelsen en Australiërs waren ziedend. (Na de oorlog werd bekend dat hij voor die daad zich heeft moeten verantwoorden. Is bestraft en oneervol ontslagen).

We stonden weer eens op het avondappel toen we bezoek kregen van drie 4-motorige B-24 bommenwerpers, van hetzelfde type als wij toen in Bandoeng zagen over komen. Ze cirkelden laag een paar maal om het kamp. Wij konden niet nalaten te wuiven en te juichen. Een prachtig gezicht was het en een gevoel van triomf en blijheid kwam over ons. De Amerikaanse kentekens waren heel duidelijk te zien en we zagen schimmen van de bemanning. De vrijheid vloog daar vlak boven ons! Plotseling echter begonnen ze te schieten. We konden dat eerst niet geloven en stonden elkaar verbouwereerd enkele ogenblikken aan te staren en dachten even dat de Jap op hen schoot. Met een hels kabaal sloegen de 12,7 mm mitrailleurkogels rondom ons in de grond. Toen pas stoven wij alle kanten op als een op hol geslagen kudde paarden. De meeste naar de achterzijde van het kamp, naar het ravijn van de kali. Na ongeveer een kwartier, soms nog schietend, verdwenen de vliegtuigen weer en kwamen wij schoorvoetend in het kamp terug. Verbijstering was op ieders gezicht af te lezen; hoe kon het bestaan dat wij door onze eigen vliegtuigen werden beschoten. Ze hadden ons toch kunnen zien op de appélplaats en we hadden nog zo gezwaaid! Kennelijk werd gedacht dat wij Jappen waren die daar stonden aangetreden. Er was slechts een slachtoffer, een Genist nog wel die ik van gezicht kende uit de tijd in Tjimahi. Hij lag als bedlegere nog in onze barak en werd door een kogel dodelijk getroffen.

Sindsdien waren wij zo schichtig als een roedel reeën. Bij het minste en geringste geluid dat op motorgeronk leek, ging het hele kamp aan de haal. Het was zelfs voldoende wanneer iemand zich wat bruusk van zijn slaapplaats oprichtte, een tweede daarvan schrok, een derde maar alvast ging lopen en tenslotte de hele meute als een lawine dreunend op de loop ging.

Een tijdje later kwamen de vliegtuigen weer. Ik lag uit te zieken van de malaria en heel erg verzwakt te dutten op mijn slaapmatje, toen de hele boel een heenkomen zocht in de bush achterin. Aangezien ik niet in staat was mee te rennen heb ik me, vlak bij de barak en in de buurt van de spoorbaan, in een pas gegraven ca. 1,50 m diepe latrinesleuf laten zakken. Ik wist dat die nog niet in gebruik was genomen. Ik zat daar tenminste veilig en royaal onder het maaiveld.

De vliegtuigen draaiden weer cirkels om het kamp, heel laag, en vlogen toen in rechte lijn over de spoorbaan. Toen vielen de eerste serie bommen, de dichtste op nog geen 20 m. van de plek waar ik zat. Een regen van stenen en aarde daalde neer en ik vreesde dat mogelijk bij de volgende run, door de druk van de ontploffingen, de sleuf als een boek dicht zou klappen. Ik zocht een ondieper gedeelte, een plek waar bovendien dikke boomwortels dwars door de sleuf liepen. Veiliger kon het niet. Ik kon de volgende bommen zien vallen, verder van mij vandaan. De vliegtuigen kwamen niet meer terug maar ik hoorde wel dat ze verderop nog bommen lieten vallen. Toen de eerste weglopers terugkwamen waren zij verbaasd mij op de bale-bale te zien liggen alsof ik niet was weggeweest. De shade aan het stationsgebouwtje was heel gering en de bommen waren naast de sporen terechtgekomen. De bomkraters werden gedicht en de shade hier en daar hersteld.

We schrokken nog wel steeds van het geringste motorgeluid en sloegen dan weer op de vlucht.

Het moet ergens medio 1944 zijn geweest (de Westmoesson stond voor de deur) dat er lijsten werden gemaakt van ernstige zieken en verzwakten. Het verhaal ging dat deze lieden naar een "hospitaal"-kamp zouden worden overgebracht in Siam, dat intussen de nieuwe naam had gekregen n.l. "Thailand". Het stadje waar dat kamp was gelegen heette Kanchananaburi, al heel gauw door ons kortweg "Kanburi" genoemd. Het zou aannemelijker zijn geweest indien het dichterbij gelegen basis/hospitaalkamp in Tambyusajat was aangewezen, maar dat was reeds door de geallieerden nagenoeg platgegooid. De geallieerden, ook bijgestaan door Chinese eenheden waren eindelijk een tegenoffensief begonnen. Ik kon het haast niet geloven; onze artsen hadden mij ook op de lijst geplaatst. Er werd verteld dat het eten daar uitstekend was. Dat je er zelfs brood kon kopen in de kantine, met pindakaas of jam en zelfs bouillon kreeg te drinken. Het leek wet "Luilekkerland"!

Op een dag, ik dacht in augustus, klommen wij gelukkigen in de goederenwagons die voor de poort gereed stonden. Ik was erbij, wie deed me nog wat! Daar gingen we dan, over onze eigen gemaakte spoorbaan. Met een slakkengangetje reden we langs de overbekende kampen, sommige al verlaten, in desolate toestand, waar de jungle weer bezit over begon te nemen. De kuilen langs de spoordijk, waar wij zwoegend het grondwerk hadden verricht, waren reeds overwoekerd door onkruid en struikgewas. Dat ging heel snel in de tropen. Hoe paradoxaal het ook moge klinken, een zekere weemoed overweldigde me bij het passeren van deze plekken van bloed, zweet en tranen. Ik dacht terug aan die Japanse slavendrijvers, de rotzakken, waarvoor wij bijnamen hadden bedacht, zoals de Koreaanse bewakingscommandant "Baardmans", met diens hond "Tobias" die op een dag was verdwenen en waarschijnlijk ergens in de soep was terecht gekomen; Aan "Rubbernek", een gluiperd, "Jan met de losse handjes", die naam zegt al genoeg; en "Rubberlip", "Flapdrol", de "Schele", enz. Die hoopten wij nooit meer terug te zien. Wel misschien, wanneer we ooit de bevrijding zouden mogen meemaken, om ze dan te pakken te nemen en minstens met gelijke munt terug te betalen.

Wij zaten in de wagons betrekkelijk ruim en de deuren mochten openblijven. We moesten bekennen dat wij geen al te best werk hadden afgeleverd. We werden tijdens de rit door elkaar geschud als in een cocktailshaker. Het gekletter van de wielen over de rail-lassen en het geklap van de versleten lagers van de drijfstangen van de locomotief overstemde iedere poging tot een gesprek. Het eten dat wij hadden meegekregen konden we nauwelijks uit de pannetjes oplepelen. Tegen de avond passeerden we de beruchte uitgraving bij kamp 133.

De nacht werd behoorlijk koud zodat we de deuren sloten. Door het geschommel en het ritmische gedender slieden wij op de harde bodem van de wagon als in een wieg, met onze ransel als hoofdkussen. De trein stopte hier en daar, maar daar merkten we nauwelijks iets van. De volgende morgen waren we al diep in Thailand terecht gekomen, langs talloze kampen. Ik neem aan dat wij onderweg wel te eten en drinken kregen. We reden het kamp "Rintin" voorbij, waar ik op de appélplaats Nico Lutjeveld zag staan. Ik riep zo hard ik kon. Hij herkende mij en zwaaide. De "bolle" was erg mager geworden. Het viel ons direct al op dat de Thaise bevolking die wij onderweg zagen, veel vriendelijker was dan de Birmanen. We brachten nog eens een nacht in de trein door en kregen te maken met luchalarm. Wij kwamen tenslotte bij een reeks beruchte houten bruggen bij "Wan Po", nabij het kamp "Chung Kai", kronkelend langs een rotswand aan de ene kant en een ravijn met de rivier de "Kwae Noy" aan de andere kant. Er werd daar stapvoets gereden en de bruggen piepten en kraakten angstwekkend; totaal over een lengte van ongeveer 800 meter. Het moet gezegd, het was een indrukwekkend bouwwerk en de zwaarste klus die ooit langs de spoorbaan werd uitgevoerd. Verderop gingen we over de uit Java gestolen stalen brug over de "Mae Klong" bij "Tamarkan".

(Deze brug vormde het thema van de geromantiseerde film "The bridge over the River Kwai". Het verhaal klopte helemaal niet met de werkelijkheid. De daarin beschreven houten brug was ook van een heel ander type dan de stalen brug. De naam van de rivier klopte ook niet en de brug werd niet door geallieerde commando's opgeblazen maar door vliegtuigen gebombardeerd. Even min was de Engelse kolonel de ontwerper van het kunstwerk. Verder gaf de film wel en zeer treffend de leefomstandigheden van de gevangenen weer).

Het was nog een kort stukje rijden over een vlakkebaan naar Kamburi, een klein stadje eveneens aan de rivier de Mae Klong.

Periode Thailand tot augustus 1945

Dit hospitaalkamp stond onder Engelse leiding. Veel ruimte tussen de barakken was er niet en er ontbrak zelfs een appél-plaats. Appéls werden naast de barakken gehouden. Er heerste een vrij strakke discipline hetgeen te merken was aan de netheid in het hele kamp. Het eten was inderdaad geweldig en genoeg en dat je er brood kon kopen was niet gelogen. Het viel mij op dat binnen de afrastering nauwelijks Jappen te bekennen waren. De kampeiding had blijkbaar, diplomatiek als de Engelsen waren, dat weten te voorkomen door duidelijke afspraken. Zij hadden binnen het kamp het heft stevig in eigen handen. Er werd niet toegestaan vuurtjes te stoken of zelf te kokkerellen. Ik meen zelfs dat er elektrisch licht was.

De Engelsen en Aussies waren sterk in de meerderheid, ook allemaal zieken en herstellenden. We kregen soldij, ondanks het feit dat hiervoor niet per se hoefde te worden gewerkt. Ik weet het niet meer zeker, waarschijnlijk werd hier een soort kampgeld in omloop gebracht. Hoeveel wij per dag kregen weet ik ook niet meer; het is ook zo lang geleden! Een boterham met pindakaas of jam koste 10 cent. Gebruikelijk was dat voor het ochtend-appél de bestelling kon worden opgeven. Er werd dan iemand aangewezen die in de kantine de bestellingen ophaalde en voor de verdeling zorgde. De pap moest eenieder zelf bij de keuken halen. De dagrantsoenen waren beduidend ruimer dan in de werkkampen; we zagen zelfs stukjes vlees in de soep. Helaas werd het eten door Engelse koks bereid.

Onze meegekomen officieren waren bij aankomst van ons gescheiden en werden in een kamp elders gebracht. Aangezien zoets ook in andere kampen gebeurde, rees het vermoeden dat de Jappen er rekening mee gingen houden met een massale opstand of munitie onzerzijds, zodra de geallieerden grootscheeps Thailand mochten binnen vallen. De geruchten wezen toen al in die richting. Birma was immers grotendeels heroverd. Door alvast maar de officieren uit ons midden weg te halen hoopten zij het risico te beperken.

We werden in kleine groepjes onderverdeeld met aan het hoofd een onderofficier. Merkwaardig vonden wij het dat voortaan de commando's op het appél en bij andere gelegenheden in het Engels moest

gebeuren. Door het betere en genoeg eten verbeterde onze toestand zienderogen. Af en toe kregen we zelfs een eendenei. We werden spoedig aan lichte corveediensten in en buiten het kamp gezet.

Geruchten deden de ronde dat er weer Rode Kruis-pakketten uit Amerika waren aangekomen. Een feest werd het toen wij die uiteindelijk uitgereikt kregen. Een doos per 4 man, terwijl op de pakketten stond dat die voor 1 persoon waren bedoeld. De Jappen werden ervan verdacht dat zij het overgrote deel voor zichzelf hadden achtergehouden. Niettemin hadden wij dagenlang er lekker van gesmuld: blikken ham, kaas, worst, leverpastei, plumpudding, chocola, sigaretten (Camel en Lucky-Strike), noem maar op. Het was een waar genot weer eens een echte sigaret te proeven. In de jungle rookten we wel zeer sporadisch inlandse tabak of afgekookte theebladeren, gerold in dun papier uit een zakbijbel dat voor 10 cent per velletje werd verkocht, of gewikkeld in gedroogde boombladeren.

Anders dan in het op de Engelsen veroverde en bezette Birma, waar Japans geld in omloop was gebracht, was in Thailand hun eigen geld het wettige betaalmiddel, n.l. de Tickal, gelijk aan 100 setang (cent). Thailand was officieel de bondgenoot van Japan. In werkelijkheid bestond er bij de bevolking en later ook bij de overheid duidelijke haatgevoelens tegenover de Japanners. Hetzelfde gold voor Frans Indo China (Vietnam, Laos en Cambodja), een Franse kolonie onder de verraderlijke Vichy-regering, die het met de Japanners op een akkoordje had gegooid.

De groep waartoe ik behoorde werd wel eens te werk gesteld aan een aanlegsteiger bij de rivier. Daarheen op weg moesten we een open stuk terrein over en dan een straatje met aan weerszijden houten woningen, op palen of neuten gebouwd. We werden er vaak door Thai's stiekem benaderd met de vraag of we iets te koop hadden. Zij waren gek op Zwitserse horloges. Nu was er bij ons iemand die nog zo' n ding bezat van een bekend merk. Ik kende hem van de Genietroepen in Tjimahi, was een halve Vlaming en kwam oorspronkelijk uit Belgisch Kongo en sprak een mengeling van Indisch en Vlaams. Hij was erg bang voor de Jap die ons begeleide en vroeg me te proberen het aan de Thai te verkopen. Ik wilde wel maar bedong een 10% van de opbrengst. Hij ging akkoord. Tijdens de rust heb ik onder een van die huizen op palen tussen allerlei rotzooi de verkoop, na veel loven en bieden, beklonken, voor 200 Tickat. Daarmee had ik er 20 mee verdiend, de waarde vertegenwoordigend van 200 boterhammen met pindakaas of jam!

Vrij onverwachts hierna moest ik met een geselecteerde groep timmerlieden voor korte tijd naar het werkkamp Tamarkan, bij de beroemde stalen brug, waar wij herstelwerk moesten verrichten aan de houten spoorbrug, dat eerder naast de stalen was gebouwd. Waarschijnlijk dacht de Jap deze als reserve te houden voor het geval dat de stalen brug mocht worden gebombardeed. Het kamp werd bevolkt door Australiërs, met de brigadegeneraal "Varley" aan het hoofd.

Deze was uit het verwoeste Tambyusayat (Birma) geëvacueerd. Door zijn onberispelijke kranige houding en optreden wist hij ieders respect af te dwingen, in zekere mate ook dat van de hoge Japanse officieren. Hij was nog de enige generaal in het door Japan veroverde gebied van Z.O.-Azïe in gevangenschap. Vrijwel allen vanaf de rang van kolonel waren ze al in een vroeg stadium overgebracht naar de buurten in en rond Japan.

Het kamp Tamarkan lag voor luchtaanvallen heel erg kwetsbaar, vlak bij de beide bruggen en naast de batterij luchtdoelgeschut. Anders dan in Kanburi waren er wel schuilloopgraven, zigzag tussen de barakken. Hoewel herhaaldelijk was gevraagd of ergens, b.v. op de daken in grote witte letters de aanduiding "P.O.W." (Prisoners of War) mocht worden gekalkt, werd dit door de Jap categorisch geweigerd. Doordat er steeds vaker luchtalarm werd geblazen, bestond terdege de vrees dat eens de bruggen of het luchtdoelgeschut zouden worden aangevallen, met de kans dat ook het kamp gevaar kon lopen.

Het eten was een stuk minder en slechter dan wij in Kamburi gewend waren. De werkzaamheden waren niet al te zwaar, in ieder geval niet een race tegen de klok, zoals toen aan de spoorweg. De houten brug vroeg de meeste aandacht. De dicht op elkaar staande ondersteuningën waren oorzaak dat in de rivier boomstammen, takken en andere ongerechtigheden bleven steken en zich ophoopten. Dit moest geregeld worden verwijderd. Bij luchtalarm, dat met hoornsignaal door de Jap werd gegeven, sprongen wij pardoes van bovenaf in de rivier en lieten ons door de stroom zover mogelijk wegdrijven, een welkome afwisseling, hetgeen leidde tot grote woede van de bewakers wanneer wij niet al te vlug weer terug waren. Op het alarmsignaal, een klagend en vals deuntje, hadden wij de tekst bedacht: *"Yankies in de lucht, Jappen op de vlucht!"*

Ook waren we eens op corvee bij de Japanse luchtafweerstelling, gras maaien en het terrein aanvegen. Het verbaasde ons dat zij ons zo vlak bij de kanonnen toelieten.

In dit kamp werden wij een paar maal getrakteerd op een geweldige show van een Australisch operettegezelschap. Daar waren de Jappen gek op en steevast zaten zij op de beste plaatsen vooraan. Een van de Aussies had een hoge vrouwenstem als een sopraan, en je zou zweren dat daar op het toneel

een echte vrouw aan het kwelen was. Dat deed een van de kersverse Jappen besluiten eens onder diens rokken te gaan kijken.

In tegenstelling tot de in de bergstreken gelegen junglekampen, waren wij hier in een laagvlakte, dicht bevolkt met cultuurgronden. De kampen waren bijna allemaal in of nabij dorpen of kleine steden gesitueerd en waren derhalve geheel omrasterd. Contact met de bevolking was ten strengste verboden. De gedragingen van de Jappen waren van kamp tot kamp heel verschillend. Iedere commandant had zo zijn eigen ideeën over het wel en wee van de gevangenen. Ook de beveiligingsmaatregelen waren zeer verschillend.

Samen met een vrij grote groep ging ik weer terug naar Kanburi, ..lopend! Hoewel het maar een korte afstand was, bleek het voor de zieken en vooral enkele geamputeerden een te zware tocht en we deden er ook vrij lang over. We kwamen natuurlijk in andere barakken terecht en weer met anderen. Zoals gebruikelijk werden wij van het KNIL gescheiden van de andere geallieerden. Van de regentijd hadden wij niet veel gemerkt, lang niet in die mate als in de jungle destijds. De tijd in Kanburi werd doorgebracht met dezelfde soort werkzaamheden als voorheen, maar bovenal, het eten was weer zoals vanouds; goed en voldoende. We konden weer ons boterhammetje met pindakaas bestellen e.d.!

Een dag kan ik me nog herinneren als de dag van gisteren, toen wij op een Thaise boerderij o.a. onkruid moesten wieden in een Ketella-aanplant.

Er was een boomgaard, een kraal met kleinvee, waaronder kippen, een paar varkens en geiten en een huisje van een Thaise boer. Ketella is een gewas waarvan de wortelknollen eetbaar en voedzaam zijn. O.a. wordt er tapioka-meel van gemaakt, en gekookt, gebakken, gepoft of gegist is het een lekkernij. De tuin was omheind en de Jap, een oude kerel al, liet na ons op verschillende taken geïnstrueerd te hebben, zich niet meer zien. Al gauw kregen we gezelschap van een jong varkentje, dat vermoedelijk uit zijn kraal was ontsnapt, en ons overal achterna en in de weg liep. Het liet zich alleen niet pakken. Er ontstond een plan, je raad het! Varkens zijn dol op Ketella en die waren er onder de grond in overvloed. Het beestje met zo'n wortel naar je toe lokken was zo gedaan. Het doden zonder geschreeuw was een moeilijkere opgave en hoe als de Jap dan kwam opdagen? Vermoed werd dat hij zich in het huisje van de Thai bevond. Ik dacht dat het weer van Wely was die het varkentje toch nog met een welgemikte klap met de achterkant van een bijl op de kop, de dood in joeg. Even een korte schreeuw dat op afstand zeker niet te horen was. Met een scherp geslepen zakmesje werd de keel doorgesneden om het bloed zo snel mogelijk eruit te laten vloeien. Met bijl en kapmes werd het dier in kleine stukken gehakt om in de etenspannetjes en de holle bamboe draagstokken te kunnen stoppen. De ingewanden en de resten werden begraven en de bloedsporen weggewerkt. In nog geen half uur was het gepiept. Het later door de kamppoort binnen smokkelen was nog even een hachelijk ogenblik, maar het ging gesmeerd. De ziekenkeuken hebben wij er in ieder geval blij mee gemaakt, al was het jammer dat we in dit kamp geen gelegenheid hadden zelf er iets van te snierken.

Op de *aloon-aloon* voor het kamp werden wij verrast op een demonstratieve Japanse militaire oefening, een schijngevecht. Misschien in een poging om ons te intimideren en te laten zien dat zij ons nog steeds de baas waren. Geruchten deden de ronde dat in de heuvels rond deze streek geallieerde paracommando's zich schuilhielden. (Na de Japanse capitulatie bleken deze berichten juist).

Na een poos werd ik weer met een contingent naar Tamarkan gezonden en daar kreeg ik de zoveelste malaria-aanval te verduren. We kregen nog eens het bericht over cholera bovenstrooms van de *Mae Klaung*. Net als voorheen mochten wij niet meer na onze dagtaak in de rivier baden. Ons wassen moesten we met een pannetje water uit de kamput, gelukkig niet al te lang.

Ik werd goede maatjes met een zekere van Wijngaarden, die zich lang voor de oorlog in Batavia "*Pah Wongso*" liet noemen. Een kleine, tengere blanke Indischman, grijsblauwe ogen, een intellectueel. Hij was iets belangrijks bij de Medische Hogeschool en in zijn vrije tijd sociaalwerker in de krottenwijken van de Chinese buurten in de benedenstad. Hij gedroeg zich excentriek en meer als een Indonesiër dan als Europeaan. Men verdacht hem van communistische activiteiten en hij kreeg daardoor vaak moeilijkheden met de overheid. Als een ware "*Robin Hood*" troggelde hij van de rijke Chinezen geld af voor zijn sociale projecten, een bezigheid dat hem zeker geen windeieren heeft opgeleverd. In Tji-mahi was hij kampomroeper, gekleed in een lange korte broek tot over de knieën, een batik overhemd, grijs wollen kousen met soldatenlaarzen en een zwartfluwelen muts à la president Soeharto, met rode lint. Op een kleine gong slaande huppelde hij het kamp door, op bepaalde plaatsen hield hij halt om de kamporders voor te lezen. Het was een schertsfiguur en niemand nam hem serieus.

Hier in Thailand is hij gaan behoren tot de elite van de "slimme jongens», hoewel hij zich nooit had gewaagd aan bravourestunts, en de sluikhandel met de bevolking rechtstreeks. Hij liet dat over aan anderen, maar beheerste de zwarte markt binnen de kampen. Een micromaffia, waarvan hij de "*God Father*" was.

Sinds hij in Tamarkan verbleef, was hij zijn discipelen door de vele verhuizingen kwijtgeraakt. Hij zat goed in de slappe was. Hij was een stuk ouder dan ik, al grijzend. Ik haalde voor hem het eten in de keuken, waste zijn eetgerei af en deed de kleine klusjes. Daar tegenover genoot ik ook van de heerlijkheden die hij steeds bij het eten wist te versieren. Hoe hij dat flikte bleef voor mij een raadsel, maar wat kon dat mij ook schelen.

Het water in de rivier was in de droge tijd helder en schoon. Het poedelen daarin na gedane arbeid was een genot. Het bleek een rijk viswater, helaas hadden wij de middelen niet om ze te vangen. Er kwam een soort in voor, zo groot als een haring die, hoewel lang niet zo bloeddorstig als de Zuid-Amerikaanse piranha, de hebbelijkheid had aan je te knabbelen als je stilletjes in het water zat. Ze hadden vooral belangstelling voor de toppen van je vingers en tenen en beten soms tot bloedens toe. Een van ons, een zekere van Rotterdam, overkwam het dat een stuk van zijn eikel er af werd gebeten. Hij moet schreeuwend het kamp zijn in gerend, rechtstreeks naar de dokter. Sindsdien heette die vissen: "lullebijters".

Mijn verblijf in Tamarkan duurde niet lang. Via Kanburi ging ik met een vrij grote groep KNIL-ers, deels per trein en deels lopend naar Non Pladuk, het punt waar de spoorbaan vanuit Thailand was begonnen. Het moet ergens in augustus 1944 zijn geweest dat wij vertrokken. Ik reisde samen met iemand die ik al vele malen tevoren had meegemaakt

en met wie ik vaak heb samengewerkt, ene de Ridder. Hij had er reeds eerder over gehad dat zijn broer in dat kamp de baas was over een veehouderij. Hij was uitgelaten over het toeval dat wij daar nu heen gingen.

Wij werden gelegerd in kamp 2. Zijn broer stond hem al bij de poort op te wachten. Een boom van een kerel, je kon het onmiddellijk zien, gezond en wel doorvoed. Ik werd aan hem voorgesteld, bleek een sympathieke kerel. Dat hij dat bijzondere baantje had was maar al te waar. Hij genoot er een ongelooflijke vrijheid, stond wel onder bewaking van een Jap, maar die was al oud en seniel; liet alles over aan de Ridder Sr. Deze kreeg het ook voor elkaar dat zijn jongere broer bij hem kwam werken als koeien- en varkenshoeder. Zij hadden ook getracht mij erbij te halen, maar dat lukte niet. Des te jammer omdat ik ontdekte dat Piet Oosthout, die ik nog uit Malang kende, ook bij die groep zat. Deze lieden waren al van het begin af, verantwoordelijk voor de vleesleveranties aan voornamelijk de Japanse troepen langs de spoorbaan. Zij hadden een leven als god in Frankrijk; konden dagelijks in contact komen met de Thai's en er zaken mee doen, wanneer zij de koeien in de omgeving lieten grazen. De oorlog is aan hen bijna ongemerkt voorbijgegaan. Zij waren apart buiten het kamp op een boerderij gehuisvest.

Het kamp stond onder leiding van een KNIL-overste, waarvan werd beweerd dat hij zijn onderhebbenden (van de Jap overgenomen) ook sloeg! Op het eerste avond-appél zag ik tot mijn blijdschap Arie en Jan Weyling staan, die reeds een tijdje naar mij stonden te loeren. Dat was een complete verrassing, eindelijk weer een paar vrienden van voor de oorlog. We kwamen toen vaak bij elkaar. Zij lagen in een barak aan het andere eind van het kamp. Er was niet veel te doen, slechts wat geklungel aan de barakken en het op orde brengen van de schuilloopgraven ertussen.

Bommen op Non Pladuk, 7 september 1944

Op mij verjaardag 5 september, verhuisden we allen naar het aangrenzende kamp 1. Mijn bedoeling was die gelegenheid aan te grijpen om me bij de gebr. Weyling aan te sluiten, zodat wij bij elkaar in een barak terecht zouden komen. Door het gedrang bij de verbindingspoort en het ruwe gedrag van de Jappen, mislukte dat. Ik raakte ze kwijt. Ik kwam in een barak naast die van Weyling. Die avond hebben wij in hun barak mijn verjaardag gevierd, met een kop surrogaat van gebrande rijst en pinda's uit de kantine. We spraken over de hachelijke situering van dit kamp, zo vlak naast het belangrijke spoorwegemplacement met bijbehorende werkplaatsen, de munitie- en benzine opslag rondom en het luchtafweergeschut vlakbij. Bovendien waren in dit kamp geen schuilloopgraven, waar je bij een eventueel bombardement in kon duiken. Arie had een voorgevoel dat wij nog eens een bom op onze pet zouden krijgen.

De volgende avond en nacht reeds, van 6 op 7 september, werden wij uit onze slaap gewekt door het schieten van de luchtdoelkanonnen en het gebrom van vliegtuigen dat we al zo goed herkenden. De hemel was geheel verlicht door lichtfakkels die aan parachutes waren afgeworpen. In een reflexbeweging dook ik onder de balé-balé, me zo plat mogelijk tegen de grond drukkend. Tegelijk waren er de oorverdovende klappen van een serie bommen, zonder vooraf het ruisende geluid wanneer die op afstand neer zouden zijn gekomen. Het waren dus voltreffers op het kamp. Ik kon het beven over mijn lichaam niet onderdrukken, mijn oren suisten van de ontploffingen en ik rook de typische geur van cordiet.

Heel langzaam drongen de geluiden weer tot mij door, het nog steeds blaffen van de kanonnen, maar ook het gehuil en gekerm van de getroffenen, ook vlak bij me. Kerels naast me, lagen hardop te bidden of riepen om hun moeder, terwijl ik niet na kon laten schreeuwend te vloeken, steeds vragend waar de bommen terecht waren gekomen. Ik wilde een bomtrechter zien te vinden. Immers daarin zou het volgens kansberekening absoluut veilig zijn voor het geval dat er meer bommen zouden worden afgeworpen, want zo' n projectiel komt nooit op dezelfde plaats terecht, zo werd bij de militaire theorielessen beweerd.

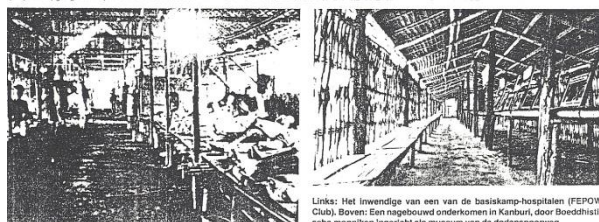
Boven: Een RAF-verkenningfoto van spoorlijn en krijgsgevangenkamp in Non Pladuk, 1 jan. 1945.

De schade die hierdoor werd aangebracht moest weer door de krijgsgevangenen worden hersteld. Bij een van de aanvallen op Non Pladuk waar het amp van de gevangenen tussen opslagplaatsen voor benzine en ammunitie lag, vielen er 95 doden en 300 gewonden.

De twee bruggen bij Tamakan waren een voorwaartsovernamepunt, maar pas na de achtste aanval op 13 februari 1945 werden beide bruggen geraakt. Krijgsgevangenen moesten onmiddellijk met herstellingsaanbevelingen beginnen en in april was de houten brug weer voor gebruik gereed. Een aanval om de oeververbinding opnieuw uit te schakelen werd uitgesteld door de 7e Amerikaanse Bombardementsgroep. Een van de bemanningsleden, uiterant-kolonel William Henderson, gaf later een beschrijving van deze raid.

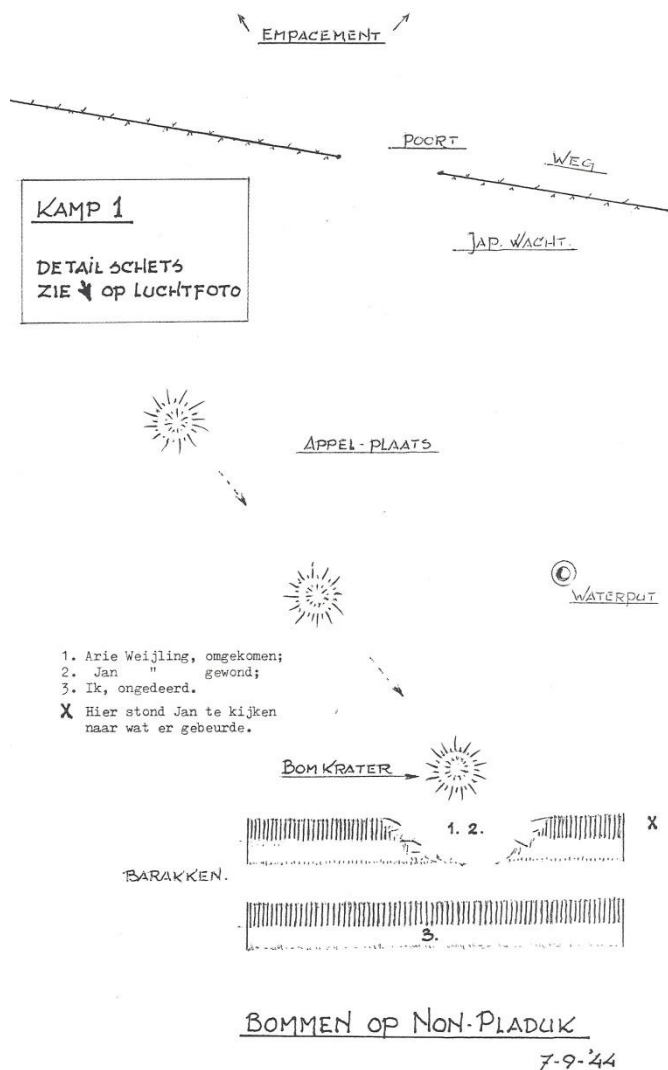
Op 2 april kreeg onze bemanning te horen dat de volgende dag een aanval zou plaatsvinden. Dit was het begin van een reeks van het gewone patroon afwijkende gebeurtenissen. Onze briefing bijvoorbeeld begon op 3 april even na middernacht. Gestart zou worden om 02.30 uur. (Meestal stegen we op bij zonsopgang of later). Toen de kaart met de

- 1: Kamp 1;
- 2: Kamp 2;
- 3: Spoorweg-emplacement;
- 4: Luchtafweer-geschut;
- 5: Munitie-opslag;
- 6: Benzine- en olieopslag;
- 7: Olie-trein in brand geschoten.

Links: Het inwendige van een van de basiskamp-hospitelen (FEPOW Club). Rechts: Een nagebouwd onderkomen in Kambari, door Boeddhistische monniken inoericht als museum van de dodensoorzee.

Buiten gekomen zag ik een mist van stof en kruitdamp. Vaag kon ik zien dat de Engelsen en Australiërs met draagbaren heen en weer holden om gewonden bij te staan of op te pikken. Het waren veteranen die de oorlog al in Noord-Afrika hadden mee gemaakt. Ik vond de dichtst bij zijnde trechter, tot mijn schrik nog geen 3 m van de plaats waar de gebr. Weyling lagen. De barak was voor een groot deel volkomen weggeblazen. Van de krater zoals ik me die had voorgesteld was geen sprake. Veel te klein en te ondiep. De vliegtuigen cirkelden nog steeds rond en wierpen nieuwe lichtfakkels af. De luchtafweer bleef schieten. Lange slierten lichtspoor kogels zag ik langs de hemel zweven. Ik ben toen naar het kale achterterrein gered, hopende dat ik daar een betere dekking kon vinden en waar ik de omgeving beter kon overzien. Onderweg zag ik vluchtig talloze deerlijk verminkte slachtoffers, armen en benen er af en buiken opengeklapt. De lichtfakkels maakten het toneel nog spookachtig. Ik vond een greppel die me veilig leek, met genoeg diepte onder het maaiveld. Toen kwamen de bommen weer, nu suizend en gierend, ten teken dat ze verder weg zouden neer komen. Een lange olietrein op het spoor dat vlak langs kamp 2 liep, kreeg voltreffers en stond meteen in lichterlaaie. Verderop, richting het dorp, vielen ook bommen. Ik ben in de greppel tot de ochtend gebleven en ben toen naar de verwoesting van de bewuste barak gaan kijken. Wanneer Arie en Jan daar waren gebleven, dan moest ik wel het ergste vrezen. Op de overgebleven gedeelten van de balé-balé-s zag ik flarden gescheurde resten van kledingstukken, met hier en daar stukken van ledematen er nog in, ook hangend in de bamboe kapconstructies.

Op de appélplaats waren de stoffelijke overschotten van de getroffenen al naast elkaar opgebaard. Ik telde er wel 50, maar er zouden er nog meer bij komen. In diagonale lijn waren 5 bommen neergekomen. De olietrein brandde nog volop. Er werd die dag herhaalde malen appél gehouden en steeds weer geteld. Uiteindelijk werd bekend dat er 95 doden waren te betreuren en tenminste 300 gewonden. Bij mij stond het als een paal boven water dat ik hier niet wilde blijven en besloot, zodra de gelegenheid zich voor mocht doen, me op te geven voor werk in de jungle, waar de kampen tenminste niet omrasterd waren en men altijd kon weggelopen.

Er werd de dagen die volgden natuurlijk niet anders gesproken dan over het bombardement. Mensen van de luchtmacht wisten te vertellen dat er op het kamp kennelijk fragmentatiebommen waren gebruikt, projectielen die een veelheid van scherven verspreiden om zoveel mogelijk slachtoffers te maken. Bovendien kunnen het bommen zijn geweest die door middel van een uitschuifbare spriet in de neus, boven de grond tot ontploffing worden gebracht. Vandaar die kleine en ondiepe kraters. Dit verhaal klopte ook, want ik ontdekte onder mijn slaapplaats een petroleumblik dat laag boven de grond doorzeefd was door scherven, op nog geen meter van de plaats waar ik lag te schuilen. Ook beschadigingen aan de bamboe constructiedelen van de barak waren laag bij de grond te bespeuren.

De volgende dagen werden wij weer buiten het kamp aan het werk gezet. Het overgrote deel aan de herstelling van de schade aan de spoorweg en wegen, alsmede het dichten van de bomkraters. Ik kwam bij een ploeg die aan de bouw van een Japans kamp bezig was, even buiten het dorp. Het werd vast werk, waar ik dagelijks heen ging.

De eerste dag passeerden we een bomkrater midden op de weg daarheen, veroorzaakt door een van de zware brisantbommen. Deze krater was van hele andere afmeting dan die in ons kamp. Ik schatte een diameter van 6 en een diepte van zeker 3 meter.

Op een avond kreeg ik een briefje in handen gestopt; tot mijn verrassing was dat van Jan Weyling. Hij lag in een hospitaalbarak waar de gewonden waren opgenomen, en vroeg mij hem op te zoeken. Hij vertelde

me dat Arie was omgekomen en vernam dat hijzelf een stuk scherf in zijn rug had gekregen, vlak bij zijn ruggengraat. De artsen dorsten het daaruit niet te verwijderen. (Veel later trof ik hem in Nederland. Ook hier lieten de specialisten die zitten. Beweerd werd dat de scherf langzaam door het lichaam zou kunnen worden uitgestoten!). Zijn leven had hij gered doordat hij uit nieuwsgierigheid de barak was uitgelopen om te kijken wat er aan de hand was. Arie was helaas blijven liggen. Ik moest denken aan zijn voorgevoel die avond op mijn verjaardag, dat *"wij hier wel eens een bom op onze pet zouden kunnen krijgen"*. Jan vroeg me of ik wilde kijken of er nog wat spullen van hem te vinden waren. Helaas moest ik hem teleurstellen, er was letterlijk niets meer over. Alles was weggeblazen en totaal vernield. Bovendien mocht er niemand meer bij.

Om de neerslachtige stemming in het kamp wat op te vrolijken, liet de Japanse commandant het fanfarekorps iedere ochtend, marsmuziek bij de poort ten gehore brengen. Een lachwekkende vertoning! Nog lachwekkender was de volgende maatregel van het oppercommando van de Jap:

Het bewoonde gebied waar wij ons bevonden, of misschien wel het gehele door Japan bezette Zuidoost-Azië, werd geplaagd door hele zwermen dikke blauwe strontvliegen. Het Japanse opperbevel gelastte een grootscheepse campagne ter bestrijding ervan.

Zowel wij gevangenen als de bevolking kreeg de opdracht hieraan mee te werken. Iedere volwassene moest 400 vliegen per dag vangen en inleveren en men moest zelf voor de middelen daartoe zorgen, zoals vliegenmeppers en maatbekertjes.

Uitgekiend was dat een leeg kinineflesje het vereiste aantal kon bevatten. Dit gold voortaan als standaardmaat voor de (bamboe) bekertjes. Het was uitsluitend overdag mogelijk om aan de opdracht te voldoen. Was je door werk of andere omstandigheden niet daartoe in staat dan moest een ander dat van je erbij nemen. Zo moesten bij ons de zieken en thuisblijvers het voor de werkers buiten het kamp ervoor opdraaien; een bijna onmogelijke klus. Natuurlijk weer van bamboe (zonder dat zou het leven in heel Azië ontwricht zijn geweest) werden reuze vliegenmeppers, maatbekertjes en pincetjes gemaakt. Toen er werd begonnen, bleken de meest populaire plaatsen waar men aan de slag ging, de latrines te zijn en de omgeving van de keuken. Als lokmiddel werden vissenkoppen en ander stinkend afval uit vuilnisbelten van buiten aangesleept. De lui die op de latrines zaten te drukken beklagden zich dat zij bij hun bezigheden te zeer werden gehinderd! Hoe lang deze campagne heeft voortgeduurd, weet ik niet meer, maar tegen het einde daarvan werd het moeilijker om aan het kwantum te voldoen. Het aantal vliegen werd duidelijk minder. Tot het einde eiste de Jap dezelfde hoeveelheden. Men begon de zaak te bedonderen door er grote zwarte mieren aan toe te voegen. Daar kwam de Jap achter en na dreiging dat het hele kamp daarvoor zou moeten boeten, bekende er één. Hij moest de inhoud van zijn maatbekertje opeten. Hij had geluk dat één van de artsen zich onmiddellijk over hem ontfermde. Zo lachwekkend als deze vliegenjacht aanvankelijk leek, het had succes. Er was praktisch geen vlieg meer te bekennen.

De geallieerde vliegtuigen (er kwamen hoe langer hoe meer) begonnen tot grote woede van de Japanners, pamfletten uit te strooien. Eindelijk kregen wij zwart op wit betrouwbare berichten in handen. Beelden van de invasie in Normandië zagen we erop afgedrukt en van de Amerikaanse veroveringen in de Pacific. Wat ons weer wel verontrustte waren de strooibiljetten waarin de bevolking werd gewaarschuwd uit bepaalde gebieden, zoals de spoorweg, moest wegblijven i.v.m. mogelijke luchtaanvallen. Verkenningsvliegtuigen recht boven ons en volle maan waren ook slechte voortekenen. Japanse jagers waren al lang van het toneel verdwenen.

De malaria sloeg me weer eens K.O., deze keer ernstiger dan ooit tevoren. Voor de 25e keer, schatte ik en verhuisde naar een ziekenbarak. Ik zag het toen niet meer zitten; hoge ijlkoorts, dagenlang. Er was een verpleger die me geweldig verzorgde en wat ik nooit zal vergeten: de Ridder en Piet Oosthout kwamen mij opzoeken en brachten mij dagelijks sterke bouillon en soep en een paar keer een heerlijk portie rijst met van alles erop en eraan. Prachtkerels waren dat. Zeer zeker daardoor kwam ik er weer bovenop. (De verpleger heb ik later op een reünie weer ontmoet. Een Indische jongen met een sterk accent. Ik hoor hem nog zeggen met de dikke "b" en "d": "Doe-ilah, bijna dood jij")

Kort hierna werden voorbereidingen getroffen voor een te formeren party die naar een houthakkerskamp in de jungle zou worden gezonden. Ik gaf me daarvoor op, ondanks de waarschuwing van die oudere wijze man toen in Tjimahi. Van Jan Weyling kon ik nog afscheid nemen, maar de Ridder en Oosthout kon ik jammer genoeg niet bereiken.

Houthakkerskamp Kuie

Het moet ongeveer okt./nov. 1944 zijn geweest dat wij, gelukkig per trein, naar een kamp nabij Kuie vertrokken, 190 km vanaf Non Pladuk. Onze groep bestond geheel uit KNIL-militairen, ca. 150 man sterk. Het was een klein kampje, met 2 legeringbarakken, een keuken en een optrekje voor de dokter annex ziekenboeg. Het was er schaduwwijk, onder hoge lommerrijke bomen en er was geen afrastering om het geheel. Het eten was redelijk en dat kon, evenals toen in Birma, voldoende worden aangevuld met bladgroente uit het bos. Veel postelein en individueel maakten we "*Chien Chauw*", een groene gelatinepudding. Het werd gemaakt van in heet water uitgeperste bladeren van een klimop. Op het aftreksel verscheen na een tijdje de groene-pudding dat boven kwam drijven. Heel lekker en verkoelend en vol chlorofyl, goed voor het gebit. Tandpoetsen deden we al jaren niet meer.

Ons dagelijks werk bestond dus uit bomen omkappen met trekzaag of bijl, in moten van 50 cm. zagen en tot blokken brandhout kloven voor de op hout gestookte locomotieven. Als vanzelf vormde zich vaste kongsi's van een paar man. Anders dan toen aan de spoorweg, was dit werk best te doen. Al doende kregen wij routine en oog voor hoe het moest. Wij kregen al gauw door welke bomen het makkelijkst te bewerken waren. Er werd onderscheid gemaakt tussen de vele boomsoorten, zoals de "*gedongdong*", een boom die wij reeds in Indië goed kenden en de "*krokodillenboom*", waarvan de bast op de huid van dat beest leek. Deze laatste was zeer favoriet; het hout hiervan liet zich zo gemakkelijk kloven dat het al voldoende was de bijl zonder kracht op de moten te laten neerkomen. In het begin kwam het wel voor dat zo'n woudreus met de kruin in andere bomen of lianen bleef hangen, dan was het vloeken geblazen. Het in blokken gekloofde hout stapelden we langs de spoorbaan op tot een voorgeschreven kwantum. De Jap bestreek het dan met witkalk om te voorkomen dat je de volgende dag er weer een andere stapel mee zou kunnen opbouwen. Met goede voeding zou je met dit werk best een *bodybuilder* kunnen worden. Fascinerend was het wanneer zo' n reus van een boom het loodje legde, naar de goede kant overhelde en met geknetter en gesteun tenslotte met kreten "*van onderen*" met donderend geweld neer plofte.

Op een splitsing van takken van een geveld boom kon je, een eind boven de grond hurkend, heerlijk een drukkertje doen, zonder al te zeer door vliegen te worden gestoord.

Er kwamen nu lichtere jachtbommenwerpers over vliegen, op zoek naar treinen en bruggen. In deze periode reden treinen langs ons kamp, met platte wagons waarop kapotgeschoten en beschadigd oorlogsmaterieel te zien was, komend uit de richting van Birma. Voor ons eindelijk een goed voorteken.

Van mensen uit een naburig kamp hoorden wij dat zij bij een beschadigde brug Japanse zieken en gewonden van de ene trein naar de andere aan de overzijde moesten helpen en dragen. Zij waren totaal uitgeput, hongerig en dorstig, zonder begeleiding van verzorgers, uit het Birma-front op transport gesteld. Zij vroegen ons krijgsgevangenen om drinkwater en zelfs of wij wat te eten voor ze hadden. Duidelijk werd dat in de Japanse militaire organisatie weinig of geen plaats was voor zieken en/of gewonden. Deze waren immers nutteloos en werden als afgeschreven beschouwd. Volgens hun diep gewortelde krijgsmantradities viel slechts een gesneuvelde soldaat alle eer toe, een gewonde niet. Deze had zich dood moeten vechten en zich aan de vijand overgeven is onbestaanbaar. Men zegt steeds dat alle mensen gelijk zijn, maar de Japanners toch zeker niet!

Een van de bewakers, een rotvent, was bezeten van orchideeën. Die kwamen in de bomen wel eens voor. Hij gebod ons deze planten bij het kappen te ontzien en hem er onmiddellijk bij te roepen. Wanneer er een zeldzaam exemplaar was gevonden, begon hij met tranen in de ogen de bloemen te aaien en te vertroetelen.

Onze dokter, een Indische KNIL-arts, had een middel gevonden ter vervanging van kinine. Het was de stengel van een klimplant, de "*Protto-Walie*" dat in een pannetje uitgekookt, moest worden opgedronken, minstens 2x per dag. 't Was vreselijk bitter, maar het hielp in elk geval de koorts onderdrukken.

Op een avond, terug in het kamp, vertelden de thuisblijvers dat er een mierenplaag was geweest. Enorme zwermen in kronkelende gelederen waren door het kamp gemarcheerd, inclusief de barakken. Kennelijk was een heel volk van deze insecten aan het verhuizen gegaan naar een ander gebied, een fenomeen dat in de tropische wouden wel vaker voor komt. Tot onze verrassing bleek dat de kieren van de platgeslagen bamboe (de ploepoe) waarop wij lagen, geheel was gezuiverd van de wandluizen en neten. Die waren door de mieren op gepeuzeld. Ik heb nog in mijn ransel gekeken of mijn stuk gedroogde en gezouten vis, dat ik van een Thai bij de rivier had gekocht, er nog wel was. Gelukkig vonden ze die misschien al te zout.

Voor de Japanse wacht bouwden we een schuilkelder. Een gat in de grond, zo groot als een woonkamer, daaroverheen dikke boomstammen en afgedekt met een laag grond van zo'n 1,50 m. Zij begonnen toch wel aardig bang te worden voor de vliegtuigen.

De malaria bleef me nog altijd achtervolgen. Ik werd in de ziekenboeg opgenomen en kreeg op mijn stuitje een fikse doorligging erbij, die op een tropenzweer begon te lijken. Een behandeling daarvan door betten met zoutwater was het enige en het drinken van het klimop aftreksel.

In begin februari 1945 werd ik afgevoerd naar het hospitaalkamp "Chung Kai", op km. 78 even voor de brug bij Tamarkan.

Kamp Chung Kai (Brug Wang Po)

Dit was een heel groot kamp, verdeeld in een zieken- en een werkers areaal. Er waren ook andere geallieerden ondergebracht. Het kamp werd omsloten door een ca.3 m. diepe droge gracht en een dijk met daarop een hoge afrastering van prikkeldraad. Op elke hoek van de gracht een kazemat voor een mitrailleurpostelling en schijnwerpers. We zaten er goed opgesloten en weer heel iets anders dan wij gewend waren. Ik ontmoette in het werkers-gebied mij vriend uit Buitenzorg, Frits von Kriegenberg. Hij was er met zijn oudere broer, officier bij de Gouvernements-Marine. Omdat ik in het hospitaalgedeelte lag, kreeg ik niet veel contact met hem.

De houten brug bij Tamarkan was door een bombardement zwaar beschadigd. De beide bruggen daar waren al herhaaldelijk het mikpunt geweest, maar met wisselend succes. Wij kregen veel activiteiten tot ontspanning, in de vorm van muziekuitvoeringen, klein kunst en opera's en operettes. Onze Wim Kan heeft hier ook een belangrijk aandeel in gehad. Ik hoefde praktisch niet te werken, alleen wat geklungel in en rond de barakken. Naast mij lag een zanikkous van een vent, die ik langzaam finaal gek zag worden. Hij is tenslotte bij me weggehaald en apart gezet. Er kwamen meer van dergelijke gevallen voor.

Op een middag kwamen de grote bommenwerpers weer, trachtend nu de stalen brug plat te gooien. Zij werden hevig bestookt door de Japanse luchtafweerkanonnen. Ik heb er een hele tijd rustig in de schaduw zittend, naar wezen kijken. Spannend en het was een vreemde gewaarwording, die vrije vogels daarboven te zien rondvliegen en toch zo onbereikbaar.

Ondanks de drastische beveiliging om het kamp, waren er toch lieden die 's-nachts het kamp verlieten en op rooftocht gingen o.a. in Japanse opslagplaatsen. Twee waren beroemd en berucht. Zij waren het die medicijnen binnen wisten te smokkelen voor ons hospitaal en verdienden overigens kapitalen met de handel met de Thai's. Het kon niet anders dan dat zij daarbij de medewerking hebben gehad van een corrupte Japanner, die er grof in mee deelde. (Wij hoorden dat de twee na de bevrijding niet konden stoppen en tot gangsterpraktijken waren overgegaan. Zij werden opgepakt en door een krijgsraad in Bangkok ter dood veroordeeld).

Rond april/mei werd gefluisterd dat Nederland op het punt stond te worden bevrijd of reeds was. We kregen na het eten als dessert een gebakje van rijst met daarop een oranje kleurtje.

Kort hierna werd een groep van niet meer dan 100 man gevormd met evenveel Australiërs, om te worden overgeplaatst met onbekende bestemming. Ik kwam daar ook bij, aangezien ik weer fit was verklaard. We reisden af, nu niet per trein maar in een aantal motorbootjes (die de Thai's "Pom-Pom" noemden). Waarschijnlijk was het gebruik van het spoor in het honderd gelopen door de steeds intensievere luchtaanvallen. Het was een aangename reis; gelijk aan een boottocht over de Rijn, compleet met de Lorelei op de rechteroever. Tegen de avond logeerden we in een mij onbekend kamp en het goot van de regen. De volgende morgen werden we in een trein gejaagd voor een korte reis, werd gezegd. Na enkele uren met vele stops onderweg hield wij stil op een emplacement dat ik ...niet te geloven... herkende als Non Pladuk!

Het kamp stond er nog, onveranderd. Ik vertelde de lui om me heen van het bombardement en van de gevaarlijke objecten er omheen. Opgelucht was ik toen er eten-halers werden weggestuurd voor ons middagmaal. Het was dus waarschijnlijk dat wij onze eindbestemming nog niet hadden bereikt. We konden ook ter plekke onze sanitaire behoeften doen. Na enkele uren vertrokken we inderdaad weer, maar in tegengestelde richting en over een afsplitsing naar Singapore, een reeds lang bestaande spoorweg door het schiereiland Malakka. Bezorgd vroegen wij ons af of we de dagenlang durende rit in de overvolle goederenwagons zouden moeten afleggen, overdag smoorheet. Anderzijds, wat moesten ze met slechts 200 man in Singapore? Maar na een dik uur rijden stopten we en moesten eruit. We stonden aan de rand van een onmetelijke droge vlakte van sawa' s. Aan de overkant naast de spoorbaan een weg en daarachter een kamp met 2 barakken, met daartussen een appélplaats, dan een keuken en de latrine. Het geheel omgeven door prikkeldraad. We moesten natuurlijk "spiedo-spiedo" (vlug, vlug) de barakken in, Het KNIL in de ene en de Aussies in de andere. We bevonden ons ongeveer 45 km vanaf Non Pladuk.

Het kamp te Retburi

De spoorlijn waarover wij gekomen waren liep een 3 à 400 m. door tot aan een door bommen vernielde stalen brug over een zijtak van de Mae Klaung. Aan weerszijden hiervan lag het plaatsje Retburi. Aan de overkant was een station met rangeeremplacement. Tot onze taak behoorde het opduwen van de spoorwagens naar de brug, het laden en lossen daarvan en het versjouwen van de goederen van en naar een aanlegsteiger bij de rivier. Hetzelfde gebeurde ook aan de overkant. Tussen beide oevers voer een ponton over en weer. Dit werk was afwisselend zwaar of redelijk licht.

Het dagelijks leven binnen het kamp was in het begin eentonig en saai. Als slaapie naast me lag een eigenaardige kerel, een randfiguur uit de rosse buurt van Batavia. Had een mooie naam: "Scipio-Blüm". Hij was zeer achterdochtig, vooral als ik iets zei dat hij niet zo vlug begreep. Pas veel later vroeg hij me dan met iets dreigends in de ogen: "Zeg, je zei zoeven dat en dat tegen mij, wat bedoelde je daar eigenlijk mee". Eerst dan bij nader uitleg of een smoes, was hij weer tevreden en verscheen er een glimlach op zijn gezicht. Niettemin zocht hij steeds mijn gezelschap op. Hij moet voorheen erg dik zijn geweest, maar nu had hij een blubberfiguur.

Onze dokter, de enige officier, was een psychiater. Hij kon de ernstige zieken kalmeren of in slaap brengen.

Een oudere adjudant-onderofficier vormde samen met een pittige sergeant, onze kampeiding wat het KNIL betrof, bijgestaan door iemand die wat Japans verstond en als tolk fungeerde. Kantinefaciliteiten waren er niet. Ik weet ook niet meer of we nog wel een soort soldij ontvingen. Aan de andere kant van de weg en de spoorbaan was een boedistische tempel en klooster te zien, verscholen achter enige bossages. Nabij de spoorbrug passeerden we de gevangenis, wanneer we naar de aanlegsteiger marcheerden en waar sinds enkele dagen steeds een Thai zich ophield. Een onguur en onbetrouwbaar uitzierende figuur die onze aandacht probeerde te trekken.

Hoewel de Oostmoesson nog heerste, overviel ons een paar dagen lang een fikse onweersbui. Het kamp, op de vlakke sawagrond neergezet, kwam voor een groot deel onder water te staan. Alleen de verhoogde middengangen in de barakken bleven droog en langs het prikkeldraad was een dijkje opgeworpen waarover de Japanse wacht zijn ronde liep. We kregen prompt last van ongedierte, maar ook van slakken (de "kèongs") die goed te eten waren. In een etenspannetje op een vuurtje, in zijn eigen vet gebakken, was het een best lekker hapje bij de rijst. De Aussies walgden ervan, toen ze ons dat zagen klaar maken. De nattigheid was gelukkig van korte duur.

We kregen weer eens bezoek van vliegtuigen, 4 zware bommenwerpers die het gemunt hadden op het station en emplacement. Ik was net met een groep de poort uit om wagons op te duwen toen zij er aan kwamen, heel laagvliegend, onbevreesd voor luchtafweer. Die was er helemaal niet. Zij vlogen in lijn recht boven de spoorbaan naar hun doel aan de overkant; 3 ervan waren in camouflagekleuren en 1 zilverwit. Deze laatste vloog bijzonder laag en had de zwaarste bommen in zijn buik; dat kon ik duidelijk zien. Ook gaf hij zo af en toe mitrailleurvuur af. Ik was met nog een stel in een stuk sawa gedoken, aan de overkant en nabij het klooster, verscholen achter een dijkje, plat op de grond. Van daaruit had ik een pracht uitzicht op het station in de verte. Na een paar rondjes verkenning, kwamen ze van achter mij één voor één aan vliegen, de bommenluiken open. Ik hoorde het geronk van de motoren in hogere tonen veranderen, een teken dat de bommen weldra zouden worden afgeworpen. Recht boven mij zag ik ze gaan, vergezeld van een ruisend geluid, daarna de daverende klappen. Deze "runs" werden een tijdje herhaald tot ze alles afgeworpen hadden. Ik vond het een spannende vertoning. De Jappen waren in hun eenmans schuilputjes gesprongen, diep weg gedoken. Ik ben later een maal op het station en omgeving geweest om de bomtrechters dicht te gooien en zag o.a. een diep rond gat, waar een blindganger zich in de grond had geboord. Stel dat het een tijdbom zou zijn geweest. Er werd niets gezegd over mogelijke slachtoffers. Midden in het kamp moesten wij een groot rechthoekig gat graven, minstens 5 bij 10 m en 3 diep.

Terloops werd de Jap gevraagd waartoe het moest dienen. De antwoorden waren ontwijkend of verzwegen. Er was er een die ons met gebaren trachtte kenbaar te maken dat het een "zwembad" voor ons zou gaan worden! "Gekke Gerrit", dachten we maar. Het gonsde van allerlei gissingen. De mogelijkheid werd niet uitgesloten dat er misschien benzine of munitie in moest worden opgeslagen. Volgens geruchten waren de beide bruggen bij Tamarkan wederom gebombardeerd en nu definitief buiten gebruik gesteld. Ook de luchtdoelbatterij zou van de kaart zijn geveegd en het kamp ontruimd. Birma was grotendeels heroverd en Rangoon was in geallieerde handen gevallen. (Na de oorlog bleken deze geruchten op waarheid te berusten).

De onguure Thai bij de gevangenis werd steeds driester. Meermalen stak hij zijn hand op met het bekende V-teken. Eens (het moet in de maand juli zijn geweest, liep hij voor ons uit lopend op weg naar de aanlegsteiger, een briefje vallen dat door een van ons werd opgehaald. Die avond werd het door onze

adjutant voorgelezen en besproken. In het kort kwam het erop neer, dat ons werd aangeraden op een nader af te spreken moment, massaal uit te breken. Op een schetsje werd aangegeven waarheen we ons moesten begeven (het klooster aan de overkant van de spoorbaan). De Thaise ondergrondse zou ons verder helpen. Ook werd verder een opgave gevraagd van onze oorspronkelijke legeronderdelen. Het was dringend en we moesten ons haasten. Er ontstond een langdurige gedachtewisseling, pro en contra. De adjudant en zijn sergeant maanden ons tot voorzichtigheid. Was die Thai wel te vertrouwen? Zou het geen "premiejager" kunnen zijn die met de Jap onder een hoedje speelde? Wij allen zagen de Japanners tot alles in staat; de barbaarse methoden en hun gedachten over het gangbare oorlogsrecht kenden wij zo langzamerhand. De fusillades met zwaard of bajonet in het begin van onze gevangenschap; de liquidaties van de choleralijders waren wij niet vergeten. Nu zij aan de verliezende hand waren, zouden zij niet een ontsnapping willen aanmoedigen om ons massaal om zeep te kunnen brengen? "Een kat in het nauw maakt rare sprongen" is het spreekwoord. Voorzichtig probeerde een van ons te wijzen naar dat grote gat dat wij hadden gegraven. Wij dachten onmiddellijk ook aan de diepe gracht rond het kamp Chung Kai, met de mitrailleurkazematten op elke hoek. (Na de Japanse capitulatie bleek dat in de meeste kampen dergelijke massagraven waren voorbereid. Het Japanse oppercommando had in de laatste maanden van de oorlog, aanwijzingen dat de geallieerden na de komende Westmoesson in het najaar, vanuit Birma een invasie naar het Oosten zouden beginnen). E.e.a. overwegende kwamen we tot de overtuiging om de gebeurtenissen maar af te wachten en zeer alert te blijven.

Van de Aussies in de andere barak hoorden wij niets en toch moesten zij ook zo'n briefje in handen hebben gekregen, want enkele dagen later waren 6 man uit hun groep ontsnapt. Dat wij daardoor de "Kempé Tai" op ons dak zouden krijgen stond buiten kijf. Het moet inmiddels juli '45 zijn geweest, dat wij al lang voor de barakken aangetreden stonden en zij met een man of 10 kwamen binnen hollen en meteen begonnen te schelden en te tieren, links en rechts klappen uitdelend. Ieder van ons kreeg de volle laag en zij stelden als maar vragen die wij niet begrepen. Je schouders ophalen ten teken dat je er geen barst van verstond, gold bij hen als een brutaliteit. Dan werden ze helemaal dol van woede en begonnen je nog harder uit te kaffen en af te ranselen. De tolk met zijn beperkte kennis van het Japans wist zich geen raad, te meer daar die rotzakken overal tegelijk bezig waren. Het beste was als een standbeeld stokstijf in de houding blijven staan, de klappen gelaten incasseren, des te sneller was je ervan af. De Aussies kregen er helemaal van langs! Ook hier kwam een einde aan.

Er waren er heel wat met een bloedneus of die doof waren geslagen. Ik kan mij niet meer precies herinneren hoe ze mij hebben afgetuigd, dat ik na één harde klap sterretjes zag, weet ik nog goed. Dat was ook niet de enige keer geweest. Op het laatst had het niet veel meer te betekenen.

Alsof er niets was gebeurd, togen we weer aan het werk. Wagons opduwen en naar de aanlegsteiger. De onguere Thai zagen wij niet meer.

Op een dag kregen wij rust (Jasmee). Niets bijzonders, die hadden wij wel meer gehad. Maar wel vreemd was, de dag daarop weer! En daarna nog enkele dagen, zelfs meer dan een week. Allerlei gissingen werden bedacht. Er moest iets aan de hand zijn. De Jappen waren rustiger dan anders; we hoorden niet meer de overbekende kreten zoals: "Goerah" (Hé daar), "Koneiroo" (een vloek), "Bageiroo" (idiot) en "Spiedo-spiedo" (vlugger, opschieten), die we tot nog toe duizenden malen te horen hadden gekregen. Tot op een heldere morgen de vrachtwagen met de wekelijkse fourage voor ons kamp stilhield, waarop een paar Engelsen ons toeschreeuwden of wij Engels verstonden. Een van hen riep: "The war is over, you are free now". Omdat wij met stomheid waren geslagen en niet adequaat reageerden, herhaalde hij het nog een paar keer. Onze reactie was hoogst merkwaardig. Wij stonden daar voor de barak, vlak bij de Japanse wacht, elkaar aan te staren, keken naar de Jap of die niet in woede zou uitbarsten en liepen verdoemd naar binnen om anderen te vertellen wat wij hadden gehoord. Geen moment van blijdschap, hoerageroep of elkaar feliciteren. Wij geloofden er geen biet van. Nog steeds knaagden de twijfels. Zou er toch geen sprake kunnen zijn van boze opzet van de zijde van de Jap? Een voorwendsel misschien om ons toch nog neer te maaien en onder de grond te werken in ons z.g. zwembad? Wij hadden in onze dromen de bevrijding heel anders voorgesteld.

Het eten werd wel een stuk beter en vooral meer. Er werd een paar keer stampot gemaakt van "oebie" of "sweet potatoes" (een oranje gelige zoete wortelsoort) met blokjes spek. De Jap bleef in alle toonaarden zwijgen; wisten van niets. Toen kwam een Japanse officier met gevolg, in vol ornaat, zijn borst versiert met medailles, rijlaarzen met sporen aan en samoeraizwaard aan zijn heup bengelend. Op een verhoging sprak hij in gebroken Engels ons toe, dat er wapenstilstandbesprekingen gaande waren en dat wij spoedig naar een groot kamp zouden worden overgebracht, waar wij goed te eten zouden krijgen. Dat laatste hadden wij in het verleden al zo vaak te horen gekregen!

En inderdaad, een paar dagen later moesten we ons gereed maken voor vertrek. We kregen in ons etenspannetje de stampot met spek mee. Er kwam een hele colonne vrachtwagens voorrijden en we klauterden erop.

Zelfs toen werd hier en daar nog hardhandig opgetreden en "spiedo" geschreeuwd. En wie stonden daar in de berm van de weg ons uit te zwaaien, keurig in de kleren en zelfs schoenen aan precies, de 6 ontsnapte Aussies, in gezelschap van enkele Thai's en een paar jonge dames.

Einde 2e Wereldoorlog en slavernij

We reden Nakorn Patom binnen, een stadje met de meer dan 100 m. hoge pagode. Daar pal naast was een groot verzamelkamp waar ook reeds de andere geallieerden zaten. Eerst toen, bij het zien van de Britse, Amerikaanse en Nederlandse vlaggen in hoge masten, begonnen onze twijfels af te nemen en het verdween al helemaal toen wij bij de Japanse wacht een gewapende Britse officier zagen staan, compleet in militaire uniform. Het was dus toch waar. Toen wij de poort binnen liepen, stond de hele Japanse wacht in het geweer, diep buigend tot de laatste van ons was gepasseerd. Het was dus toch waar!

Dicht bij de poort zochten we een schaduwrijk plaatsje onder een groep bomen en maakten het ons gemakkelijk. We dronken thee uit onze veldflessen of bamboekokers en kregen weldra trek in een hapje stampot. De Japanse officier die ons met zijn mannen hiernaartoe had begeleid, wilde ieder van ons een hand geven ten afscheid. De eerste op wie hij afstevende beantwoordde nog de handdruk, totaal verrast. Anderen weigerden het botweg of deden alsof zij plotseling belangstelling voor iets anders hadden. Ik ben toen weggelopen om tegen een boom te gaan plassen. Dit voorval typeert de Japanner ten voeten uit. Een opportunist ten top. Het ene moment een tiran, een misdadiger, een beul die ons moedwillig honger heeft laten lijden en gesard, het andere moment de onderdanige, overbeleefde en buigende engerd. Alsof hij slechts een knopje hoefde om te draaien. Nog onbegrijpelijker was de ervaring bij de poort, waar de hele, en nog steeds gewapende wacht voor ons in de houding sprong, onder het schreeuwen van dezelfde kreten die wij destijds van hen moesten aanleren. Dat deden zij met een ongekend fanatisme. Vlak bij ons plekje waar wij zaten, zag ik een hele berg Japanse legerpetjes. Ons werd later verteld dat die afkomstig waren van onze vroegere Koreaanse bewakers die, kort voor de Japanse capitulatie, massaal aan het muiten waren geslagen. Wat met hen is gebeurd is steeds onbekend gebleven.

Toen ik mijn stampot op had en mijn eigen gemaakte houten lepel nog af zat te likken, kwam een KNIL-genoot uit het kamp op ons toe stappen, ons welkom hetend. Toen hij zag wat wij aan het eten waren riep hij dat wij die smeerboel gerust hadden kunnen weggoaien. In een keuken annex kantinegebouw konden wij nagenoeg de hele dag terecht en noemde alle heerlijkheden op waar wij al jaren van hadden gedroomd. Maar eten weggoaien.... dat toch zeker nooit!

In het Nederlandse deel van het kamp werd ons een barak toegewezen, met een zee van ruimte, iets dat wij ook al niet meer gewend waren. Daar kregen wij te horen dat Japan reeds op 15 augustus onvoorwaardelijk was gecapituleerd, op persoonlijk bevel van de keizer, nadat op de 6e Hiroshima en op de 8e Nagasaki, elk door slechts één superbom waren weggevaagd. Voor het eerst hoorden we van de Atoombom en men sprak over radioactieve straling die daarbij was vrijgekomen. We moesten dat even zien te verwerken, het klonk zo ongelooflijk en dat moest toch wel een verschrikking zijn geweest! Intussen was het eind augustus, begin september. Door het verschil van eetgewoonte had het Nederlandse deel al een eigen keuken voor de dagelijkse pot ingericht. Het eten dat wij hier voor het eerst opgeschept kregen was te vergelijken met dat van "Luilekkerland". Spierwitte rijst zonder wormpjes of torretjes, heerlijke saor, verschillende soorten sambal-goreng, gebraden eend, spiegelei of omelet, etc.

We kregen wel de nadrukkelijke waarschuwing niet te veel te eten, in verband met het gevaar van hongeroedeem.

Dagen later werden in het kamp voorbereidingen getroffen voor het door vliegtuigen afwerpen van voedsel, kleding, schoeisel, medische en allerlei andere spullen. Op de appélplaats en andere stukken open terrein werden markeringen aangebracht waar gedropt moest worden. De dag waarop het zou gebeuren, stonden wij op veilige afstand te wachten tot de Dakota's achter elkaar aan kwamen vliegen, heel laag, de grote containers aan parachutes uitwerpend. Het laatst werden manshoge balen met kleding, maar niet aan parachutes hangend, zomaar pardoes eruit gegoooid. Met een rotvaart stuiterden die op de appélplaats en andere stukken terrein, maar ook dwars door enkele barakken.

Het duurde nog dagen eer alle hemelse gaven in loodsen waren onder gebracht, gesorteerd en voor verstrekking gereed gelegd.

De Britten, Amerikanen en Australiërs zouden zo snel mogelijk worden gerepatriëerd. Zij zouden in hun land worden opgevangen in herstellings c.q. vakantieoord. Voor ons van het KNIL was nog niets bekend.

Vanaf het begin van de oorlog tegen Japan, was de herovering van de gebieden die in hun handen waren gevallen, hoofdzakelijk een kwestie van de Amerikanen, voor zover het de Stille Oceaan betreft. Vanuit Australië zouden de offensieven via Nieuw-Guinea en de Filippijnen worden ingezet, met als uiteindelijke doel: Japan zelf. Ook Nederlands-Indië zou tevens door de Amerikanen worden bevrijd. Maar in later stadium werd besloten dat Engeland deze taak zou overnemen. Soekarno had met zijn trawanten op 17 augustus de onafhankelijkheid van Indonesië geproclameerd. Door de onverwachte Japanse capitulatie bleek Engeland niet in staat de nodige troepen tijdig er heen te sturen om het militair gezag van de Japanners over te nemen en hen te ontwapenen. Van onze eigen strijdkrachten was niet veel meer overgebleven dan een stel uitgeputte miserabele ex-krijgsgevangenen. Zolang bleven de Jappen verantwoordelijk voor de orde en veiligheid in Indië, hetgeen slechts ten dele lukte.

Al met al probeerde de Nederlandse kampeiding toch mee te profiteren van de revalidatiemogelijkheden in Amerika of Australië. Bij wijze proef werd een groep van ca. 100 man geformeerd die moest trachten vanaf het vliegveld van Bangkok mee zien te liften naar een van die vakantieoord. Ik was de gelukkige die me daarbij aan mocht sluiten. We moesten wel onmiddellijk vertrekken, zonder de uitdeling van de nieuwe uniformen c.a. af te wachten. Ik had amper 2 weken in Nakorn Patom gezeten, toen wij onder nog steeds gewapende Japanse geleide op weg gingen, per trein en in passagiersrijtuigen, in onze vodden met ransel of andere bagage, pannenset met eten voor onderweg en veldfles. Ik had nog mijn zelfgemaakte nette broek, de meeste slechts de bekende schaamlap. Onze commandant, een kapitein, was iets netter gekleed. Daar gingen we dan, voor een korte reis naar de hoofdstad, waar wij met een veerpont de rivier Chao Phraya werden over gezet. Op de andere oever stond al een colonne vrachtwagens te wachten. Ik moet bekennen, door de Jap keurig geregeld. In het centrum, langs een groot plein voor de ommuurde Koninklijke paleizen, moesten wij vrij lang wachten. De kapitein en een Jap verdwenen, blijkbaar om nog iets te regelen.

Het vliegveld, even buiten de stad, was volledig bezet door Britse en Indiase troepen. Bij de hoofdingang een wacht van M.P.-ers met rode petten, die ons tegenhielden, maar na een telefoontje toch maar door lieten rijden. Het wemelde van vliegtuigbemanningen. In de verte zag ik transportkisten en bommenwerpers. Bij een gebouw stopten we en werden door de goed geklede soldaten op afstand meewarig aangestaard. Onze kapitein ging met een Japanse officier het gebouw binnen. In een gehavende hangar zag ik geallieerde ex-gevangenen, die zich waarschijnlijk klaar maakten om in de hun toegewezen vliegtuigen te klauteren. Wij moesten in de vrachtwagens blijven, in de hitte, nergens schaduw te bekennen. Het leek wel eeuwen te duren voordat de kapitein en de Jap weer op kwamen dagen. Voor ons bleken geen vliegtuigen beschikbaar te zijn. We moesten maar proberen een schip te organiseren aan de haven. Ik kreeg de indruk dat ze ons hier niet meer tot de geallieerden wilden rekenen, nu de oorlog voorbij was. We maakten rechtsomkeert, dwars door de stad naar het havengebied aan de monding van de Chao Phraya.

Dit complex bestond uit niet veel meer dan een kade, waaraan hoogstens 5 schepen konden afmeren, en een aantal havenloodsen. Het geheel was met prikkeldraad omrasterd. Waarschijnlijk hadden ook hier krijgsgevangenen gewerkt en knijp gezeten. Enkele loodsen waren beschadigd door bombardementen. Ook was daarbij een voltreffer op een latrine terecht gekomen, hetgeen nog was te zien aan een loods, vlak bij een bomkrater, die bedolven was onder de modder en fecaliën. Een loods die het minst beschadigd was, werd onze slaapzaal, op de betonnen vloer. Wel hard, maar lekker koel. We waren slechter gewend, maar hadden ruimte zat.

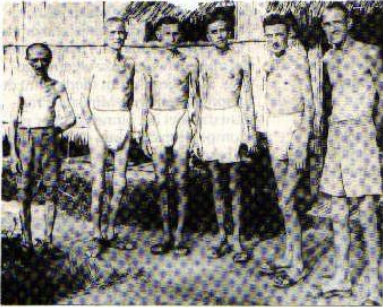
We verkeerden nog steeds in een situatie dat wij geheel afhankelijk waren van de Japanners. Zij zorgden voor de aanvoer van levensmiddelen voor onze keuken, voor transport en voor de bewaking en onze veiligheid. Omdat wij in onze kleine groep zelf geen kok hadden, was het eten de eerste dagen om te huilen. Dat veranderde toen een Thaise kok werd aangesteld.

Aan de kade kwam een gezellige drukte op gang. Er kwamen vrouwen in kleine roeibootjes langs met fruit en andere lekkere spullen. We hadden een klein beetje Thai's geld uitbetaald gekregen om wat te kunnen kopen, maar we kregen ook meerdere malen iets van ze cadeau. Een van de verkoopsters, een meisje met een typisch Thaise hoed op van bamboe en vlechtwerk van palmladeren, woonde aan de overzijde van de rivier en kwam 's-avonds geregeld nog eens terug peddelen om ons uit te nodigen voor de thee bij haar familie. We dorsten toen niet, nog geheel onwennig aan onze zo plotseling verkregen

vrijheid.

Krijgsgevangenen

Burger-geïnterneerden

Vrouwen-kampen

Op een avond werden wij getrakteerd op een muzikje met Thaise zangeresjes. Dat was wat, echte vrouwtjes in glitterende jurken. De miauwende stemmetjes namen we maar voor lief. Hoewel verboden, waren enkele vrienden de stad in geweest en kwamen terug met fantastische verhalen hoe zij door de bevolking waren ontvangen en onthaald. De Japanse wacht konden zij gemakkelijk omzeilen; de afrastering bood op bepaalde plaatsen gelegenheid genoeg om uit te breken. Van lieverlee gingen er hoe langer hoe meer ervantussen. Ik ben toen ook eens gegaan, een hele belevenis, met een paar slaapgenoten. Met een "Sam-loh" (een bedjah of driewielige fietstaxi) gingen we op weg, naar het onbekende. Het was een belevenis, na 31/2 jaar opgesloten en nu vrij rondlopen in een grote stad, in mijn nette broek en verder niets. Overal ontmoetten we vriendelijkheid, werden zomaar aangesproken of werden ergens in huis genodigd. In het Engels of Koeterwaals moesten we vertellen, waar wij vandaan kwamen, over de spoorbaan, hoe de Jappen ons hadden behandeld, enz. enz. De aanvankelijke vrees dat onze veiligheid eventueel in gevaar zou komen was volledig ongegrond.

We hadden nog steeds de uniformen niet die in de grote basiskampen uit de lucht waren aangevoerd. Ik vreesde dat ze onze kleine groep aan de haven totaal vergeten hadden. Of zou men gedacht hebben dat wij al hoog en droog in Amerika lagen te zonnebaden! Een poos later, waarschijnlijk door toedoen van onze kapitein, kreeg ieder van ons toch nog wat kleding. Een korte broek en overhemd, gemaakt van jute stof, dat in een groen verbad was gedompeld. (Ik heb daarvan nu nog een foto). In ieder geval zagen wij er toen toonbaarder uit voor als we weer eens de stad in zouden gaan, maar wel nog steeds op blote voeten. Nu was dat in de tropen en in die tijd zo vlak na de oorlog niet zo'n ramp.

Vrij onverwachts, na een verblijf van ongeveer een maand aan de haven, kwam de opdracht dat we moesten verhuizen naar een sportcomplex in de stad. De haven moest vrij worden gemaakt voor de te verwachten Britse en Indiase bezettingstroepen.

Bangkok okt.'45 t/m febr.'46

Het complex waarin wij werden ondergebracht besloeg ongeveer 10 Ha., en bestond uit een vrij groot vooroorlogs sportpark, met paardenracebaan, een tribune en een hotelaccommodatie met zwembad. Tussen de permanente stenen gebouwen stonden enkele houten gebouwen die er kennelijk door de Japanners waren neergezet. Het geheel was zoals gebruikelijk afgezet door hekwerken en prikkeldraad, compleet met Japanse wacht, die echter van toen af ondergeschikt was aan onze eigen kampleiding. Er was al KNIL-personeel aanwezig toen wij kwamen. Nu wel vaststond dat wij niet meer hoefden te rekenen dat we naar Amerika of Australië zouden vertrekken, werd dit ons revalidatieoord.

Wij kregen hier eindelijk onze militaire kleding en verdere uitrusting. Aan de zware hoge schoenen moesten we wel eerst zien te wennen, na zoveel jaren op blote voeten. Ieder kreeg een veldbed met kussen en klamboe. Verder toiletartikelen, een heuse tandenborstel, tandpasta en geurige toiletzeep en zelfs een scheerapparaat, dingen die wij al lang vergeten waren dat die nog bestonden. Dagelijks werden wij wel geplaagd met corveediensten, maar bij terugkomst in onze legering, lagen er altijd wel weer kleine verrassingen op onze veldbedden, o.a. sigaretten, chocola of andere snoep. De corvee's waren saai en vervelend. Het vegen en dweilen van de vloeren in de gebouwen, het schoonhouden van het terrein, gras kort houden, afval en vuilnis opruimen en afvoeren, e.d., terwijl er zoveel plezier te beleven viel. Van het zwembad werd druk gebruik gemaakt, met of zonder zwembroek. Maar tegen de avond mochten we de stad in. In de beginperiode was het buiten nog pikdonker. De elektriciteit was nog zeer gebrekkig en bovendien waren gloeilampen heel schaars. Slechts hier en daar zag je een elektrisch lampje branden.

Straatverlichting was er helemaal niet, nog een nasleep van de verduisteringsmaatregelen uit de laatste jaren van de oorlog. Dit ongemak bezorgde mij zowaar een financieel voordeeltje. Het gebouw waarin ik lag, stond vlak bij de afrastering aan de achterzijde van het kamp en daarbuiten bevond zich een dichtgetimmerde houten goederenloods. Ik had een sterk vermoeden dat daarin Japanse spullen lagen opgeslagen. Met een kamergenoot heb ik een van de deuren open weten te wrikken en op de tast een paar kisten opengebroken. Er bleken kaarsen in te zitten, keurig in pakken met Japanse opschriften. Wij vonden "Gij zult niet stelen" niet van toepassing op zaken van de Jap. Een aantal pakken namen wij mee de stad in en informeerden bij een aantal toko's of er belangstelling voor bestond. We ontmoetten op straat een Engelssprekende Thai die er wel brood in zag en vroeg of wij meer konden leveren. Dat kon zeker wel en toch was het link. Stel dat de Japanse wacht ons tijdens zijn ronde buiten de afrastering betrapte en ons zou aangeven bij onze eigen kampcommandant. Dan zouden wij ons dood moeten schamen en dat gunden wij de spleetog helemaal niet. We hadden wel plunjezakken vol kunnen weghalen, maar het terrein om ons complex en de racebaan was destijds door de Jap vol gezet met prikkeldraadversperringen en hindernissen, toen bedoeld tegen eventuele parachutelandingen van de geallieerden. Dus restte ons alleen de mogelijkheid kleine hoeveelheden in een ransel of pucker langs de wacht bij de poort te smokkelen, waar inmiddels ook een KNIL-militair bij stond. Het heeft ons toch nog een aardig duitje opgeleverd. Het was de eerste en tevens de laatste maal dat ik de Jap heb kunnen beroven. Kort hierna kregen we bovendien een behoorlijk bedrag aan soldij uitbetaald. Onze heler, zijn naam weet ik niet meer, nodigde ons vaak uit bij hem thuis te komen eten. Hij woonde in een houten huis op palen, in de Si Phraya road.

Zijn vrouw kookte eenvoudig maar heel lekker. We gaven haar wel steeds een kleine vergoeding. Evenwijdig aan die straat liepen de *Surawong- en Silom-road*, met daartussen de *Sap- en Phat Phong-road*, een gezellige buurt met merendeels woonhuizen, bijna allemaal op palen, hier en daar een theehuis of restaurant meestal met terras, of een toko, veel vrijstaande percelen met tuin en bomen. Motorverkeer was er praktisch niet, alleen de driewielertjes. Wij kwamen er graag wat slenteren, een hapje eten of snoepen en drinken. Het was nog geen 10 minuten lopen van ons kamp.

(Toen wij daar in 1990 tijdens onze vakantie naar Thailand op een avond een kijkje namen, herkende ik die buurt helemaal niet meer. Het was een aaneengesloten bebouwing geworden van winkels, bars, hotelletjes, danslokalen, stripteasetentjes en bordelen, gedompeld in een blauwe stinkende walm van uitlaten van auto's. Vooral de *Phat Phong-road*, een steeg bijna, vroeger een grindweggetje, was een en al seksindustrie geworden).

Het aantal bewoners in ons kamp was intussen vermeerderd met ex-gevangenen uit andere kampen in de omgeving. Ik dacht dat er op een bepaald moment wel ruim 1000 man te tellen waren. Men was bezig de militaire discipline weer wat op te vijzelen en er werd weer gestreefd naar onderscheid tussen de rangen

en standen. Immers, in de werkkampen in gevangenschap was dit totaal zoek geraakt. Er werd exercitie beoefend, op straat, natuurlijk met veel bekijks van publiek. De groetplicht werd als vanouds heringevoerd. Onze vriend de heler liet ons kennis maken met een paar nichtjes van hem. Daar hebben we een leuke tijd mee door gebracht. Na enige tijd merkte we langzamerhand wel dat hij met ze hele andere bedoelingen had en ontpopte zich als een rasechte souteneur. Dat ging ons tweeën te veel geld kosten en we kapten er uiteindelijk mee.

Met een ander stel kamergenoten zwierf ik op een avond door de Chinese wijk en ontdekte bij toeval in een soort markthal een optreden van een Thaise showballet. Het thema was gebaseerd op oude legendes en verhalen. Bij elke volgende akte zagen wij dat de danseressen steeds minder van hun overigens zeer fraaie kostuums aan hadden, tot zij aan het slot, de finale, geen draad meer aan hun lijf hadden. In het kamp hebben wij het rond gebazuind en dat was zeker niet aan dovemansoren.

Een dag of wat later werd ik met een 10-tal anderen aangewezen om een rijsttransport met prauwen te begeleiden, getrokken door een sleepboot. We kregen elk een geweer met munitie mee en verder kisten met Engelse gevechtsrantsoenen, in hoofdzaak in blik. Het was de bedoeling dat we over 5 prauwen gelijkmatig verdeeld werden, maar na een paar dagen besloten we op de eerste prauw gezellig bij elkaar te bivakkeren. Een gezellige en sympathieke reservesergeant, in het burger leven een goede baan in de handel gehad, was onze commandant, de moeilijkste niet. Het transport ging helemaal naar Chiang May, in het Noorden van Thailand, eerst over de brede Chao Phraya en daarna over smallere zijrivieren. We sliepen boven op de balen rijst en ruilden onze rantsoenen in bij de Thaise schipper voor vers gekookt eten, dat zijn vrouw ook voor ons klaar maakte. De reis duurde ongeveer een maand, heen en terug. We vonden het een leuke en genoeglijk afwisseling op de anders dagelijkse sleur van corveediensten e.d. en we hadden geen schot hoeven te lossen. Terug in Bangkok merkten we dat Britse en Indiase troepen waren geland en via de haven, in lange gemotoriseerde colonnes het land in waren getrokken. Waar zij gelegerd werden was onbekend. Het militair gezag werd weldra van de Japanners overgenomen en zij werden vervolgens in kampen bijeen gebracht en ontwapend, waarbij de officieren hun vaak kostbare samoeraizwaarden moesten inleveren. Er waren oude familie exemplaren bij.

Een tijd later werd in het voetbalstadion vlakbij, een defilé gehouden waar alle Japanners die met ons te maken hadden gehad, aan deel moesten nemen. De ex-gevangenen in Bangkok werden uitgenodigd op de tribune plaats te nemen en de Jappen aan te wijzen die zich hadden misdragen. Hetzelfde werd ook in de andere kampen buiten de stad georganiseerd. Het bleek een succes. Veel van die kerels verdwenen achter de tralies of werden zelfs gefusilleerd. Helaas was ik daar niet bij geweest. Ik had vast werk gekregen als bij-kok in de keuken, een baantje overigens dat mij helemaal niet lag. Het ergerde me dat de vet-gevroten koks uit de vroegere junglekampen nu nergens te vinden waren. Die hadden zich natuurlijk weer een mooi lui leventje elders toegeëigend. Ik was wel vrij gesteld van exercities en corvee's en dat was heel wat waard. Niet lang daarna kreeg ik een ander baantje, in de timmer- en onderhoudswerkplaats, een kolfje naar mijn hand, en waar ik al een poos op had geloerd. De onderluitenant Op 't Land zwaaide daar de scepter, met een korporaal, beiden van de Genie. Op 't Land had met beide zoons steeds samen in nagenoeg dezelfde werkkampen aan de spoorweg gezeten. Ik kende ze wel. (De oudste heb ik onlangs nog in de lunchroom van de HEMA in Amersfoort getroffen). We maakten en repareerden er van alles. Ik werd o.a. ook belast met het maken van rang- en wapenonderscheidingen, waarvoor we over een oude trapnaaimachine beschikten. De sterren en strepen betrokken we van een Thaise blikslagerij in de stad. Ik moest die dingetjes dan met zwart fluweel op de schouderepauletten bevestigen.

In deze periode ging ik vaak op stap met een dienstplichtig sergeant, Evert Davies. Zijn oudere broer was een beroeps sergeant-majoor die ook vaak van de partij was. Ik sloot vriendschap met Raman, een jonge man iets ouder dan ik, was getrouwd met een gezellige dikke vrouw en ze hadden een zoontje. Zijn grootouders waren rasechte Javanen, ver voor de oorlog naar Thailand geëmigreerd en woonden met de hele familie in een buurtje achter het kolossale hoofdkantoor aan de New Road. Ze waren ontzettend gastvrij en de oudjes spraken nog zuiver Javaans, dat ik echter niet beheerste. De gebroeders Davies waren er eveneens kind aan huis. Raman was ook onze gids en wist altijd waar ergens een trouwpartij of feest aan de gang was, waar wij dan als bijzondere gasten werden overladen met eten en drank. Bij zulke gelegenheden werden wij dan pas tegen de ochtend, maar ladderzat bij ons kamp afgeleverd. In Thailand was de populaire sterke drank: "Lao", een koppige rijstewijn.

Wij waren eens op een tuifees, rijkelijk met lampions en schijnwerpers verlicht, bij een hoge Thai die een of andere verkiezing in de volksvertegenwoordiging had gewonnen. Er waren bloedmooie dansmeisjes waar eenieder mee kon dansen op zijn Thai's. Het waren echter geen meisjes maar travestieten. Met onze dronken koppen zagen we dat pas veel later. Nu staan manwijven en travestieten in Thailand in hoog aanzien.

Langzamerhand kwam de elektriciteitsvoorziening in de stad weer op gang. De straatverlichting werd in orde gemaakt en de mensen konden aan gloeilampen komen. In de buurt waar wij vaak rondzwierven, verrezen de bars en danstenten als paddenstoelen uit de grond. De Engelse en Indiase bezettingstroepen werden geduchte concurrenten op de uitgaansmarkt. Er kwamen hoe langer hoe meer hoeren in de stad, veel afkomstig van het platteland of uit de omliggende dorpen. Er ontstonden vechtpartijen tegen de Engelsen en hun MP's.

De hoertjes, zeer modieus en westers gekleed, riepen de bekende kreten: "*Hallo mister.. .wan geem. . twentie tickol*" of .. ."wan tin sikalets" (een blikje van vijftig sigaretten die wij dikwijls bij onze rantsoenen kregen). Wij leerden al aardig een mondje Thai's spreken en deden hun manier van dansen al heel goed na.

Ook de populaire Thaise liedjes konden we foutloos meezingen. In de Chinese wijk was een bioscoop/theater heropend, waar de nieuwste films werden gedraaid, toegang gratis. Wim Kan organiseerde er een geweldige show. Ook in de kantine van ons kamp werden regelmatig feestavonden gegeven. Voor ons was in Bangkok het leven beslist zo kwaad nog niet.

Niettegenstaande Engelse militairen royaal met geld konden smijten, was hun luidruchtig en ruziezoekend gedrag een doorn in het oog van vele Thai's. Er ontstond een scheiding tussen de klandizie in het uitgaansleven. De kleinere uitbaters die hun zaken in de meer achterafbuurten hadden, sloten hun deuren voor de Engelsen, maar waar wel uitsluitend onze mannen welkom waren. In de Silom Road werd zelfs een Nederlandse club opgericht, met eigen bediening en een band die voor gezellige (dans-) muziek zorgde. Evert Davies was er de drummer. De Engelse MP was ons behulpzaam in het geval hun landgenoten de orde zouden willen verstoren. Onze eerdergenoemde vriend de "heler" had zijn woning opengesteld voor Brits-Indiers, de bebaarde Sikhs met tulband en de zwarte Tambi's. De kleine pittige, zeer bescheiden Ghurka's met hun bekende vechtmessen aan hun koppel op de rug, zag je heel zelden op straat. Deze waren de beste soldaten in het Britse leger.

De "Bersiap"-periode in Indië

De berichten die uit Indië kwamen overwaaien waren onheilspellend. Toen pas vernamen wij dat nagenoeg de hele Nederlandse burgerbevolking door de Japanners achter prikkeldraad was gezet. De vrouwen met kinderen gescheiden van de mannen, in talloze kampen, voornamelijk op Java. Eerst waren de volbloed Nederlanders opgepakt, later ook de Indo-Europeanen. De vrouwen hadden het in die interneringskampen in vele opzichten zwaarder dan wij. Immers zij hadden ook nog de zorg over de kinderen. Daar werd ook hongergeleden en van een behoorlijke opvoeding kwam niet veel terecht. Velen zijn ook in die kampen door ziekten en uitputting omgekomen.

Op Java barstte door de plotselinge Japanse nederlaag de hel los. Soekarno en zijn metgezellen zweepte de bevolking op om alle Nederlanders eruit te gooien. Onder het motto "Merdeka" (vrijheid) werd door de "Pemoedah's" (jeugdbendes) geplunderd en vermoord. De interneringskampen werden aangevallen met wapens die zij van de Jappen hadden gestolen of gekregen. Mensen die om onbekende redenen nog buiten de kampen verbleven, werden op beestachtige wijze om zeep gebracht en in veel gevallen letterlijk aan stukken gehakt. Deze afgrijselijke gebeurtenissen werden later bekend als de "Bersiap"-periode, naar het woord "Siap"(wraak!). Deze kreet pleegden de plundersaars te roepen wanneer zij tot een aanval over gingen en die de slachtoffers deden rillen van angst. Na het vernemen van deze berichten stonden wij in Thailand te popelen om er heen te gaan om daar een eind aan te maken. Daar wilden de Britten echter niets van weten. Er was eenmaal besloten dat zij alleen Zuidoost-Azië zouden gaan bezetten, waaronder Nederlands-Indië. Een handje vol troepen hadden zij in Batavia, Semarang en Soerabaya aan land gezet. De belangrijkste taak van deze troepen was, eerst de Japanners te ontwapenen en pas daarna de geïnterneerden bevrijden. En dat ging slechts moeizaam en het duurde veel te lang. De troepen waren te gering in aantal en men beschikte over te weinig vervoermiddelen. Bovendien werden zij zwaar gehinderd en beschoten door de bendes. In verschillende kampen hebben ze veel te lang moeten wachten op hun "bevrijders", althans voor zover de bewoners ervan nog in leven waren.

Het Rode Kruis had in samenwerking met andere hulporganisaties lijsten met namen en adressen van enerzijds de burgergeïnterneerden in Indië en anderzijds van krijgsgevangenen samengesteld over heel Azië, inclusief Japan. Een enorme uitzoekerij moet dat geweest zijn. Zo kreeg ik via de veldpost, een brief van mijn broer Louis uit Buitenzorg, geschreven met een stompje potlood leek het wel. Behalve mijn vader (dat wist ik immers al) had de hele familie het er levend af gebracht.

Zij zaten daar nog in door Britse troepen beschermde wijken. Ik heb hem toen onmiddellijk teruggeschreven. De familie had namelijk steeds gedacht dat Birma en Thailand codenamen waren van kampen op Java zelf.

Van Helie van Essel ontving ik eveneens een bericht, een voor mij teleurstellende mededeling dat zij met het hele gezin naar Nederland zou vertrekken. Ook had zij in de maanden na de bevrijding een vroegere kostganger ontmoet, waarmee zij bevriend was geraakt. Iemand die voor de oorlog al een baan had bij een oliemaatschappij. Het weerzien waarop ik in krijgsgevangenschap zo gehoopt had, was in rook opgegaan. Ik vond haar een lieve, vrolijke en spontane meid, waarmee ik serieuze plannen voor de toekomst had. Misschien had de oorlog en de tijd kort daarna haar uit haar evenwicht gebracht, zoals zo velen.

In december kwam het bericht dat de Britse regering had besloten dat ook Nederlandse troepen in beperkte mate in Indië voet aan wal mochten zetten, met uitzondering van Java en andere grotere eilanden. Zij kon per slot van rekening niet blijven negeren dat Nederland nog steeds de wettige soevereiniteit over Indië bezat. In de sportclub werd in alle haast een Infanteriebataljon gevormd. We verhuisden van het ene legeringsgebouw naar het andere. We werden gekeurd (alleen je tong uitsteken was reeds voldoende)! We kregen alle soorten injecties en voorlopig kregen wij buitgemaakte Japanse wapens om te oefenen en verder exerceren en schieten op de schietbaan even buiten de stad. Evert Davies wist voor elkaar te krijgen dat ik bij hem in de groep kwam, met zijn broer als pelotonscommandant. We moesten de Britse exercitie en gevechtstechnieken aanleren naar het voorbeeld van demonstraties door Brits-Indische soldaten. Een en ander bleek sterk af te wijken van onze oude vertrouwde KNIL-methoden. Wat zij ons lieten zien was mooi voor parades, maar niet voor het doel waar wij mee te maken zouden krijgen. Het resultaat was dus "half om half".

Onze Bataljonscommandant, een overste, heb ik slechts op grote afstand een paar keer kunnen zien. Er werd gefluisterd dat hij nog niet eens zo lang geleden was gezien in het kamp *Nakorn Phatom*, doodziek van een "hersenenmalaria" aanval en nadien in grote psychische nood verkeerde en dat hij in een kapsant van een barak zat te jammeren waarin hij zich verschanst had. Met een banaan lokkend had men hem weer te pakken weten te krijgen. Ik heb wel eens aan dat verhaal getwijfeld.

De dagen naderden dat wij van onze vriendelijke Thai's afscheid moesten nemen. Menigeen, zowel vrijgezel als reeds gehuwd, had er een liefje of een vaste relatie met een Thai's meisje gekregen. Later bleek dat er onder hen goedgezinden waren die hun verhouding, op aandringen van het liefje, door een Boedistische monnik lieten inzegenen. Deze kwamen naderhand op Indische bodem voor een nietsvermoedende verrassing te staan. Voor diegenen die zojuist met hun gezin uit Indië waren herenigd, was ons vertrek een bittere pil.

Op 21 januari 1946 ging het 40e Infanteriebataljon, zoals wij werden aangeduid, met ons hele hebben en houwen aan boord van de "*THEDENS*", een oud KPM-schip, dat uit de geallieerde pool voor de scheepvaart was vrijgegeven.

De vracht- en passagiersschepen waren nog steeds verbonden en ondergeschikt aan een geallieerde maritieme organisatie, o.a. ten behoeve van de repatriëring van de troepen en evacueés. We vonden onze ligplaatsen op de verschillende dekken van het schip. Omdat ik voor een blauwe maandag in Bangkok in de keuken had gewerkt, werd ik aangewezen als bij-kok in de kombuis. Iedere morgen vroeg op om koffie te zetten en de hele dag thee. Er was in die kleine ruimte een bloedheete kolenfornuis. De maaltijden waren eenvoudig klaar te maken. Alles uit blik, even opgewarmd en met scheepsbesluit onder de gegeven omstandigheden best te eten. Ons reisdoel was eerst Singapore, waar wij na een dag of 3 op de rede voor anker gingen.

Soembawa en Bali, Jan. t/m aug. '46

De Bataljonscommandant ging met enkele leden van zijn staf aan wal voor waarschijnlijk nadere instructies. Zij kwamen de volgende dag terug met de mededeling dat wij het eiland Soembawa moesten gaan bezetten en de Jappen moesten ontwapenen. Formeel zouden wij onder de bevelen komen te vallen van een Brits-Indische divisie. Verder zouden wij een vol met voertuigen en materieel beladen "LST" (Landing Ship Tanks) meekrijgen, zo'n schip met grote deuren voorin, die op een landingsstrand kon doorstoten. Een deel van onze manschappen, meest chauffeurs, moesten daarop overstappen. Na een dag of wat vertrokken we, samen met de LST, die overigens een stuk sneller kon varen dan onze "kolenpraam".

Het duurde ruim een week voor wij in een schilderachtige baai, aan de Zuidkust van het eiland voor anker gingen. Onderweg ontstond een algemene hilariteit toen bleek dat er enkele Thaise vrouwen aan boord waren gesmokkeld. Zij waren in Bangkok in uniform gestoken, tussen ons in, de treeplank opgeslopen, zonder dat iemand er erg in had. De baai waarin wij lagen was prachtig, net als een Zuidzee-eiland, omsloten door zacht glooiende heuvels, klapperbomen en wit zandstrand.

Onze KPM-gezagvoerder zal, als oude rot, heus wel geweten hebben waar hij ons het beste aan land had kunnen zetten. De LST kwam langszij om ons aan boord te nemen. Eerst bij vloed voer het met een vaart het strand op, de deuren gingen open en de klep omlaag, en alle voertuigen: jeeps, de zwaarbeladen vrachtwagens en aanhangers reden zonder een spatje water, het strand en de weg op. Ik telde er wel meer dan 50, in nog geen 2 uur gelost.

In een colonne van bijna een kilometer gingen we, boven op de pakken en kisten gezeten, op weg naar de hoofdstad Soembawa Besar. We kregen de opdracht onze wapens schietklaar te houden voor eventuele onverwachte situaties.

In de namiddag kwamen we in de buurt van de stad, waar tot onze verbazing een erepoort over de weg was gebouwd met Nederlandse vlaggetjes en in grote oranje letters: "WELKOM" en "Selamat Datang". Het bleek namelijk dat de "NICA" ons reeds voor was geweest. Zij zaten er al een paar maanden! NICA was een tijdelijk in het leven geroepen gewapende semimilitaire organisatie van het Binnenland Bestuur dat in de oorlog in Australië was opgericht door de uit Indië uitgeweken Nederlandse regering, waaronder de Lt. Gouverneur-generaal van Mook. Die eenheid van nauwelijks 100 man, had zonder slag of stoot het eiland vanuit Australië bezet en vervolgens de Jappen ontwapend. Dat wij, zowel in Bangkok als in Singapore, daarvan niet op de hoogte waren gesteld, was compleet een raadsel. Waarschijnlijk was dat te wijten aan het feit dat Australië in het gevechtsgebied lag van de Amerikanen en wij onder dat van de Engelsen.

Een dergelijke futiliteit was voor deze grootmachten waarschijnlijk niet belangrijk genoeg geweest om elkaar in te lichten. De hele operatie was dus voor niets geweest. Wij hadden nog rustig in Bangkok kunnen blijven of men had ons beter ergens anders kunnen inzetten.

Op een mooi heuvelachtig stuk terrein, aan weerszijden van een landweggetje even buiten het stadje, sloegen wij ons kampement van legertenten op. Ik kwam weer in de keuken terecht, waar een soldaat, ene Marks, de chef-kok was. Na wat zoeken hadden we in een van de vrachtwagens een volledige keukeninrichting gevonden. De vroegere vooroorlogse keukenwagens op 2 wielen, voorzien van vaste kookpotten, waren toch veel praktischer. Nu had je het gesjouw van losse potten en pannen en aparte benzinebranders.

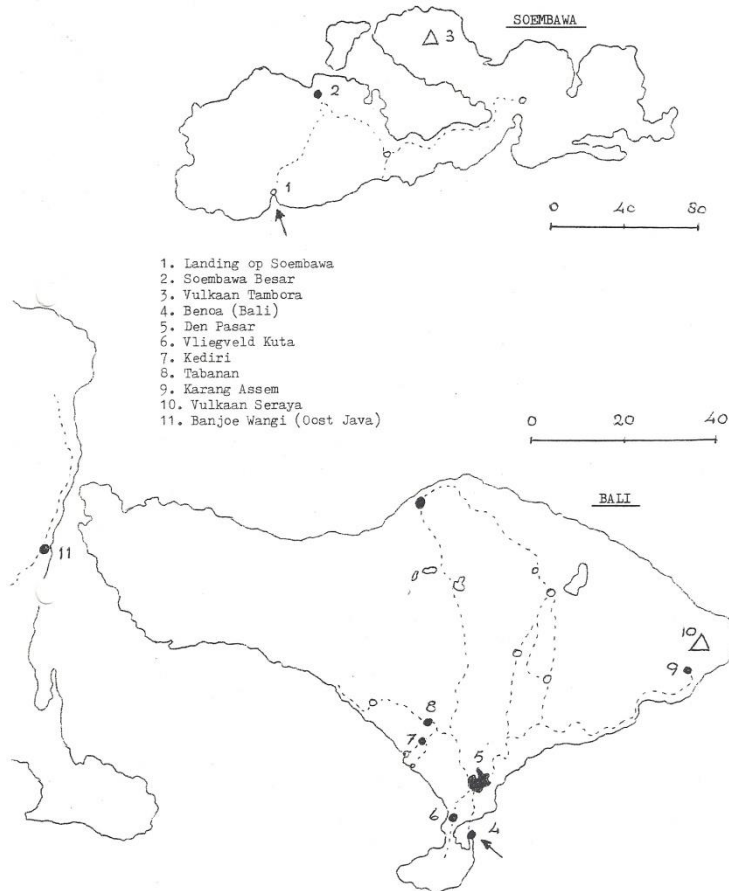
Ons verblijf op Soembawa was vrij saai. Een welkome afwisseling was de jacht. Verteld werd dat er op dit eiland meer herten en zwijnen rondliepen dan mensen. Er werd heel wat wild geschoten en in de keuken hadden wij het razend druk mee om het te verwerken. Op een nacht bij volle maan, heb ik even buiten het bivak ook eens met een geweer in een boom gezeten, geplaagd door wolken muskieten en vele malen mis geschoten. Enkel en alleen als machtsvertoon werden tochtjes naar mooie plekjes georganiseerd, ook aan zee en in verschillende kampongs. De bevolking was in de Japanse tijd straatarm geworden.

Het viel ons op dat het Japanse papiergeld hier van de ene dag op de andere volkomen waardeloos was geworden. Je zag het als verdorde boombladeren op de grond liggen en de huisjes had men er zelfs mee behangen. Wat voor geld daar onmiddellijk voor in de plaats was gekomen, weet ik niet meer. Dat er zo snel Nederlands geld in omloop zou zijn gebracht lijkt mij onwaarschijnlijk. Onze hele Bataljon werd een keer bij de adellijke zelfbestuurder uitgenodigd voor een tuinfeest op de *aloon-aloon*.

Ik vond het maar matig. Veel toespraken en volksdansen. Wel lekker eten!

Geruchten deden de ronde dat het Bataljon zou worden opgesplitst. Een deel zou naar Bali gaan, een ander naar Makassar en de rest zou op Soembawa achterblijven. Aangezien de bevolking zo loyaal bleek te zijn en van enige onrust geen sprake, was er geen enkele reden om hier zo'n grote troepenmacht te handhaven. En inderdaad moest de compagnie waartoe ik behoorde, als eerste zich klaar maken voor de oversteek naar Bali, hoewel ik natuurlijk liever naar Makassar was gegaan, waar ik mijn jeugd had doorgebracht.

Op 13 april '46 zouden wij wederom met de "*Thedens*", dat op de rede van Soemawa-Besar voor anker lag. Merkwaardig genoeg kan ik me van het aan boord gaan, dat met prauwen en dekschuiten moet zijn gebeurd, totaal niets meer herinneren. Wel kan ik me de aankomst op Bali nog goed voor de geest halen. Het was ons allen bekend dat de vrouwen daar met bloot bovenlijf rondliepen! We meerden af aan een steiger van Benoa, op het Zuidelijkste puntje van het eiland en de haven van de hoofdstad Den Pasar.

Even terug in herinnering naar de periode in Bangkok toen wij, als eerste eenheid, ons gereed maakten voor de oversteek naar Indië. Te zelfde tijd werden in de grote verzamelkampen buiten deze stad, onderdelen geformeerd en bijeengebracht tot een sterkte van ongeveer 2000 man, een kleine brigade, die eveneens naar Indië zouden worden gezonden. Deze brigade zou bekendheid krijgen als de "Rode Olifanten" oftewel de "Gadjab Merah". Toen ons bataljon op het punt stond uit Bangkok te vertrekken, kwam in de sportclub al een deel daarvan onze plaatsen innemen, waaronder een peloton Genisten.

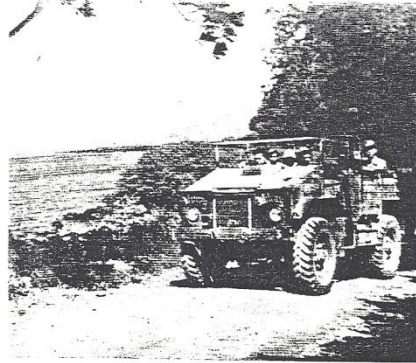
Hierbij waren er die ik kende van het IIIe Geniebataljon in Tjimahi in het begin van de oorlog, en een stel ex-KWS-ers, o.a. Nico Lutjeveld, Scippy van de Tuin, Tuffie Henlein en Rinus Bollemeyer. Ik had graag alsnog graag bij hen ingedeeld willen worden, maar dat lukte me niet meer. De Rode Olifanten vertrokken enige tijd na ons met bestemming Bali, waar zij op 2 maart bij het badplaatsje Sanoer aan land gingen. Zij hadden hun uniformen, wapens en uitrusting, alsmede het rollend materieel uit Australische voorraden gekregen, in enkele opzichten afwijkend van de onze. Zij droegen de bekende grote hoeden en allen hadden zij een grijze badge op de linkermouw met daarop een rode olifant. Eenheden van ze stonden ons op de havensteiger op te wachten en waren behulpzaam bij de ontschepping. Japanse soldaten deden voor ons het zware werk.

Ergens op patrouille.

Onderweg naar de hoofdstad Soembawa-Besar.

Landing op de Zuidkust met de LST.

Bij de onafhankelijkheidsproclamatie op 17 augustus 1945, beschikte de Indonesische Republiek van Soekarno nog niet over een noemenswaardig leger. De benden opereerden geheel op eigen gezag en initiatief. Toen wij in Thailand onze gevechtseenheden aan het formeren waren, begon ook de Republiek een krijgsmacht op te bouwen, dat de naam zou krijgen van "Tentara Republik Indonesia" (TRI), later veranderd in "Tentara National Indonesia" (TNI). Deze strijdkrachten werden aanvankelijk gevormd door een kern van lijfwachten van Soekarno c.a. en van restanten van door de Japanners destijds in het leven geroepen hulpkorpsen, alsmede Inheemse ex-KNIL militairen. Later nog gestaag aangevuld met tot de orde geroepen extremistische bendeleden. Hun belangrijkste taak werd het voeren van een guerrillastrijd en het infiltreren achter de Engelse en Nederlandse linies. Massale en frontale gevechten moesten worden vermeden. Aangezien deze TRI-ers in het begin geen uniforme kleding droegen, waren zij moeilijk van de bendes en de burgerbevolking te onderscheiden. Het volk op het platteland en in de dessa's, dat eigenlijk met de verwickelingen niets te maken wilde hebben, noemden deze strijders al gauw "Peloppors" (een verbastering van het Nederlandse woord: "Voorlopers" of "Voortrekkers"). Wij gebruikten dit later voor iedere vijandelijke individu, al of niet behorende tot de TRI.

Onze landing op Bali vervolgend: Boven op onze eigen trucks die wij hadden mee gevoerd, begaven wij ons naar *Den Pasar*, waar wij werden gelegerd in het voormalige "Patria Hotel". Onderweg hadden wij nog te vergeefs uitgekeken naar blote borsten! Zeer tot onze ontsteltenis kwamen wij erachter dat het Japanse geld hier nog als betaalmiddel wel geldig was, naast het toch inmiddels in omloop gebrachte Nederlandse bankbiljetten dat in Australië moest zijn gedrukt. Hoewel heel wat minder waard hadden wij het Japanse geld in plunjezakken vol mee kunnen nemen. Hadden we dat geweten!

Wij werden als 4e compagnie ingedeeld bij het XIIe Bataljon Infanterie en maakten vanaf dat moment deel uit van de "*Gajah Merah*". Ik was weer bij-kok in de keuken en vond dat al lang goed, want ik voelde me als Genist bij die ervaren Infanteristen toch als een vreemde eend in de bijt. Dat het hier in Bali niet zo vredig zou zijn als op Soembawa werd ons gauw duidelijk. Het was niet te wijten aan de Balinezen zelf, die een heel andere godsdienst beleden, maar ook als volk verschilden zij sterk van de overige bevolking in de archipel. Ook op cultureel gebied waren zij anders. Kunst was de Balinees aangeboren. Dit eiland werd echter stelselmatig geïnfiltréerd door onruststokers en extremistische benden vanuit Java dat, zoals de andere eilanden overwegend Islamitisch is. Er waren daar natuurlijk altijd wel vrijwillige of gedwongen meelopers bij. Sinds de landing op 2 maart, was nog maar een deel rond Den Pasar gepacificeerd.

De rest moest nog volgen. Ook daaraan diende onze compagnie een steentje bij te dragen, in het begin door patrouilles lopen door de kampongs, meestal 's-nachts. Typerend voor Bali, dat je nergens anders in Indië tegenkwam, waren de manshoge muren om de erven van iedere woning, met daartussen nauwe gangetjes als in een doolhof. Bovendien krioelde het van honden, magere scharminkels die luidruchtig blaften, al liepen we zo stil mogelijk op gympjes of zelfs op blote voeten. Je kon in ons hotel precies horen waar de patrouilles zich bevonden. Ik was ook wel eens mee geweest met een groep van niet meer dan 3 man, als laatste in de rij, steeds achteromkijkend of we niet van achteren konden worden belaagd. 't Was niets voor mij en ik was dan ook weer blij dat ik weer in de keuken aan de slag kon. Er werden ook grotere acties ondernomen, verder in de omgeving, waarbij wel eens gebruik moest worden gemaakt van de wapens en eventuele *Peloppors* gevangengenomen. De Militaire Inlichtingen Dienst (MID) speelde daarbij dikwijls een belangrijke rol. We beschikten over voldoende verbindingsmiddelen. Zelfs de kleinste eenheden waren uitgerust met de bekende "Walky Talky's". Dat was bij het vooroorlogse KNIL wel anders geweest.

Vroeg op een ochtend, het was nog donker, had een gedeelte van onze compagnie de opdracht ergens een dessa aan te vallen waar zich *Peloppors* moesten bevinden. In de keuken waren we druk geweest met het ontbijt en koffie en thee. De mannen waren ook maar net voor het hotel op de vrachtwagens geklauterd, toen de hel losbarstte. Een geratel van mitrailleur- en geweerschoten klonk heel dichtbij. We schrokken ons dood, er werd herhaalde malen "Alarm" geschreeuwd en wij in de keuken grepen onze wapens die wij steeds bij de hand hadden. Er klonken ook ontploffingen van waarschijnlijk handgranaten. Ik zag van achter een raam dat onze lui al van de wagens waren gesprongen, zich langs de weg aan het verspreiden waren en in de greppels dekking zochten. Het was voor het eerst dat wij op zo'n verrassende wijze waren aangevallen.

Het mag een wonder heten dat er niemand van ons werd geraakt. De aanval werd uitgevoerd vanachter zo'n beruchte muur aan de overzijde van de weg. Een muur dat het voorterrein van een tempel omsloot, op nog geen 10 meter van de colonne vrachtwagens verwijderd. Dat er niemand van ons getroffen was, dankten we aan het feit dat de *Peloppors*, zelf in dekking achter de muur, hun wapens hoog boven het hoofd hadden gehouden en blindelings gevuurd. De hele compagnie werd ingezet om te trachten door omsingeling van het tempelcomplex en de kampong daarachter, de kerels te pakken te krijgen. Helaas zonder succes, de vogels waren gevlogen. Wel werd de mannelijke bevolking bijeengebracht voor verhoor, o.a. door de MP en MID. In een kampong even verderop werd een zware 12,7 mm mitrailleur gevonden, verstopt in een waterput. Een vrij jonge onderwijzer die werd verdacht de schutter ervan te zijn geweest, werd geboeid meegenomen. Enige dagen later zagen wij hem weer in de omgeving rondlopen.

Het peloton Genisten die ik in de sportclub in Bangkok had gezien, was niet ver van ons hotel, in een groot woonhuis gelegd. Ik kwam hun daar vaak opzoeken. De commandant daarvan, de 1e luitenant Spenkeling, werd later in Nederland mijn chef, toen ik Hoofd Dienstkring Maastricht werd en daarna te Amersfoort. Na verscheidene acties en zuiveringen tot in de verre omtrek van Den Pasar, kwam het normale leven weer op gang. De mannen en vrouwen dorsten weer uit hun dessa's naar de passar in de stad te komen om hun koopwaar aan te bieden. Vrouwen topless zoals we hadden verwacht. Wij werden geconfronteerd met gewoonten en gebruiken die op de Islamitische buureilanden onbestaanbaar werden geacht. Men kon een Balinese wijdbeens boven een sloot, zonder blikken of blozen, in het openbaar zien plassen.

Onder een *pantjoran* (klein watervalletje of fontein) poedelnaakt en frontaal zien baden zonder enige schaamte. Vrijwel iedere Balinees is een (beeldende) kunstenaar. Beeldhouw- en houtsnijwerk, schilder- en danskunst zijn wereldberoemd en trokken reeds voor de oorlog massa's toeristen. Ook hun ceremoniële lijkverbrandingen waren en zijn bijzondere attracties als nergens anders.

Het peloton van de gebroeders Davies werd aangewezen om de bewaking van het vliegveld nabij Kuta over te nemen, een detachering aldaar van ongeveer een maand. Ik ging mee als hun kok. Om de

verkeerstoren waren een aantal houten gebouwtjes gegroepeerd, die in gebruik waren als vertrekhal en kantoortjes, alsmede een barak voor legering.

Permanent stonden hier 2 vliegtuigen paraat, een "Pipercub" voor verkenningsvluchten en een 2-motorige "Mitchell B-25" -gevechtbommenwerper voor eventuele luchtsteun aan de grondtroepen. Deze toestellen waren natuurlijk de belangrijkste objecten waarover gewaakt diende te worden.

De keuken stond helemaal apart, zo te zien een nalatenschap van de Jap. De inrichting was zoals we kenden uit krijgsgevangenschap. Een gemetselde kookbatterij waarin grote wadjans van ongeveer 1 meter doorsnede pasten. Verder een benzinevat op stenen neuten voor het koken van water voor de koffie of thee en voor de afwas.

Dagelijks werd uit Den Pasar gefoerageerd. Nog steeds voornamelijk de z.g. "Compo-rations" (oorlogsrantsoenen), gebaseerd op de Engelse smaak, dat ons de keel begon uit te hangen. Van mij werd verwacht dat ik moest kunnen toveren. Op de passar in een dessa vlakbij ruilde ik de minder lekkere conserven tegen Inlandse ingrediënten. Een Balinese vrouw die regelmatig in de buurt van de keuken rondsloenterde, bood aan mij als kokkie te helpen op voorwaarde dat zij de restjes mee naar de kampong mocht nemen. Ik kreeg meer dan eens een pluim. Men vond mijn kokerij uit de kunst. Een keer organiseerden we een satéfuij. Een patrouille kwam terug met een wild varken die ze ergens hadden neergelegd.

Voor de 2 vliegtuigen waren maar 2 piloten van de Luchtmacht beschikbaar. Voor de ontbrekende bemanning waren zij afhankelijk van ons, zoals een radiotelegrafist en boordwerktuigkundige. De Mitchel, ook wel de "*vliegende kazemat*" genoemd, had met zijn 13 zware mitrailleurs een enorme vuurkracht. Wanneer het er op uit moest om b.v. in Straat Bali (de zee-engte tussen Java en Bali) een infiltratiepoging met prauwen tegen te houden, leende de piloot de schutters uit ons peloton. Na zo'n actie werden wij ook ingeschakeld voor het schoonmaken van de boordwapens en het handmatig overpompen van benzine uit vaten.

Evert Davies was op een morgen, in gezelschap van een paar man, met de fouragewagen mee naar Den Pasar gegaan. Hij kwam terug met de onderwijzer, waarvan tijdens de aanval op ons hotel werd vermoed dat hij de schutter was van de zware mitrailleur en die weer vrij werd gelaten. Davies had hem te pakken weten te krijgen en hem gedwongen mee te komen naar het vliegveld om hem nog eens stevig over het gebeurde aan de tand te voelen. Ik hoorde dat hij met zijn groepsgenoten de man naar het strand aan het einde van de startbaan had gebracht en hem aan een langdurig en mogelijk hardhandig verhoor onderworpen. Uiteindelijk moet bij een volledig bekentenis hebben afgelegd, voorzien van de details die hij alleen kon weten. Davies heeft toen een vuurpeloton bevel gegeven hem standrechtelijk te fusilleren en ter plaatse te laten begraven. Van een en ander heeft hij wel een proces-verbaal opgemaakt en het door enkele getuigen mede laten ondertekenen.

Hoewel wij ons in staat van oorlog bevonden, kon dit optreden van Davies niet zonder consequenties blijven. Toen korte tijd hierna wij op het vliegveld waren afgelost en teruggekeerd in ons hotel te Den Pasar, werd bij de hoogste commandant ter verantwoording geroepen. Hij kreeg een zeer milde straf: 2 weken opsluiting in een cel bij de hoofdwacht. Ik heb hem daar nog een paar keer zijn eten gebracht.

Het dagelijkse leven in de stad en omgeving was intussen genormaliseerd. De gehuwden waren, voor zover mogelijk, met hun gezinnen herenigd. Een amusant verhaal deed de ronde over een van die gelukkigen, op het terras van zijn woning gezeten, die een jeep zag voorrijden met iemand van de CMV (Coördinatie Militair Vervoer, een dienst die alle vervoerszaken regelt). Hem werd gevraagd of hij "Jansen" was en er werd ook zijn stamboeknummer genoemd. Dat klopte dus allemaal; geen vergissing mogelijk. Toen werd hem medegedeeld dat zijn vrouw aan de haven stond te wachten. Jansen, zeer verbaasd en verrast, vertelde de man dat zijn hele gezin reeds dagen tevoren was gearriveerd. Een hele consternatie volgde. Het bleek dat een Thaise aan de kade stond!

Jansen was een van de velen die in Thailand een liefje had gevonden en die na geruime tijd zich heeft laten verleiden zijn relatie door een Boedistische monnik te laten inzegenen, niet verwachtend dat ze gebeurtenis later, mede door bemiddeling van het consulaat, als wettig verklaard werd. Daar zat Jansen met 2 vrouwen! Hoe deze kwestie zich verder heeft ontwikkeld, weet ik niet. Dit soort voorvallen kwamen meer voor.

We zagen ook al meisjes in uniform rondhuppelen, van het VK-KNIL (Vrouwen-Korps KNIL). Er was een schoonheid bij waar iedereen verkikkerd op was. Zij heette Sylvia Dupont. Iedere veteraan uit de Bali-periode zal beslist nog weten wie bedoeld wordt. Wij arme soldaten waren natuurlijk lucht voor haar. De meisjes waren gehuisvest in het chique Bali-Hotel, dat tevens diende als Officiersmess. "Alleen toegankelijk voor officieren" stond er op een groot bord. Ook de meisjes!

Aan de overzijde van dat hotel was een "*pendoppo*" (een overdekte open ruimte) waar wel eens Balinese dansen werden opgevoerd op gammelan-muziek, waar wij ook welkom waren. Overigens was er genoeg vertier. Een Garnizoens kantine, Chinese restaurants, satéboeren en zelfs een rosse buurt.

Na enige weken werd onze compagnie in zijn geheel overgeplaatst naar Kediri, een *desa* in de buurt van een stadje Tabanan. We werden daar gelegerd in wederom bamboe barakken, wel netjes en vrij nieuw. Voor de gehuwden waren aparte huisjes gebouwd. Naar omstandigheden was het er best uit te houden. Er was een kantine waar een bandje voor gezellige muziek zorgde. Ik werd weer eens zwaar ziek, een malaria-aanval zo hevig dat ik het bewustzijn verloor. Ik was overgeleverd aan een amateur ziekenverzorger. De officier van gezondheid, dr. Modderaar, had zijn basis in Tabanan en kwam om de paar weken eens kijken hoe het met onze gezondheid gesteld was. Toen bij de ronde deed en mij daar op de *bale-bale* zag ijlen, liet hij me met spoed naar zijn ziekenboeg in Tabanan overbrengen, na die amateur eerst flink op zijn donder te hebben gegeven. Hij had direct gewaarschuwd moeten worden. Ik werd vol gestouwd met nieuwe, in Amerika ontwikkelde, sulfa-tabletten en een reeks injecties. Modderaar behandelde in dat hospitaaltje ook een aantal Balinese vrouwen. Later begreep ik waarvoor en waarom. Na ongeveer een maand mocht ik weer terug naar ons kamp om verder uit te zieken. Mijn baantje als hulpkok was ik kwijt. Een ander had reeds mijn plaats ingenomen. Ik merkte terdege dat ik nog lang niet in orde was.

Ik had moeite met het ordelijk denken, tot ik op het laatst totaal verward raakte. Ik weet nog wel dat ik een klusje te doen kreeg. Van eenieder in het kamp moest ik een geldelijke bijdrage vragen voor een of andere geplande activiteit. Aan de hand van een intekenlijst ging ik de barakken rond. Ik had de grootste moeite met het invullen van de bedragen en nog moeilijker ging het wanneer ik wisselgeld moest teruggeven. Ik kreeg te horen dat ik met mijn groep onder Evert Davies 's-nachts op actie moest. Daartoe achtte ik mij niet geheel in staat en meldde dat. Ik moest toch mee omdat werd gedacht dat ik simuleerde. De opdracht was een kampong in de buurt te omsingelen, waar een vergadering van verdachte figuren zou plaats vinden. Een stel loyale Balinese gidsen gingen met ons mee. Zij hadden zich bewapend met lange messen en bamboe speren. Het was volle maan en we liepen over *sawa*-dijkjes naar ons doel. Ik helemaal achteraan. Ik vond het spookachtig en was net of ik naast mezelf liep, steeds wantrouwend kijkend naar die vreemde gidsen die vlak voor me liepen. Zoals gebruikelijk bij dergelijke acties moesten we elk geluid vermijden en er werd geen woord gezegd. Daar over die dijkjes lopend, aan weerszijden water, beschenen door de maan, leek het of ik deze omgeving voor het eerst van mijn leven zag, heel onrealistisch als een landschap op een andere planeet. Enkele fragmenten van de gebeurtenissen zijn me bijgebleven. We waren uiteindelijk waar we zijn moesten. Met enkele anderen stond ik op een erf muur voor de bewuste woning, waarbinnen een spaarzaam licht brandde, ramen en deuren gesloten, gereed om toe te slaan. Ik zag nog dat Davies in zijn eentje met een "Sten-gun" (pistoolmitrailleur) naar de voordeur sloop. Ik moet hem toen iets hebben toegeschreeuwd om voorzichtig te zijn, daarmee de goed bewaarde stilte verbrekend. Wat daarna allemaal gebeurde weet ik niet meer.

Een tijd later, herinner ik me nog vaag, hadden wij ons weer verzameld onder een *waringin-boom* bij de weg. Ik merkte toen dat mijn bajonet, handgranaten en patroongordel waren verdwenen. Ook miste ik het patronenmagazijn uit mijn geweer en ik begon me daar ernstige zorgen over te maken. Davies en de groepsgenoten maakten het nog bonter door maar te dreigen met de krijgsraad. Immers het verlies van je wapen en munitie gold als een onvergeeflijke doodzonde.

Naderhand kwam ik te weten wat er zich had voorgedaan. Men merkte al dat ik onder weg op de *sawa*-dijkjes me vreemd begon te gedragen. Zo zou ik de wapens van onze Balinese gidsen hebben afgepakt en in de *sawa* hebben gegooid. Door mijn geschreeuw was de actie bij de woning totaal mislukt. De *Peloppors* waren in de verwarring die was ontstaan, via de achterdeur ontkomen. Bijtijds had men gemerkt dat ik op het punt stond een handgranaat naar de woning te werpen en mij die af weten te nemen en verder voor de zekerheid mijn geweer, patronen en bajonet. Wanneer dat niet zou zijn gebeurd, dan zouden er beslist gewonden zijn gevallen of erger.

Ik kwam weer onder behandeling van Dr. Modderaar en kreeg "lichte binnendienst". Het bleek dat ik niet de enige was die tengevolge van malaria iets dergelijks was overkomen. In onze compagnie was een zekere sergeant van Luyn wartaal gaan spreken en in het bataljon nog 3 anderen die tijdelijk compleet kierewiet waren geworden. "Hersenmalaria" werd dat genoemd. Of had het iets te maken met Bali, dat toch als het "Eiland der Demonen" bekend stond.

Onze troepen kregen versterking vanuit Nederland uitgezonden kersverse eenheden van de Koninklijke Landmacht (KL) en enkele Amboneese compagnieën. Dat betekende een welkome aanvulling van onze Rode Olifanten.

Men was begonnen die mensen te demobiliseren die in het burger leven hun vooroorlogse functies weer moesten bezetten. Voorts moest er ruimte komen om onze mannen voor het eerst na lange jaren, hun families elders te bezoeken, althans voor zover die al bevrijd waren.

De KL'ers waren nog onwennig in de tropen en misten de nodige ervaring in de bestrijding van de *Peloppors*. Er vonden uitwisselingen met het KNIL plaats.

Op een dag kwam dokter Modderaar in ons kamp om de hele compagnie toe te spreken. Op een kist staande, stak bij van wal. Hij had een onrustbarende toename van geslachtsziekten bemerkt. Doorspekt van krachttermen kregen wij ervanlangs. Hoewel de aalmoezeniers en veldpredikanten er fel op tegen waren, propageerde hij nadrukkelijk het gebruik van voorbehoedsmiddelen, die bij het KNIL ruim voorradig waren, o.a. het condoom. De opmerkingen dat gebruik niet zo prettig zou zijn, deed hij af met: "*Dan doe je het maar twee, drie of net zo vaak achtereen tot je erbij neervalt*". Ook gaf bij ons de raad voortaan een vaste "baboe" of "wasvrouw" in dienst te nemen. Argumenten als dat voor Jan de soldaat veel te duur zou zijn, beantwoordde hij met: "*Dan doe je dat maar collectief in groepsverband!*"

Eigenlijk was dat geen nieuws, het gebeurde reeds hier en daar. Kost en inwoning kregen zij al gratis. Op de keukenlijsten stonden ze vermeld als "*Perkoetoets*" (een Indische tortelduif). "*Commune*" of "groepsseks" was dus al bij ons bekend. Verder bood hij aan dat hij de "dames" op mogelijke geslachtsziekten zou onderzoeken en gaf ons de garantie dat wij ze volkomen veilig zouden terugkrijgen. Dat gold ook voor de nieuwe aanwinsten

Deze liberale ideeën bij het KNIL werden door de geestelijke verzorgers van vooral de KL des duivels verklaard. Er werd beweerd dat met de komst van die troepen uit Nederland, het aantal van die verzorgers was aangegroeid van 5 bij het oorspronkelijke KNIL, tot liefst 80!. Bij hen mochten absoluut geen voorbehoedsmiddelen worden verstrekt en zo die er al waren, vernietigd.

Ik maakte vanuit Kediri nog eenmaal met een peloton (+/- 50 man) een patrouille mee, waarbij we vanuit een kampong werden beschoten. Al terugschietend gingen wij eropaf. Vrouwen en kinderen werden apart bijeengebracht en de mannelijke bevolking één voor één ondervraagd wie er geschoten hadden. Een van hen waarvan zekerheid bestond dat hij loog, kreeg van een sergeant ter plekke een kogel door het hoofd (om de schrik erin te jagen!).

In mijn gehele diensttijd heb ik (gelukkig) zelden op wacht gestaan. Aan niets had ik meer de pest dan dat stomme gedoe. Ik werd een keer aangewezen voor de "hondenwacht", van 2 tot 4 in de nacht en op een eenzame post achter in het kamp. Een ruimte van nog geen 2 bij 2 meter, tussen een omwalling van zandzakken, nabij de prikkeldraadafrastering, waarlangs op palen een rij naar buiten gerichte schijnwerpers waren opgesteld. We hadden in al onze nederzettingen elektrisch licht van benzineaggregaten. Daar stond ik dan, 2 uren lang te staren naar de afrastering en naar de bosrand daar achter in het felle licht, zelf in het pikkedonker. Zitten kon en mocht niet, je moest over de manshoge stapeling van zandzakken heen kunnen blijven kijken. De duizenden muskieten dansend en gonzend om je heen en bovendien benauwd warm. Overigens doodse stilte, slechts af en toe onderbroken door gesjtirp van een krek. Ik verveelde me rot en had zin in koffie. Ik moest nog een half uur ongeveer en besloot wat leven in de brouwerij te brengen en schoot zo maar 2x op een boomstronk.

Ogenblikkelijk kwam de wachtcommandant (Evert Davies) met een paar anderen aan gerend. Ik vertelde dat ik in de bosjes iets verdachts had gezien en na een paar maal roepen "*sjapa itoe*" (wie daar) voor alle zekerheid had geschoten. Ik had in ieder geval bereikt wat ik wilde, er kwam actie. Ik werd afgelost en ging mee op onderzoek in de bosrand. Geen spoor te vinden natuurlijk. Terug in het wachtlokaal heb ik onder het genot van ettelijke mokken koffie mijn geweer schoon gemaakt. Waarschijnlijk heb ik met dit akkefietje weten te bereiken dat ik op Bali geen wachtdiensten meer heb gehad. Ik was dat geestdodende infanteriegedoe spuugzat.

Er was in het kamp een sergeant, ook een Genist, die met enkele koelies nieuwe barakken bouwde. Graag had ik hem willen helpen, maar dat lukte niet. Veel later heb ik hem nog eens in Bronheek ontmoet. Is een oude grijsaard geworden, zoals zo velen van ons.

Geheel onverwacht werd mij door de compagniescommandant meegedeeld dat ik voor 2 weken met verlof naar Java mocht. Ik was in alle staten van blijdschap. Met mij nog een paar anderen, ook pas herstelde zieken. Via Den Pasar, waar wij moesten inchecken, werden wij, een groep van een man of 15, naar het

vliegveld gebracht en klauterden in de Mitchell-bommenwerper. We verdeelden ons in 2 groepen, een voor en de andere achter de bommenluiken. Ik had niet gedacht dat de motoren zo'n herrie konden maken. Bij de start reeds kon je net zo hard schreeuwen en je hoorde je eigen stem niet eens. Na ongeveer 3 uren vliegen landden we op het vliegveld "Kemajoran" van Batavia. Onze kist zou daar tevens een grote onderhoudsbeurt ondergaan. We zagen er tal van Engelse toestellen, w.o. de reusachtige "Lancasters". We werden afgevoerd naar het beruchte en beroemde Xe Bataljon voor de administratieve afhandeling en het opgeven van onze verblijfsadressen.

We kregen ieder een doos rantsoenen mee en konden vertrekken. Per legervoertuig werden wij op onze adressen gedropt. Mijn moeder woonde met Louis in een woning aan de Sindanglayaweg in de Europese wijk "Menteng", met nog 2 andere gezinnen. Huisvesting was in die tijd zeer krap in de bevrijde steden. Meerdere gezinnen onder een dak was geen uitzondering. Daar zag ik mijn moeder weer na ruim 4 ellendige jaren; helaas niet mijn vader die ik nog zo veel wilde vertellen. Natuurlijk werd het een weerzien met heel veel tranen. Louis was als gewezen politieman gemilitariseerd als sergeant-majoor bij de bewakingsdienst. Hij kwam pas tegen de avond thuis, op een gammele fiets met massieve houten banden. Ma was een stuk ouder geworden, haar bijna spierwit en evenals Louis broodmager. Jan woonde met Ida en dochtertje Sophie in bij een familie in de Tandjoenglaan. Ik heb hem onmiddellijk de volgende dag opgezocht. Dee woonde ook in de buurt maar ik weet niet meer waar. Haar huwelijk met Freek Latour stond op barsten. Aaf was reeds met Jack en Dicky (dat wist ik al) naar Holland vertrokken.

Batavia was in die dagen een reuze heksenketel, verdeeld in moeilijk te onderscheiden zones, al dan niet begrensd door prikkeldraadversperringen met wachtposten, bemand door Engelse, Brits-Indische, Hollandse en TRI-(Indonesische) militairen, die meer dan eens elkaars gebied betwistten. Je kon bijna dagelijks en vooral 's-nachts horen schieten. De stad zag er haveloos uit. De wegen vol gaten en kuilen, de gazons en parken verwilderd, verstopte en stinkende afvoergoten en rioleringen, lekkende waterleidingen en storingsen in de elektriciteitsvoorziening.

De TRI-soldaten hadden slonzige, merendeels afgedankte Japanse uniformen aan en afgetrapte schoenen. Hun bewapening eveneens Japans of afkomstig van het vooroorlogse KNIL. Zij dachten er vreesaanjagend uit te zullen zien door hun lange haren en baarden. Gezegd werd dat zij die pas zouden laten knippen en scheren zodra de laatste Hollander eruit zou zijn geschopt.

Het verkeer op de wegen bestond uitsluitend uit tanks, pantserwagens en bewapende voertuigen. De situatie was te vergelijken met het verdeelde Berlijn vlak na de oorlog.

In het Xe-Bataljon waren wij ongewapende verlofgangers gewaarschuwd ons 's-avonds niet op straat te begeven. Er kwamen nog bijna dagelijks ontvoeringen en moordpartijen voor. Ik kreeg de eerste verhalen te horen over het wel en wee van het gezin Korver in de bezettingsjaren en over de dood van Pa. Dat was eveneens geen lolletje geweest. Misschien dat ik later in een apart hoofdstuk hierover zal uitweiden.

Van Jan hoorde ik dat hij een betrekking had gekregen bij het Boswezen. Dat hij ook verstand van bossen had vernam ik voor het eerst. Hij zou met gezin spoedig naar het eiland Morotai vertrekken. Ik kreeg van hem een paar Amerikaanse jungle-boots, hoge rijglaarzen van een soort zeildoek met rubberen profielzolen. Ik was de enige met dit schoeisel op Bali. Louis heb ik opgezocht op zijn bewakingspost, een woonhuis op Menteng, met een wal van zandzakken ervoor. Zijn ondergeschikten waren een stel jongelui van nauwelijks 17 jaar, pas uit de interneringskampen bevrijd, niet eens in uniform en zonder enige militaire opleiding, maar met hun wapens omgaan konden zij als de besten. Aan moed en durf ontbrak het ze evenmin. Menig maal hadden groepen van dit soort gijzelaars uit handen van de *Peloppors* weten te bevrijden of aanvallen van bendes op de vrouwenkampen af te slaan.

Op een morgen zag ik Bob Latour, al een jochie van 9 jaar, bij mijn moeder op bezoek. Hij keek vol ontzag naar mij op en vroeg belangstellend naar de betekenis van de grijze badge op mijn mouw met de rode olifant erop. Hij woonde toen bij zijn tante, de zuster van Freek. In de bezettingstijd had mijn moeder zich ook een poos over hem en Dee ontfermd. Ik maakte ook kennis met de Engelse luchtmacht officier Ted Cotton, Dee haar nieuwe vriend.

Ik had natuurlijk heel wat te vertellen over de jaren in krijgsgevangenschap, de spoorweg en de gebeurtenissen daarna en tenslotte de steeds terugkerende malaria, vooral de laatste aanval op Bali en de nasleep.

De 2 weken waren snel voorbij. Met dezelfde Mitchell keerde ik terug naar Bali. Het verlof heeft mij heel veel goed gedaan en ik voelde me een stuk beter. Vooral het contact met de familie gaf me het besef niet langer alleen op de wereld te zijn, tussen steeds maar wildvreemden. Louis berichtte dat Dee ook naar Holland zou gaan en vandaar naar Engeland. Het werd menens met Ted. Ik kreeg later van haar en van Aaf en Jack brieven waarin ze me achter mijn broek zaten om, desnoods bij de hoogste commandant,

verlof in Holland aan te vragen, gezien mijn labiele gezondheidstoestand. Dat was makkelijker gezegd dan gedaan. We waren immers allemaal wrakken en ik was bepaald geen uitzondering.

Op het hele eiland was er nog niet één met ziekteverlof weggezonden of afgekeurd zolang je nog in het bezit was van alle ledematen en kon blijven schieten. Van hoog tot laag had men het veel te druk met belangrijkere zaken dan de aandacht te moeten schenken aan persoonlijke probleempjes van een nietig soldaatje. Het doel waarvoor wij in de buitengewesten waren ingezet moest zo snel mogelijk bereikt worden. In die tijd kreeg je je eigen compagniescommandant slechts heel zelden te zien, laat staan te spreken. Bovendien was ik in mijn toestand niet in staat voor mijzelf op te komen. Mijn moeder, Jan en Ida schreven me dat ik vooral moest bidden!

De hele compagnie werd overgeplaatst naar Karangasseem, een klein stadje in het Zuidoosten van het eiland, een nieuw gebied dat van *Peloppors* gezuiverd moest worden. We werden gelegerd in een verlaten paleis van een Balinese vorst, een van de vijf adellijke zelfbestuurders. Die van Karangasseem, getiteld "*Anak Agoeng*" was tijdens de Japanse bezetting gevlucht of ondergedoken. Wij hadden het best naar onze zin in dat paleis, hoewel het leeg en kaal was achtergelaten. Het was omgeven door een vijver vol vis en een park met reuze schaduwbomen. De gebouwen waren te bereiken via een stenen brug. Het was heerlijk koel en we sliepen lekker op de koude marmeren vloeren. Op het menu kregen wij genoeg vis die we door een paar handgranaten in het water te werpen, in manden vol binnenhaalden.

Toen er sprake was dat de *Anak Agoeng* weer in zijn ambt zou terug keren, moesten wij verhuizen naar een bestuursgebouw in het centrum, met aan de overkant een grote loods, waar o.a. tot aan de nok een berg "djarak-pitten" lag opgeslagen. Van deze oliehoudende pitten maakte de Jap brandstof en smeermiddelen voor hun vliegtuigen. Voor onze kampvuurtjes was het ideaal, zeer brandbaar en het verspreidde een helderwit licht.

Bij de Chinese bevolking waren wij hartelijk welkom. Ik kwam vaak op bezoek bij een Chinese kleermaker, wiens vrouw me dan trakteerde op lekkere hapjes. Ik heb van die man nog steeds een in Maleis getypte brief in mijn bezit, die ik later van hem ontving.

Eens werd vanuit Karangasseem een massale aanval ondernomen op de hellingen van de vulkaan "*Goenoeng Seraya*", waaraan een heel bataljon (+ 1000 man) deelnam. Er zat daar een bende *Peloppors* die het hele gebied terroriseerde en volgens berichten moesten daarbij ook Japanse deserteurs zich aangesloten hebben. Die operaties duurden enkele dagen met o.a. de steun van de 2 vliegtuigen. Uit goed voorbereidde stellingen werd hardnekkig en goed gericht terug geschoten, waaraan te merken was dat er inderdaad Japanners bij waren. Ik heb nog gezien dat de kleine Pipercup een hele tros handgranaten uitwierp, die ze als sate's van een stuk ijzerdraad lieten afglijden. Onze compagnie was er maar voor een dag hij betrokken geweest. Hoe het zich verder ontwikkelde en de afloop daarvan, weet ik niet meer.

En toen kwam daar op eens het verrassende telegram dat alle Genisten met een bouwkundige opleiding en die hij andere onderdelen terecht waren gekomen, zich zo spoedig mogelijk op het Hoofdkwartier der Genie te Batavia dienden te melden. Ook mijn naam prijkte op de bijgaande lijst van namen. In onze compagnie was ik de enige.

Ik sprong een gat in de lucht, al kon ik nog niet bevroeden dat dit bericht mijn loopbaan geheel zou veranderen.

Een paar dagen later, bij de eerste gelegenheid voor transport naar Den Pasar, moest ik me bij de compagniecommandant afmelden. Voor zijn bureau in de houding staande, werden de nodige formaliteiten afgehandeld. Ik herinnerde me nog dat hij ten besluite de schampere opmerking maakte van zoiets als: "*Hoe hadden wij het zonder jou hier moeten redden!*" Voor mijn part kon hij barsten. Met een handzwaai gaf hij te kennen dat ik kon verdwijnen. De huffer had nog nooit persoonlijk enig medeleven getoond toen ik in Kediri in de prak lag. Ook voor de andere zieken had hij absoluut geen belangstelling gehad.

In afwachting van transport naar Java, verbleef ik in Den Pasar zolang in de "Prajoda"-kazerne. De Prajoda's waren voor de oorlog uit Balinese gerekruteerde soldaten. Vanwege de volledige bepakking, inclusief plunjezak, zou het een reis over zee worden, via Soerabaya en Semarang, met een Marine vaartuig, een LCI (Landing Craft Infanterie). Op 19 augustus, na 5 dagen, arriveerden wij te Tandjong Priok (Batavia).

De hele compagnie werd overgeplaatst naar Karangasseem, een klein stadje in het Zuidoosten van het eiland, een nieuw gebied dat van *Peloppors* gezuiverd moest worden. We werden gelegerd in een verlaten paleis van een Balinese vorst, een van de vijf adellijke zelfbestuurders. Die van Karangasseem, getiteld "*Anak Agoeng*" was tijdens de Japanse bezetting gevlucht of ondergedoken. Wij hadden het best naar onze zin in dat paleis, hoewel het leeg en kaal was achtergelaten. Het was omgeven door een vijver vol

vis en een park met reuze schaduwbomen. De gebouwen waren te bereiken via een stenen brug. Het was heerlijk koel en we sliepen lekker op de koude marmeren vloeren. Op het menu kregen wij genoeg vis die we door een paar handgranaten in het water te werpen, in manden vol binnenhaalden.

Toen er sprake was dat de *Anak Agoeng* weer in zijn ambt zou terug keren, moesten wij verhuizen naar een bestuursgebouw in het centrum, met aan de overkant een grote loods, waar o.a. tot aan de nok een berg "djarak-pitten" lag opgeslagen. Van deze oliehoudende pitten maakte de Jap brandstof en smeermiddelen voor hun vliegtuigen. Voor onze kampvuurtjes was het ideaal, zeer brandbaar en het verspreidde een helderwit licht.

Bij de Chinese bevolking waren wij hartelijk welkom. Ik kwam vaak op bezoek bij een Chinese kleermaker, wiens vrouw me dan trakteerde op lekkere hapjes. Ik heb van die man nog steeds een in Maleis getypte brief in mijn bezit, die ik later van hem ontving.

Eens werd vanuit Karangasseem een massale aanval ondernomen op de hellingen van de vulkaan "Goenoeng Seraya", waaraan een heel bataljon (+ 1000 man) deelnam. Er zat daar een bende *Peloppers* die het hele gebied terroriseerde en volgens berichten moesten daarbij ook Japanse deserteurs zich aangesloten hebben. Die operaties duurden enkele dagen met o.a. de steun van de 2 vliegtuigen. Uit goed voorbereidde stellingen werd hardnekkig en goed gericht teruggeschoten, waaraan te merken was dat er inderdaad Japanners bij waren. Ik heb nog gezien dat de kleine Pipercup een hele tros handgranaten uitwierp, die ze als sate's van een stuk ijzerdraad lieten afglijden. Onze compagnie was er maar voor een dag hij betrokken geweest. Hoe het zich verder ontwikkelde en de afloop daarvan, weet ik niet meer.

En toen kwam daarop eens het verrassende telegram dat alle Genisten met een bouwkundige opleiding en die bij andere onderdelen terecht waren gekomen, zich zo spoedig mogelijk op het Hoofdkwartier der Genie te Batavia dienden te melden. Ook mijn naam prijkte op de bijgaande lijst van namen. In onze compagnie was ik de enige.

Ik sprong een gat in de lucht, al kon ik nog niet bevroeden dat dit bericht mijn loopbaan geheel zou veranderen.

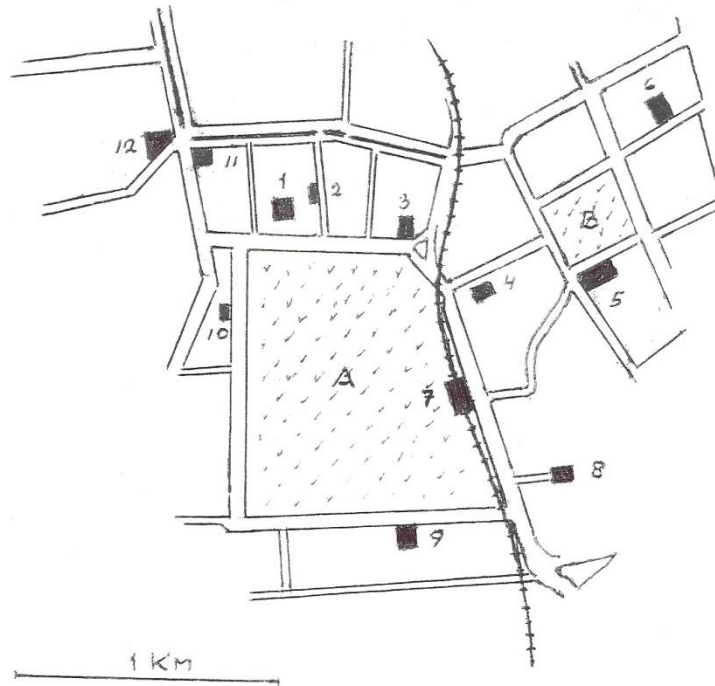
Een paar dagen later, bij de eerste gelegenheid voor transport naar Den Pasar, moest ik me bij de compagniecommandant afmelden. Voor zijn bureau in de houding staande, werden de nodige formaliteiten afgehandeld. Ik herinnerde me nog dat hij ten besluite de schampere opmerking maakte van zoiets als: "*Hoe hadden wij het hier ooit zonder jou moeten redden!*" Voor mijn part kon hij barsten. Met een handzwaai gaf hij te kennen dat ik kon verdwijnen. De hufter had nog nooit persoonlijk enig medeleven getoond toen ik in Kediri in de prak lag. Ook voor de andere zieken had hij absoluut geen belangstelling gehad.

In afwachting van transport naar Java, verbleef ik in Den Pasar zolang in de "Prajoda"-kazerne. De Prajoda's waren voor de oorlog uit Balinese gerekruteerde soldaten. Vanwege de volledige bepakking, inclusief plunjezak, zou het een reis over zee worden, via Soerabaya en Semarang, met een Marine vaarttuig, een LCI (Landing Craft Infanterie). Op 19 augustus, na 5 dagen, arriveerden wij te Tandjong Priok (Batavia).

Batavia 19 aug.'46 t/m 1 aug.'48

Via het Xe-Bataljon voor registratie en andere formaliteiten, werd ik ingedeeld bij het "Subsistentie Kader Genie en Verbindingsstroepen" aan de Secretarieweg, een voormalig winkelgalerij, een dwarsstraat van Koningsplein-Noord en vlakbij het paleis van de Gouverneur Generaal. Zoals toen noodzakelijk was het complex beveiligd door prikkeldraad en Spaanse ruiters. Tot mijn verrassing zag ik weer Nico Lutjeveld en Rinus Bollemeyer, eveneens uit Bali naar Batavia geroepen.

De volgende morgen al meldden wij drieën ons op het Hoofdkwartier vlakbij Rijswijk, bij kolonel (Otto) Bubeler, een in Indië geboren rose-blanke man en spierwitte kop. Zijn broer P.A.G. Bubeler, was generaal en de Chef der Genie (CdG). Hij wist precies dat wij bij het uitbreken van de oorlog in de 4e klas van de Technische School zaten en nog niet in het bezit waren van het diploma. Hij stelde voor dat wij dat alsnog konden behalen, in diensttijd en geheel op kosten van de Dienst. Hij verwachtte dan wel van ons dat wij als opzichter in dienst zouden treden. Hij zou regelingen treffen dat wij weer naar school konden. Voorlopig dienden we ons ter beschikking te stellen van de Plaatselijke Geniedienst van Batavia op "Kebon Sajoer", een terrein met burelen, werkplaatsen en magazijnen aan het Koningsplein-Oost, dus ook vlakbij.

Gedeelte van Batavia-Centrum

- A. Koningsplein
- B. Waterlooplein

1. Paleis Lt.Gouv.Generaal
(Dr.v.Mook)	6. Vooroorlogse Techn.School (KWS)
2. Kazernement Genie-pers.
(Secretarieweg)	7. Spoorwegstation Weltevreden
3. H.Kwartier Genie
(gen.Hubeler)	8. Vm. KLM-Hotel
4. Burelen/werkplaats Plaats-
lijke en Territoriale Genie-
diensten "Kebon Sajoer"	9. Hfd.Kwartier Opperbevelhebber
(Generaal Spoor)
5. Kazerne Xe-Bataljon Staf-
en Verzorgings Cie.	10. Omroepgebouw NIROM
	11. Societeit de "Harmonie"
	12. Oude KNIL-kazerne "Djaga Monjet"
(tijd. onderkomen Techn.School)

Politieke situatie: In deze periode werd hard gewerkt aan de wederopbouw van het civiele bestuur en de strijdkrachten. Als hoogste autoriteit was er sedert oktober '45 de Luitenant-Gouverneur-Generaal Dr. H.J. van Mook. Deze was bij het begin van de Japanse bezetting, toen als directeur van Economische Zaken, uitgeweken naar Australië, om aldaar de Nederlandse regering te vertegenwoordigen. Dezelfde weg ging toen een kapitein van de Generale Staf, een zekere S.H. Spoor, die in december '45 in de rang van Generaal onze Legercommandant werd. Spoor werd later als 4-sterren generaal de opperbevelhebber en werd door iedere soldaat "onze generaal" genoemd.

De wederopbouw verliep zeer moeizaam, steeds onder tegenwerking van de Engelsen. Politiek verschilden de Nederlanders van inzicht in het oplossen van het Indonesië"-vraagstuk en later nog meer met de Amerikanen. Beide grootmachten stonden erop dat wij door middel van onderhandelingen met Soekarno tot een vergelijk zouden komen. Uitgerekend met die man, de collaborerende hienlikker van de Japanners. Hij die in de oorlog openlijk partij had gekozen voor onze gezamenlijke vijand. Hij was ook de man die honderdduizenden "romucha's" (dwangarbeiders) aan de Jap had uitgeleverd en waarvan slechts 1/4 levend waren teruggekomen. Miljoenen Indonesiërs had hij laten doodhongereren voor de Japanse "*Groot-Oost-Aziatische Gemeenschappelijke Wel- vaartsgedachte*".

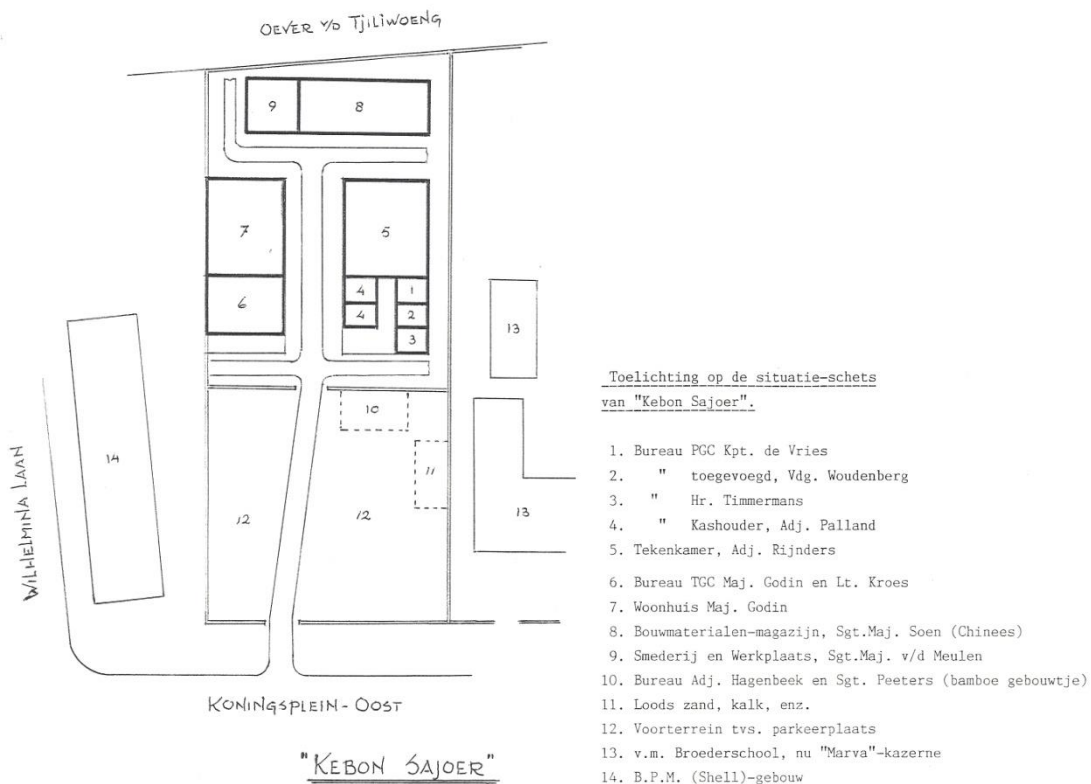
Begrijpelijk dat de Nederlanders niet stonden te trappelen om uitgerekend met DIE man aan de onderhandelingstafel te moeten zitten. Dat onze ex-bondgenoten dat niet wilden snappen bleef voor ons een compleet raadsel. Dit land was totaal leeggeplunderd en tot onze taak werd de wederopbouw van dit Rijksdeel gerekend, evenals het moederland na de Duitse bezetting. Wij verdachten Engeland en vooral Amerika ervan dat geheel andere motieven een rol speelde'? Immers, dit aan bodemschatten rijke gebied was voor hen economisch veel aantrekkelijker zonder die lastige Hollanders! Investeringsmogelijkheden lagen er voor het grijpen. In de jaren die volgden werden talrijke (afgedwongen) conferenties gehouden,

wapenstilstanden gesloten en demarcatielijnen vastgesteld. Bestanden die herhaaldelijk door de "Republiek Indonesië" werden geschonden. De demarcatielijnen werden door plunderende en moordende bendes overschreden, ook door de vaak niet te herkennen TRI-troepen. Het kon niet anders dan dat hiertegen soms militair opgetreden moest worden.

Maar dan werden wij weer als de schuldige aangewezen. Zelfs de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties begon zich er mee te bemoeien. En zo bleven wij maar door modderen, tot de 1e en 2e politionele acties in 1947 en 1948, waarmee wij aan dat getreiter een einde hadden willen maken.

Mijn moeder, maar al te blij dat ik weer uit Bali terug was, woonde nog altijd met Louis in de Sindanglayaweg. Eens in de week kregen wij legerrantsoenen uitgereikt, voornamelijk conserven, sigaretten, toiletartikelen, e.d. Een groot deel daarvan ging naar mijn moeder. Ik kwam er vaak een hapje mee-eten. Louis was weer terug bij de politie en kreeg verkering met tante Trien. Hij kende haar al van voor de oorlog uit de tijd dat hij in Yogya werkte. Zij was eerder getrouwd geweest met Dolf van Vleuten, broer van Dee van Vleuten, het vroegere meisje van Louis. Dolf werd in Padang door de Jap ter dood gebracht. Zij met haar dochtertje Irene hadden het geluk een kleine woning voor henzelf aan de Tanjoenglaan toegewezen te hebben gekregen. Louis zou in 1947 met haar trouwen en bij haar in trekken. Bij de Geniedienst op Kebon Sajoer (letterlijk: "groentetuin") troffen wij een heel stel oude bekenden, zowel van de KWS als uit de mobilisatieperiode in Tjimahi en Dajeu Kolot. Ook oudere ex-leerlingen waren er, die reeds voor de oorlog in het burger leven in betrekking waren. Bijna allen gegradueerd, van korporaal tot adjudant en vaandrig c.q. luitenant.

De personele bezetting bij de Geniedienst in Indië was sinds ver voor de oorlog vergelijkbaar met die in Nederland. Die bestond merendeels uit technisch opgeleide burgers. Alleen de leidinggevende posities werden ingenomen door militairen, meestal officieren. Bij het KNIL kende men bovendien een categorie "Geniewerklieden", beroepsmilitairen in de rangen van onderofficier, de vaklieden timmeren, metselen, bankwerken, etc.

Nu werden de hoger opgeleide burgeropzichters in oorlogstijd, dus bij het uitbreken van de oorlog tegen Japan, allen gemilitariseerd.

Een (leerling) opzichter kreeg de rang van adjudant-onderofficier, met onderscheiding 1 zilveren knoop; Een opzichter 1e klas werd vaandrig, 1 zilveren en 1 gouden knoop; En een hoofdopzichter kreeg de rang van 1e luitenant, 2 sterren.

De aan deze rangen verbonden salariëring verschilde echter hemelsbreed met die van dezelfde persoon als burgerambtenaar. Voor degene die nooit in Indië is geweest en die tijd niet heeft meegemaakt, verdient e.e.a. nader uitleg.

Te beginnen in de tijd dat mijn vader even voor de eeuwwisseling als koloniaal naar Indië kwam. Meer dan eens vertelde hij mij dat hij toen een soldij genoot van f 0,85 in de 5 dagen!! In die tijd was zelfs een onderofficier niet in staat te trouwen en een gezin eropna te houden. Zij leefden veelal in concubinaat met een Inlandse huishoudster aan de rand van de kampong. Vandaar dat toen de koloniaal bij de gegoede burgerij slecht stond aangeschreven. Daar kwam in de 20e eeuw pas verandering in toen de bezoldiging fors werd opgetrokken en zij min of meer op Europees niveau konden gaan leven, zoals praktisch alle naar Indië uitgezonden Europeanen.

Anders was het echter ten aanzien van de in Indië geboren en lokaal aangenomen ambtenaren en employees. Die bleven ergens tussen de Inlandse en Europese salariëringen steken. Zo kreeg je de idiote situatie dat b.v. een leerling-opzichter van de Genie een maandgeld kreeg van (schrik niet) f 50,- en gemilitariseerd als adjudant ruim f 400,- volgens Europese normen (zie bijgevoegde beschikkingen).

Bij het ideale beeld dat mijn vader destijds had van een baantje als opzichter bij de Genie (zie blz.28) wist hij kennelijk niet dat die zo slecht werden betaald. Zelfs nog een tientje minder dan een militiesoldaat die ik toen was, en dat nog wel inclusief kost en inwoning

Men was drukdoende de Geniediensten weer als vanouds op te bouwen, eerst in die gebieden die door ons bevrijd en bezet waren. Voor wat betreft de organisatie zie schema, met als hoogste baas de Chef der Genie (CdG), generaal Hubeler. Eerdergenoemde Kebon Sajoer was een complex (zie situatieschets en toelichting) waar zowel de TGC als de PGC van Batavia hun burelen, magazijnen en werkplaatsen hadden, precies als voor de oorlog. Links van de ingang het BPM (Shell)-gebouw en rechts de vroegere broederschool, waar nu de Marva was gehuisvest, de meisjes van de Marine.

Op het voorterrein was het elke ochtend vroeg een drukte als op een markt. Dan werden aan de hand van lijsten de namen afgeroepen van de dagloners die voor die dag werden aangenomen ten behoeve van de te verrichten onderhoudskarweitjes aan gebouwen in de stad. Deze dagloners waren te onderscheiden in:

toekang kajoe (timmerlieden);

toekang batoe (metselaars);

mandoer (voorlieden); en

koelies (opperlieden c.q. sjouwers en/of grondwerkers).

De opzichters namen deze lui dan per vrachtwagen mee naar hun ressort.

Aan Nico, Rinus en mij werd meestal overgelaten met wie we meegingen ter assistentie. We hadden toen ook nog de beschikking over Japanse krijgsgevangenen.

Ik kreeg eens de opdracht om met 10 man een prikkeldraadomheining op het Koningsplein-Zuid op te ruimen, op de plek waar vroeger jaarlijks de *Passar Gambir* stond. Na hen gewezen te hebben wat er zoal moest gebeuren, vroeg hun sergeant, stram in de houding, mij iets in gebroken Engels en Maleis. Ik had nog steeds een wrok tegen die kerels en omdat ik hem niet helemaal begreep vermoedde ik dat hij wilde beginnen met een rustpauze. Ik werd kwaad en beval hem onmiddellijk te beginnen met het werk en vooral op te schieten. Hun welbekende kreet: "*spido-spido*" was ik nog niet vergeten. Toen ik 's-middags met de vrachtwagen terugkwam, was het karwei geklaard, de rollen prikkeldraad en de palen keurig gestapeld, gereed om af te voeren. Toen ook dat achter de rug was, vroeg die sergeant of ze alsnog mochten pauzeren om te kunnen eten. Immers, dat had ik die ochtend niet toegestaan! Dit was weer eens een voorbeeld van hun ondoorgrondelijke mentaliteit. De innerlijke diepgewortelde discipline en het plichtsbesef, zelfs tegenover ons.

Ik voelde me al aardig thuis bij de Genie. De contacten met de o.a. oudere opzichters waren collegiaal en vriendschappelijk. Om er een aantal te noemen, die ik ook later meermalen zou gaan ontmoeten:

Vdg. Woudenberg;

Verder de adjudanten:

Piet Lenze;

Max en John Lapré (neven);

Karel en Frans Loth (idem);

Tom Maas;

Bam Tiggelman;

Wouter Simons;
Piet Schuurman;
George van Zalingen; en tenslotte
Ben Berretty, die echter bij de Luchtmachtstaf werkte, en nog enkele andere figuren.

112 a

BEZOLDIGINGSSTAAT behorende bij het besluit van den
Adjutant-Generaal van 2 Juni 1947 No. 655/IA/BF.

VORIGE BETREKKING

1. Naam, voorletters en c.q. alg. stb.no. (event. Fonds no.)
geboorteplaats en datum	Korver, A.F.E.
Semarang, 5 September 1922.
2. Betrekking (rang)	n.v.t.
3. <u>Schaal</u>
Kolom	n.v.t.
4. Schaaldiensttijd	n.v.t.
5.	
6. Overgangsbezoldiging	n.v.t.
-

NIEUWE BETREKKING

7. Betrekking (rang)	Leerling-Opzichter.
8. <u>Schaal</u> B.B.L. 1938
Kolom | 23

III |
| 9. Schaaldiensttijd op
op 1 Mei 1947 | <u>Jaar</u>
Maand |
| 10. Maandgeld
in cijfers en letters | f 50,-- (vijftig gulden) |
| 11. Tijd medetellende voor het
toekennen van de eerstvol-
gende weddeverhooging. | n.v.t. |
| 12. Pnderdeel en plaats waar
werkzaam gesteld. | Terr. Geniedienst Batavia. |
| 13. Aantekeningen (1) | |
-

MIJ BEKEND,

Namens de Adjudant-Generaal;
Het Hoofd Personeele en Algemeene Zaken,
b.v.

Toelichtingen:

(1) ev.: In vasten dienst
van den Lande

Hoofd Bureau Burgerpersoneel,

J.P.C.DANNER

Weer terug op school, sept.'46

Van Maj. Godin kwam eindelijk het bericht dat wij naar school moesten. Dat na 5 jaar onderbreking. Hij had er tevens voor gezorgd dat wij doorlopend vrijgesteld van wachtdiensten aan de Secretarieweg, waar wij nog steeds waren gelegerd. Onze oorspronkelijke KWS-schoolgebouw aan de Vrijmetselaarsweg was echter niet meer beschikbaar. Dat werd, geheel omgeven door prikkeldraad, sedert de Japanse tijd, gebruikt als hospitaal van de TRI. We moesten genoeg nemen met een geïmproviseerde noodoplossing. Met veel moeite was men erin geslaagd een oplossing te vinden in een kleine oude KNIL-kazerne te bemachtigen op de hoek van Molenvliet en Djaga Monjet (Letterlijk: "Apen Wacht"), alwaar het technisch onderwijs weer nieuw leven in kon worden geblazen. Vergeleken bij vroeger waren slechts een handje vol leraren overgebleven. De meeste waren na de verschrikkingen in de kampen, afgekeurd naar Holland terug gekeerd of waren niet meer in leven. De eerste dagen weer in de schoolbanken, tussen tieners nog wel, vielen beslist niet mee. Boeken waren er niet. We moesten het maar doen met stencils en zelfgeschreven dictaten. Ook de leermiddelen waren beperkt en van slechte kwaliteit. Op tekenpotloden en papier moesten wij heel zuinig zijn. Verder was een probleem, waar konden we ons huiswerk maken en de lessen leren. Op de slaapzalen in ons kazerneement was dat niet mogelijk. Daar hadden we slechts een veldbed onder de klamboe, en waar de hele dag en avond herrie en rumoer heerste.

De schooltijden waren van 8 tot 1 uur en Woudenberg en Lenze, die pas omstreeks 4 uur op hun werk klaar waren, boden ons wel hun kamertje aan om daar ons huiswerk te kunnen maken, maar slechts als zij er niet waren. Gelukkig kregen wij op school vrijstelling van de meeste algemene vakken, zodat we in die uren ons tekenwerk konden maken. Achteraf eigenlijk stom dat wij niet geprobeerd hadden om voor ons drieën een apart kamertje te vragen. De majoor Godin of kolonel Huheler zou dat beslist voor elkaar hebben gekregen. We waren in die tijd als soldaat en ex-krijgsgevangene nog erg bescheiden en niet veeleisend. We waren erger gewend geweest. Van de leraren kregen we alle steun en extra aandacht en daar hebben wij ook wel eens misbruik van gemaakt dacht ik.

In november vertrokken de laatste Engelse en Brits-Indische eenheden dat gepaard ging met een plechtige parade en defilé langs het paleis op het Koningsplein. De Nederlandse troepen kregen hiermede de vrijheid van handelen om Batavia en omgeving beter te beveiligen.

Er kwamen ook steeds meer versterkingen uit Nederland. Hoewel, zoals eerder gezegd, met de Republiek een wapenstilstand was overeengekomen, bleven de schermutselingen met de TRI en ongeregelde bendes niet uit en namen in vele gevallen zelfs in hevigheid toe.

Ons drietal moest erop rekenen dat wij nog meer dan een jaar voor het felbegeerde diploma naar school moesten. Lutjeveld vond wel dat veel te lang ging duren en speelde met de gedachte om op een of andere manier dit drastisch bekort moest worden. Hij kwam met het idee om gezamenlijk eens naar het pas weer geïnstalleerde Departement van Onderwijs te stappen, waar een van de bekende oud-leraren, de heer Jachtman, een belangrijke positie bekleedde, om te vragen of wij niet veel eerder eindexamen konden doen. Als voorgewende reden (beter gezegd smoes) moest dan worden aangevoerd dat, gezien de toenemende politieke spanningen, wij het gevaar zouden lopen op een bepaald moment de studie te moeten afbreken om weer te worden ingezet bij militaire acties. Zogezegd, zo gedaan.

De heer Jachtman zou zien wat hij voor ons kon doen. We kregen onze zin.

Niet lang hierna vernamen wij van de directeur van school, de heer Habraken, dat we konden verwachten dat omstreeks februari '47 het eindexamen zou worden afgenomen. Wij slaagden alle drie en solliciteerden voor de betrekking van opzichter bij de Genie. Even twijfelde ik of wij nog zouden worden aangenomen, aangezien het diploma een 4-jarige cursus vermeldde, in plaats van de normaal vereiste 5 jaar.

In de afgelopen maanden waren we in contact gekomen met een jongere schoolgenoot, Rein Carels. Zijn ouders waren van Molukse afkomst en waren mitsdien tijdens de Japanse bezetting met rust gelaten. Zij woonden in een eigen woning op Pegansaân-Oost in de wijk Menteng, vlak bij een perceel waar de eerste minister van de Indonesische Republiek, Mohamed Sjarieër huisde, met eigen wachtpost voor de deur. Rein en zijn zuster Magda kende ik al oppervlakkig uit de tijd voor de oorlog in Buitenzorg. Zij hadden een

uitgebreide vriendenkring, waaronder een aantal meisjes zoals Deetje Candau, Gerda Pieters, Jessy Flohr en nog anderen. We kwamen er vaak de gezelligheid opzoeken, lekker eten en drinken en dansen. In die tijd correspondeerde ik ook met een paar penvriendinnen in Nederland. Vrijgezelle meisjes waren in Indië heel schaars geworden. Het overgrote deel was al lang met hun familie geëvacueerd en door de toenemende aanwezigheid van duizenden militairen was er een moordende concurrentie ontstaan op de meisjesmarkt. Men kon wel spreken van de verhouding 100 op 1, of zelfs wel meer.

Blij verrast was ik, toen ik op een middag bij terugkeer op mijn slaapzaal, op mijn veldbed de brief zag liggen van Hely van Essel. Deze was maanden onderweg geweest via mijn vroegere onderdelen. Zij schreef dat haar vertrek destijds uit Indië een grote vergissing was geweest en dat zij mijn terugkomst uit gevangenschap had moeten afwachten. Of ik er over wilde denken om deze fout mede te willen herstellen. Ik hoefde geen moment erover na te denken en schreef haar per omgaande terug. Er ontstond een innige briefwisseling, vol plannen en fantasieën. Zij zou van alles in het werk stellen om weer naar Indië terug te keren. Dat bleek al spoedig niet zo eenvoudig. Al wat naar Indië ging waren in de eerste plaats militairen en burgers die voor de wederopbouw belangrijk waren. Vacatures voor vrouwelijk personeel waren er praktisch niet. Het zou een uitzichtloos afwachten betekenen.

Louis ging met Trien trouwen en trok bij haar in. Zij had een dochttertje uit haar eerste huwelijk, Irene, toen pas een jaar of acht. Ik kreeg toestemming het kazernement aan de Secretariweg te verlaten en betrok de kamer van Louis, bij mijn moeder aan de Sindanglayaweg. Het huis werd door nog 2 andere families bewoond, waarmee mijn moeder echter op gespannen voet leefde. De ene bewoonde het voorhuis en de andere een deel van de bijgebouwen en de garage met ommuurde waterput. De WC was voor gezamenlijk gebruik, terwijl de badkamer alleen werd gedeeld met het gezin vóór. Nu verkeerde het waterleidingnet in slechte staat waardoor de waterdruk vaak uitviel. Veel mensen in de buurt sloten op aftappunten handpompen aan om nog aan water te komen. Zo deed ook de buurman vóór, die op deze wijze 2 olievaten in de badkamer vulde en waar niemand anders aan mocht komen. Mijn moeder had de beschikking over de oorspronkelijke mandiebak, die zij dagelijks door een koelie uit de waterput liet bijvullen. Door deze waterschaarste waren de ruzies ontstaan. Wonderlijk genoeg mankeerde er niets aan de elektriciteitsvoorziening, maar gas was er niet meer. Er werd op houtskool gekookt en verder waren elektrische kookplaatjes en dompelaars zeer populair.

Omstreeks deze tijd kwam mijn broer Troel (Frans) weer na lange jaren terug in Indië. Na de bevrijding in Nederland had hij, wegens zijn rechtse sympathieën in het begin van de oorlog, voor een commissie moeten verschijnen. Niettemin kreeg hij weer een aanstelling bij het onderwijs in Indië.

Hij was in Batavia op doorreis naar zijn nieuwe standplaats in Medan, op Sumatra. Zijn vrouw Cor en de kinderen Els en Arie Pieter zouden nog na komen. De eerste dag bij ons kreeg hij fikse ruzie met de buurman in het voorhuis, die bijna op een vechtpartij uitliep. Troel had zich, van geen kwaad bewust, uitgebreid in de badkamer staan mandiën met het water van de man. Hij had Troel al staan op te wachten en toen kregen we de poppen aan het dansen. Ook mijn moeder mengde zich in de strijd. Troel verweet haar later dat zij hem wel eerst had mogen waarschuwen en verdacht haar van opzet. Voor hem was het geen hartelijk welkom geweest die eerste dag.

Onmiddellijk na het schoolexamen werden wij, voorlopig nog als soldaat, reeds als opzichter aan het werk gezet. Wij die extern gehuisvest waren, werden dagelijks met een "pick-up" opgehaald en weer thuis gebracht. Ik kreeg het toezicht over herstelwerkzaamheden in een groot barakkenkamp aan de Tangerangse weg, aan de Westelijke kant van de stad. Het was door de Jap gebouwd voor opslag van allerlei goederen en oorlogsmaterieel en moest nu worden aangepast om vluchtelingen te huisvesten. Met plaatselijk voorhanden zijnde bouwmaterialen, bamboe atap en gevlochten matten ("bielik") werden afscheidingen en deuren aangebracht en verder de bekende balé-balé's. Voor dat karwei was een Amboneese aannemer belast, met wie ik al gauw ruzie kreeg omdat hij slecht werk afleverde.

Er liepen 2 spoorlijnen over het drassige terrein, dat in de regentijd onder water stond. Met mijn eigen koelies begon ik sloten te graven voor een betere drainage. In samenwerking met een opzichter van de spoorwegen werden enkele duikers onder de spoorbanen aangelegd. De particuliere bouwmarkt voorzag ons nog niet van de nodige materialen die onder normale omstandigheden geïmporteerd moesten worden. Er was een groot tekort aan b.v. cement en ijzerwaren. Hierin werd voorzien door levering uit onze eigen magazijnen. Met de beheerder van ons magazijn hadden wij vaak mot, omdat bij hem niets viel te versieren.

Onverwachts kreeg ik een fikse en pijnlijke longontsteking, met hoge koorts. Ik lag op een avond over de grond te rollen van pijn. Op een of andere manier had mijn moeder het Militair Hospitaal weten te bereiken,

want telefoon was toen nog een zeldzaamheid. Met een joekel van een ziekenwagen werd ik naar het hospitaal vervoerd. Ik was voor ruim een maand uitgeteld.

Kort na mijn herstel kwamen de beschikkingen af betreffende onze aanstelling tot opzichter, onder gelijktijdige demobilisatie als soldaat en tevens de militairisatie tot adjudant-onderofficier. Begrijpelijk dat wij drieën zo trots waren als een pauw. We konden in het begin de verleiding niet weerstaan om telkens naar onze schouderrepauletten te gluren, naar de zilveren knoop op een zwartfluwelen ondergrond. We moesten er ook aan wennen dat men ons met "adjudant" aansprak.

Ik kreeg spoedig daarna een ander werkgebied, de benedenstad, het oude, karakteristieke Hollandse stadsdeel, waar nog historische gebouwen uit de VOC-tijd te vinden waren. Straatnamen o.a. als de Spinhuisgracht, Gedempte Botersloot, Utrechtsestraat en Amsterdamse-poort kwam je ertegen. Als vanouds stonden hier de handelshuizen en bankinstellingen. Kazernes waren er niet. De legeronderdelen en diensten waren ondergebracht in gevorderde of zo maar in gebruik genomen particuliere gebouwen en magazijncomplexen. Met veel improvisaties waren deze voor het militair gebruik geschikt gemaakt. Behalve de verwaarlozing gedurende de Jappentijd, waren tal van gebouwen tijdens de afgelopen terreuracties en krijgsgeweld, zwaar beschadigd of in brand gestoken.

Enkele handelsmaatschappijen en banken hadden zo langzamerhand hun oorspronkelijke kantoren weer opgeknapt en in gebruik genomen. Tot mijn taak behoorde hoofdzakelijk het achterstallige onderhoud en de herstellingen en voorzieningen die bij de onderdelen gewenst werden geacht. Belangrijk waren de talloze keukentjes, de badkamers en het sanitair. Gekookt werd er meestal op brandhout. De gemetselde vuurhaarden waarop de grote zware wadjans, begaven het vaak. Met de beste bakstenen uit de ruines en puin probeerden we die met vuurvaste cement zo goed mogelijk te herstellen. De afvoeren van de WC's waren een probleem apart. In Indië waren gesloten straatrielingen zoals in Europa vrij zeldzaam. Elk perceel had een eigen "septic-tank" waarop de WC was aangesloten. Een septic-tank is een gemetselde of betonnen bak in de grond, verdeeld in een aantal compartimenten, waarin de fecaliën door colibacteriën geheel wordt afgebroken. Wat er uiteindelijk aan de andere kant uit komt is praktisch schoon water, dat naar een zinkput of straatriool kan worden afgevoerd. Dit systeem werkt feilloos zolang men de biljetjes met water schoonmaakt en niet met closetpapier of kranten, zoals de gewoonte bij de pas uit Holland aangekomen KL-troepen. Steevast was het resultaat een grote stinkboel bij de KL-onderdelen.

De benedenstad was berucht om zijn ongezonde klimaat, in de droge tijd bloedheet en in de regentijd bezijden de straten en wegen drassig. De oorspronkelijke monding van de Tjiliwoeng, hier gekanaliseerd tot een gracht, "Kali Besar" geheten, stonk wel eens verschrikkelijk, vooral in de buurt van de vismarkt, "Passar Ikan". Toch vond ik het er leuk werken. Iedere morgen kreeg ik op Kebon Sajoer mijn vaste ploeg mensen mee, met een stapeltje werkbriefjes van de PGC. Voor de omvangrijkere herstellingen, voorzieningen of verbouwingen kwamen aannemers aan te pas. Welhaast doorlopend werkte bij mij een oudere Chinees met zijn zoon. Zij beheersten beiden de Nederlandse taal, waar ik veel gemak van had. Het aannemen van werk gebeurde na mondelinge aanwijzing, waarop een offerte werd ingediend en door de PGC goedgekeurd. Met Chinezen was het prettig zaken doen; zij kwamen altijd stipt hun afspraken na. Ik had mijn "bureau" in een Chinees eethuisje, op de hoek van de Utrechtse-straat en de Prinsenstraat. Koude dranken en thee had ik er gratis, daar had de aannemer voor gezorgd en ik gebruikte er ook mijn middageten. Eens in de 14 dagen lag er een slof sigaretten op tafel en als een bepaald karwei klaar was, werd dat in een specialiteitenrestaurant op Passar Glodok uitbundig gevierd. Ik had er een leven als een luis op een zeer hoofd!

Schuin tegenover mijn eethuisje had het handelskantoor "Internatio" hun oorspronkelijk gebouw weer in gebruik genomen. Daar werkte Jessy Flohr, een van de meisjes uit onze vriendenkring. Zij genoot de bijzondere belangstelling van Nico Lutjeveld, die al te vaak mij in mijn ressort kwam opzoeken. Tijdens de pauzes combineerde hij dat met kletspraatje op haar kantoor.

Ik kreeg in die tijd een sergeant van de KL toegewezen, van beroep metselaar, die bij mij stage moest lopen. Een aardige kerel, iets ouder dan ik. Hij moest nog aan zoveel dingen wennen die hem vreemd waren. In het bijzonder het samenwerken met het Indonesische personeel en de toepassing van de lokaal gangbare materialen. Waar het vooral op aan kwam was het improviseren. De meeste zorg werd besteed aan keukens en sanitaire voorzieningen. Ieder legeronderdeeltje moest persé over eigen gemakken kunnen beschikken en liefst zo mooi mogelijk. We maakten dankbaar gebruik van materialen die we uit de beschadigde of verwoestte gebouwen sloopten. Die waren vaak van betere kwaliteit dan nieuwe.

Op een morgen liep ik een paar ex-compagniesgenoten uit de periode "Bali" tegen het lijf, waarschijnlijk in Batavia met verlof of op doorreis naar elders. Het was vermakelijk om te zien hoe zij moeite hadden met hun houding toen zij mij herkenden. Verbazing en ongeloof waren van hun gezicht af te lezen, toen zij mijn rangonderscheidingen in de gaten kregen. Wellicht dachten zij wel: "Hoe is het mogelijk, toen een

onbenullige infanterist, nu opeens adjudant bij de Genie, met voorbij gaan van alle andere onderofficiersrangen!" Ik heb maar even met ze staan praten; vernam dat nagenoeg de hele brigade "Gadja Merah" was gereorganiseerd en verplaatst naar Palembang e.o. op Sumatra. Ik vroeg hen tenslotte vooral de groeten te doen aan hun makkers. Toen ik mijn weg weer vervolgde, groetten zij mij heel keurig en model. Het was best een grappige vertoning geweest.

Maandag, 20 juli 1947 1e Politionele Actie

Op deze gedenkwaardige dag kregen wij 's-middags na onze dagtaak te horen dat wij om 5 uur ons moesten melden bij onze administratieve compagnie in het Xe-bataljons kazerne, met onze wapens en andere uitrustingsstukken. Niets bijzonders omdat dat wel meer was gebeurd. Deze keer viel het ons vies tegen. Er werd strenger naar ons wapen gekeken en menigeen kreeg de opdracht het geweer nog eens extra schoon te maken en vooral de loop nog eens met de loopborstel door te halen. Hier ging veel tijd in zitten omdat er maar één pompstok beschikbaar was en maar een paar borsteltjes. Toen wij met dit gedoe klaar waren, dachten we dat we weer naar huis konden. Het bleek dat we de poort niet meer uit mochten. Dat vonden we vreemd, des te meer toen wij koffie en broodjes kregen. Niemand wist te vertellen wat er aan de hand was.

Eerst veel later werden wij op het bureau van de compagniecommandant bijeengeroepen, waar enkele gewichtig uitzierende enveloppen voor den dag werden gehaald. Die bleken geheime orders te bevatten voor een militaire actie. Het werd eindelijk spannend. Wij, het stelletje ongeregeld van de Plaatselijke Genie, waren aangewezen om studiogebouw van de vooroorlogse "NIROM" (Ned. Ind. Radio-omroep Mij) op de Republiek te heroveren en te bezetten. Het was nog in hun handen en werd bewaakt door TRI-militairen. Tevens werd ons een gedetailleerde plattegrond getoond waarop nauwkeurig de bestemming van ieder lokaal was aangegeven. Aan de hand daarvan kreeg eenieder van ons afzonderlijk de opdracht waarheen wij in het gebouw naar toe moesten, zodra we om klokslag 23.00 uur voor de ingang van het radiogebouw zouden zijn afgezet. Het zou verrassend en snel moeten gebeuren. Ik kreeg de kamer van de omroeper op de 1e verdieping voor mijn rekening en er vooral er zorg voor dragen dat de uitzending onmiddellijk werd afgebroken en dat geen alarm kon worden geslagen. Tot slot moesten alle omroepmedewerkers in de grote zaal in het midden van het gebouw bijeen worden gebracht. Dit alles moest volkomen geruisloos gebeuren, vandaar ook de gypies die we moesten aan trekken.

We kwamen onder leiding van een luitenant van de infanterie. Onze eigen MTO (motor transportofficier) van Kebon Sajoer, de Sgt.Maj. Kooimans was ook van de partij met een van zijn voertuigen, een z.g. "Power-Waggon" (lijkt op een jeep, maar groter en langer). Deze stond bij ons bekend als de "brek-brek" vanwege het geluid die hij maakte als gevolg van een defect aan de geluiddemper. Voor deze bijzondere gelegenheid was nu de laadbak voorzien van een huif van tentzeil als camouflage.

Omstreeks half elf reden we de poort uit. We waren met een man of 15, Kooimans zelf aan het stuur; reden met een slakkengangetje naar Koningsplein-West. Iets te vroeg stopten we aan de overkant en bleven precies voor de ingang van aldaar gelegerde eskadron gevechtswagens zo lang wachten, Tot de luitenant, op zijn horloge kijken, fluisterend riep; "Nu"!

Zonder een enkel gerucht verlieten wij de auto en staken achter elkaar de weg over, langs de gewapende Indonesische wachtpost naar de ingang van het gebouw. Ik zag in een flits die man, volkomen verrast en met open mond van verbazing ons voorbij liet glippen. Ik wist wat mij te doen stond; de plattegrond klopte precies. Even voorbij de toegangsdeur, rechtsaf de trap op naar de 1e verdieping, links een gang, de 1e deur links de kamer van de omroeper, een kleine ruimte met glaswanden met uitzicht op de grote zaal in het centrum van het gebouw, de eigenlijke studioruimte. De omroeper zat achter zijn werktafel half te dutten. Met mijn geweer op zijn neus gericht, maakte ik hem met een gebaar duidelijk zich zo ver mogelijk van zijn microfoon te verwijderen en nam hem toen mee naar de studio. Daar was de luitenant al bezig de medewerkers op de treden van het podium te laten plaats nemen. Aan hen zou nog worden gevraagd of zij misschien onder Nederlandse leiding wilden aanblijven. Ik heb me toen afgevraagd of wij van onze vuurwapens gebruik hadden moeten maken wanneer we op verzet of tegenstand zouden zijn gestuit. Het waren immers, behalve de militaire wacht, allemaal burgers.

De hele operatie had nog geen 10 minuten geduurd. Tot de volgende dag hebben wij de tijd zoekgebracht met het doorsnuffelen van het gebouw. De commandant van de tanks aan de overkant, ritmeester Nix (later zag ik hem als kolonel in de Bernhard-kazerne in Amersfoort) vroeg of wij zijn pantserhulp misschien nog nodig hadden. De volgende morgen, bij het aanbreken van de dag, klom ik met een paar anderen op het platte dak en hezen aan de vlaggenmast onze driekleur. We zaten toen op de rand van het dak

naar de passerende mensen te kijken op weg naar hun werk, die ons met het bekende V-teken toezwaaiden. Toen pas hoorden wij dat massaal de 1e Politionele Actie op gang was gekomen en dat onze hele krijgsmacht (te land, ter zee en in de lucht) zich in beweging had gezet. Alle nog door de Republiek bezette gebouwen en objecten in Batavia en verre omtrek werden door de Nederlandse strijdkrachten overgenomen.

Het kon ook niet anders. De bestandsschendingen, de provocaties, guerrilla-acties en nog steeds de ontvoeringen, moorden en plunderingen, waren in aantal en hevigheid toegenomen. Met deze Politionele Actie hoopte de Nederlandse regering hieraan eens definitief een eind te maken. Grote gebieden waren reeds gezuiverd tot de Verenigde Naties en vooral Amerika ons gebod op 5 augustus de opmars te staken.

Diplomatiek waren Soekarno c.a. ons verre de baas. Als geslagen en kermende jonge hondjes wisten zij de wereldopinie te bespelen en te geloven dat wij de agressors waren en niet zij. In ieder geval hadden we bereikt dat voor een poos weer rust en vrede in onze gebieden ging heersen.

Batavia werd weer gezellig

Na vorengenoemde militaire operaties kreeg Batavia langzamerhand weer het aanzien van voor de oorlog. De prikkeldraadversperringen en dito omheiningen werden successievelijk opgeruimd, de camouflage beschilderingen van de gebouwen verwijderd en in de oorspronkelijke staat teruggebracht en verder de wegen zo goed mogelijk opgeknapt. Veel militaire staven verhuisden naar Bandoeng en het was duidelijk dat ook de meeste soldaten uit Batavia waren verdwenen. De winkelpanden waar wij voorheen gelegerd waren, werden ontruimd. Hiervoor in de plaats kregen wij de beschikking over het vroegere KLM-hotel aan het Zuidelijke einde van Koningsplein-Oost.

Om de een of andere reden had ik de inwoning bij mijn moeder aan de Sindanglayaweg ingeruild voor dat hotel.

Het uitgaansleven kwam weer goed op gang; Chinese restaurants verzezen als paddenstoelen uit de grond; de bioscopen openden weer de deuren en dansgelegenheden waren steeds meer te vinden. Het clubhuis van het zwembad "Tjikini" was o.a. bij onze vriendenkring zeer in trek. Elk weekend speelde daar een band, de "Siamese Swingers", een groep van ex-krijgsgevangenen. Een zekere Paché, die ik nog uit Buitenzorg kende, was de klarinettist/trompettist tevens bandleider, en achter de bar nog een bekende uit het verleden, mijn vroegere lagere schoolgenoot uit Malang, Wiliam Ong.

Ik liet mij niet onbetuigd. Afwisselend ging ik met een van de meisjes uit onze kring. Het bleef daarbij altijd netjes! In die tijd nog ging vaak een jonger broertje of zusje mee. Liften met militaire voertuigen was heel gewoon en overigens waren er de bekende fietstaxi's (de "betjah' s")

De aanvankelijk intensieve briefwisseling met Hely van Essel begon langzamerhand te minderen. Het ideale toekomstbeeld, met haar als levensgezellin, bleek onbereikbaar. Haar pogingen om op een of andere manier naar Indië te worden uitgezonden bleven immer zonder resultaat en wat mijzelf betreft waren de kansen om naar Nederland te gaan, absoluut uitgesloten. Zij had weliswaar ingestemd met mijn voorstel om desnoods "met de handschoen" te gaan trouwen, een mogelijkheid waarvan in die tijd veel gebruik werd gemaakt, zodat zij in de termen zou vallen van gezinshereniging. Zij zou de daarvoor benodigde papieren in orde maken en die mij toezenden. Daar heb ik tot mijn teleurstelling vergeefs op gewacht. Ik kreeg sterk de indruk dat zij de sprong naar Indië niet aan durfde, mede door de negatieve berichtgevingen in de Nederlandse media over de situatie hier. Ook wij allen konden niet voorspellen hoe de toekomst op het politieke toneel zich zou ontwikkelen.

Wij bij de Genie moesten er voorlopig wel op rekenen dat, als gevolg van de gebiedsuitbreiding na de Politionele Acties, wij spoedig naar o.a. de Buitengewesten konden worden overgeplaatst. Als vrijgezel was dat bepaald niet aanlokkelijk. Ik zag in deze impasse geen uitweg meer en besloot na ampele overwegingen de relatie met Hely te verbreken, hoe erg ik dat ook vond. Op een houtje te moeten blijven bijten was per slot van rekening ook niet je dat! Met de meisjes waar ik veel mee uitging werd het niet meer dan alleen vriendschap en gezelligheid.

Onze behuizing in het v.m. KLM-hotel was een heel stuk beter dan die aan de Secretarieweg. Het was gebouwd in een H-vorm, het middengedeelte het hoofdgebouw en links en rechts daarvan de vleugels met de logeerkamers en lange zijgalerij. Geen prikkeldraad meer en zelfs geen wacht. Het lag vrij diep van de weg af, met veel schaduwbomen. De vroegere bestemming in de oorlogsjaren was ons niet bekend. Wij Genieopzichters bewoonden de rechtervleugel, 2 a 3 man per kamer. Eten en drinken werd

aangevoerd in gamelles uit het Xe-bataljon. Wie mijn kamergenoten waren, weet ik niet meer, maar het was er gezellig. In de linkervleugel lagen KL-mensen van onbekende onderdelen. Daar hadden wij niets mee te maken. Achter in ons gedeelte waren toiletten en een badkamer die wij naar onze eigen wensen in orde hadden laten maken. Ik kreeg eens fikse ruzie met iemand van de KL, toen ik me op een middag stond te mandiën in "onze" badkamer. Hoewel wij bij het KNIL en als ex-krijgsgevangene beslist niet preuts waren stelden we waar mogelijk en gezien onze rang en functie, een zekere privacy bij het baden toch wel op prijs. Ik had de knip op de deur en wilde me juist, luidkeels zingend, afspoelen toen er iemand hard op de deur bonste en riep dat ik de deur moest opendoen. Het was een stem die ik niet herkende. Hij nam geen genoegen met mijn antwoord dat ik zo klaar zou zijn en begon schreeuwend tegen me uit te varen. Toen ik de deur opende en hij kennelijk van mening was met een jong broekje te maken had, dacht hij mij nog meer te kunnen afblaffen, o.a. in termen "wie denk je wel dat je bent". Als 2 kemphanen stonden wij tegenover elkaar, beiden met een handdoek om de lendenen. Ik zag aan zijn pols een leren band met daarop de metalen onderscheiding van sergeant-majoor volgens Engels model, een KL-er dus. Was wat ouder dan ik en had blijkbaar grote haast. Ik zou nog nader van hem horen! Ik ging naar onze kamer en deed het verhaal aan mijn slabies, ondertussen me aankledend. Een poos later zagen we hem over het terrein lopen, op zoek naar mij, om me verder de wacht aan te zeggen. Ik zie nog zijn gezicht verstrakken toen hij mij, nu geheel gekleed in bijzijn van mijn collega's zag staan, met de stippen op onze epauletten. Het leek wel alsof hij naar lucht hapte, mompelde iets onverstaanbaars, draaide zich beschaamd om en verdween weer naar de overzijde waar hij thuis hoorde. Een voorval waar wij goed schik om hebben gehad. Wellicht was dat ook weer een infanterist!

112 b

KONINKLIJK NEDERLANDS INDISCH LEGER
KONINKLIJKE LANDMAGT
HOOFDKWARTIER ADJUDANT GENERAAL

Bijlage 2.

Rij/CL.

Afdeling : I.

No. : 02.16.12/13571/I.D.

Dienst : I.D.

Batavia, 27 Juni 1947.

B E S C H I K K I N G .

- I. Aan de ondervolgende dienstplichtige, momenteel werkzaam bij de Territoriale Geniedienst te Batavia (in adm. bij het Subs.Kader Genie en Verbindingstroepen), wordt mits deze groot verlof verleend wegens overgang naar de Burgerlijke Dienst der Genie, welk verlof gerekend wordt te zijn ingegaan op 1 Mei 1947.

<u>Naam</u>	<u>Rang</u>	<u>Stbnr.</u>
A.F.E.Korver	Mil.sld.Pi.	133 222

- II. Betrokkene is, gerekend van 1 Mei 1947, op grond van het bepaalde in Art. 2 par.7 van de Genieorder B.No.1 ingelijfd en opgeroepen in werkelijke dienst (gemilitariseerd) bij het K.N.I.L. t.b.v. de Territoriale Geniedienst te Batavia in de rang van en onder stamboeknummer als achter zijn naam vermeld en valt mits dien onder de militaire straf- en tuchtbepalingen tot het tijdstip, waarop hij wordt gedemilitariseerd.

<u>Naam</u>	<u>Burgerfunctie</u>	<u>Rang</u>	<u>Stbnr.</u>
A.F.E.Korver	1.1.Opzichter	mil.adj.o.o.	14254/A

(Ref.schr.Chef Genie Nr.2592-A.I.4. 1/6 ddo. 7-5-1947).

Aan: A.F.E.Korver.	Namens de Adjudant Generaal,
(dtv.Hfd.Terr.Geniedienst	Het Hoofd Dienstplicht en
Batavia).	Reservepersoneel,
Chef der Genie Batavia.	w.g.
Hfd.Terr.Geniedienst Batavia	J.C.A.Gabriëlse
Cdt.Subs.Kader Genie en Verbin-	Luit.Kol.
dingstroepen Batavia.	
Hfd.Pers.Zkn.Genie.	
Hfd.Bur.Alg.Stamb.(2 ex).	
" " Mil.Adm.	
" " Burger Pers. (AG/IA,wide Uw besl.Nr.655/IA/BF.ddo.2-6-47)	
" " Demob.	

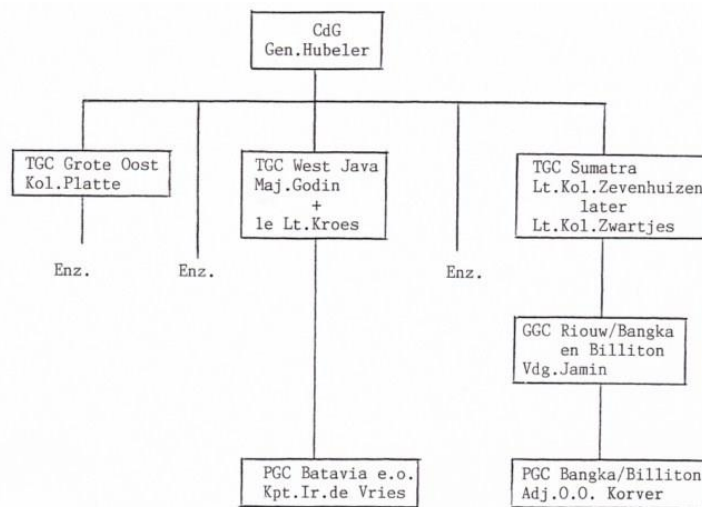
Intussen waren wij in het jaar 1948 beland. Ik maakte tijdens een van de vele huisfuijjes kennis met Trees van Polanen Petel. Ik had haar tevoren wel eens meer gezien, o.a. met een stel andere meisjes boven op een vrachtwagen die voorheen dagelijks ons kazernement aan de Secretarieweg passeerde. Toen zij later naar Bandoeng verhuisde, zocht ik haar daar op tijdens een verlofperiode op en het begon op een vaste verkering uit te draaien.

De gebeurtenissen raakten nu in een stroomversnelling. De geruchten dat wij spoedig naar gebieden buiten Batavia en zelfs buiten Java zouden gaan als Plaatselijk Geniechef, bleken niet uit de lucht gegrepen. We kregen in de middaguren al bijles in administratieve zaken. Mijn moeder maakte zich gereed om naar Nederland af te reizen, alwaar zij bij Aaf en Jack zou intrekken in Alblasserdam. Trees bleek in verwachting en aangezien wij het woongedeelte van mijn moeder konden betrekken, besloten wij overhaast te trouwen.

Het werk bij de Genie bleef onverminderd doorgaan, zij het dat wij verschillende in gebruik genomen panden moesten ontruimen en aan de rechtmatige eigenaren teruggeven. Dit hield in dat deze weer in goede staat moesten worden opgeleverd en daar kreeg ik het extra druk mee. Ik had daarvoor een 2e aannemer nodig, maar die waren allen reeds bezet. Toch vond ik er een, een zielig mannetje, ook weer een Chinees, die ik al vaak op Kebon Sajoer in een hoek van het voorterrein had zien staan. Vanwege zijn uiterlijke verschijning hadden wij nooit belangstelling voor hem getoond. Het was een rasechte Chinees (een "Chienkeh), een sjofel mannetje gekleed in een verkreukelde te korte broek, een tot de hals gesloten jasje die hem ook al niet te best paste, een paar afgetrapte militaire laarzen en een oude verfrommelde Australische hoed met brede rand. Elke morgen had hij daar gestaan, verlegen glimlachend. Ik was de eerste die hem uitnodigde mee te gaan voor een karwei, het opknappen van een oud en uitgewoond pand aan de Utrechtse straat. Hij sprak het Maleis met een zeer sterk Chinees accent, haast onverstaanbaar. De aanwijzingen die ik hem op het werk gaf, bevestigde hij steeds met een soort gehinnik als een paard, ten teken dat hij het begreep. Ik vroeg hem om een offerte, die ik de volgende dag op een blaadje van een schrift kreeg. Het was bijna niet te lezen vanwege het koeterwaals en de hanenpoten. Gezamenlijk heb ik het over geschreven. Het totaalbedrag was bovendien belachelijk laag.

Na toestemming van de PGC kon ik hem de opdracht geven. Het verraste me toen ik zijn mensen aan het werk zag, allemaal ervaren Chinese vaklieden en was verbaasd over de snelle aanpak van de voorbereidingen. Steigers werden opgebouwd voor de herstelling van de hoge plafonds, die waren voorzien van oude bewerkte lijsten en rozetten. De timmerlieden leverden haast meubelmakerwerk aan deuren en ramen. De ruïne kwam als nieuw weer tevoorschijn. Ik stond perplex en heb deze man bij mijn collega's dan ook warm aanbevolen. Als dank bracht hij mij naar een paar dagen thuis, in 2 volgeladen betjah's, allerlei Chinese lekkernijen en zelfs een mand met levende kippen. Bij het weggaan greep hij met beide handen de mijne en mompelend heel diep. Ik dacht even dat hij ze wilde kussen!

Hierna kreeg ik de opdracht het historische stadhuis van Batavia uit de tijd van de VOC op te knappen. Dit monumentale gebouw was erg verwaarloosd en beschadigd. Helaas was ik daarmee niet verder gekomen dan de samenstelling van een gedetailleerd werkprogramma. Mijn overplaatsing naar een van de buitengewesten werd al aangekondigd.

Verklaring der afkortingen

CdG	: Chef der Genie	Gen.	: Generaal
TGC	: Territoriaal Genie Chef	Kol.	: Kolonel
GGC	: Gewestelijk Genie Chef (alleen in de Buitengewesten)	Lt. Kol.	: Luitenant Kolonel (Overste)
PGC	: Plaatselijke Genie Chef	Maj.	: Majoor
		Kpt.	: Kapitein
		Lt.	: Luitenant
		Vdg.	: Vaandrig
		Adj. O.O.	: Adjutant Onder- Officier.

De berechting van de Japanse oorlogsmisdadigers

Men heeft in Nederland na de oorlog nimmer enige belangstelling getoond en willen tonen voor wat er zoal tijdens de oorlog en vlak daarna in het Verre Oosten heeft plaats gehad. Zodra wij uit Indië probeerden er over te vertellen, werd dat stevast abrupt afgebroken en ging men over op de verhalen over de hongerwinter in Nederland, de tewerkstelling in Duitsland, de Gestapo en de S.D., onderduikers en bijna iedereen zat hier in het verzet en (erg genoeg) de Jodenvervolging.

In Indië werd de hele Nederlandse bevolking vervolgd, uit hun betrekkingen ontslagen en/of achter prikkeldraad gezet, zowel burger als militair. Een salaris of pensioen bestond niet meer en er werd direct al armoede en hongergeleden, 3,5 jaar lang.

Ten aanzien van de oorlogsmisdaden en barbaarse optreden van de Jappen in die jaren is het wellicht interessant de volgende cijfers te gaan vergelijken;

Indië telde een bevolking van Nederlandse nationaliteit van ongeveer 300.000 zielen. Nederland omstreeks 11.000.000, (verhouding bijna 1 op 40). Zowel in Indië als in Nederland werden tussen 1945 en 1950 de oorlogsmisdaden berecht. Door de z.g. Temporaire krijgsraden van het KNIL werden meer dan 1000 Japanse militairen (vooral leden van gevreesde "Kempe Tai") aangehouden, waarop 93% vonnissen werden uitgesproken waarvan 236 tot de doodstraf. Uiteindelijk werden 226 door executie voltrokken.

Ter vergelijking met Nederland: 139 Duitsers voor hetzelfde delict. En dat op een bevolking van 40 x zoveel!

Uit deze cijfers moge blijken dat de Japanse barbaren veel gruwelijker te keer zijn geweest.

Buitengewesten, aug.1948 - jun.1950

Merkwaardig genoeg kan ik van mijn moeders vertrek per vliegtuig naar Nederland ook niets meer herinneren. Blijkbaar was dat zonder problemen verlopen.

Per 1 augustus 1948 werd mij de functie toegewezen als Plaatselijk Geniechef (PGC) over de eilandengroep Riouw, met als standplaats Tan-djoeng Pinang, e.e.a. aan de Oostkust van Sumatra, vlak tegenover Singapore.

Van iedereen hoorde ik dat de mooiste en meest begeerlijke standplaats van heel Indië was. Niet alleen dat de heuvelachtige eilandjes met wuivende palmenstranden zo fraai waren, maar bovenal omdat men

daar zijn salaris uitbetaald kreeg in Singapore-dollars, tegen een koers van 1 op 1, terwijl die in werkelijkheid 8x zoveel waard waren.

We maakten de reis daarheen met een Marine Catalina-vliegboot. Een vliegveld was daar niet, zodat voor de kust in zee werd "geland". Tan-djoeng Pinang was al van ouds een garnizoen, met een kleine kazerne en een aantal modeldienstwoningen. We deelden zo'n woning voorlopig met een ander gezin. Het bleek hier inderdaad een eldorado. Men was hier schatrijk vergeleken bij de andere gewesten, mede dankzij de "vrijhaven" Singapore. Als voor de oorlog kon men zich van alle luxe voorzien, tegen belachelijk lage prijzen. Er was dagelijks gelegenheid met de veerboot over te steken om uitgebreid in die wereldstad te winkelen. Alleen de voedingsmiddelen waren in Tandjoeng Pinang vrij duur, dat moest van het vaste land van Sumatra of Maleisië worden aangevoerd. Begrijpelijk dat dit monetair uitzonderlijk gebied, het Gouvernement handenvol dure deviezen kostte. Vandaar dat was besloten de hier gevestigde staf van het Gewestelijk Militair Commando over Riouw, Bangka en Billiton (een versterkt infanteriebataljon) met voltallig personeel te verplaatsen naar Pangkal Pinang op Bangka, een eiland met de gulden als betaalmiddel. De vaandrig Jamin die ik als PGC moest opvolgen, was tevens Gewestelijk Geniechef van genoemde 3 eilandengroepen en moest derhalve mee naar Bangka verhuizen.

Hij ging daartegen in beroep bij onze generaal, de Chef der Genie in Batavia. Als argumenten voerde hij aan dat hij als vrijgezel bij zijn ziekelijke moeder inwoonde en voor haar moest zorgen. Verder dat hij nog druk bezig was met de afbouw van het militair hospitaal en daarbij onmogelijk gemist kon worden. Ondanks de tegenwerking van de bataljonscommandant, die hem bij zich op Bangka wilde hebben, werd zijn protest ingewilligd, en zijn overplaatsing ingetrokken. Mijn oorspronkelijke standplaats werd daarbij gewijzigd in Pangkal Pinang.

Pech voor mij dus! Wederom per Catalina vloog ik naar mijn nieuwe bestemming in Pangkal Pinang. Trees zou later volgen. Op 15 september nam ik de dienst over van de korporaal Geniewerkman Pattinama, die zolang de zaak had waargenomen van mijn voorganger, de luitenant Kesler.

Bangka en Billiton, 15 sep '48 t/m 8 jun '49

Op beide eilanden, ten Zuidoosten van Sumatra, werd sinds lang voor de oorlog, in zeer grote hoeveelheden tin gewonnen en nagenoeg over de hele wereld ge-exporteerd. Een belangrijke deviezenbron voor het land. Dat de productie ervan zo spoedig en zo veilig mogelijk weer ter hand moest worden genomen, lag voor de hand. Het tinerts bevond zich praktisch aan de oppervlakte van de aardkorst en van de zeebodem. Met enorme baggermolens werd het opgegraven en op het land met waterkanonnen los gespoten. Op Bangka werd dat uitgevoerd door een Gouvernementsbedrijf: de "Bangka Tinwinning" (BTW) en op Billiton door een particuliere onderneming: de "Gemeenschappelijke Mijnbouwmaatschappij Billiton" (GMB). Voor de oorlog waren op deze eilanden geen permanente troepen gelegerd geweest. Eerst in 1946 kwamen de eerste KNIL en KL-eenheden aan land, die onderdak vonden in gevorderde gebouwen en woningen. Op beide eilanden was een in de oorlog aangelegd vliegveld.

Toen ik hier in functie trad was de bataljonsstaf, tevens Gewestelijk Militair Commando over Riouw-Bangka-Billiton (GMC Ri/Ba/Bi) voornamelijk gelegerd in Pangkal Pinang, en verder verdeeld over een aantal detachementen op buitenposten, ter grootte van compagnieën of pelotons, t.w.:

Op Bangka:

Muntok;
Koba;
Soengai Liat;
Toboali;
Pangkal Mendoe; en
Soengai Gelang.

Op Billiton:

Klappa Kampit;
Tandjoeng Pandan;
Manggar; en
Boebe Toembang.

Mijn bureau, werkplaats en magazijn was niet meer dan een witgekalkt houten keet op het erf van de woning van Pattinama met gezin. Voor het dagelijks onderhoud van de objecten in Pangal Pinang had ik een vaste ploeg dagloners, zoals timmerlieden, metselaars, een electriciën, alsmede een mandoer met een stel koelies, zo'n 20 man bij elkaar. Allen van Chinese afkomst, behalve de electriciën Sidik, een Sumatraan die ook goed kon witkalken en schilderen. Voor de grotere werkzaamheden en voorzieningen was een aannemer beschikbaar, een Batakse Sumatraan: Soelaiman. In Tandjoeng Pandan, de hoofdstad

van Billiton had ik een filiaalhouder, de korporaal Genie-Werkman Croque en in Muntok een infanterie soldaat (naam weet ik niet meer).

Ik kreeg een motorfiets toegewezen, een Engelse "Metshles" die al in de woestijn van Noord-Afrika had rondgereden. Na een dag lessen kreeg ik mijn rijbewijs, afgenomen door de M.P. Theorie verkeersregels was niet nodig want verkeer was er praktisch nog niet. Bovendien hadden militaire voertuigen voorrang boven al de andere. Bij karweitjes in de omgeving van de stad, nam ik een toekan mee achterop, of ik kreeg een voertuig met chauffeur en gewapende geleide te leen.

Met werk verliep over het algemeen op rolletjes. Pattinama en ik deden om beurten de administratie, een zeer eenvoudig, doch praktisch systeem volgens standaardmodellen. Behalve de fondsen voor de uitvoering van werken, beheerde ik ook die voor de huurbetalingen van door de troepen in gebruik genomen gebouwen en woningen. Wekelijks of maandelijks toog ik naar de bataljons-kashouder met een pak rekeningen en andere betalingsstukken om door hem verder te worden afgehandeld. Voor de uitbetaling van de dagloners kreeg ik tegen inlevering van een z.g. "Werklijst" stapels contanten wee, soms wijnzakken vol. Het was zelfs ook mogelijk voorschotten op te nemen, die later weer konden verrekenen. Geregeld vloog ik per "Dakota" naar Billiton of over de weg naar Muntok, een stadje aan de andere kant van Bangka. De weg daarheen was bijna geheel onverhard, stoffig en vol kuilen en wielsporen. Doorgaans duurde zo'n rit wel een uur of 4. Halfweg was er een dessa, waar we in een warong lekker konden eten en drinken. De reis mocht nooit zonder gewapende dekking. Altijd vrijwilligers genoeg die met wij wee wilden. Evenals Pangkal Pinang was Muntok een centrum van de tin-winning. Een fris en vriendelijk stadje vlak aan zee, met overwegend stenen woningen en gebouwen. De werkplaatsen van de BTW waren vol bedrijvigheid. Een compagnie was er gelegerd in een logementgebouw waar voorheen bagger-personeel gehuisvest was geweest.

De inwoning op beide eilanden verkeerde nog maar in een beginfase van wederopbouw. Die kwam slechts langzaam op gang door gebrek aan vooral Europees leidinggevend personeel en materieel. Er moest toen heel wat geïmproviseerd worden met middelen die ter plaatse aanwezig waren of zelf gefabriceerd.

Al in het begin toen ik hier in Pangkal Pinang arriveerde, kwam ik in de keuken van de kazerne een oude bekende uit de periode Soewbawa-Bali tegen, mijn ex-baas en chef-kok Marks. Hij was inmiddels soldaat 1e klas geworden en getrouwd met een Bangkanese. Hij sloeg stijl achterover toen hij mij als adjudant voor zich zag staan. Nog zo'n soldaat 1e klas was Bladergroen, een mannetje van onschatbare waarde. Hij was het militaire "reisbureau", regelde alle transporten van personeel en goederen. Bij hem boekte ik mijn vlieguren naar Billiton. Een telefoontje was voldoende en binnen enkele dagen kon ik de lucht in. De bestellingen van bouwmaterialen uit Batavia of Riouw leverde hij steeds keurig bij me voor de deur af. Militairen met hun gezinnen die met al hun hebben en houwen werden overgeplaatst konden geheel op hem blindvaren. Hij regelde zelfs het emballeren van hun meubilair en huisraad en maakte de papieren en formaliteiten in orde. Hij en Marks woonden met andere Europese rang genoten ergens in een logementgebouw aan de rand van een kampong. In mijn korte vrijgezellentijd heb ik hun vaak daar bezocht voor een babbeltje of legden met de andere huisgenoten een kaartje of deden andere gezelschapsspelletjes. Marks en zijn vrouw zorgden dan voor de drankjes en maagvulling.

De in de kazerne (deels eigendom van de BTW) gelegeerde compagnie bestond bijna geheel uit Ambonezen. Ontspanningsgezelschappen van de Dienst-Welzijnszorg hebben we in ons gebied nooit te zien gekregen. We vermaakten ons zelf zo veel mogelijk. Zo nu en dan organiseerde men in de kazerne saté-feesten, bij honderden tegelijk. Ook wel dansavonden waarbij de muziek werd verzorgd door een Ambonees Krontjong bandje, dat ook aardig Hawaii-muziek speelde. Een enkele zondag vermaakten we ons aan een mooi stukje strand in de buurt; picknickmanden mee natuurlijk. Een keer ging dit goed fout. We hadden een zoontje van een van de gezinnen meegenomen, een joch van een jaar of 9, enigs kind van hen. Wilde dolgraag mee met ons. Hij verdronk in een klein strandmeertje. We misten hem plotseling in dat water en konden hem eerst niet direct vinden. Kunstmatige ademhaling mocht niet weer baten. Toen de moeilijke opgave. Hoe en wie moesten het de ouders gaan vertellen. De dokter en een geestelijke werden erbij gehaald en in klein gezelschap togen wij schoorvoetend naar de ouderlijke woning. We hadden nog niet eens de stoep van de voorgalerij bereikt toen de moeder al vreselijk begon te gillen. Er was nog niets gezegd, maar aan onze gezichten te zien en de aanwezigheid van geestelijke en dokter, wist zij al hoe laat het was. Een gebeurtenis die ik niet licht zal vergeten. (Later heb ik deze mensen nog eens ontmoet tijdens een reünie in Bronbeek)

Van Nico Lutjeveld heb ik sinds ons vertrek uit Batavia niets meer vernomen. Wel hoorde ik dat hij naar Semarang was vertrokken. Rinus Bollemeier zat als PGC in Palembang, de stad van de aardoliemaatschappijen. Met hem onderhield ik nog wel eens een briefwisseling. Hij was daar met een Palembangs meisje getrouwd.

In één van de hier verspreide militaire nieuwsberichten werd gemeld dat in Batavia een MP-militair door de Krijgsraad ter dood was veroordeeld en vervolgens geëxecuteerd. Het was Orfal, een ex-Genist die wij nog kenden uit de tijd van het 3e-bataljon in Tjimahi. Toen al vonden we hem een randfiguur, met wie wij niet graag omgingen. Na de oorlog heb ik hem nog vaak als MP'er in Batavia gezien. Later hoorde ik dat hij tijdens een actie een vermogende Indo-Arabisch vrouw al haar kostbare sierraden had beroofd en daarna onder de wielen van zijn vrachtauto onherkenbaar had verminkt.

Het moet omstreeks november '48 zijn geweest dat Trees per vliegtuig naar Bangka kwam. Met hetzelfde vliegtuig kwam ook overste Sjouke terug van zijn vele snoepreisjes naar Riouw. We kregen een paviljoentje toegewezen, recht tegenover mijn kantoor. Op 16 december werd in het BTW-ziekenhuis onze zoon Johannes Lodewijk geboren. De aannemer Soelaiman had al een kinderbedje laten maken. Kort daarop verhuisden we naar een wijk even buiten de stad, waar wij een woning deelden met het echtpaar Nijboer. Hij was sergeant-majoor bij de bataljonsstaf. Aardige mensen waar wij het goed mee konden vinden; allebei "*Tottoks*". De wijk was een dorpje op zichzelf, ook weer dienstwoningen van de BTW, opgetrokken van hout, goed onderhouden en keurig in de verf. Meubilair hadden wij zoals gebruikelijk van de dienst. Eens in de zoveel dagen kregen wij in natura etenswaren uit de kazerne mee naar huis. Voor het overige kwamen de leveranciers aan de deur.

19 december 1948. 2^e Politionele acties

Op deze dag ging de 2e Politionele Actie van start. Ook ons bataljon nam daar deel aan. Het was me sinds enkele dagen al opgevallen dat de meeste officieren en minderen waren verdwenen. Ook de kazerne was, op de inwonende vrouwen en kinderen na, zowat leeg. Als PGC had ik er niets mee te maken. De operaties bleken even succesvol als toen, tijdens de 1e Politionele Actie. De reeds gepacificeerde gebieden werden nu in ruime mate nog eens uitgebreid. Yogyakarta op Midden-Java werd door para- en luchtlandingstroepen veroverd en bezet. De Republikeinse President Soekarno en zijn ministers werden gevangengenomen en ergens naar Sumatra afgevoerd. Dit eiland werd zowat geheel onder controle gebracht. Ons VIIe bataljon was het gebied vanaf de Oostkust binnen gedrongen tot aan de grens die door de troepen vanuit Padang aan de Westkust waren veroverd. Helaas moesten deze acties voortijdig, weer onder druk van de V.N. en vooral van de Verenigde Staten, worden gestaakt. De V.S. dreigden de "Marshal-hulp" aan Nederland stop te zetten. Op 4 januari '49 werd wederom een wapenstilstand afgekondigd en nieuwe demarcatielijnen vastgesteld. Niet lang hierna werd ik door mijn filiaalhouder in Muntok gebeld met de vraag of ik nog prikkeldraad voor hem had. Hij had n.l. niet genoeg voor een "geheime opdracht". Kon me over de telefoon niet vertellen waarvoor precies. Er was wel heel veel spoed bij. Met behulp van de bekende Bladergroen en de MTO (Motortransport Ond.off.) werd alles wat ik nog in voorraad had per vrachtwagen verzonden. Pas later kwam ik te weten wat er aan de hand was. Hij had om een villa even buiten Muntok een dubbele prikkeldraad afrastering moeten aanbrengen, waar Soekarno en de zijnen moesten worden opgesloten. Men had het eiland Bangka blijkbaar veiliger gevonden dan Sumatra. Ook in Muntok was hun verblijf niet van lange duur. Ook waarschijnlijk weer onder druk van Amerika werden zij beperkt in vrijheid gesteld. Er werd besloten het gezelschap te doen verhuizen naar Pangkal Pinang, waar een overigens vrij kleine woning ter beschikking werd gesteld, op nog geen 200 meter bij mijn bureau vandaan. Zij mochten in de stad gaan en staan waar zij wilden. Zo kwam het dat ik Soekarno himself meermalen langs zag komen op zijn ochtendwandeling, tegen iedereen die hij tegen kwam vriendelijk knikkend. Op weg naar de kazerne op mijn motor, passeerde ik bijna dagelijks het bewuste huis en zag hen op de voorgalerij zitten, onder wie Hatta en Agoes Salim. Dat het toen niet bij me was opgekomen om heimelijk foto's van ze te nemen! Die zouden jaren later beslist veel geld hebben opgebracht bij de Internationale Pers. Het was eigenlijk een wonderlijke situatie. De woning werd niet eens meer bewaakt door onze soldaten. Niemand bemoeide zich verder met hen bemoeien. Ze waren lucht voor ons. Het viel ook op dat er geen pers en -fotografen rond dat huis fladderden. Iedereen ging er van uit dat deze Soekarno nu was uitgerangeerd.

Niemand dacht aan de mogelijkheid dat hij toch nog eens de President van een onafhankelijk Indonesië zou gaan worden en dat hij ons later nog zoveel moeilijkheden in de weg zou leggen. En niemand die er toen aan wilde denken (zelfs de heetgebakerde Ambonezen niet) om eens een aanslag op hem te gaan beramen. Dat was anders een koud kunstje!

Uiteindelijk moesten onze troepen Yogyakarta weer ontruimen en mocht hij weer daar terug keren als President van de Republiek en waarmee nog vele malen aan de onderhandelings-tafel werd gezeten. Wij

onderaan de militaire hiërarchie (en ik dacht ook wel onze legercommandant) snapten er zo zoetjes aan niets meer van. Van het verblijf van hen op Bangka is in de betreffende geschiedschrijving zeer weinig bekend.

De bezigheden van alle dag eiste weer onze volledige aandacht. De GGC, vdg. Jamin, kwam voor een week naar Pangkal Pinang voor een werkbezoek en tevens om te noteren wat ik zoal aan materialen uit Singapore nodig had. Op een avond op mijn bureau gaf hij een staaltje van zijn kunnen op de gitaar van Pattinama weg. De toen populaire melodieën speelde hij geweldig. Hij was best een aardige kerel; kwam van Midden-Java, hetgeen aan zijn tongval duidelijk was te horen. De nadrukkelijke "b" en "d".

Niet lang daarna kreeg ik ook de TGC, de overste Zevenhuizen op inspectie; een persoon zonder "poeha". Hij was heel belangstellend en ik moest hem overal naar toe slepen waar de troepen gelegd waren en natuurlijk de bedrijvigheid van de BTW laten zien. De gesprekken die ik met hem had waren gemoedelijk, waarbij hij gewoon voor mijn bureau op een kist ging zitten. Ook hij bleef een week.

De bataljonscommandant, overste Sjouke, een Fries, was een heel andere figuur. Voor zover ik dat kon beoordelen voelde hij zich bij het KNIL, als KL-officier, niet helemaal thuis. Hij was veel op dienstreis, voornamelijk naar Riouw. De troepenzaken liet hij graag over aan zijn ondercommandant, de majoor Renesse. Die belastte hij ook met de operaties tijdens de Politionele Akties op het vaste land van Sumatra. De weinige keren dat hij er was, besteedde hij zijn aandacht vooral aan privébelangen. De sociale contacten b.v. met de burgerautoriteiten vond hij zeer belangrijk. Zo gaf hij mij eens de opdracht een tuinameublement te maken voor zijn tuinfeesten bij hem thuis. Hij bewoonde in zijn eentje een van de grootste woningen van de stad; zijn vrouw was in Nederland achtergebleven. Hoewel die aanmaak beslist niet tot de taak van de Genie behoorde, heb ik daaraan toch maar voor de goede verstandhouding voldaan. Een andere keer had hij in Muntok een oude vissers-prauw ontdekt. Dat ding wilde hij in Pangkal Pinang hebben.

Hij was van plan daarmee patrouilles langs de kusten te laten uitvoeren. Dat was duidelijk een smoes; bedoelde natuurlijk spelevaren met zijn sociale connecties!

Met dit soort dingen hield hij zich bezig, en nog wel in een periode zo vlak na de militaire operaties.

De MTO en ik kregen de opdracht de prauw op te halen en dat in mijn werkplaats weer zeewaardig te maken. Wij met 2 voertuigen naar Muntok, de grootste truck die wij hadden en een 3/4-tonner voor de gewapende geleide. Het corpus lag ergens aan het strand op hert droge en waarschijnlijk had het daar gedurende de gehele oorlog gelegen. De romp zat vol kieren en naden en het geheel was 2 maal zo lang als de vrachtwagen. We besloten daarom in de laadbak van balken een stevige stellage te bouwen waarop het gevaarte op zijn kop, over de cabine heen, moest komen te rusten.

De lui van de MTO vroegen zich ernstig af of de vering en de banden van het voertuig met dat enorme gewicht het wel zouden houden. Het geheel werd bovendien vrij hoog en topzwaar.

Het verslepen van de prauw en het boven op de truck plaatsen was ook nog moeilijk en waar veel spierkracht aan te pas moest komen. De mast hadden we er reeds afgehaald. Met dit gezwoeg waren wij bijna de hele dag bezig geweest. De volgende morgen vroeg vertrokken we, de 3/4-tonner voorop en hier en daar stapvoets rijdend over de slechte weg. Waar wij niet aan hadden gedacht waren de bovengrondse elektriciteit- en telefoondraden die op talloze plaatsen over de weg hingen. Om te voorkomen dat wij bij elk van die obstakels moesten stoppen, liet ik op de kiel van de boot een lange dunne bamboe bevestigen en die aan de voorzijde met een touw aan de bumper van de auto omlaag buigen. Wij konden zodoende gewoon onder de draden voorzichtig glijdend door blijven rijden. De rit duurde zowat de hele dag. Weer thuis hebben we met behulp van soldaten uit de kazerne, het gevaarte in de tuin naast onze werkplaats gekregen. Door het transport waren de naden en kieren in de romp nog wijder geworden. Het dichten hiervan, het z.g. breeuwen, werd nog een tijdrovende klus. De timmerman wist bij navraag nog wel aan materiaal zoals "Jijntouw», pek en gereedschap te komen. De voltooiing hiervan heb ik niet meer mee gemaakt.

Ik kreeg op een feestavond in de kazerne, voor het eerst een fikse ruzie met Trees. Volgens haar danste ik te vaak met enkele vrijgezelle meisjes en niet een keer met de (veel oudere) officiersvrouwen. Het ontaardde in een heuse scène midden op de dansvloer.

Na nog eens een verhuizing naar een woning meer in het centrum van de stad, kreeg ik een telegrafisch bericht dat ik met spoed naar Pakan Baru in de binnenlanden van Sumatra moest.

PGC - Pakan Baru jun.'49 t/m jan.'50

Eind mei vloog ik eerst naar Tandjoeng Pinang voor nadere instructies voordar ik door kon reizen naar mijn nieuwe standplaats, waar nog geen Plaatselijke Geniedienst was gevestigd. Wel traden er 2 Pioniers van de KL als zodanig op, onder leiding van een Infanteristofficier, tevens compagniescommandant, de

luitenant Gerwerdink. Men had vanaf de verovering van dat gebied, ten behoeve van de troepenlegering, ongebreideld voorzieningen laten treffen en daarvoor betalingen verricht terwijl daarvoor geen fondsen beschikbaar waren. De arbeidslonen waren betaald van door de administrateur verstrekte voorschotten. Het was een administratieve Chaos! Mijn opdracht was daar een reguliere Geniedienst op poten te zetten en te proberen te achterhalen tot welke bedragen aan werkzaamheden waren besteed, waarna alsnog de benodigde Genie-fondsen moesten worden aangevraagd in Batavia. Pakan Baru bleek door slechts 5 man van het Korps Speciale Troepen op de TNI te zijn veroverd en dat pas daarna de KNIL-compagnie van Gerwerdink eraan te pas kwam voor verdere acties in de omgeving.

Het Korps Speciale Troepen werd direct na de oorlog in Indië opgericht en Spartaans getraind door kapitein Raimond Westerling, een "Rambo"-figuur, ook wel de "Turk" genoemd, die zijn commando-opleiding in Engeland had gehad. Geboren in Turkije, zoon van een Nederlander en een Turkse moeder nam hij dienst bij de Nederlandse troepen in Engeland. Daarna in Indië eerst begonnen als een kleine eenheid van doorgewinterde KNIL-mensen van allerlei landaard, groeide gestaag uit tot welhaast een bataljon.

Het werd een keurkorps van vechtjassen, gespecialiseerd in verschillende disciplines, o.a. de commando's ("de groene baretten") en de parachutisten (de "rode baretten"). Westerling stond rechtstreeks onder bevel van de Legercommandant en zij werden alleen daar ingezet waar het normale leger geen succes kon boeken. Dit korps was door zijn harde optreden gevreesd bij de Peloppors en de TNI en bewonderd in eigen kring. Verguisd door vooral de socialisten en de rode pers in Nederland, die hem van oorlogsmisdaden en massamoorden beschuldigde, werd hij tenslotte op zijspoor gerangeerd. Het commando werd toen overgenomen door de overste van Beek. Het waren ook deze mannen die op verrassende wijze als eersten, tijdens de 2e Politie Aktie, het vliegveld van Yogyakarta veroverden, waarna President Soekarno en consorten door de overige troepen konden worden gearresteerd en overgebracht naar Sumatra en daarna naar Bangka.

Westerling is uiteindelijk als gewoon burger in Marssum (Friesland) terecht gekomen.

Na een verblijf van enige dagen in Tandoeng Pinang vertrok ik met een «Higgins "-patrouilleboot van de Gouvernements-Marine, een reis van +/- 3 dagen langs een aantal eilanden voor de kust van Sumatra, en vervolgens over de rivier de Siak, naar Pakan Baru. De bemanning van dat bootje bestond uit burger-autochtonen en de passagiers waren Chinezen. Ik was de enige militair en nog wel gewapend. Onderweg op de rivier, aan weerszijden rijkelijk begroeid met mangrovebossen, deden we voor een nacht Siak Sri Inderapoera aan, een plaatsje waar een KNIL-detachement lag. Ik kon hier even wat anders eten dan mijn noodrantsoen.

Aan de andere oever bevond zich het paleis van de pro-Nederlandse vorst, een zelf-bestuurder, die was uitgeweken. Ik heb er nog op zijn "gouden" troon gezeten tijdens een kort bezoekje. De audiëntiezaal hing vol met portretten en foto's die herinnerden aan een van zijn bezoeken in traditioneel tenue aan Nederland, o.a. in gezelschap van koningin Wilhelmina.

Verder onderweg de volgende dag zagen wij een hele kudde wilde zwijnen de kali over zwemmen. We dachten eerst dat we met krokodillen te maken hadden. Ik had een automatisch wapen, een "Owen"-gun, oorspronkelijk van het Australische leger, en schoot bijna de hele patroonhouder leeg. Het was echter te ver weg, minstens 200 meter en miste helaas. De mensen aan boord vertelden dat het hier krioelden van die beesten. Het vlees was niet zo lekker omdat ze in de moerasgebieden leefden en een beetje naar modder smaakte.

Pakan Baru was een klein dorpje, maar wel de hoofdplaats van het district. Het was ook het eindpunt van de ca.200 km lange en beruchte Pakan Baru-spoorweg die vanuit Padang aan de Westkust, eveneens door krijgsgevangenen onder de Jap was aangelegd.

De luitenant Gerwerdink bleek inderdaad een onverschillige troepenman, die het met de regels en voorschriften niet zo nauw nam. Hij bracht me naar de Geniewerf en stelde mij voor aan de twee pioniers uit Padang. Het complex bestond uit een aantal houten gebouwen, links kantoor tevens woning met overdekte hout-opslag en rechts magazijn en werkplaats, alles heel royaal van opzet. Waarschijnlijk al in de Jappentijd als Genie-centrum in gebruik geweest.

We waren dagenlang aan het werk met het uitzoeken en in kaart brengen van de financiële chaos, maar kwamen, op enkele kleinigheden na er tenslotte toch uit. Telegrafisch heb ik te Batavia de benodigde fondsen aangevraagd en kon ik de door de compagniesadministrateur verstrekte voorschotten inwisselen.

Ik nam de dienst over en de 2 KL-ers vertrokken weer naar Padang. Er was gezorgd dat ik een hulp kreeg, de korporaal Croqué, mijn filiaalhouder uit Billiton, een waardeloze kerel, die ik liever kwijt dan rijk was. Op dat eiland waren praktisch geen troepen meer nodig maar ingezet in gebieden op Sumatra.

Mijn kantoor was de voorkamer van de woning, daarachter 2 slaapkamers, een woonkamer met eethoek en verder een keuken, waterput en WC. Bij de put een watertoren met douche. Voor het eten en het dagelijks schoonhouden van het huis hadden wij een dikzak van een kokkie tevens baboe. Die had ik als timmerman op de loonlijst staan. Aan de andere kant van het terrein bevonden zich een garage en werkplaats waar doorgaans een stel monteurs druk in de weer waren met het onderhouden of herstellen van benzinemotoren voor de zelfgeïmproviseerde lichtaggregaten van de buitenposten. Een goed geoutilleerde werkplaats hadden we, met draai- en freesbanken, boor- en slijpmachine e.d., alles aangedreven door een Diesel. Verder nog een smederij en een complete lasuitrusting. We waren hier helemaal "selfsupporting"; ik had dit alles in Pangkal Pinang moeten hebben! Bovendien beschikten we ook nog over een oude GMC 3-tonner, die eigenlijk alleen nog maar rijp was voor de schroothoop. De chauffeur ervan had hem weer aan de praat weten te krijgen.

Hij was een bijzonder "handige" kerel, die overal raad op wist, maar niet helemaal te vertrouwen. Een keer was de motor van een lichtaggregaat van een van de buitenposten onherstelbaar defect geraakt. Zo'n ding via de officiële weg aanvragen duurde veel te lang, nog afgezien van de vraag of dat ooit zou lukken. Maar onze "bandiet" wist het weer te versieren.

Ik had een *goedang* (magazijn) waar tot aan de nok stapels onbedrukt papier lagen opgetast, van het formaat van een krant, nog keurig verpakt en als nieuw. Herkomst onbekend!

In ieder geval zeer waardevol. De chauffeur wist voor een vrachtwagenlading een nog gaaf motorblok te krijgen, dat alleen nog maar behoefde te worden gereviseerd en aangepast voor stationair gebruik. Zogezegd, zo gedaan! Ik hield nog genoeg papier achter de hand.

Ik kreeg ook nog eens een Jeep ter beschikking voor mijn persoonlijk vervoer in de regio. Het behalen van het rijbewijs was een peulenschilletje. Ik maakte als gewoonte zo eens per week naar de buitenposten te gaan, wel met gewapende escorte. Die detachementen waren gelegerd in kapong-complexen, meestal op een heuvel of aan de oever van een kali nabij een veerpont of brug. De wegen daarheen waren zeer slecht en vaak onverhard. Ook bruggen waren zeldzaam of zwaar beschadigd. De oversteek geschiedde dan per veerpont en bij laag water over de kali-bedding. De bezoeken aan die posten waren niet zonder gevaar voor vijandelijke sluipschutters. In het gebied lag het plaatsje Bangkinang, waar in de Jappen-tijd het beruchte vrouwenkamp was gevestigd, en waar tante Trien (van oom Louis) gevangen heeft gezeten.

Verder naar het Westen, richting Padang, liep de weg over een hoge en door een haast ondoordringbare jungle, in feite een "niemandsland". Er was dus geen sprake van een directe verbinding met die stad. Slechts sporadisch was dat alleen mogelijk door de lucht. Pakan Baroe had een air-strip dat niet veel voorstelde. Met moeite kon er nog een Dakota gebruik van maken.

Vergeleken bij Java, met een bevolking van ca. 60 miljoen, was Sumatra 5x zo groot, met een inwonertal van slechts 13 miljoen. Langs de Westkust strekte zich over de gehele lengte van het eiland een bergrug uit, de Boekit Barisan, ruig en woest, het leefgebied van o.a. de orang-oetan, de tijger en olifant.

In grote trekken is de bevolking van Noord tot Zuid te onderscheiden in Atjehers, Batakkers, Minangkabouwers, Padang-ers en Lampongers, elk met een eigen taal en een eigen adat.

Men gebruikte hier in de Inlandse woningbouw uitsluitend hout en geen bamboe zoals op Java. Ik had van de TGC te Medan de opdracht, op het kazerneterrein even buiten het centrum, 2 nieuwe barakken te bouwen, voor zowel vrijgezelle als voor gehuwde Inlandse militairen.

Bezaagd timmerhout was in de omgeving niet te krijgen. Een Chinese aannemer uit Medan kwam eraan te pas, die tevens het benodigde materiaal per KPM'er mee moest brengen. De man sprak uitsluitend Engels; kwam waarschijnlijk uit Singapore. Vergeten was echter de bouw van een nieuwe keuken. De oude stond midden in de stad en zakte van ellende bijna in elkaar. De fondsen die ik hiervoor aanvraag werden niet gehonoreerd. Eerst nadat ik van de bouwval een aantal foto's had ingezonden, kreeg ik uiteindelijk dan toch de toestemming. Hoewel het centrum van Pakan Baroe destijds door de terugtrekkende TNI in brand was gestoken en totaal verwoest, was de bioscoop intact gebleven. De Chinese eigenaar, die ook belangen had in verschillende andere zaken, had mij vrij toegang verleend. Andere gelegenheden tot recreatie waren er niet. Vreemd genoeg zelfs geen waroengs of Chinese restaurants. De bioscoop zat dan ook doorlopend stampvol met militairen. Op een avond zat ik er naar een spannende Italiaanse film te kijken, toen een militair binnen stormde en luidkeels "alarm" schreeuwde. Alle aanwezige militairen stoven de zaal uit en renden naar hun verblijven om hun wapens te grijpen. "er was geschoten" werd gezegd. Ook ik begaf me naar mijn kantoor, langs het verblijf van de Militaire Inlichtingen Dienst en het Politiebureau. Onze Geniewerf was het laatste; de weg liep verderop dood in een kampong. Ik had op het terrein een nachtwaker, bewapend met een oude sabel. Hij was tijdens de schietpartij in de smeerkuil van de garage gedoken, bevend van angst. Allengs werd het duidelijk dat de

Peloppors uit de kampong rond ons complex, gericht schoten op het schuin tegen over ons gelegen politiebureau. Een politiemann was daarbij gedood.

De kogel was dwars door de houten wanden heen gedrongen. Ik heb toen onmiddellijk mijn slaapkamer aan de binnenzijde en op bedhoogte laten bepantseren met stalen rijplaten die hier en daar op het terrein lagen. "voor alle zekerheid" dacht ik maar!

Kort na dit voorval kwam Trees met Jantje. Ze waren enkele maanden in Tandjoeng Pinang achtergebleven, deels ook om nog wat te profiteren van de Singapore-dollars. Sinds kort deden KPM-vaartuigen ook Pakan Baroe regelmatig aan. We kregen nabij het centrum een woning toegewezen, van hout op betonnen palen, waar je rechtop onderdoor kon lopen. Voorlopig deelden we het huis nog met een blonde Hollandse vrouw, waarvan de man naar elders was overgeplaatst. Zij was nog maar heel kort in Indië en kon zonder haar man moeilijk wennen. De voor- en achtergalerij hadden wij voor gezamenlijk gebruik, maar zij zonderde zich veel af in haar slaapkamer. Ik zag haar wel eens met behuilde ogen voor den dag komen, reden waarom ik haar meermalen voorstelde om bij ons te komen zitten tijdens de thee- of koffie-uurtjes. Zij was nog maar erg jong en had nog de frisse rose koontjes uit Holland op haar wangen. Trees vond dat overbodig en zei dat ze zich alleen maar aanstelde. Wij kregen daar nog woorden over.

Enkele weken later vertrok de vrouw weer, haar man achterna. Bij ons vertrek uit Bangka destijds hadden wij een Chinese jongen meegenomen. Kim heette hij; was een jaar of 13, hoofdzakelijk als oppas voor Jantje, maar hielp ook in de huishouding. We leerden hem 's-avonds lezen en schrijven in het Maleis.

Eens in de maand, meestal op een zondag, kwam een Chinese kapper bij ons op het achtererf. Als extra service maakte hij ook je oren schoon en deed dat met de grootste zorg. Nam dan uit een kokertje een kippenveertje waaraan aan de top nog een pluisje was overgebleven, stopte die in een flesje met olie en kriebelde vervolgens heerlijk in je oren.

Na enige ogenblikken peuterde hij met een zilveren oorlepeltje heel voorzichtig de oorgangen schoon, een zucht van genoeg slakend wanneer er een brokje oorsmeer werd opgevist. Daarna weer met het veertje verder kietelen. Tenslotte werd je getrakteerd op een nekmassage om wakker te worden.

Ons bereikte het bericht dat op 27 december 1949, Nederland de soevereiniteit over Indië (Indonesië) dan toch had overgedragen aan de Republiek der Verenigde Staten van Indonesië, met uitzondering van Nieuw-Guinea, met Soekarno als president. Beide landen zouden verbonden blijven in de Nederlands-Indonesische Unie; een staatsrechtelijke samenwerkingsverband waarvan de Nederlandse koning(in) symbolisch het hoofd was. Hierdoor zou de Nederlandse gemeenschap in Indonesië een speciale positie innemen. Klomk allemaal heel mooi! Hoe anders echter zou het in de jaren hierna uitpakken!

Het betekende dat het voor de Nederlandse strijdkrachten (ook het KNIL) hier was afgelopen. Het regende toen van orders en tegenorders. Geleidelijk aan moesten eerst de gebieden die bij de 2e Politie Akties waren bezet, worden ontruimd en overgedragen aan de strijdkrachten van de TNI. Ik moest mijn dienst overdragen aan eveneens een adjudant van dat leger, een zekere Maslim. Tot mijn verbazing bleek die een vroegere klasgenoot van de KWS. Het ging allemaal in een (weliswaar geforceerde) goede sfeer. De werklieden en overigens ook de rest van de bevolking ondergingen het afwachtend en gelaten.

De weg terug, naar Pangkal Pinang, febr. '50

Van het Hoofdkwartier der Genie kreeg ik telegrafisch de opdracht dat ik terug moest naar mijn oude standplaats Pangkal Pinang op Bangka. De KPM-boot waarmee wij de oversteek maakten deed alleen Munrok aan, waar wij er af moesten en onderdak kregen in een voormalige BTW-hotel.

Ik had verwacht dat ik meteen kon door reizen, maar mijn aanwezigheid in Munrok werd noodzakelijk geacht. Door de opgang komende evacuatie van onze troepen uit Sumatra was het nodig dat ook hier voorbereidingen moesten worden getroffen om ze op te vangen.

De luitenant Meyer, compagniescommandant tevens Plaatselijk Militair Commandant, gaf mij o.m. opdracht woningen c.q. gebouwen te zoeken en in te huren, alsmede de huurcontracten met de eigenaren

af te sluiten. Ik heb hem erop gewezen dat zulks, volgens de daarop betrekking hebbende reglementen, tot de taak behoorden van de PMC en dat vooraf daarvoor de benodigde fondsen in Batavia moesten worden aangevraagd. Daar had hij geen boodschap aan en volharde in zijn opdracht. Ik weigerde beslist en ben toen kwaad weggelopen. Later kwam hij nogmaals daarop terug en dreigde met de krijgsraad wegens weigering van een dienstbevel en zolang ik daaraan geen gevolg zou geven, hij ervoor zou zorgen dat ik geen vervoer kreeg om naar Pangkal Pinang door te reizen.

Intussen had ik gemerkt dat de burgerij, het bedrijfsleven en zelfs de BTW, helemaal niet meer zo tegemoetkomend ten opzichte van ons waren als voorheen. Men zag ons liever gaan dan komen. Ik had stellig de indruk dat wij voor extra woonruimte niet meer bij hen behoefden aan te kloppen. Hoe de PMC dacht hierin een oplossing te vinden, was mijn zorg niet. Ik vroeg me herhaaldelijk af waarom hij er zo op stond dat ik me er mee moest belasten. Wat voerde hij toch in zijn schild? (later meer hierover)

Een week of wat later werd er toch voor mij vervoer beschikbaar gesteld om af te reizen naar Pangkal Pinang, waar wij woonruimte kregen vlak bij het Geniebureau. Ik had luitenant Meyer niet meer gezien en van een krijgsraad hoorde ik al evenmin. Ik nam de dienst weer over van Partinama.

Ik ben vergeten te vermelden dat, voor mijn vertrek naar Pakan Baru destijds, onze generaal Hubeler, die toen reeds een vooruitziende blik had op de politieke toekomst, voor ons opzichters van de Genie een regeling in de rechtspositie had getroffen. Immers, eens zouden wij weer worden gedemilitariseerd en terugvallen in een burgerfunctie en bovendien een salariering die vele malen lager was dan als adjudant. Die gaf ons de gelegenheid om over te stappen in beroepsdienst. Hiermede zouden wij gevrijwaard blijven om bij een eventuele (toen nog onzekere) soevereiniteitsoverdracht, als burger over te moeten stappen in Indonesische overheidsdienst. Met mijn geringe aantal dienstjaren (1 jaar en 8 maanden) was voor mij de effectieve rang van sergeant weggelegd, onder handhaving weliswaar van de "titulaire" rang van adjudant, met de daaraan verbonden salariering voor zolang het verblijf in Indonesië. Ik heb daartoe dan toch maar besloten. Generaal Hubeler had ons daarmee een geweldige dienst bewezen, zoals later zou blijken. Wij hadden in ieder geval de zekerheid dat we eventueel zouden worden opgenomen in de K.L. en naar Nederland konden repatriëren. Zij echter die niet voor deze optie hadden gekozen gingen een onzekere toekomst tegemoet. Mijn directe chef, de vdg. Jamin ging over in Indonesische burgerdienst. Van hem heb ik nooit meer iets gehoord of gezien. Enkele anderen lieten zich in Nederlands Nieuw Guinea demobiliseren en zochten hun geluk in het particuliere bedrijfsleven, zoals Nico Lutjeveld, Creutzburg, Durfal en Lefèfre. Een enkeling emigreerde naar Australië.

Gedurende de tijd dat ik in Pakan Baru zat, was er in Pangkal Pinang veel veranderd. Overste Sjouke en zijn hele staf en andere militairen waren er niet meer. Waar die gebleven zijn weet ik niet. Slechts een klein aantal officieren en minderen waren nog over en zoveel mogelijk geconcentreerd in de kazerne. Veel gebouwen en woningen die voorheen bij ons in gebruik waren, waren ontruimd of overgenomen door TNI-eenheden. Als hoogste Nederlandse militair was hier nu de kapitein Reveth. Toen ik me bij hem aanmeldde, kreeg ik meteen met hem aan de stok. Hij was nog met iemand bezig en ik stond zolang op mijn gemak voor zijn bureau. Toen vroeg hij mij of ik misschien te moe was om in de houding te staan. Blaffend voegde hij er onmiddellijk aan toe op de hoogte te zijn van mijn ondisciplinaire gedrag in Muntok en dat ik dat bij hem niet nogmaals moest flikken. Verder eiste hij toezicht uit te oefenen op mijn financiële administratie en dat ik voortaan de aan de Genieleiding in te dienen journalen, incl. alle betalingsbewijzen alleen door tussenkomst van hem te doen. Hij oordeelde dat hij als hoogste plaatselijke autoriteit de plicht had mijn doen en laten te controleren. Dit was een flagrante inbreuk op regels die voor de Genie-diensten golden. Ik zei hem dat, behalve wanneer mij dat door mijn chefs zou worden opgedragen. De volgende dag heb ik het gebeuren uitvoerig in een brief aan de GGC te Tandjoeng Pinang gerapporteerd en die met de burgerpot aangetekend verzonden, met een afschrift aan de kapitein Reveth. (De militaire veldpost vertrouwde ik niet helemaal meer). Ook hij heeft daarna zijn visie aan de GGC weergegeven, met een doorslag aan mij. Ik heb over deze zaak nooit meer iets vernomen, tot ik op een dag bij de sergeant-majoor van de administratie werd geroepen om enige achterstallige Genie-rekeningen te ondertekenen, nog uit de tijd voordat ik hier kwam. Die stukken waren mij bekend, maar daartussen ook enkele die mij vreemd voor kwamen.

Ik wilde die meenemen om bij Pattinama te informeren waarop die betrekking hadden. Ik zag de administrateur een betekenisvolle blik werpen op een luitenant (ondergeschikte van kapitein Reveth) die naast hem stond.

Deze griste de kennelijk "fictieve en vervalste" rekeningen weg en verdween! Gelukkig nog niet voorzien van mijn handtekening. Toen had ik het stelletje door! De kapitein, de luitenant en mogelijk ook de administrateur speelden onder een hoedje en dachten de onder mijn verantwoording gestelde Genie-fondsen te kunnen plunderen. Vandaar dat de kapitein van mij eiste dat ik de maandelijks in te dienen

administratieve stukken bij hem moest inleveren. Ik vermoedde toen heel sterk dat ook de luitenant Meyer in Muntok iets dergelijks van plan was geweest met de huurbetalingen. Zou het zijn misgelopen, dan hadden zij makkelijk de schuld op mij hebben kunnen afschuiven. Ik liep nog lang met de gedachten om deze onverkwikkelijke geschiedenis aanhangig te maken bij onze hoogste chef, generaal Hubeler. De chaotische tijd die met de overdracht samenhang, maakte de moeite weinig zinvol. We kregen het bovendien veel te druk met de voorbereidingen van onze evacuatie. Ik had me toen wel afgevraagd hoe deze lieden verder gehandeld zouden hebben, wanneer ik wel naar hun pijpen had gedanst. De betalingsstukken waren voorzien van een volgnummer en de doorslagen daarvan bewaarde ik in mijn archief. Daarom wilde Reveth inzage hebben van mijn administratie. In ieder geval werd ik verder door dit stel met rust gelaten. Bij mij waren zij aan het verkeerde adres.

De soevereiniteits-overdracht hield o.m. in dat de hele Nederlandse krijgsmacht het grondgebied van Indonesië, behalve Nieuw-Guinea, moest verlaten, en wel binnen 6 maanden. Door de beperkte beschikbare scheepsruimte werd dit niet binnen die termijn gehaald, ondanks het charteren van ook buitenlandse schepen. Het KNIL, dat uiteindelijk zou worden opgeheven, bezorgde de meeste hoofdbreken, voornamelijk omdat het bestond uit beroepsmensen, met gezinnen en bovendien grotendeels uit Inheemse soldaten, zoals Ambonezen, Menadonezen, Timorrezen en zelfs Javanen. Met de Republiek was overeengekomen dat l.g. militairen zouden kunnen overgaan in dienst van de TNI, of zouden worden gedemobiliseerd in gebieden naar eigen keuze. De militairen van Nederlandse nationaliteit (dus ook de Indo-Europese-) zouden, echter vanaf de rang van sergeant en hoger, kunnen worden overgenomen in de gelederen van de KL. Voor de soldaten was bij de KL geen plaats, aangezien die geen beroepssoldaten kende. Zij zouden worden ontslagen of gepensioneerd. Er werden ook mogelijkheden geschapen om te emigreren naar Australië of andere landen. Nieuw-Guinea stond ook zeer in de belangstelling bij de Indo-Europeanen. De Republiek had verder de eis gesteld dat Nederlanders, die in Indonesië wensten te blijven, binnen 2 jaar moesten kiezen voor het Nederlandse- of het Indonesische staatsburgerschap (z.g. "Wana Negara"). Dit was van belang voor de burgers, die het hiermede zeer moeilijk kregen. Velen onder de Indische- Nederlanders waren reeds generaties lang vergroeid met dit land en hadden absoluut geen binding met Nederland. Tienduizenden kozen voor laatstgenoemde optie, maar kregen jaren later er danig spijt van (de z.g. "spijtoptanten"), die in de jaren '50 en '60 alsnog naar Nederland kwamen, omdat het leven in Indonesië voor hen onmogelijk werd gemaakt.

De aannemer Soelaiman, die ook nog altijd voor ons werkte, probeerde ook mij over te halen ontslag te nemen en bij hem in het bedrijf te komen. Hij had plannen om zijn zaak sterk uit te breiden en ik zou een goed salaris verdienen. Ik voelde daar weinig voor omdat ik geen vertrouwen had in de toekomst van Indonesië. En ik kreeg gelijk, want jaren later werden alle Nederlanders het leven zodanig zuur gemaakt dat zij het land massaal verlieten of er uit werden getrapt.

Met de Amboneese (Zuid Molukse) militairen die op hun eigen geboortegrond wensten te worden gedemobiliseerd, ging het niet al te best. Op 25 april 1950 werd de Republiek der Zuid-Molukken uitgeroepen, los van Indonesië. De aldaar voorgenomen demobilisatie werd door de Indonesische regering echter geblokkeerd, bang dat deze militairen zich bij de opstandelingen zouden aansluiten. Nederland zat nu met deze Molukkers in de maag. Pogingen om hen met premieaanbiedingen over te halen alsnog tot de TNI toe te treden, mislukten. Zij, als vrome Christenen, fanatiek Oranje-gezind, hadden van Soekarno niet veel te verwachten. Massaal kozen zij voor opname in de KL. Dat werd geweigerd. Een Nederlandse rechtbank besliste dat de Molukkers met hun gezinnen tijdelijk in Nederland moesten worden opgenomen, in totaal zo'n 12.500 personen. De opstand werd door het Indonesische leger onderdrukt en van een onafhankelijke Molukken is tot op heden niets terecht gekomen.

En zo ontstond in de jaren '50 de "Exodus" naar het kleine landje aan de Noordzee. Mijn besluit stond ook vast: "Naar Holland".

Soekarno had zich, direct na de overdracht, als president in het paleis van de Gouverneur-Generaal aan het Koningsplein te Batavia (Jakarta), met veel tamtam laten installeren.

Intussen waren wij opgeschrikt door drastische monetaire maatregelen die de nieuwe Indonesische regering, op advies van de Nederlandse Minister van Financiën (Liefcrank), heeft weten door te voeren. De nog in omloop zijnde Nederlandse munteenheid werd gehalveerd. De beeltenis van de koningin die op de bankbiljetten prijkte, moest worden afgeknipt en wat overbleef werd de helft waard. Tegelijk werd de officiële wisselkoers met Nederland van 1 op 1, teruggebracht van 1 op 3.

De mensen die al hadden besloten naar Nederland uit te wijken en in Indonesië een eigen huis of andere bezittingen bezaten, zagen de waarde daarvan plotseling gedaald tot 1 op 6.

Toch bleek weer eens dat enkele gladde Chinezen in staat waren de schade voor deze mensen te beperken, via duistere wegen via Singapore of Honkong. Een contactadres in Nederland, geschreven op een papiertje, was voldoende.

Trees was wederom in verwachting. Voor de repatriëring van militairen wiens vrouw zwanger waren, had men een Engels hospitaalschip gecharterd, dat was ingericht als varende kraamkliniek. Hoewel wij de geboorte pas in september verwachtten, konden we daarop ook aanspraak maken. Met een verklaring van onze garnizoensarts kon ik me opgeven. Het schip *de "Atlantis"* zou in mei uit Tandjong Priok vertrekken.

Er werd met spoed een opvolger voor mij aangewezen, de sergeant Geniewerkman Pieper. Deze had zich opgegeven om bij de *"Militaire Missie"* enkele jaren na te blijven. Deze missie was voor heel Indonesië in het leven geroepen om de TNI bij te staan bij hun reorganisatie en uitbreiding. Van Soelaiman kreeg ik ten afscheid 2 zwaar gouden slavenarmbanden voor Trees. Hij was helemaal geen Soekarno-fan en huilde bijna toen wij vertrokken. Aan Pieper had ik de dienst bij proces-verbaal overgedragen. Hij moest het met Pattinama maar verder zien te klaren. Het overwegend Chinese personeel zag de toekomst somber in en lieten het op de laatste dag duidelijk blijken.

Begin mei stapten we op een KPM-boot, richting Batavia. Bladergroen had alles piekfijn voor ons geregeld, kregen een 2 persoons hut, met voor Jantje een veldbed. Samen met ons vertrok ook een beroepssoldaat 1e kl. automonteur en zijn struise Hollandse vrouw. Vanwege zijn grote mond en kritiek op alles en nog wat, is hij nooit hogerop kunnen komen. Zij bewoonden in Pangkal Pinang de bijgebouwen van de woning van Patti-nama en hij kwam geregeld bij mij op kantoor een praatje maken.

Het binnenlandse transport van vracht en het vervoer van personen over zee werd nagenoeg uitsluitend verzorgd door de scheepvaartmaatschappij de KPM, met een legio verscheidenheid van schepen. Behalve moderne en grotere vaartuigen voor de geregelde lijndiensten met hut-accommodatie in verschillende klassen, hield men de verbindingen tussen de talloze kleine eilanden in stand met onooglijke kleine vrachtboten, waarop geen of slechts een zeer gering aantal hutten beschikbaar waren. Hierop kon men reizen als "dekpassagier", een accommodatie die bij de inheemse bevolking en andere vreemde oosterlingen zeer populair was. Meestal een allegaartje van kooplieden, landverhuizers en avonturiers of bedevaartgangers naar Mekka. Zelfs levend slachtvee en varkens in gevlochten bamboe korven werden op deze dekken vervoerd. Nu bepaalde het reisbesluit van het KNIL, dat militairen in de rang van soldaat op dit soort schepen ook als dek-passagier moesten reizen, al of niet met vrouw en kinderen en ongeacht nationaliteit. De automonteur waarover ik het had, moest zich met zijn vrouw behelpen met een veldbed op een van de tussendekken, te midden van e.g. dekgasten, die overigens onder hun uitgebreide handbagage, in manden kippen, eenden en zelfs varkentjes of een geit bij zich hadden, lijkend op een Oosterse markt, met hetzelfde geroezemoes en de bekende geurtjes. Ik vond dit geen omgeving voor een Hollandse vrouw. De gezagvoerder had geen bezwaar toen ik voorstelde om met haar te ruilen. Ik heb toen toch heerlijk naast de Australiëremigrant 2 nachten op een veldbed geslapen, ondanks het gekakel van de kippen en de geluiden van de andere beesten. Het echtpaar was mij zeer dankbaar en ik heb ze na aankomst in Batavia nooit meer terug gezien. Zij zullen het in het nieuwe land best hebben gered, dacht ik.

In Batavia (nu Jakarta) aangekomen, werden wij ondergebracht in een heel groot doorgangskamp, even ten Zuiden van het stadsdeel Meester Cornelis (Djattinegara). Een kamp alweer van bamboe barakken, waarin men voor de gezinnen aparte kamertjes had ingericht. Eten en drinken kregen wij vanuit een gaarkeuken. Het verblijf hier was noodzakelijk ter voorbereiding op de reis naar Nederland. Voor het gezin kregen we Europese kleding uitgereikt, wel 2e hands maar nog zeer goed te dragen en voor mij zelf een compleet KL-uniform in een plunjezak. Enkele stevige houten kisten die ik nog in Pangkal Pinang had laten maken, kwamen nu goed van pas. Verder werden we onderworpen aan een uitgebreid medisch onderzoek, inclusief injecties, inentingen en dat soort dingen, waarvoor we meermalen in het militair hospitaal in Batavia moesten zijn. Ook de administratieve formaliteiten werden afgehandeld met de nodige vragenlijsten die wij kregen in te vullen. Veel repatrianten hadden in Nederland adressen opgegeven van familie waar zij konden worden opgevangen of dachten bij in te kunnen wonen. Van Aaf en Jack had ik al tevoren het advies gekregen dat beslist niet te doen, maar ons te laten opnemen in een van de vele opvangkampen, omdat we dan sneller eigen woonruimte zouden kunnen krijgen.

Er was voldoende gelegenheid om met tot bussen omgebouwde vrachtwagens de stad in te gaan om te winkelen of bezoekjes af te leggen. Mijn broer Louis had ook al besloten het land te verlaten; hij kon met een gunstige wachtgeldregeling de boel vaarwelzeggen en was reeds bezig zijn Indonesische opvolger in te werken. Wij allen voelden ons hier niet meer thuis en merkten alom dat we als vreemdeling werden

beschouwd, nota bene in ons eigen geboorteland. In de stad wapperde op elk gebouw de rood-witte Indonesische vlag en overal waren TNI-militairen te bespeuren die zich gedroegen als de trotse winnaars. Wat mij wel opviel en verbaasde was dat de jonge officieren onder hen, onder elkaar nog Nederlands spraken.

In Nederland had men niet verwacht dat ook de burgerij in zulke grote aantallen verkozen het in Indië voor gezien houden. In deze overgangsfase na de soevereiniteitsoverdracht, was voor de Nederlandse belangenbehartiging in Indonesië een "Hoge Commissaris" benoemd (te vergelijken met een ambassadeur) waar ook de Nederlandse paspoorten met uitreisvisa konden worden aangevraagd. De meeste burgers waren die in de oorlog kwijtgeraakt of hadden er geen. Om alsnog een dergelijk document te kunnen krijgen moest men kunnen aantonen wel de Nederlandse nationaliteit te bezitten en dat konden de meeste Indische Nederlanders, gezien hun bruine huidskleur, slechts met heel veel moeite. Zelfs de gedemobiliseerde dienstplichtige militairen die in het KNIL hadden gediend en voor de Nederlandse zaak in krijgsgevangenschap hadden doorgebracht, en die dit konden aantonen werd vaak niet als bewijs van Nederlanderschap geaccepteerd. Er werd zelfs doodleuk gezegd dat zij bij het uitbreken van de oorlog rustig dienst hadden kunnen weigeren! Deze mensen waren ten einde raad en hebben nog jaren moeten wachten op versoepeling van dat beleid. Deze problemen hadden wij beroepsmilitairen gelukkig niet.

Van het korte verblijf in het doorgangskamp kan ik me niet veel meer herinneren. Ik weet alleen nog wel dat wij op een goede dag al in een havenloods van Tandjong Priok in de rij stonden voor de douane, voordat wij aan boord konden van de "*Atlantis*". Het douane-personeel, nu in dienst van de Indonesische overheid, controleerde onze bagage heel streng en minutieus, vooral zoekend naar kostbaarheden en mogelijke deviezensmokkel. Wij hadden het geluk iemand te treffen die ik uit krijgsgevangenschap kende. De gouden armbanden van de aannemer Soelaiman zag hij bewust over het hoofd en met een betekenisvolle knipoog liet hij ons door lopen. De ruimbagage werd steekproefsgewijs ook grondig nagekeken. Later bleek dat er verscheidene koffers en kisten waren opengebroken en spullen waren gejat.

We wisten tevoren al dat aan boord de mannen van de gezinnen in de hutten gescheiden zouden worden ingedeeld. Ik kreeg een hut met nog 3 andere onderofficieren, een gezellig stel bij elkaar. Ik weet ook niet meer precies hoeveel passagiers er op de boot zaten, misschien wel meer dan 1000. Als enige bekende van de Genie zag ik Frans Loth.

Laat in de middag op 11 juni 1950 werden de trossen los gesmeten en verlieten wij Indië, voor velen hun geboorteland, om het misschien nooit meer terug te zien, een onbekende toekomst tegemoet.

Wat had ik op mijn betrekkelijk jonge leeftijd in deze tropenwereld al niet meegemaakt. Veel vreugde en ook bittere ervaringen moeten doorstaan, gecompriemd in slechts 27 jaren. Het doek was definitief gevallen. Louis zou ons met zijn gezinnetje spoedig volgen en enkele jaren later ook Jan en de zijnen, als laatste van de Korver-familie. De reis naar Holland verliep zoals in het verleden, langs dezelfde havens. Op de "*Atlantis*" zouden onderweg 70 baby's worden geboren en kregen zij de Britse nationaliteit.

*En zo eindigt dan mijn op schrift gestelde
herinneringen uit de periode, doorgebracht
in de "Gordel van Smaragd".*

NABESCHOUWING TOT SLOT

In de wijze waarop de Hollanders sinds het begin van de 17e eeuw, en de Britten hun gebieden hebben gekoloniseerd, bestonden aanmerkelijke verschillen. De Britten verbleven doorgaans in hun koloniën slechts tijdelijk en keerden na hun ambtsperiode steevast naar hun eigen land terug. De Hollanders daarentegen (en ook andere Europeanen) vestigden vaak blijvend in die gebieden en vermengden zich zelfs met de inheemse bevolking, pasten zich heel gemakkelijk aan, leerden de taal en de plaatselijke gewoonten. Zo ontstond in de loop der eeuwen een bevolkingsgroep: de "Indo-Europeanen". Volgens de Nederlandse wetgeving erfden de in Indië geboren en de nationaliteit van de vader. Vandaar ook de talloze mooi klinkende buitenlandse namen onder deze categorie van oorspronkelijk vreemde komaf. Door naturalisatie verkregen deze nazaten eveneens de Nederlandse nationaliteit. Omdat dit volksdeel als Nederlanders werd aangemerkt, was zij onderworpen aan de voor Nederlanders geldende wetgeving en

niet aan *het "adat"-recht* dat voor de autochtone bevolking was ingesteld. Zij hadden te voldoen aan de school- en dienstplicht. Volgden het onvervalst Nederlands onderwijs en zongen tijdens zangles vaderlandse liedjes zoals: "*Wie Nederlands bloed door de aderen vloeit*", "*Waar de blanke top der duinen*" en "*Piet Hein zijn naam is klein*", e.d.

Dit soort dingen waren bij de Britten ondenkbaar. Bij hen bepaalde uitsluitend het grondgebied waar hun kinderen werden geboren de nationaliteit. Naturalisatie was onmogelijk. Een Engelse vrouw die b.v. in Brits-Indië een kind verwachtte, ging naar Engeland of in sommige gevallen liet men het komen op een schip onder Britse vlag, mits buiten de territoriale wateren. Gemengde relaties of huwelijken kwamen bij hen zeer zelden voor. Nakomelingen uit dergelijke verbintenissen werden beschouwd als Inheemsen.

Globaal leefden in Nederlands-Indië 4 homogene bevolkingsgroepen, elk met een eigen cultuur en achtergrond.

1e: De vele tientallen miljoenen zielen tellende autochtone bevolking, waarvan zowat 90% analfabeet, die in de loop der afgelopen eeuwen geen Westerse ontwikkeling hadden doorgemaakt en behoorden tot de laagst betaalden. Zij bewoonden de kampongs in de grote steden en de dessa's op het platteland en verdienden de kost met straat- en markthandel, eenvoudige beroepen en ambachten, of als bedienden bij welgestelden, kantoren, e.d. Slechts een elitaire bovenlaag kon zich enige Westerse luxe veroorloven, zoals diegenen die onderwijs hadden genoten of zelfs een universiteit in Nederland. Er moet worden erkend dat het Gouvernement in het onderwijs voor de bevolking tekort is geschoten.

De levensstandaard onderling was heel erg laag. Voor hen stond 1 cent gelijk aan 1 gulden voor de Europeaan.

In het openbare leven bestond tussen de bevolkingsgroepen geen wettelijk erkende apartheid zoals in Zuid-Afrika, waar b.v. in de stadsparken zitbanken voor kwamen met de aanduiding "*Allenig fir Blankes*" en in openbare gelegenheden voor zwarten geen plaats was of absoluut gescheiden van de blanken. Voor zover dat wel in Indië voor kwam, was het een gevolg van zuiver maatschappelijke verschillen en die samenvielen met helaas het verschil in huidskleur.

Ook de exclusieve en besloten clubs, verenigingen en sociëteiten weerden personen die niet bij hun gezelschap pasten en hanteerden een strenge ballotage naar belangrijkheid van rang of stand, zelfs onder de Europeanen.

In Indië bestond vrijheid van Godsdienst. De Islam was bij de bevolking overheersend, hoewel die niet zo streng werd beleefd als in het Midden-Oosten. Christenen waren onder hen vrij zeldzaam, uitgezonderd op de Molukken, waar het Protestantisme werd aangehangen en op Timor waar de Katholieken het evangelie predikten. De Balinezen waren Hindoes.

2e: De Vreemde Oosterlingen bestonden uit een mengelmoes van landaarden, waarin de Chinezen domineerden boven de Arabieren, Brits-Indiërs e.a., al dan niet geheel raszuiver. Ook deze mensen bleven in hun privéleven het liefst onder hun landgenoten. Als geboren zakenlieden waren de Chinezen niet weg te denken uit de Indische samenleving. Zij beheersten vrijwel de hele middenstand. In de Chinese wijken waren in de winkelstraten aaneengesloten rijen "toko's" te vinden, waar letterlijk van alles en nog wat te koop werd aangeboden. Ook werkplaatsen en ateliers waar je je meubels, kleding, schoenen of juwelen naar eigen keuze of ontwerp kon laten maken. Ook hun restaurants, eet- en -drinkstalletjes werden druk bezocht. In de Im- en -Export en Industrie speelden zij een machtig deuntje mee. Zij leefden in een hogere welstand dan de autochtonen. Een miljonair hier en daar was geen zeldzaamheid.

De Arabieren (minder in aantal) hadden niet zo'n beste naam. Ook een middenstands-groepering; zij waren berucht als geldschieder tegen abnormale woeker-rente's. Menig Inheemse land- of tuinbouwer (*de tanie*) zat bij deze uitzuigers diep in de schulden. Een enkele Europeaan die ook wel eens op deze manier zich dacht te verrijken, kreeg onmiddellijk de naam van "*Blanke Arabier*". Zij hielden zich eveneens intensief bezig met het Islamitisch godsdienstonderwijs.

De Brits-Indiërs waren gespecialiseerd in de textiel, gericht op de Europese mode. Kwamen merendeels uit Bombay en omstreken. Een Europese vrouw ging voor een stofje voor haar jurk of avondtoilet altijd naar de "Bombayer", al was het misschien ook om zo'n stoere kerel, met snor, baard en tulband weer eens te kunnen zien.

3e: Tenminste 2/3 deel van de ongeveer 300-duizend Europeanen die in de laatste eeuwen in Indië verbleven, werden gerekend te behoren tot de "Indo-Europese" gemeenschap. Op een enkele uitzondering na, bezaten zij allen de Nederlandse nationaliteit. De Portugezen en Spanjaarden zwierven voor de komst van de Hollands- kooplieden (verenigd in de Verenigde Oost-Indische Compagnie V.O.C.)

reeds langs de kusten van de archipel, op zoek naar de destijds zo kostbare specerijen en andere Oosterse producten. Daarbij lieten ze blijkbaar ook ruimschoots hun nakomelingen bij de Inheemse vrouwen achter. Het Portugees werd nog lang onder deze Indisch gemengde groepen gesproken. Later werden de Portugezen en de Spanjaarden door de Hollanders uit deze gebieden verdreven en werden verder op de Filippijnen en op Timor met rust gelaten. In de jaren later zochten ook andere Europeanen, aangetrokken door de bloeiende handels-mogelijkheden, hun heil en fortuin in Indië, vandaar ook de veel voorkomende Franse, Italiaanse, Duitse en andere namen. De Duitsers kwamen vooral omtrent de laatste eeuw-wisseling om dienst te nemen bij het KNIL.

De Indo-Europeaan voelde zich verheven boven de Inlander, omdat hij of zij alleen al de Nederlandse nationaliteit bezat, maar ook Nederlands onderwijs had genoten en de Europese levensstijl aanhing.

Toch viel onder deze groep duidelijke verschillen waar te nemen, en niet alleen door graduering in bloedverwantschap, maar meer als gevolg van het maatschappelijk-sociale milieu waarin zij waren opgegroeid. De schakeringen waren legio. Van haast volledig Europees tot bijna Inlands. Welgestelde topfiguren, wonende in de Europese wijken en de minder bedeedden aan de rand of in de kampong. Bij deze laatste categorie sprak men onderling wel Nederlands, maar sterk verbasterd en doorspekt van lokale uitdrukkingen, met een duidelijk hoorbare Indische tongval.

Mede door de spaarzame studiemogelijkheden op hoger niveau in Indië, bleef de werkgelegenheid voor de Indo-Europeanen beperkt tot het middenkader en op plaatsen waar de niet-Europeanen werkzaam waren. Zij immers kenden de Oosterse gebruiken en levenswijze beter dan de totok-Nederlander. Een academische of universitaire opleiding was in de meeste gevallen in Nederland mogelijk, maar voor de meesten een te kostbare zaak. Omdat een zekere discriminatie op huidskleur bij het Europese bedrijfsleven wel voorkwam (vooral voor de hogere functies), had een betrekking bij de overheid de voorkeur. In het leger en bij de politie waren zij eveneens goed op hun plaats. Voor een opleiding als officier moest men toch wel eerst naar de Koninklijke Militaire Academie in Breda. Er zijn zelfs bekende generaals uit voort gekomen.

4e: Onder de Europeanen werden niet alleen de volbloed Nederlanders en ander Europese ingezetenen gerekend, maar merkwaardig genoeg ook de Japanners en nog enkele andere Aziatische vreemdelingen. De Nederlanders, hoewel behorende tot de kleine minderheid, vormden de meest dominante groep. Zij bekleedden, gezien hun meestal in Nederland genoten hogere opleiding en in de meeste gevallen ook daar reeds benoemd of aangesteld, de hoogste functies bij het binnenlands bestuur en het bedrijfsleven. Voor de bestuursambtenaren kende men op enkele universiteiten de faculteit "*Indologie*".

Omtrent de laatste eeuwwisseling begon zich een trend af te tekenen, waarbij de Nederlandse migrant Indië niet meer zozeer zag als een "land van bestemming". De jonge mannen kwamen ook nu nog naar Indië, maar steeds vaker in gezelschap van hun Hollandse echtgenotes, zodat de vroeger veel voorkomende gemengde huwelijken of samenwoningen, sterk af namen. De Indische samenleving werd hierdoor veel meer "vernederlandst". E.e.a. had tot gevolg dat er een zekere verwijdering ontstond tussen deze nieuwe totoks en de oude Indische gemeenschap.

Aan deze geordende en (misschien schijnbare) door iedereen geaccepteerde maatschappij, kwam met het uitbreken van de oorlog met Japan abrupt een einde. Een schrikbarende en onvoorspelbare bezettingstijd volgde. Welhaast het gehele Nederlandse en Nederlands-Indische volksdeel verdween achter prikkeldraad, zonder enige bron van inkomsten. Alles wat nog maar iets aan de Nederlanders herinnerde, werd uit het straatbeeld verwijderd. Zelfs de Hollandse straatnaamborden in de steden werden vervangen.

De destijds door de Nederlandse overheid gevangengezette opstandige politieke figuren werden door de Japanners in vrijheid gesteld. Deze zagen hun kans schoon om zich op te werpen als toekomstige leiders van een onafhankelijk Indonesië. Met name Ir. Soekarno, die in Bandoeng aan de Technische Hogeschool had gestudeerd, drong zich op de voorgrond. Deze "hielenlikker" van de Japanners had zich in de bezettingsjaren ontpopt als een extreme blankenhater en als een doodsvijand van de geallieerden. Het was bekend dat hij tijdens demonstratieve antiwesterse massabijeenkomsten het volk toeschreeuwde dat, samen met de Japanners, Amerika en Engeland "vermorzeld" moesten worden.

Als trouwe bondgenoot van Japan liet hij 100-duizenden jonge mannen bijeen ronselen om bij de Jap te dienen als "romoesja' s" (arbeids-slaven) en als "heiho's" (hulptroepen), waarvan zo'n 90% niet meer terugkwamen.

Na de overwinning op Japan werd de onafhankelijkheid van Indonesië geproclameerd en werd Soekarno de eerste president. Hij en zijn trawanten hitste het inmiddels verarmde en uitgemergelde volk op om de,

grotendeels nog achter prikkeldraad verblijvende, Nederlandse burgers te molesteren. Er werd geplunderd, gemarteld en vermoord.

Dat Nederland, in verband met de dekolonisatie, door Amerika en Engeland werd gedwongen steeds maar weer met deze man te onderhandelen, was absurd en totaal onbegrijpelijk, terwijl er genoeg andere politieke figuren waren waarmee veel samen te werken.

Overigens, wat betekend "Indonesië" in feite. Dit begrip heeft historisch nooit bestaan. Etnografisch zuiver een kunstproduct van de laatste eeuwwisseling. Ontstaan door en te danken aan de toevallige komst van de Hollandse kooplieden van de V.O.C. en geleidelijk gekoloniseerd tot de huidige begrenzingen. Was dit niet gebeurd, dan zouden deze eilanden nog altijd hebben bestaan uit afzonderlijke en onafhankelijke rijkjes en vorstendommen. Java alleen al werd overheerst door het Rijk van Mataram en kleinere vorstendommen. Of deze eilanden zouden verdeeld gekoloniseerd kunnen zijn geweest door Portugal, Spanje en Engeland. Een "Indonesië" zou er in zijn huidige vorm nooit zijn geweest! Ook de ingevoerde officiële voertaal, het "Bahasa Indonesia" is kunstmatig, afgeleid van het Maleis uit de vroegere Britse kolonie Maleisië, dat vroeger in de binnenlanden niet eens werd verstaan.

Een diversiteit van volken dat thans Indonesië heet, wordt nu overheerst door het overbevolkte Java, dat over een machtig leger beschikt om iedere poging tot afscheiding in de kiem te smoren.

Met deze nabeschouwing heb ik getracht een globaal beeld te kunnen weergeven zoals het toen in Indië was en nu als Indonesië geworden is.

Het is te voorzien dat dit land vroeg of laat toch uiteen zal vallen, net zoals ex-Joegoslavië en de Sovjet-Unie, ook een mengelmoes van volken.

Het blijft aan ons, die daarginds zijn geboren en opgegroeid, nog steeds knagen dat wij dit mooie land voorgoed hebben moeten verlaten.

EINDE

Staat van Dienst
A.F.E.Korver 22.09.05.033

K.N.I.L.

- 15.06.41 Opkomst 1^e oefening 1^e Depot Bat. Inf. Soemowonno tijdens schoolvakantie (Militie sld.)
31.07.41 Groot verlof (weer naar school)
12.12.41 Oproep mobilisatie 1^e Depot Bat Inf. Bandoeng
08.01.42 Overgeplaatst IIIe Bat. Genietroepen Tjimahi
08.03.42 Capitulatie KNIL, in Japans krijgsgevangenschap te Dajeu Kolot (nabij Bandoeng)
04.42 Over naar kamp Djati Nangor (Oost Bandoeng)
06.42 Over naar kamp IVe en IXe Bat te Tjimahi
10.42 Op transport via Batavia (Xe Bat) over zee naar Singapore (Changy en River Valley)
01.43 Idem naar Birma, via Rangoon-Moulmain naar Tambiu Sajat
02.43 Naar Birma Spoorweg: Achtereenvolgens km 35 Ret Pu – km 70 Hma Salé – km 108 “3 pagoden Pas – km 122 – km 134 Niki Niki – km 108 – Km 115 – km 105
05.44 Naar hospitaalkamp in Thailand: Cancha Naburi. Vervolgens de kampen Tamarkan (brug over de Kway) – Non Pladuk – Kuy – Chung Kay – Retburi
15.08.45 Bevrijding te Retburi
30.08.45 Naar verzamelkamp Nakorn Pathom. (Naar revalidatie-kamp Amerika of Australie niet voor KNIL)
15.10.45 Heringedeeld bij “Prins Maurits”-Bat. Inf.40 te Bangkok
21.01.46 Op transport per KPM-schip via Singapore naar Soembawa (Ned.Indië)
13.04.46 Idem naar Bali Inf.XII
19.08.46 Idem naar Batavia, teruggeplaatst bij de Genie (Subs Kader Gi en Verb.tr)
Te werkgesteld bij Terr.*Geniedienst* Batavia
01.05.47 Groot verlof en in burgerfunctie overgegaan als leerling-opzichter
01.05.47 Gelijktijdig gemilitariseerd in de rang van Militie Adj.O.O.
01.08.48 Aanstelling tot Plaatselijk Genie Chef te Tandjoeng Pinang (Riouw Archipel)
15.09.48 Gewijzigd in “ “ Pangkal Pinang (Bangka en Billiton)
01.02.49 In militaire beroepsdienst overgegaan in de rang van sergt/Adj.O.O.titulair
08.06.49 Plaatselijk Geniechef te Pakan Baroe op Sumatra
12.49 De Geniedienst overgedragen aan de T.N.I. en terug naar Pangkal Pinang
11.06.50 Op transport vanuit Tandjong Priok naar Nederland

K.L.

- 26.07.50 Verbonden voor onbepaalde tijd als vrijwilliger bij de K.L. in de rang van Sgt
09.10.50 Overgegaan van Det.Ber.Pers. KNIL naar KL. (School Cie Genie-scool te Soesterberg)
01.09.51 Over naar Dienst der Genie (D.G.W. en T) en toegelaten tot de MTS te Utrecht voor de opleiding tot Opzichter van Fortificatiën en tevens te werkgesteld bij de E.a.I. Utrecht
01.08.54 Na behaalde diploma te werkgesteld bij E.a.i. te Zwolle, Dienstkring Kampen
03.11.54 Bevorderd tot Opzichter van Fortificatiën tvs. Hoofd Dienstkring
03.11.56 Bevorderd tot 2^e Lt. v. Fort.
01.05.60 Bevorderd tot 1^e Lt.v.Fort.
11.09.61 Benoemd tot Hulp-Leider IJssel Inundatiën
01.03.62 Tijdelijk Kpt.v.Fort. voor uitzending Nw.Guinea
16.03.62 Op transport naar Nw.Guinea.
04.04.62 Plaatselijk Genie Chef te Sorong
22.10.62 Terug naar Nederland
01.11.62 Ontheven uit zijn functie als PGC en weer teruggesteld in de rang van 1^e Lt.
01.11.62 Hoofd Dienstkring Maastricht
01.11.64 Bevorderd tot Kpt.v.Fort.
01.11.67 Hoofd Dienstkring Vliegbasis Eindhoven (Arr.Zuid BABOV)
01.11.68 “ “ Amersfoort (E.a.I. Amersfoort)
01.05.74 Bevorderd tot Majoor v. Fort.
01.09.77 Eervol Ontslag en Pensioen

Voor pensioen tellende dienstjaren: Per 01.01.1967 43j – 2mnd – 10dgn.